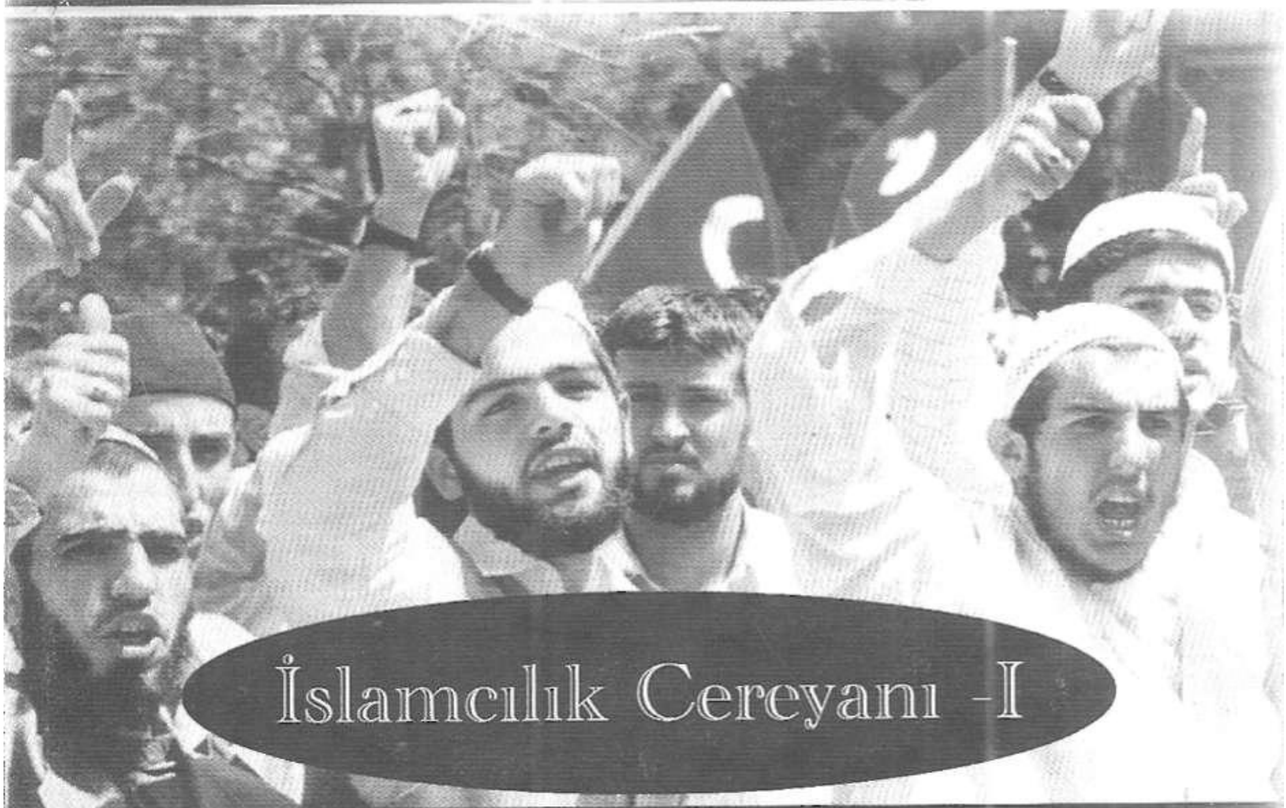


İslamcılık Cereyanı -I

Tarık Zafer Tunaya



Cumhuriyet

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın İslamcılık Cereyanı II adlı kitabında şu gözlemleri toplanıyor:

Türkiye'de, iki belli çevre çarpışıyor: Devrimcilerle, devrim aleyhtarı, devrimci hükümetlere muhalif gruplarla birleşerek kabaran gelenekçiler. Savaş, bu iki kuvvet arasında.

Bu biçim çatışmalar başka ülkelerde de yok değil. Türkiye'deki özellik, gelenekçi çevrenin daimi surette, devrimle kurulmuş bir devletin temellerine hücum etmesinde. Bu zümre sustuğu ya da susturulduğu zaman için için yaşayabiliyor, kendini inandıracak bir ortam bulabiliyor.

Türk devrimi bugün varsa ve yaşıyorsa, bunun nedeni her şeyden önce bize geleceği sevmeyi, karşılamayı aşılamış olmasında; XX. yüzyılın sosyal ve siyasal gereklerine uyan ilkelere dayanmasındadır. Türk devrimine kafalarımız ve kalplerimizle bağlanmamızın nedeni onun bu gücünde aranmalıdır.

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın yakın tarihimize ışık tutan bu bilimsel çalışmasını, gelecek cuma günü bayinizden yine gazeteniz Cumhuriyetle birlikte alacaksınız.

İSLAMCILIK CEREYANI

1»

Dizgi Baskı Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

İ S L A M C I L I K

C E R E Y A N I

1

İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca
Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler

Prof. Dr.
TARIK ZAFER TUNAYA

GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İ Ç İ N D E K İ L E R

III

İSLAMCILIK CEREYANI MENSUPLARINA GÖRE İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ

IV

İSLAMCILIK CEREYANI TARAFINDAN BELİRTİLEN PRENSİPLERİN TEKABÜL ETTİKLERİ DEVLET SİSTEMİ VE TEORİSİ, HÜKÜMET ŞEKİLLERİ ARASINDA İSLAM HÜKÜMET ŞEKLİNİN YERİ

V

OSMANLI MEŞRUTİYETİ İSLAM ESASLARINI GERÇEKLEŞTİREBİLMİŞ MİDİR?

VI

İSLAMCILARIN DİĞER CEREYANLAR KARŞISINDAKİ DAVRANIŞLARI

ÖNSÖZ

Siyaset İlmi Serisi'nin 3. kitabı, hayli uzun sayılabilecek bir gecikme sonunda, çıkmış oluyor. İlk ödevimiz, bir türlü tamamlanamayan formalara bakarak ümitsizliğe kapılan dostlarımızdan af dilemek olacak.

Bu kitap İslam dini üzerine yazılmış klasik bir deneme değildir. Zaten böyle bir konunun incelenmesi ihtisasımız dışında kalır. Belli bir dini görüş bir memleketin, kendi memleketimizin, sosyal ve siyasal hayatı üzerine nasıl tesir eder? "Din adına" hareket ettiklerini ileri sürenler siyasi iktidara (geniş anlamı ile hükümet edenlere) nasıl baskı yaparlar? Siyasi iktidara verdikleri nedir? Ondan ne alırlar? Türk Devriminin etiği, temel prensipleri dışına çıkan gelenekçi bir çevre, Türk toplumu içinde nasıl bir siyasi kuvvet olur, seçmenle seçilenler arasında nasıl bir rol oynar ve oynayabilir? İslam dünyasının diğer memleketlerinde aynı nedenler benzer sonuçlan doğuruyor mu? Bu sorulara cevaplar aradık. İkinci Meşrutiyetin başından bugüne (1908 1962) yarım yüzyılı aşan bir süre içindeki olayları değerlendirmeye çalıştık.

Asıl mesele, şu müşahedede toplanıyor: Her yenilik hareketi karşısına, gelenekçi bir zümre çıkmaktadır. Mesela Kabakçı Mustafa hareketinden bu yana, bu zümre, zamanın değişimlerini hesaba katmakla beraber, hemen hemen aynı tezleri savunmaktadır. Bu zümre içinde skolastik alanı savunan, hatta bir çeşit rasyonalizmle din unsurlarını birleştirme çabasında olan samimi kimseler var. İkinci mesele, bu çevreden olduklarını söyleyen, yazan, fakat, yüksek seviyeli bir dini tamamen politika unsuru yapan, olaylara

ilim açısından bakamayan daha da ileri giderek dini, belli bir çıkar pahasına kalıplaştıran ve özünden uzaklaştıran kişilerin çoğunlukta olması.

Türkiye'de, iki belli çevre çarpışıyor: Devrimcilerle, devrim aleyhtarı, devrimci hükümetlere muhalif gruplarla birleşerek kabaran gelenekçiler. Savaş bu iki kuvvet arasında. Bu biçim çatışmalar başka memleketlerde de yok değil. Türkiye'deki özellik, gelenekçi çevrenin daimi surette, devrimle kurulmuş bir devletin temellerine hücum etmesinde. Bu zümre sustuğu ya da susturulduğu zaman için için yaşayabiliyor, kendini inandıracak bir ortam bulabiliyor. Seçmen kitlesine baskı yaptığı için de, iktidarların da, muhalefetlerin de ilgisini çekebiliyor. Bu sinsi gelişme karşısında devrimci prensipler ve müesseseler, verilen tavizlere, girişilen "rötuşlara" rağmen canlılıklarını muhafaza edebiliyorlarsa bunu yalnız savunucularının enerjisinde aramamak gerek. Türk Devrimi bugün varsa ve yaşıyorsa, bunun sebebi herşeyden önce bize geleceği sevmeyi, karşılamayı aşılamış olmasında, XX. yüzyılın sosyal ve siyasal gereklerine uyan prensiplere dayanmasındadır. Türk Devrimine kafalarımız ve kalplerimizle, bağlanmamızın nedeni onun bu kudretinde aranmalıdır.

Araştırmalarımız bizi bu sonuca vardırdı.

Siyaset İlmi metodonu bu çalışmalarımızda da uygulamaya çalıştık. Gerçeği aramanın ne kadar zor ne kadar tehlikeli olduğunu yazdığımız her satırda, bir kere daha anladık.

Bu kitap sadece yazarına ait değildir. Eğer samimi bir arkadaşlık çevresinin heyecanlı iklimi içinde yaşamasay dık, değil bu kitabı, tek satırı bile yazamazdık.

îlk olarak, bu kitabın basımında hiçbir fedakârlığı esirgemiyen aziz dost Erol Simavi'ye teşekkür etmek isteriz. Dr. Çetin Özek'i ise unutabilmemize imkân var mı? Genç meslektaşımız 1960 yılından beri bu kitabimiz için, çalışma planımıza uygun olarak, malzeme ve özetler toplamıştır. Özellikle yeni yayınlardan bir kısmının taranmasını kendisinden rica etmiştik. Getirdiği notlar, isteklerimize ve metodumuza o kadar uygundu ki, bazı düzeltmelerle kitabımızda yer almalarını zevk saydık. Bu çalışmaların "Türkiye'de Laiklik" adlı özlü ve güzel eserinin tamamlanmasına da yardımı olduğu için, kendimize bir iftihar payı çıkarıyoruz. Çok sevgili arkadaşımız Prof. Memduh Yaşa'nın büyük yardımını da teşekkürle anmalıyız. Aziz Hocamız, örnek insan Prof. Ragıp Sanca, Üçüncü Kısım'ı tamamen gözden geçirdi ve kendisine has nazik ve değerli uyarmalarını bizden esirgemedi. îki aziz dost, Reşit Ülker ve Tarhan Erdem, her çalışmamızda olduğu gibi, işlerinin çokluğuna rağmen, sonsuz bir samimiyet ve bağlılıkla, yorulmak bilmeden tavsiyelerini esirgemediler, dizilen kısımları okudular, eksikleri belirttiler, kitabın bir an önce çıkması için bizi daima teşvik ettiler. Hikmet Nursal kardeşimiz de, her zamanki ilgisi ile kitabın hazırlanmasına candan katıldı. Genç meslekdaşlarımız Doçent Dr. Selçuk Özçelik, asistan Erdoğan Teziç, Halûk Dedehayır ve Sait Güran bize büyük yardımlarda bulundular. Paris'teki görevimiz süresince Sencer Asena, Şükrü Elekdağ, Adnan Erdaş, Kemal Cantürk, Sermet Pasin arkadaşlarımızın büyük yardımlarını burada anmalıyız. Habil Yonat, Tülü Şenol, Uğur Nursal ve Tahir Tahiroğlu'nun, TBMM Kitaplık Müdürü sayın Melih Ege'nin, Ulvi Okar'ın, Ayhan

Erer'in yardımlarını da hatırlamak zevkli bir ödev olacaktır. Sayın üstat Nevzat Ayaş'a da ayrıca şükranlarımızı bildirmek isteriz. Nihayet Baha Matbaası, başta sayın Baha Batır olmak üzere, bütün kadrosu ile, kitabın gecikmesinden doğan güç durumları büyük bir tahammülle karşıladı ve ricalarımızı yerine getirdi. Yakından uzaktan, bu kitabın hazırlanmasına katılan bütün aziz dostlarımıza burada içten minnet ve teşekkürlerimizi sunuyoruz ve etüdümüzü kendilerine ithaf ediyoruz.

Okuyucularımızdan bir noktada özür dilemek isteriz. Kitabın basımı ile ilgilenen Dr. Çetin Özek'in kısa rahatsızlıkları ve çok meşgul bulunması, bizim memleket dışı bir görevde olmamız, baskı esnasında, bazı yanlışların gözümüzden kaçmasına sebep oldu. Bunları bir listede göstermeye çalıştık. Okuyucularımızın hoşgörülüğüne güveniyoruz.

Son olarak şu noktalan belirtmek istiyoruz:

Bu kitabı yazmakla, Türkiyemizin en önemli bir meselesi üzerine eğildiğimiz kanısındayız. Bu bir öğretici ve araştırıcının en tabii ödevidir. İncelemeler gösterdi ki, ortada bitmeyen bir savaş var ve Türkiye'nin önemli meselelerinden biri de Yirminci yüzyıla uygun çözümlerini beklemekte. Bu çözümlerin, aydın çevrelerce aranmaya başlanması zamanı çoktan gelmiştir. Yalnız dikkat: "Yirminci Yüzyıl sabırsızdır.'

Tarık Zafer TUNAYA
Mart 1962, 184, Bld. Malesherbes
Paris

İSLAMCILIK CEREYANI

İKİNCİ MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI BOYUNCA GELİŞMESİ VE BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

GİRİŞ

İslamcılık cereyanı, İkinci Meşrutiyet'in düşüncesine hâkim siyasi ve ideolojik cereyanların muhakkak ki, en tesirli ve kuvvetlisi olmuştur. Bu cereyan da, Garpçılık, Türkçülük, Adem i merkeziyetçilik ve fikir alanında ikinci planda kalmış sosyalizm cereyanları gibi ideolojik ve siyasi bir karaktere sahiptir. İdelojiktir çünkü, müesseseler ihdas edecek bir fikir ve inanç sistemi olduğunu iddia, gerçekleşmek için de sosyal bir hareketi davet etmektedir. Siyasidir, çünkü topluluğu, yani Osmanlı Devleti'ni blok halinde muhafaza ve bütünlüğünü idame için de onu belli bir gayeye yöneltmek istemektedir. İslamcılık cereyanının asıl özellikleri diğer cereyanlara nazaran daha fazla çeşitliliğe sahip oluşunda da siyasi müesseseler üzerinde daha fazla durmuş olmasındadır.

İslamcı cereyan savunduğu fikirleri, eski bir maziden almaktadır. Bu mazi, "vahşet ve bedeviyet halindeki bir kavmin dünyanın en yüce imparatorluklarından biri haline yükselmesini sağlamış olan İslam medeniyetidir". Kur'an esasları üzerinde yükselmiş olan bu medeniyet, maddi ve manevi nüfuz ile kıtalara hükmetmiş, yüzyıllar boyunca bu uzun hakimiyet ve parlak bir medeniyet aynı zamanda eski Yunan ve Roma'nın fikri ve siyasi miraslarından da faydalanarak gayet geniş bir felsefe ve tefekkür vücuda getir

mistir. Osmanlı İmparatorluğu, hilâfeti devir aldıktan sonra son büyük İslam imparatorluğu halinde hâlâ yaşamaktadır. Ve onu yaşatmak, bakasını temin için de İslami bir rönesans istenmektedir. İslamın asli prensiplerine dönüş, "İslamcı" adı verilen fikir cereyanının ana tezidir. Mazisi, medeniyeti ve düşüncesi bakımlarından, İslamın zengin tarihi istenilen ve aranılan delilleri ve emsalleri sağlamaktadır. Bu birinci derecede bir tesir kudretidir.

İslamcı cereyan, taraftar bakımından da fevkalade bir talihe maliktir. İmparatorluğun nüfus itibariyle ekseriyeti İs lamdır. Osmanlı padişahı Arabistan, Suriye, Mısır gibi bütün Ortadoğu, Hindistan, hatta Uzakdoğu'yu kaplamış olan İslam aleminin halifesidir. İslamcı cereyan, bu büyük kitleye hitap fırsatını bulduğu gibi, Osmanlı Devleti sınırları içindeki bütün müslümanlara dayanmaktadır. Hükümdar halifedir, kabinede ise bir Şeyh ül İslam vardır. İslamcı cereyan devletin m üslen id bulunduğu, onun etik temellerini vücude getiren kaidelere de dayanmaktadır. İslamcı görüşler devletin iç ve dış siyasetinde müessirdirler. Bâb ı Meşihat (Şey hülİslamcılık) asayişe müteallik beyannameler, Cihad ı Ekber (Bütün müslümanları aynı bayrak altında toplayan büyük savaş) ilan eden, padişahları hal'eden fetvalar neşretmiş tir. İslamcı cereyan mensupları arasında sadrazamlar, şeyhülislamlar, nazırlar bulunmaktadır. Hükümet siyasetini yöneltmek, iktidar üzerinde müessir olmak bakımından bu cereyan Osmanlı siyasi hayatı içinde önemli kuvvettir.

İslamcı cereyan mensupları, fikirlerini yaymak için devlet otoritesini emirlerinde bulmakla, yetinmemişlerdir. Büyük ve kalabalık halk kitleleri, imparatorluğun bir parçasını gasp etmekle, müslümanları yenilgiye uğratmakla biten harplerin ve sosyal karışıklıklar içinde bunalıp, kur

tuluş çaresini Tanrıdan aramak ve dilemek üzere camilere sığındıkları zaman, ibadetlerini müteakip İslamcı cereyana mensup hocaların vaazlarıyla karşılaşmakta ve derin bir iç acısı ve vecd içinde kendilerine bu cereyana hâkim ana fikirlerin telkini imkânı bulunmaktadır. Hükümetin şaşırmış, ordunun perişan, iktisadi, "içtimai ve ahlaki durumların bozuk ve sarsık" bulundukları bir zamanda, bu vaazlarından müminler şifa beklemektedir. Böylece, İslamcı cereyan psikolojik telkin imkân ve kudretine de sahip olmuştur.

İslamcı cereyanın maddi ve manevi kudretiyle, İkinci Meşrutiyetin birçok siyasi olaylarına müessir ve hâkim olduğu da bilhassa kayda değer. Bunlardan en önemlisi muhakkak ki, 31 Mart 1325 irticaidir. Meşrutiyetin ilk senesinde, hürriyet rejimine bir reaksiyon teşkil eden bu hareket, müşahede laboratuvarına getirildiği takdirde, İslamcı görüşlerin soysuzlaştırılmış bir şekli olarak görülmektedir. Ne var ki, imparatorluğu ve henüz kurulmak istenen rejimi çetin bir tehlike halinde sarsmış ve düşündürmüştür.

İslamcıların bizzat doğumlarına amil oldukları siyasi olaylar yanında çeşitli devrelerin siyasi hadiselerini, iltihak veya ret suretiyle, yorumlayışları da hatırlanmalıdır. Memleketi derin surette ikiye bölen partiler, minberlerde müdafaa edilmiş, bir sentez halinde beliren Anadolu hareketi payitahtın camilerinde "kuvvei bağiye' (eşkıyalar) olarak isimlendirilmiş ve "elebaşları" idama mahkûm eden fetvalar verilmiştir. Fakat Anadolu hareketinin de karşı fetvaları vardır.

İslamcı cereyanın geniş yayın faaliyeti öteki cereyan larınkine nazaran kıyas kabul etmeyecek kadar fazladır. İslamcıları, bağrında toplayan "Sırat ı Müstakim" ve "Se bil ür reşad", "Mekâtip ve Medâris", "Beyanülhak", "Livayı İslam", "Mahfel" dergileri doktrini ana hatları ba

»

kımmdan muhtevidirler. "İslam Mecmuası"na gelince, Türkçülerin yayın organı kalmıştır. İkinci Meşrutiyetin İslamcı cereyanı incelenirken bu mecmualara başvurmak zaruridir. Bu dergilerden başka, yalnız imparatorluk sınırları içinde değil bu sınırlar dışından gelen, memleketi ve bilhassa dini tehlikede görerek acil tedbir ve kurtuluş çareleri tavsiye eden sayısız kitap ve risaleleri de unutmamak gerekir.

İslamcılar bakımından ilave edilecek başka bir nokta da, İslamcı cereyanın, öteki fikir cereyanları karşısındaki durumudur. Önce, bizzat İslamcılar bilhassa ıslahat bahsinde, rasyonalist ve gelenekçi olarak görüneceklerdir. Daha sonra, ana nehirden bazı kollara ayrılarak, İslamcı görüşler Garpçılık ve Türkçülükle birleşeceklerdir.

Kısa açıklamamızdan kolaylıkla anlaşılacağına göre, İslamcı cereyanın üç kısımda incelenmesi mümkündür. Birinci Bölümde, İslamcı doktrini tetkik icab eder. Genel olarak, İslamın siyaset ve devlet esasları ve bu bakımdan İkin '
ci Meşrutiyetin değeri ne olabilir? İkinci Meşrutiyet İsla
mi kaidelere dayanmış mıdır ve bu bakımdan tatminkâr mıdır? Diğer cereyanlar karşısında, İslamcıların davranışları ne olacaktır? İslamcılar, hangi şartlarla öteki siyasi fikir akımlarına katılmış veya bunlardan tamamıyla uzaklaşmışlardır? İkinci Bölümde, İslamcı cereyan İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatında nasıl bir rol oynamıştır? Hangi olaylara katılmış ne gibi sonuçlar alınmıştır? Türk devrim hareketleri karşısındaki tutumu ne olmuştur ve bugüne hangi meseleleri bırakmıştır? Bu meseleler üzerinde durmak gerek. Üçüncü Bölümde de, İslamcılık cereyanının fikir ve aksiyon alanlarından elde edilen müşahedeler ve tezler incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK CEREYANININ ANA HATLARI

I

İSLAM VE OSMANLI DÜNYASININ GERİLEME TABLOSU

İslamcılar, fikirlerini serdetmeden evvel bir müşahede üzerinde ısrarla bir üzüntü ile dururlar. İslam âlemi inhitat (gerileme) halindedir. Bu gerileyiş, zamanın tek büyük ve son İslam devleti, İkinci Meşrutiyeti ilan etmiş olan Osmanlı İmparatorluğumda da görülmektedir.

1 İslam dünyasındaki gerilemenin sebepleri

İslam âleminin çöküşü hakkındaki görüş müşterektir. Vahşi bir ülke sakinlerini, yeryüzünün en büyük medeniyet kurucusu bir imparatorluk haline getirmiş olan İslamiyet "bu derece saadete isal edici (iletici)" mahiyetine rağmen, "yeryüzünde istiklâlini muhafaza etmiş bir İslam hükümeti, bir İslam heyeti içtimaiyesi" görülemiyor. (1) Hakkın kuvvetle kaim olduğu bir devirde, "Ehl i İslam" dünyanın her tarafında büyük bir zaaf, bir inhitat içindedir (2). İslam dünyasındaki gerilemenin pek çok sebebi var. Konumuz dışına çıkmamak için kısaca bu sebeplerin iki kısımda tetkiki mümkün görülmektedir. İç sebep, İslamiyete de

(1) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 52.
(2) Azmzade Refik: İslam ve Avrupa, s. 26.

ğil, Müslümanların atalet ve gafletlerine dayanmaktadır. Zamanla müslüman kavimler ve hükümetler İslamiyet prensiplerinden uzaklaşmışlardır. Bu bir yenilik düşmanlığı olmuştur. (1) Aynı zamanda İslami hakikatlardan inhirafı ve Müslümanların bir ruhanilik tesiri ile "bir taraftan kendi mazileri, diğer taraftan da edyan ı sairenin dalâletleri içinde pûyan" *(2)* olmalarını ifade eder. İşte zamanla, bu yenilik ve hakikat düşmanlığı yüzünden, "âlem i îslamda" bir gerileme görülmüştür. Öyle bir gerileyiş ki, Müslüman memleketleri her türlü nimet ve saadetten mahrum, hatta tabiatın feyizlerinden dahi istifadeye imkân bırakmıyacak derecede büyük bir sefalet içinde yaşatmaktadır (3).

Dış sebep, Batı'nın aynı Avrupa'nın, nasraniyet (Hıristiyanlık) şeklinde İslamın son kalesi Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki ağır baskısıdır. Avrupa kültürü ile, tekniği, rasyonel idaresi ile nihayet müstemlekeci kini ile, maddi ve manevi bütün kuvveti ile Müslümanlık dünyasına saldırmaktadır (4). Adaletten, hakka bağlılıktan geleneklere saygı hasletlerinden yoksun, ahlakı düşkün, müstemlekeci ve sömürücü Avrupa, İslam dünyasının üzerine çöküyor (5).

İslam dünyasına yöneltilmiş olan bu hücumlan, her kavim ve devletten evvel en fazla Osmanlı İmparatorluğu duymaktadır. Kaynağını uzak maziden alan Hıristiyan kini bu devleti durmadan hırpalamak, sarsmak, mahvetmek isteğin

(1) Şeyh Muhsini Fâni (Hüseyin Kâzım): Felaha doğru, s. 32.
(2) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 62 Said Halim (Paşa): İslâmlaşmak s. 16.
(3) Şeyh Muhsini Fâni: Aynı Eser, s. 28.
(4) Aynı Eser, s. 28.
(5) Mehmet Akif: Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh Muhammed Ab duh'un tslamı Müdafaası, s. 50, 52, 76.

dedir. Avrupa'nın "vazife i temeddün" (Medeniyet Ödevi) maskesi artık kalkmıştır. Menfaati icabı Avrupa Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını istemekle, "İslamiyetin son ümidi binayı hilâfeti" mahvetmek azmindedir. Din kaygusu, asırlık intikam duyguları ve nihayet menfaat bu yırtıcı iştihanın amilleridir (1). Demek ki, "âlem i tslamiyete" indirilen bu yumrukların şiddetini evvela Osmanlı Devleti duyuyor. Büyük gerileyiş ve saldırış önce onun ülkeleri üzerinde müessir oluyor, onu nursuz, ruhsuz bir harabezâra çeviriyor (2).

Filhakika, Avrupa'nın malûm tecavüz ve istismar siyasetinden bir an için sarfınazar edilse bile, Osmanlı İm paratorluğu'nu vücuda getiren toplumun büyük dertleri o nun çöküşünü olduğu gibi göstermektedir.

2 Osmanlı Devleti'ndeki parçalanma ve sebepleri

Osmanlı Devleti'nin ve dayandığı toplumun gerileyi şini incelersek, İslam dünyasındaki bozulma sebepleri üzerinde durmuş olacağız.

Taklit

Osmanlı İmparatorluğu'nu kemiren büyük sebeplerin başında taklit gelir. İslamcı cephe mensupları, Osmanlı Devleti'nin Batılılara benzemek yolunda herşeyi feda ettiğini, aslından, benliğinden ve geleneklerinden uzaklaştığını, aslına benzemez, şekilsiz bir hale geldiğini söylemektedirler: ".. .Dini tak

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 37.
(2) Seyyid (İzmir Mebusu): tçtihad ve Taklid (İslam Mecmuası, 1330 , no. 4) s. 104 107: 'Herkesin bildiği bir hakikattir ki, bugün cihan ı medeniyetle en geri kalmış bir millet varsa o da biziz."

lit, dünyası taklit, âdatı (adetleri) taklit, kıyafeti taklit, selamı taklit, kelamı taklit, hülâsa herşeyi taklit bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, kabil değil, hakiki bir heyeti içtimaiye vücuda getiremez; binaenaleyh yaşayamaz." (1) Taklit sebebi ile, Osmanlı toplumunun idamına karar verilmiştir. Çeşitli müellifler de fikri ve sosyal taklitlere işaret etmişlerdir. "Çinlilerin ahlâkiyetini, Hintlilerin içtimaiyatını, Meksikalıların siyasiyatını kabul eden bir Fransız, yahut bir Alman acaba ne olabilir?". O, ne Alman, ne de Fransızdır. İşte İslam ahlakını, inanç ve siyaset prensiplerini bilmeyen, bir Müslüman gibi düşünüp hareket etmeyen, bir kimseye de İslam denemez (2). Halbuki topluma bakılınca, bu durumu göremiyoruz: Müslüman vatandaş yabancı felsefelerden kopya ettiği siyasi ve sosyal bir sistem sayesinde İslamiyeti kurtarmak istiyor. Bu taklit ağı içinde de hem fert hem toplum kıvranmaktadır (3).

Bilgisizlik ve tembellik

Osmanlı Devletini bu uçuruma sürükleyen amillerin başında cehalet ve atalet gelmektedir. Bir bakıma, Müslümanların büyük çoğunluğu hurafelerin esiridirler. İslam esaslarından habersizdirler (4). Cehlin sebebi gayet uzak mazidedir. Bütün ticaret, teknik ve tefekkür servetleri hep

(1) Mehmet! Akif: Tefsiri Şerif, (Sebilürrcşad), 1328, No. 27 209.
(2) Said Halim: İslamlaşmak, s. 5.
(3) Taklidin şümulü ve zararı hakkında bk. Ahmel Naim: lslamda davayı kavmiyet, s. 4 Şeyh Muhsini Fâni: Felaha doğru, s.33, 34 35 Hulusi (Nafia Nazırı esbakı): Itikadat ve İtiyadatı Islanıiye, 1328, s. 28,29. M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 400 401 Said Halim: Buhranlarımız, s. 10, 13, 22, 23 25: Mukallidliklerimiz, s. 44 45; Buhranı İçtimaimiz, s. 4,6, 10, 14 Musa Carullah: Şeriatı Islamiyeye benim nazarım (İslam Mecmuası, 1130, No. I, s. 10 13) Seyyid: lçtihad ve Taklid (İslam Mecmuası, 1330, No. 4,5,7, s. 104 107,133 138,194 197.)
(4) Mehmed Sadık (Milaslı Durmuş Zade, Hafız): Alemi İslam Cihadı Ekber, s. 5 Halim Sabit: İçtimai Usulü Fıkıh (İslam Mecmuası, 1330, No. 5 s. 150).

bilgisizlik yüzünüden yok olmuştur. Ortaya bedbaht bir yurt çıkmıştır. Cehaletin doğurduğu marazlar "varlığımızı kemiriyor" bünyemizi sarıyor, bizi bugünkü feci çukura sürüklüyor (1).

Fakat imparatorluğu yalnız cehalet değil, büyük bir hareketsizlik, yüzyıllarca süren bir uyku da sarmıştır. Eski vilayet ve tebalarının gayret ve çalışkanlığı onlan birer devlet haline getirmiştir. Endüstriden, ticaretten mahrum, tembel Osmanlı İmparatorluğu ise "yaya kalmıştır" (2). Devleti bu aşağılıktan ve miskinlikten kurtarmak gerek. Zira "Kanunsuzluk , hissizlik, atalet mikroplarını" bırakmak, aşağılık ve esirlik boyunduruklarından kurtulmakla birdir (3). Zaten sosyal çöküşümüzün düşkün seviyesini "Hazreti Akif'in şiirlerinde tasvir ettiği sefalethanelerden anlamak zor değildir (4). Taklidin değiştirdiği, cehil ve ataletin alçalttığı bu toplumda bir ahlak gerilemesinin de önüne geçilebilir mi? Her ferdin ahlakı bizzat yaşaması gerekirken, toplumun gayet ağır ahlak ıslahatı ödevlerini yüklenmesi gerekirken (5), aksine İslam kaidelerine riayetsizlik onları kötü ahlaka sahip kılmaktadır (6). İşte bu gerçeği görmemezlik, İslamiyeti an lamamazlık Müslümanları zulüm ve istibdadın, sosyal buhran ve felaketlerin avı haline getirmiş (7), neticede İslamlıktan uzaklaşılmıştır (8).

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 2,3,4,7,16,40,52,61,91.92,394.
(2) lbnül Fâni Zeynelâbidin: Müslümanlık, 1328, s 59.
(3) Aksekili Ahmed Hamdi: Mev'ize (Filibcdc Muradiye Camii şerifinde. Sebilürreşad, 1328, No. 23 205, s. 440 41).
(4) M. Şemseddin Zulmetten Nura, s. 61.
(5) Said Halim: Buhranı İçtihaîmiz, s. 21.
(6) Mehmed Sadık: Âlemi tslam Cihadı Ekber, s. 5.
(7) Scyh Muhsini Fani: İstikbale Doğru, 1331, s. 49.
(8) Said Halim: İslamlamak, s. 18 Ahmed Agaycf: İslam âleminde görülen inhitatın sebepleri (İslam Mecmuası, 1330, No. 2). s. 57 58.

Aslından, geleneklerinden ve dininden bu derece uzaklaşmak. Osmanlı Devletimin Müslüman vatandaşlarını ümitsizlik ve karamsarlığa düşürmüştür. Bir Şeyhülislam, durumu beyannamesinde bütün açıklığı ile itiraf etmektedir. Meşrutiyet beklenilen ümidi gerçekleştirmemiştir (1).

İktisadi esaret

Ümitsizliği ve karamsarlığı arttıran sebeplerden birisi de ekonomik gerilik ve bilhassa kapitülasyonlardır. Muazzam bir ekonomik sefalet, memurluk hastalığı ile birleşerek imparatorluğu kasıp kavuruyor (2). İslam dininin emrettiği ilim ve marifet, sanat ve ticaretten yoksun bir kitle, Şer'i Şerif ile bağdaşamayan maddi bir yoksulluk içinde, zengin memleketlerinin tabii ve ticari imkânlarnı başkalarının eline vermiş bir halde, gezinmekte. Yalnız bu durum bütün İslamiyeti mahveden ve onu "her milletten geri bırakan, Tunusluların, Buharahlarm, İranlıların, daha başka hükümetlerin yıkılışlarını süratlendirmiş olan sebeplerin

(1) Şeyhülislam Musa Kazım: Beyanname. "Meşrutiydin ilanını müteakip umum tarafından edilen izharı Şadımaniden artık bütün ehli işlamda devri intibalın hülûl etmiş olduğuna ve binaenaleyh beyıelmüslimin din namına ilkayı nifak ve şikakın bir daha avdet etmemek üzere zevale yüz tutmuş bulunduğuna biraz hasıl olmuş idiyse de muahheren bu ümidin pek boş olduğu görülmüş ve asırlardan beri alemi islamı ıahnedar eden ve diyanelli celilei islamiyc namına siyasi entrikalar çevirmek istidadında bulunan, bu seretle alemi Islamın duçar olduğu felaketleri kâfi görmeyen pek çok eşhasın hâlâ içimizde ıncvcüd oldukları sureti katiyyede anlaşılmıştır. Otuz Bir Mart hadisesi elimesi buna pek büyük şa hid i adildir" (Sıratı Müstakim, 1327, No. 169), s. 197 198. .

(2) Said Halim Paşa'nın şu iki eserine bk: Mukallidiklcrimiz. s. 39 ve Buhranlarımız, s. 16.

başında gelenlerden sayılabilir" (1). Kapitülasyonlara gelince, bunlar bir milletin esaretini ifade ederler. Adli kapitülasyonlar halkın izzetinefsi, haysiyeti, vatan sevgisi ile asla bağdaşamaz (2). Adli kapitülasyonların bu fecaatma mukabil, bütün devleti bir ahtapot gibi saran umumi kapitülasyonlar Osmanlıların her bakımdan kalkınmalarını engeller. En basit ihtiyaçlarını bile tatmin etmek istedikleri her an karşılarına "bir şeddi iskender" gibi dikilirler. O kadar ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun "Kapitülasyon karşısında idama mahkûm, her çeşit tahkire maruz, haysiyetten, insan ve hatta hayvan haklarından mahrum bir millet" olduğu bile ileri sürülmüştür (3). İktisadi esaretin yanı sıra bir gerilik sebebi daha vardır ki, o da idaresizliktir.

(1) İsmail Sıtkı: Hayyc alclintibah, 1329, s. 11

(2) Mardini Zade Ebul'ûla: Adlî İstiklâl. (Sıratı Müstakim, 1324, no. 11) s. 165 170.

(3) Abdürreşid İbrahim: Kapitülasyon, (Sıratı Müstakim, 1327, No. 157), s. 15 16.

I!

İSLAMLAŞMANIN MANASI VE İSLAMCI BİR RÖNESANSIN DAYANDIĞI ESASLAR

•

1 İslamlaşmak nedir?

İslamlar, İslam Osmanlı İmparatorluğumda gördükleri gerileme durumlarının hepsini, İslamlaşmamanm, Müslümanlığa aykırı gidişin ve İslamcı zihniyeti anlayamamanın eseri saymışlardır. Bu anormal toplum, bu sebeplerin eseri ve esiri olunca onu kurtaracak çare kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, manen ve maddeten kalkınmak, medenileşmek, eski "azamet ve satvetine (yüceliğine)" sahip olmak arzusunda ise, gerçek surette İsla miyete dönmelidir. İslamlaşmalıdır. Öyleyse, İslamlaşmak ne demektir? Prens Mehmed Said Halim, İslamlaşmanın en açık tariflerinden birini vermiştir: İslamın din ve dünyayı, maddiyat ve maneviyatı kapsayan sosyal bir din olduğu kabul edildikte, İslamlaşmak demek İslamın iti kad, ahlak, içtimaiyat ve siyaset sistemini "daima zaman ve muhitin ihtiyacına en muvafık bir suretle tefsir" ve bunlara uymaktır (1). Said Halim Paşa'nın taklit bahsindeki fikirlerini, Osmanlı toplumunun ecnebi yamalardan yapılmış bir örtüye benzeyen durumunu gördükten sonra demek icap eder ki, yabancı düşüncesiyle Müslümanlık iddiası yersizdir. Le Play, Durkheim sosyolojilerine inanarak, İslam olmayan gayeler peşinde İslamlaşılamıyacağı

(1) Islam'aşmak, s. 5

gibi, bir Osmanlı Devleti de bu şekilde payidar olamaz. Said Halim Paşa, bütün İslamcılara öncü olarak bu telakkiyi savunmuştur (1). İslamlaşan fert ve devlet, o kimse ve o teşekküldür ki, siyasi olduğu kadar sosyal bütün hak ve vecibelerini, rejimini, hürriyet ve adaleti İslami prensiplerden çıkaracaktır, bu prensipler ise bizzat islam akidelerinden, inanç sisteminden doğmaktadırlar (2). Böylelikle fert de millet de, devlet de şuurlarını tezatlara kaptırmayacak netice itibariyle bocalamayacaklar. Şark, Garp, Fransız, İngiliz hayranlıkları içinde bu aşağılık duygusuna düşmeyeceklerdir. İşte, İslam dünyası ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu için ilerleme ve kurtuluş yolu budur.

2 İslamiyet "manii terakki" (ileriliğe engel) değildir

Şu halde, İslamlaşmak İmparatorluğu terakki ettirecektir. Fakat, asıl önemli mesele de burada ortaya çıkıyor. "Derin bir tevekkül, kadere iman nitcesinde İslamiyet, ataletten (hareketsizlikten) başka ne sağlayabilir?" sorusu ile başlayan bir tenkit, İslamiyetin parlak medeniyet mazisinden çok uzakta olduğunu belirtiyordu. Artık teknik ve milliyet çağında bulunulduğu için, İslamiyetle büyük bir devleti kalkındırmanın imkânsızlığını, bu bakımdan İslamlığın

(1) Aynı eser, s. 5: "BirKant'm, yahut bir Spencer'in ahlâkiyatına inanan, bununla beraber içtimaiyatta Fransız'ın, siyasette İngiliz'in tarzı telâkkilerini kabul eden bir Müslüman, ne kadar mütekahhir alim olursa olsun, ne yaptığını bilmeyen bir kimseden başka birşey değildir. Bir adamın zihninde mütenakız, mü teanz, gayrı kabili imtizaç bunca şeyler tesadüm halinde bulunmakla beraber hepsi birden yan yana durup durursa artık o adam ne kafada, ne vicdanla olmak lazım gelir, tasavvur edilsin?"

(2) Aynı Eser, s. 32,

ve İslamlaşmanın ileriliği engel olduğunu ileri sürüyordu. Bu hırpalayıcı görüşün vardığı sonuca göre, Müslümanlık modern sosyal prensiplerle bağdaşamazdı. Avrupa manzumesine dahil devletlerin yapılarına hâkim olmamalıydı.Zira bakışları daima geriye çevirmekte, milletleri medeniyete götürecek yerde eskimiş kaidelere rücu ettirmekteydi. XX. yüzyılda yükselmek ve medenileşmek isteyen devletler İslam esaslarını devlet idaresinden ayırmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu da ancak bu suretle yükselebilirdi. Memleket içinde bu fikirlere taraftarlık eden gençlerin ve aydınların bulunması İslamcıları teessüre sevkederken, bir Fransız tarihçisi Hanotaux (Hanoto) Tunus meselesini ele alarak, Tunus'un İslam dünyasından ayrıldığım ve "yavaş yavaş" hem Mekke'den hem de Asya'daki mazisinden kurtulmak üzere" bulunduğunu şu dileğine ilave ediyordu: "İşte örnek alacağımız, öteki Müslüman memleketleri de kendisine benzeteceğimiz bu memleket Tunus'dur." (^İslamcı cereyan, kendini açıklarken, en önce memleketin içinden de dışından da yükselen bu tenkitlere temelini teşkil eden bir prensiple cevap vermiştir. "İslamiyet manii terakki değildir." Bütün İslamcılar, en ufak broşürlerinde bile, evvela bu fikrin ispatı ve doğrulanması ile fikir savaşı meydanına atılmışlardır.

İslamcılar, "âlem i İslamın inhitat halinde" olduğunu zaten kabul etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nu bocalamaya sevkeden sosyal felaket ağının da bu gerilik sebepleriyle örüldüğünü anlatmışlardır. Ne var ki, dünyanın he

(1) Mehmed Akif: Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh • Muhmmmed Abduh'ıın Islamı müdafaası, s. 21.

men her tarafında Müslümanların esarete mahkûm, zillet ve sefalete gömülmüş, "Çini Maçinden Mağribi Aksaya kadar" her yerde onulmaz bir ahlaki ve sosyal sefalet içinde, hayatın her türlü nimetlerinden mahrum olarak yaşadıklarını görenler, bütün bu soysuzlaşmanın müsebbibi olarak İslam dinini göstermekle, hata ederler (1). Bu görüş olaylara nüfuz etmeyen, tamamen sathi bir görüştür. O kadar ki, bugünün Müslüman âlemine, hele Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim olan gerçek İslamiyet değildir. Müslümanlar İslamiyetin ulvi ruhu, adalet ve medeniyet nuru içinde yaşamıyorlar. Müslüman dünyası bugün lüzumsuz alışkanlıkların "esatiri hurafelerin, uydurulmuş bid'atlerin" esiridir (2). Batılılar, böyle bir dünyanın incelenmesine giriştikleri ve uğradığı sefaletin ve geriliğin sebeplerini aradıkları zaman peşin bir hükümle İslamiyeti itham etmektedirler. Bu hüküm tamamen yanlıştır. İslamiyet de hiçbir suretle manii terakki değildir.

3 İslamiyet devrimcidir

Müslümanlık ferdi, sosyal, siyasi hayatı kaplayan ve bu hayatı tanzim edici kaideler koymuş bir dindir. Bu sosyal din, tamamen devrimcidir. Yenilikçidir. Her zaman ve mekân için vazedilmiştir. Dünya işinden, devlet idaresinden ayrdamayan bu din, hiçbir zaman atalet tavsiye etmez. Bizzat Peygamber en faal ve çalışkan bir insan örneği olmamış mıdır? İnkılapçı ve faal bir din olan Müslümanlık-

tı) M. Şemseddin (Günaltay: Zulmcttcn.Nura, s. 75 76,91 94, 112. 154 Şcyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru s. 1. 7, 52.

ta, bütün yenilikleri ve zamana göre tâdil imkânlarını içine almasından ötürü, ıslâhat yapmak isteyenler yenilik hamlelerini daima bulabilirler.

Müslümanlık asırlarca evvel bugün Batı'nm benimseyip pek yeni saydığı devrimci toplum esaslarını koyduğu için, adeta inkılaplardan tasarrufu temin etmiştir. Avrupa'nın yeni esaslar addettiği prensiplere dayanan toplum ve devleti asırlarca evvel kurmaya muvaffak olmuştur. İslami yette, akıl ve tabiat dışı hiçbir hurafe yoktur. Başka dinlerle mukayese edildiği takdirde, Müslümanlık kadar idari, siyasi ve ahlaki esaslara müstenid bir din görülemeyecektir. Tam manasıyla sosyal bir din olan Müslümanlık halkın reyine müracaat, hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet (kardeşlik), düşmana kuvvetle mukabele, ruhaniliğe (ruhban yani din adamları sınıfına) ve tegallübe yer verilmemesi, istibdat ve zulme karşı huruç (isyan) gibi sosyal ve siyasi prensipleri kabul etmekle çağdaş medeniyet seviyesinde bir devlet ve hayal vücuda getirmek kabiliyetine de, kudretine de sahiptir. Sadece fertler arasında değil, zümreler, kavimler, millet ve devletlerarası kardeşliği, beynelmilel sulh projelerinden hatta sosyalizmden daha iyi başarmış ve gerçekleştirmiştir. Zalimleri mahvetmiştir. Bu bakımdan İslamiyet "manii terakki" değil, bilâkis, "amiri terakki" (ilerili ği emreder)dir. Gerileyiş sebeplerine gelince, evvela bu sebepler tam olarak incelenmiş sayılamaz. Nitekim Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı hakkında da sayısız teoriler ileri sürülmüştür. Fakat İslam İmparatorlukları, Osmanlı İmparatorluğunun hali hazır durumu hakkında böyle bir fikri çalışma henüz yoktur. Şu halde İslamiyetin gerilik tohumlarını ihtiva ettiği nasıl iddia edilebilir? Hıristiyan Avrupa,

böyle bir delili ileri sürmekte mazurdur. Çünkü kendi devletleri din yüzünden inkiraz bulmuşlardır. Roma İmparatorluğu bu vaziyeti hakiki surette canlandırır. Batının İslamiyet hakkındaki iddiaları kesin olarak bâtıldır, esassızdır.

İslam dünyasının çağlar boyunca pençesine düştüğü istibdat rejimleri onun bugünkü felaketlerini doğurmuştur. Onu sanayisiz ve ilimsiz bırakmıştır. "Âlcm i İslama medarı teselli ve istinadgâh olacak" tek büyük devlete, Osman " İmparatorluğuma gelince, bu devletin de uzun bir istibdat boyunduruğundan henüz kurtulduğu her halde inkar edilemez. İslam devletlerindeki gerilik sebeplerini İslamın fikir ve inanç sistemlerinde değil de, Müslümanların hakiki Müslümanlıktan uzaklaşma veya uzaklaştırılmalarında aramak lazımdır. "Kabahat Müslümanlıktan ziyade Müs 'ümanlarda"dır. Müslümanlığın tahrif edilmiş, yanlış anlarmış ve anlatılmış, yanlış yorumlanmış olmasındadır. Oysa Müslümanlık yalnız Arap âlemini değil, vazettiği düsturlarla bütün insanlığa faydalı olmuştur. İslamiyet, nerede Yerleşti ise, oradaki halk kitlelerini vahşilikten ve iptidailikten kurtarmıştır. Aynı ülkeleri "medeniyeti fazıla"ya, "ile ri bir medeniliğe" kavuşturmuştur. İslamiyet kaideleri yıp ranmış tecrübelerinden medeniyet için fena sonuçlar alınmış bir doktrin değildir. Avrupa'nın bozuk ve saldırgan ah 'akiyeti, soysuzlaşmaya eğilimli, istismarcı ayaklar üzerinde duran medeniyeti İslam dininden kurtuluş çareleri dahi bekleyebilir. Kaldı ki, Avrupa'nın İslam dünyasına çektiği kılıç Müslümanları birleştirecektir. İttihadı İslamın (İslam birliğinin) kuruluşunu hızlandıracaktır. Bu bakımdan, Müs

lümanlık perişan milletleri kalkındıracak tam manasiyle birlik ve adalet idealine ulaştıracak bir "köprüdür." (1)

4 Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluş yolu: İslamlaşmak

İslamlığın ileriliğe engel olmadığı bu delillerle ispat edilmek istenildikten sonra, Osmanlı Devletini kalkındıracak yolu aramak gerekir. Bir tarafta, ahlaki ve sosyal yapısı dejenere saldırgan, hâlâ misyonerleri ile doğuyu fethetmek, parçalamak gayesini güden, Şark meselesini hiçbir zaman söndürmeyen, fakat ilim ve teknik âlemi yüksek bir Avrupa vardır. Bir tarafta ise, çökmüş bir Şark. Asya'nın illetlerine maruz, geriliğin çukuru içinde henüz dertlerini dahi idrak edememiş, İslamlıktan uzaklaşmış, hakikattan uzaklaşmış bir Müslüman dünyası kurtuluş saatini beklemektedir. 1908'den itibaren, Düvel i Muazzama ihtiraslarının mütemadiyen bilendiğini, milletlerin dev adımlarla Birinci Dünya Harbine süründüklerini tespit zor bir tarih konusu olmaktan çıkmıştır. Bütün bu ihtiraslar girdabı için

(1) Bu özet İslamcıların muhtelif eserlerinden alınmıştır, bk. Mehmed Ferid Vecdi: Müslümanlıkta Medeniyet (Sıratı Müstakim, 1327, No: 158), s. 19 20 Şeyh Abdülhak Badadî Islamiyetin Avrupa'ya Son Sözü, 1328. Şeyh Muhsini Fâni: Felaha Doğru. s. 37 Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 92 Mehmed (Said Halim): Taassub, 1333, s. 10 11, 13 Said Halim: İslamlaşmak, s. 13 20 Musa Kâzım: Külliyat, 1336, s. 278,279,280,284 Şeyh Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, 1340, s. 198, 202 209, 218 Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un Islanıl Müdafaası, s. 50, 76 M. Şemscddin (Günaltay): Zulmetten Nura, 75 76, 112, 154 Mustafa Sabri: Dini Müceddidler, 1340, s. 4 15,94 153,98 101 Şeyh Muhsini Fâni Elzâhirî: Yirminci Asırda islamiyet, 1339, s. 161 170 Şeyh Müşır Hüseyin Kaydavî: İslama Çekilen Kılıç, s. 35 Veliyüddin: Hukuku İslam, (İslam Mecmuası, 1330, No: 9.s. 258 260) Scyyid: Içtihad ve Taklid, (İslam Mecmuası, s. 105).

de, Müslüman âlemi, pasif, sadece efendilerine tâbi, ataleti tevekkülü ile izah edilen bir köleden farksızdır. Dünyanın gidişi hakkında hiçbir karar alamamaktadır. Hiçbir faaliyete iştirak etmemektedir. Ancak verilen kararların neticelerine katlanmak mecburiyetini ve aşağılığını duymaktadır. İşte böyle bir İslam dünyasının kalkınması gerekiyor. Bu kalkınma, daha doğrusu dirilme çaresi ne olabilir ve nerede bulunabilir? İslam âleminin tarih devirlerini kaplayan medeniyet ve yüceliği sonunda elinde kalan tek ve büyük devlet, Osmanlı İmparatorluğu'dur. Tesirleri kabul edilmiş, siyasi reçeteler, ancak bu devlet elinde kalan teşebbüs kudreti sayesinde hazırlanabilir. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu, Batı medeniyetinin zaruri kıldığı süratle nasıl kalkınabilecektir?

Madem ki, İslamiyet ileriliğe mani değildir, madem ki Avrupa'nın ahlaki ve sosyal buhranları İslamiyette mevcut değildir, şu halde Osmanlı İmparatorluğu istinat edeceği devlet şeklini ve esaslarını İslam siyasetinde bulabilecektir. Ve bulmalıdır. O esaslara dönüş, maziye rücu, İslam devletini ihya edecektir. Böylece, İslamcılar, siyasi ve sosyal alanlarda İslami bir rönesans istemişlerdir. Osmanlı İmpa ratorluğu'nun kurtuluşunu bu yolda aramışlardır.

5 İslamcı Rasyonalizm

İslamcılık formülü

Görüldüğü gibi İslamcılık, bütün sosyal ve siyasi hayata uygulanması istenen inanç, fikir ve davranış kaidelerini içine alan iki yönlü bir ideolojik formül haline getiril

mistir. Bir yönü ferdi plandadır. İslam dünyasında yaşayan fertlerin, bilhassa Müslümanların tek tek hayatlarını düzenlemek ister. Özel hayatlarına karışır. Onlara bir yaşama yolu çizer. Öteki yönü ile de, kolektif plandadır.İslam dünyasında, henüz milletleşmemiş halk kitlelerine, bağımsızlığa kavuşmamış milletlere, devletlere kurtuluş, kuruluş ve kalkınma yolu çizer, birbirleriyle münasebetlerini sağlayan kaideler yapar. Kısaca İslam dünyasında yaşayan insanların ve toplumların hayat prensibidir.

İkinci meşrutiyetin bunaltıcı yıllarına kadar, İslamcı kurtuluş teklifleri daima öne sürülmüştü. İslamcılık cereyanı İkinci Meşrutiyetle başlamamıştır. Fakat, gerçek ve hayli mütecanis (homogen) bir fikir akımı haline bu devrede gelmiştir Meşrutiyetin dinamik hayatı içinde, siyasi olaylara çarpa çarpa şekillenmiş ve bir siyasi kuvvet olmuştur.

İki rasyonalizmden biri...

Meşrutiyet İslamcıları, İslam dünyasındaki "moder nizm" eğilimlerinden faydalanmasını bilmişlerdir. Gerçekten, İslam dünyasındaki çağdaşlaşma iki cereyana dayanmakta idi: Birinci cereyan, laik ve gerçek rasyonalisttir (akılcı). Din ve dünya işlerini birbirinden ayırmak, devletin din işlerine karışmasını mümkün kılarak devlet idaresini dinin vesayetinden kurtarmak amacını güden bu cereyan çağdaş medeniyetin şartlarına da uygundu. İkinci cereyan, İslamcı adını alan cereyandı. Modernizmi, kısmen rasyonalist oluşundadır. Kur'an, sünnet gibi İslam esaslarına dayanmakla beraber, bunların yorumlanmasında, ferdin ve toplumun yaşayışlarını düzenleyecek kaidelerin İslam kay

naklarından çıkarılıp uygulanmasında aklı ve ilmi esas tutmak isteyişindedir. Daha doğrusu rasyonel bir metotla, kitap ve sünnetten sonuçlar çıkaracaktır. Gaye İslamın ahlak ve siyaset prensiplerini bütün "saflık ve sadeliğiyle ortaya çıkarmak" bunları fertler, toplumlar ve devletler için birer hayat prensibi haline getirmek, bunlara ideolojik bir değer vermek. Bütün bu uygulamalar, İslam örneklerine göre yapılacaktır. İslamcılar, Batı medeniyetine değil, İslam medeniyet alanına ait esasların araştırılması ve muhafazası ile uğraşmışlardır. Böylece, Batı medeniyeti karşısında bir Doğu İslam medeniyetinin varlığını ispat etmek istemişlerdir. Bu medeniyetin maddi (teknik) ve manevi (etik) unsurları, daha sonrada Batı Doğu medeniyetlerinin karşılaşması meseleleri üzerinde durmuşlardır.

İslamcılık formülünün bu suretle dar (ferdi planda) ve geniş (toplumsal planda) olmak üzere iki anlamı da ortaya çıkmıştır. İslamcı rasyonalizmi, genel rasyonalizmden ayıran, en büyük özellik nâs'lardan hareket edişidir. Metodu, tartışılmaz, değeri ispat edilmiş saydığı fikir ve olaylardan akıl yolu ile, sonuçlar çıkarmıştır. (1) Klasik kıyas ve icma yollan da böylece yeniden Babı İçtihat (İçtihat Kapısı) ile beraber açılmış olacaktır. Demek oluyor ki, İslamcıların modernizmi, XX. yüzyıla uymaları, İslamcı esasları donmuş kalıplar olmaktan kurtararak çağdaş ihtiyaçlara göre yorumlamak istediğinde birleşmektedir. İslamcılar, dini bir kadro içinde kalmak şartıyla, serbesttirler. Rasyonalizmleri İslamın sosyal ve siyaset prensipleriyle smırlı

(1) Bu alandaki açıklamalarımız için şu değerli etütten faydalandık: Nevzat Ayas: Mehmet Akif, zihniyeti ve düşünce hayatı, (Bu etüt için şu esere bak. Eşref Edib: Mehmed Akif, Hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları).

dır. Akıl bu sınılar içinde serbesttir. Bu sınırlı rasyonalizm İslamcı rasyonalizm adını alır. Bu bakımdan düşünceleri, arayışları ve bulgularını uygulayışları üzerinde dinin vesayetini kabul etmişlerdir ve laiklik prensibinin aleyhinde, o nun tamamen karşısında cephe almışlardır. İslamcılar olaylara antilaik, dini açılardan bakmak yoluna gitmişlerdir. Çoğu zaman muayyen bir klerikalizmin, ilmiyenin tesiri altında kalmışlar, mensup oldukları cereyanla Meşrutiyetin öteki cereyanları arasında bir sentez teşebbüsüne de geçmişlerdir. Fakat her zaman için muhafazakâr bir çevrenin temsilcileri olmuşlardır. (1).

(I) Bu meseleye İslamcıların öteki cereyanlarla olan münasebeti incelenirken temas edilmiştir. Bak.: s. 67 ve m.

III

İSLAMCILIK CEREYANI MENSUPLARINA GÖRE İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ

îslamcı rönesans formülünde, İslamcılar arasında ittifak vardır. Bütün mütefekkir ve müelliflerin bu koundaki fikirleri incelenirse, üç mesele üzerinde ısrarla durdukları, üç soruyu cevaplandırmaya çalıştıkları görüldü.

İstanım siyaset prensipleri nelerdir ve bunlar nasd bir devlet şekline tekabül ederler? Bu prensiplere nispetle Osmanlı Meşrutiyeti nasıl değerlendirilebilir? Osmanlı Meşrutiyeti, bu prensipler bakımından, eksiklerini hangi yoldan tamamlayabilir?

İslamcılar bu sorulara ortak cevaplar vermişlerdir. Daha rasyonalist ve daha gelenekçi olanların ileri sürmüş oldukları teklifler ıslahat konusunda belli olur. İslamcıların her şeyden önce İslamın genel siyaset prensiplerini araştırdıkları ve bu hususta ittifak ettikleri görülür. Osmanlı, hatta Türkiye tarihinin hiçbir safhasında, genel siyaset prensiplerinin, bütün eksiklerine rağmen, bu derece ilgiyle, ciddiyetle araştırıldığı görülmemiştir. Şu halde, bu fikir akımının ana tezlerini anlayabilmek için, bunları, onların dilinden, hatta üslubundan, derlemek ve gözden geçirmek gerekir. Zira, daha sonra İslamcılar bu genel prensiplerle mukayese yoluna başvurarak, Meşrutiyetin siyasi olaylarını değerlendireceklerdir.

1 İslam sosyal bir dindir ve hükümeti emreder

İslam sosyal bir dindir

İslam sosyal bir dindir. Bu bakımdan sadece öteki dünyaya ait (uhrevi) değil, fakat bu dünyaya ait (dünyevi) esasları da vazetmiştir. Yeryüzünden, fertlerin, toplumlann, devletin iyi bir geleceğe, refaha ve saadete kavuşmaları için İslamiyeti kabul etmeleri lazımdır. İslam akidelerine müstenit ferdi ve sosyal hareket tarzları ve ahlaklar, Allah'ın hidayetine mazhar olurlar ve ancak bu yol ile necata (kurtuluşa) refaha kavuşurlar. Şu halde İslami kaideler bir devletin hayatı için lüzumludur. Bu sebeplerdir ki, Tanrı, Resulü vasıtasiyle Kuran'mı kullarına bildirmiştir. Onlara devlet halinde hayatlarını tanzim edecek kaideler de vermiştir. Yenilik sevgisi, İnkılap ve ıslahat esaslarıyla mücehhez İslamlık, siyasi prensipleri ile yalnız mabetler içinde kalmaz. Umumi hayata, gündelik davranışlarımız alanına karışır. Devletten aynlmaz. Devletin hayat ve idaresine iştirak eder, hatta devlet hayatını kurar ve düzenler. Bu sebeple İslam devletinin idareciliği bir amme velayetidir.

İslamcılar, bu prensiplerden hareket ederler. Gerçekten, İslamlık bir şeriat ı içtimaiyeye, bir sosyal ahlaka yer vermiştir. Bu sosyal şeriatın gayesi, "salâh ı âlem (dünyevi bir iyilik ve huzurdur)" dir (1). Zaten şeriat dünyevi meseleler için konmuştur. İncil'in bu alandaki yetersizliğine karşılık Kur'an tam bir siyaset, siyasi prensipler birliğine sahiptir. Fakat, iyi

(1) Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 4, 5, 6, 43 Enver Rıdvan (Sadık Vicdanî): Hitabiyat, 1336 s. 10.

anlatmak ve anlamak şartıyla. O kadar ki, Kur'anda bir devleti, bir sosyal yapıyı ilerletecek bütün esaslar mevcuttur. İs lamın esasları siyaset ve medeniyetten ayrılmaz. (1).

Laiklik meselesi

Avrupa'nın dini devletten ve medeniyetten ayırması kendine ait bir iştir. Bu bakımdan İslam dünyasını tenkit etmesi boşunadır. Hıristiyanlık, bugünkü Avrupa'nın emellerini tatminde aciz gösteriyorsa, bu durumun Müslümanlığa teşmili yersizdir. Zira "Bu kadar hususi bir halden o derecelere umumi bir netice istihsal eylemek elbette bir hatayı fahiştir." İnsanlık tarihi, insanların din ve idealleri arasındaki bir münasebeti daima kaydedegelmiştir. Kaldı ki İslamlık, beşer saadetini bir hayal olmaktan kurtarıp müspet bir hakikat kılar (2). Bu suretle, İslam toplumunu saadet ve tekamüle sev keder (3). Müslümanlığı kabul etmiş bir topluluk daimi surette ahlaki ve sosyal gelişime mazhar olur. Zaten payidar olması için de sosyal ve ahlaki inkişaf şarttır. Fertçe ve cemiyetçe ahlakını geliştirmemiş bir devletin İslami olmasına, binaenaleyh ömürlü olmasına imkân yoktur. Zira bu inkişaftan yoksunluk yıkılış demektir (4). Bu itibarla Şeriatı Mu

(1) Musa Kâzım: Külliyat, s. 5,6,9,26,28,32,33,35; İslamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, 1324, s. 3 4 ibnülhatip Çemaleddin: Arabın Nazariyeleri, Şükrü Ganem ve Tanin. Velüyiddin: Hukuku İslam (İslam Mecmuası, 1330, No: 9, S. 258 260).

(2) Said Halim Paşa'ya ait bu fikirler için bk: Buhranlarımız, s. 250 Taassup, s. 6, 7,9 Buhrani İçtimaimiz, 15 16 İntihatı islam hakkında birtecrübei Kalemiye, s, 20.

(3) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 73 Kavmi Cedid Ubeydullah Efganî: Mucizei Peygamberi, 1332, s. 3, 4, 29.

(4) Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 38 39 Musa Carullah: Şeriatı islamiyeye benim nazarım, zikredilmiştir.

hammediye ayni zamanda sosyal ve siyasi bir ahlaktır. Ferde yekdiğerinin azası olduğunu, insanın insana manen ve maddeten bağlı bulunduğunu (Benî Âdem âzâyı yekdiğe rend) telkin ve bu uğurda çalışmayı emreden (1) bir etiktir.

. Aynı zamanda da "Devletin siyasetine, memleketin imar ve terakkisine", memleket ahalisinin refah ve rahatına matuf (2) kaideler vaz'eden bir bütündür, bir ideolojidir. Onda bugünün ve yüzyıllarca sonrasının sosyal refah ve bekasına ait kaideleri buluruz. O bu kaideleri bir kere vaz'etmiştir. Zamanın icaplarına göre tadil şartı mahfuz kalmak üzere, İslam dini (ve koyduğu kaideler) ebedidir. Devletten de toplumdan da öncedir (3). İslam dini, Avrupalıların anladıkları manada sadece ahlak kaidelerinden ibaret değildir. Medeni bir toplumu idare eden kesin bir mecburi kaideler demektir. Şu halde İslam dini bütün "saadeti dünyeviye ve uh reviyeyi mutazammın kavanini mahsusa olarak irsal buy rulmuştur". İslami devlette şeriat hukuk demektir (4). Nihayet bütün kaideleri kapsayan Kuranıkerim'deki dünyevi esaslar gözden geçirilince (5), siyasi planda varılacak büyük ve önemli sonuç şu olacaktır: İslam Devleti dine müessestir, şeriata tabidir ve din devlet ayrılığı böyle bir dev

(1) Ahmed Naim: Ahlaki Islamiye Esasları, 1340, s. 66.
(2) Aksekili Ahmed Hamdi: Ulemayı İslamiyeye Bir Sual ve Abdullah Gü vilyam Efendinin Cevabı, 1332, s. 28.
(3) Şeyh Muhsini Fani: Felaha Doğru, s. 37 Mustafa Şeref: Fukahaya Göre Hukuku Amme (İslam Mecmuası," 1330, No. 3), s. 83.
(4) Mehmcd Fehmi (Ülgcner): Hikmeti Hukuku İslamiye, 1329, s. 4, 14 Mehmet Atıf (İskilipli): Me dineyeti Şer'iye, Terakkiyatı Diniye, 1329, s. 5,7 Mardin! Zade Mehmed Arif: Hikmet i Edyan (Sırat ı Müstakim, 1324, No. 2) s. 17.
(5) Kur'andaki dünyevi esaslar muhtelif islamcılar tarafından sarahatle bahis mevzuu edilmiştir, bk.: Musa Kazım: Külliyat, s. 243 244; Islamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, s. 3 ve müt. Şeyh Abdülhak Bağdadi: tslamiyetin Avrupaya son sözü, ş. 13 Ahmet Rasim Avni: Kitabüttenvir, 1334, s. 29 31 Mehmed Halis: Âlemi İslam Cihadı Ekber, s. 13.

lette mevzubahis olamaz.Din, insaniyet ve medeniyet yekdiğerine bir zincir halkaları gibi merbutturlar, batî de olsa birinin kopması, diğerini temellerinden mahveder, birinin yerinden oynaması diğerlerini sarsar (1). Din, hukukunu teşkil ettiği devletten ayrılamaz, zira tanzim ettiği devleti, kendi vazıı olan Tanrıya bağlar. Burada bir tekrikten bahsetmek mümkündür. Acaba külliyatın Cenab ı Hak tarafından vaz'ına mukabil, cüziyat, cari nizam ve kanunlar, Tanrıya bağlı mıdır? Bu durum bir vaazda cemaata anlatılmaktadır: "...cüz'iyat için ehli var, onlar tarafından tanzim olunur. O nizama dair talimat yok mu? Hep onlar şeriatı icraya vesiledir, adalet rehberleridir" (2). İslamcılar bu noktaya bilhassa ehemmiyet atfetmişlerdir. Siyasi hadiselere mütenazıran, mütareke senelerinde, devletin müdafa ai hukuku bahis mevzuu olurken, Ömer Rıza şu hükmü vermektedir: "Dini devletten ayırmak haince bir teşebsüs tür" (3). Tamamen mücerred, hatta sırf doktrinal sanılan bu keyfiyet, görüldüğü gibi İslamcıları hayli meşgul etmiştir.

İslamiyet ve Hükümet

Kaynağını, Sâsânîlerden, hatta çok daha uzak maziden alan, Osmanlı İmparatorluğuna tamamen teokratik vasfını sunan Din Devlet (İslamiyet ve hükümet) kardeşliği Osmanlı İmparatorluğunun can çekişme anında dahi hatırla

(1) Halim Sabit (Kazan Ulemasından): İslamiyet, fikri dini. medeniyet (sırat ı Müstakim, 1324, No. 2), s. 30

(2) Manastırlı İsmail Hakkı: Mcvaiz.(Sırat ı Müstakim, 1324, No. 5), s. 80.

(3) Ömer Rıza: İslam Mefkuresine Doğru, (Sebilürreşad, 1335, No. 1 400) s. 91.

tılmakta (1), ve devletin "teokratik" olduğu sarahatle kaydedilmektedir (2) . Fakat bu teokrasinin İslami cepheden tevlit ettiği bir netice vardır ki, o da şeriatın bizzat hükümeti emretmesidir. Filhakika, İslamiyet siyaseti ve hükümeti amirdir. "Hükümetlerin teessüsü vecaibi akliyeden midir, vecaibi şer'iyeden midir?" sualine Mustafa Zihni Paşa şu uzlaştırıcı cevabı bulmaktadır:

"Hükümet esasen vecaibi akliyeden olmakla beraber vecaibi şer'iyeden bulunduğu da diyaneti mukaddesei Ah mediye tarafından kemali ehemmiyetle kabul ve tasdik buy rulmuştur", hilafetin bir "emri dini" addedilmesi bu sebebe müstenittir.(3) İmam nasbi Ümmet üzerine vaciptir, kaidesini bir şeyhülislam, beyannamesinde hatırlatmıştır. Aynı durum Şeyhülislam Musa Kâzım tarafından da bahis mevzuu edilmiştir: "Medarı medeniyet ve nizamı adalet olacak" unsurlardan birisi de hükümettir. Medeniyetsiz hükümet olamayacağına göre, din ve itikadın eseri, medeniyeti sahiha ancak meşru bir hükümet ile beka bulabilir. (4) Ne var ki, şimdiye kadar İslam dünyasında, İslam dininin icaplarına uygun bir hükümet şekli kurulamamıştır. İslamcıların belirtmek istedikleri, ilk büyük siyasi sonuç şudur

(1) Hukuku Selâtin (hadisi Erbain fi Hukuku Selâtin), (mürettip ve mütercimi): Ömer Ziyaeddin, 1326, s. 10.

(2) Ahmed Naim: Bizde din ve Devlet, (Sebilürreşad, 1334, No.)s. 294. "...Ahkâmı diniye denince biz yalnız tealim i itikadiye ile ibadeti anlamayız. Mu hasini ahlakı da, muamelatı hukukiye ile ikamet hududu Ilahiycyi de bu mefhuma idhal eyleriz. Bu muhtasar tarife göre, Islamda şekli hükümet teokratiktir denilebilir. Fakat ruhbaniyet olmadığı için bir Avrupalı'nın veya zihniyeti Avrupa efkârından başkasını hazmedemeyen bir gencin anladığı manaca teokratik değildir. Zira bizde muamelatı nâsı şöyle dursun, ibadatı bile idareye memur bir sınıfi mahsus yoktur." Yine bk.: Musa Kâzım: Külliyat, s. 21, 22.

(3) Mustafa Zihni: Islamda Hilafet, 1327, s. 9 Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 51, aksi kanaattedir.

(4) Musa Kâzım: Külliyat, s. 11 12.

ki: İslami siyaset ve amme hukuku kaideleri her türlü cemiyet ve devletten öncedir. İslamda siyaset ahlaka dahildir. İslami devlette din devlet ayrılığı yoktur. Bu devlet iktidarım Tanrı'dan (Şairi Azamdan) alan teokratik bir devlettir. Hükümet ve nihayet hâkimiyet meseleleri şeriatın emirleridir. Şeriatın ferdi ve içtimai ahlak ve siyaset prensipleriyle bütün amme hukukunu kaplaması, siyaseti ahlaka bağlaması ve devleti, hâkimiyeti ahlaki dini zemin üzerine bina etmesinin büyük faydası, İslamiyetin bahsettiği saadet ve nihayet adalettir. Gerçekten ahlakın devlet hayatında hazırlayıcı bir rolü vardır. Ahlak adaleti temin eder. Fakat her devlette adalet mevcut olamaz, ancak ahlakı yüksek bir heyeti içtimaiyede adalet temin edilebilir, en yüksek ahlakı "Şeriatı Ahmediye" ihtiva ettiğine göre en yüksek adalet ve İslamiyeti kabul eden ve ona tâbi olan bir toplulukta mevcut olabilir. Bu takdirde, ahlak, adil bir cemiyeti medeniyeti fazılaya ulaştırmak hususunda bir nevi köprüdür.

2 İslam siyaset prensiplerine göre hâkimiyet ve sınırları.

Tanrı ile kul, Halik ile mahlûk rabıtasına dayanan hayat şekli siyasi plana intikal edince, hâkimiyetin kaynağı Hainleşmektedir. Zaten teokratik bünye bu durumu kafi derecede açıklamış bulunmaktadır. Hâkimiyetin menşei, üç kademeden süzülerek gelmektedir: Tanrı, Peygamber, Halifc Hükümdar. Asıl sâri olan Tanrı (1) sosyal dinin esaslarını, bu arada siyasiyatını Kuran'mda cem etmiştir. Kur'an, bü

(1) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaiz (Sırat i Müstakim, 1324, No: 5), s. 80 Manastırlı İsmail Hakkı: Usulü Meşrutiyete Karşı Husemayi Milletin İtirazatına Müdafaai Muhikka, (Sırat ı Müstakim, 1324, No: 14), s. 220.

tün zamanlar için konmuş, değişmez bir anayasadır. Kuran'ını Resulü vasıtasıyla kullarına (Devletin halk veya nüfus unsuruna) bildirmiştir. Büyük ve medeni bir toplum zaten Allah'ın bir lütfudur.(l) Böyle bir toplum içinde "itti had ve cemaat" de onun emridir. Kur'ana gelince, Ebu Şerif Huzai'den rivayet olunan bir hadis bize bunu gayet açık şekilde anlatmaktadır: "Şüphe yoktur ik bu Kur'an bir ucu yedullahta, diğer ucu sizin elinizde olan selamet ve necat halatıdır. O halde ona uyunuz ki, ondan sonra ebediyen ne yolu şaşırasımz, ne de kimsenin yolunu şaşırtasınız".(2) "İnsanları kendi ihtiyar ve iradeleriyle umuru hayriye ve ef'ali haseneye sevkeden bir vaz'ı ilahi ve bir kanun u subani olan ve insanı hıfz ve himaye hikmetine mebni taraf ı İlahiden vaz olunan bu kanunun insanlara neşir ve tebliği yine nev'i beşere mensup" Peygamberlere tevdi edilmiş bir vazifedir. Bu vazife Peygamberlerin sonuncusu Hazreti Muhammed ile tamamlanmıştır. Şu halde tedrici inkişaf kanunu bu kanunun ikmaline de hükmünü icra etmiştir. Bu durumun sebebi nedir? Burada insanların bir nev'i tabii ve saf yaşama halinden bahsedilmektedir. Bu devrede insanlar "henüz he vesatı nefsaniyelerini teksir ve ihtisasatı hayvaniyelerini tevsi edememiş" olmaları hasebile masum ve sakin bir hayat geçirmekte idiler. Nitekim Bakara suresinde de durum aynı şekilde izah edilmiştir "İnsanlar ümmeti vahide idi. Mu ahharen ihtilafa düşmeleri üzerine kendilerine Enbiya buus ve irsal olundu".(3) Peygamberin vazifesi bu suretle tebel

(1) Ahmed Naim: Islamda Davayı Kavmiyet, 1332, s. 29 30.
(2) Musa Kâzım: Külliyat, s. 21, (Müellif aynı zamanda Beni İsrail Devleti ve tarihi misalini hatırlatmaktadır).
(3) Musa Kâzım: Külliyat, s. 13 14; lslamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, s. 3 4 ahmed Naim: lslamda davayı Kavmiyet, s. 28 29.

lür etmektedir. İslamiyetin Peygamberi Hazreti Muhammed sosyal ahlak ve siyaset kaidelerini de muhtevi Tanrı kanununu bu suretle insanlara bildirmiştir. Bu kanun, kaydedildiği gibi toplulukların hayatına hâkimdir ve hiçbir zaman "benim saltanatım bu dünya değildir" gibi bir prensiple bağdaşamaz.(1) Hâkimiyetin menşei bu suretle tebellür ettikten sonra, kullanış şekli hakkında da muhalif esaslar mevcuttur ve bu şekil bizi İslam amme hukukunun iki büyük prensipine, "adalet" ve "meşveref'e götürür.(2)

İktidarın dayanağı ve sınırı olarak adalet

Siyasi iktidarı kullanan ve Peygambere halef olan Halife (hükümet reisi) bütün icraatında bilhassa bu büyük prensibe riayetle mükelleftir. Adalet prensibinin kökleri, İslam tarihinin aşan çok uzak mazidedir. Her şeyden evvel, sosyal yapının zemin ve temelini teşkil eden ahlakın adaleti hazırladığı söylenmişti, filhakika "ahlak ı ilahi adaletle tahalluk edilir".(3) Adaletsiz bir hükümet müstebittir. Müstebit bir hükümet ise ahlaksızdır ve İslamiyete de mensup olamaz. İslam dini istibdadı reddeder. Bu suretle hâkimiyeti ve hükümranı, topluluğun bizzat ahlakı ve "tahalluk" tarzı olan adalet hudutlamak tadır. Adalet hakiki medeniyetin, binaenaleyh beşeri saadetin "üssülesasf'dır. Adaletsiz hakiki bir hükümetin payidar olamaması lazımdır. Bizzat devlet başkanı adil olmalıdır: "Süi-

ti) Enver Rıdvan: Hitabiyat, s. 30 31 Mustafa Şeref: Fukahaya Göre Hukuku amme, zikredilmiştir, s. 82 83. Veliyüddin: Hukuku İslam, s. 258.

(2) Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, 1340, s. 166, 167 Mar dini Zade Mehmet Arif: Hikmeti cdyan, (Sıratı Müstakim, 1324, No: 2), s. 17 Şeyh Muhsisini Fani elzahiri: Yirminci asırda islamiyet, s. 149 152.

(3) Enver Rıdvan: Hitabiyat, s. 13. islam ve adalet, (Sadayı Hak, 1324, No: 9. s. I) Mustafa Şeref: Fukahaya Göre Hukuku amme, s. 83.

tanı adilin bir günü altmış sene ibadetten efdaldır (daha faziletlidir)". Adaletle hareket sultana yardımcı devlet personelinde de aranır. Zalim bir hükümete yardım eden, "zalime kalem açan, divitine lif koyan da avam zalimedendir." Tarih, adaletsiz bir devletin payidar olduğunu göstermiş olsa dahi, hiçbir sağduyu bunu kabul edemez. Adalet, Kur'anı Kerim'in siyaset (amme hukuku) prensipleri içinde baş yeri işgal etmektedir: Osmanlı İmparatorluğu'na da intikal eden bu kaide muhtelif eserlerde ve metinlerde daima zikr ve padişaha " itidal üzere" hareket etmesi tavsiye edilir.(l) Adalet ilahi bir emirdir. En büyük bir siyaset kaidesidir ve iktidarı mutlak surette sınırlar.^) Yalnız insanlar üzerinde değil, devletlararası müna sabetlerde de adaletin rolü önemlidir. Ancak adalet ve hukuka saygı göstermesi şartiyle, mahkûm bir millet, hâkim bir milletin idaresine katlanabilir. Oysa zamanımızda Avrupa'nın sömürgecilik siyasetinde riayet etmediği bir kaide de adalettir.(3)

Adalet, İslamırı eşitliğini şekillendiren bir mefhumdur. İslamın bu adalet duygusudur ki, Hazreti Ömer'e bir hutbesi esnasında "sende bir eğrilik görürsek kılıçlarımızla doğrulturuz" dedirtmiştir.(4)

Huruç Kaidesi (İhtilal Hakkı)

Fakat adaletin, ilahi kanunlara riayetsizliğin bir müeyyidesi vardır: Huruç, Müslümanlık adaletten ayrılan, şer'i hu

(1) Musa Kâzım: Külliyat, s. 35,106,241,244,281 282; Islamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, s. 7 Osmanlı İmparatorluğu için bk. Naima Tarihi, Cild I, s. 30.

(2) Mahmud Hamza (Dcmşk ıl Şam müftüsü): Bakayı Saltanatı Osmaniye, s. 8 Şeyh Muhsini Fani: İstikbale Doğru, s. 32 Mehmed Atıf: Medeniyeti Şer'iye, Tcrakkiyat ı Diniye, s. 13.,

(3) Mehmet Akif: Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh Muhammcd Abduh'un Cevabı, s. 50, 52:

(4) Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, S. 166.

dutlara, saygı göstermeyen Emirlere (devlet reislerine) karşı Müslümanların hurucuna cevaz vermiştir. Durumu Hilafet müessesesine tatbik edelim. İslam dini, yalnız ihtiva ettiği esaslar dahilinde "icrayı adli emretmiş" ve Müslümanlara karşı mesuliyeti Tanrı huzurundaki mesuliyet ile aynı addedilmiştir. O kadar ki, Halife, Hak yolundan ayrıldığı takdirde, şeriatın tayin ettiği hükümler dairesinde suiistimaline engel olmak, yahutta "kendisini hal yahut katletmek" (huruç yahut ihtilal) bütün Müslümanlar üzerine vacip olur.(l)

Adaletin müeyyidesi, zulüm ve istibdadın, anarşi halinin İslamlıkla bağdaşamayacağı hususunda bir delildir. Adaletin bir eşitlik prensibi, ilahi bir emir halinde abideleştirilmesi dolayısıyla zulüm ve istibdat yahutta tagallüp bahis mevzuu olamaz. Zira böyle bir durum İslamın adaletçi ve hürriyetsever zihniyeti ile taban tabana zıttır. İslami kaidelerden derin bir ay rılıkalametidir.(2). Zalim bir hükümete "hükümet" demek bile abestir. O bu isme layık değildir. Çünkü istibdat şer'an da, aklen de merdut bir batıl fikirdir. Fena ve gaddar bir Devlet Başkanı da Tann'nın kullarına verdiği bir cezadır.(3)

Meşveret

Hâkimiyeti hudutlayan, diğer bir İslami siyaset prensibi de meşverettir: Meşveret de, İslam siyasetine hâkim bir prensiptir. Kur'anı Kerim'in saydığı dünyevi esasların en

(1) Aynı eser, s. 50 Şevketi (Eşref Efendi Zade): Say ve Sermaye Müca delatmım Dinen Sureti Halli, s. 8 41.

(2) Said Halim Paşa'nın eserlerine bk.: İslamlaşmak, s. 14 15 ve Buhranlarımız, s. 18,19 20. Mustafa Sabri: (sırat ı Müstakim, 1324, No.: 3) s. 41 Musa Kâzım: Külliyat, s. 282 Şeyh Muhsini Fani Elzahiri: Yirminci Asırda İslamiyet, s. 151 153.

(3) Dergüzini Zade Hasan Rıza tbni Ahmed: şer'i siyasi Şcrtı i Kanunu Esasi, s. 12 13 Mustafa Zihni: Islamda Hilafet, s. 4 Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevsp, s. 167.

önemlilerinden biri olan ve bir çeşit halk murakabesine de yer veren şûrayı ümmet veya meşveret iki ayet ile meşruiyet kazanmıştır: "Her işte ümmetinle müşavere et", "bütün Müslümanların işi aralarında şûradan ibarettir." Yani Müslümanlar bütün işlerini müzakere usulüyle danışarak, konuşarak, tartışarak çözmelidirler.(1) Şer'an bu derece önemi haiz bir hükümet kaidesi olan meşveret dolayısıyla "hilafet i Islamiye" meşruti bir rejimin en parlak bir örneği, en başarılı bir şeklidir. Asr ı Saadette, Hazreti Muhammed'in bizzat başvurduğu bu usule halefleri de devam etmişler, başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Yalnız, o devrin meşveret usulüyle bugünün parlamento müzakereleri arasında fark vardır. Bununla beraber prensip aynıdır. Bu usul, yani şûrayı ümmet yolu, İslam dünyası üzerine çöken istibdat ve zulüm kâbusları içinde sarsılmış, istifade edilmemiş ve yok olmaya yüz tutmuştur.

Devlet Reisinin Sorumluluğu

Meşveret adaletle birlikte amme hukukunun diğer ve mühim bir kaidesini vücuda getirirler: Hükümdarın mesuliyeti. Adalet ve Meşveret Devletin ve hükümetin en yüksek icra ve teşri salahiyetlerini haiz olan Halife hükümdarın raiyesine (halka) karşı mükellef bulunduğu vazifeleri ve iktidarının sınırlarını tayin ederler. Bir ahlaki sınır

(1) Mardini Zade Ebül'ûla: Surei Şûra, (Sırat ı Müstakim, 1324, No: 1. s. 6 7) Ali Haydar Emin: Delaili Meşveret, (Sırat ı Müstakim, 1324, No: 2) s. 26 27 Manastırlı İsmail Hakkı: Usulü Meşrutiyete Karşı Husemayı Milletin İtirazına Müdafaai Muhikka, (Devamlı yazı, Sırat ı Müstakim, 1324, No: 14), s. 209 Musa Kâzım: Külliyat, 1. 279 280; Islamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, 1. H. (KocaemirZade): Ümmeti İslam Teşkilatı esasen Nasıldır, Bugün Nasıl Olmalı? 1332, s. 9 Mehmed İzzet (Akçaabad Müftüsü): Mir'atı Meşrutiyet, 1326, s. 7 15. Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere Kılavuz, 1326, s. 8 9.

olan adalet ve siyasi bir sınır olan meşveret, (her ikisinin de birer emr i ilahi olduklarını unutmamak şarttır), devletin kendi kendini frenlemesini mümkün kılar. Bu meşruiyet meselesidir.(l) Haksız yolundan döndürülemeyen Halifeye karşı huruç, veya onu yerinden atmak Müslümanlar üzerine farz olmaktadır. Bu "inorganik" (tanzim edilmemiş) bir ihtilal hakkı karakterine sahiptir.

Devlet Başkanının sorumluluğu, bir hukuki problem olarak müspet ve demokratik bir gelişme kaydetmemiştir. Ehli Sünnet uleması zamanla müstebide karşı ihtilal, zulme mukavemet prensibini terk etmişler ve mutlak itaat doktrininde karar kılmışlardır. Meşrutiyet islamcıları arasında da bu gelişmeye uyanlar olmuştur. Mutlak itaat doktrininin savunucuları padişahların sorumluluğunun ilahi olduğunu belirtmişlerdir. Böyle olunca, halktan doğma bir iktidarı kullanmayan hükümdarları ancak Tanrı mesul edebilir ve yerlerinden edebilir. Tanrıdan başka hiçbir kuvvet onları mes'ul edemez. O kadar ki, Tanrı'ya boyun eğmeyen, zulmeden Padişahlar bile, bunlar ne sorumludurlar ne de tab'alan tarafından azledi lebilirler. Hulefai Raşidin durumun hukuki ve tarihi örnekleridir. Padişahlar ancak "Ahrette mes'ul olurlar."(2)

İslamcılık cereyanındaki bu ayrılık dikkate edğer mahiyettedir.

İslam Hükümetinin şekli ne olmalıdır?

Şûra ve adalet o kadar önemlidir ki, bu iki prensibe da

(1) Mustafa Şeref: Fukatıaya göre Hukuku Amme, s. 82.
(2) Mehmed Ziyaeddin: Mir'atı Kanunu Esasi, 1324. s. 3,9, 10,24,37 40, 44,45, 54, 57, 58.

yanan devletin şeklini aramaya lüzum yoktur. İslamiyet, hükümet şeklinden ziyade ahlakiyatla meşgul olmuştur. Kuran'a saygı, adalet (hakkaniyet) ve Meşverete dayanmak şartiyle İslamiyet her türlü devlet rejimini ve hükümet şekillerini kabul etmektedir. Hükümdarlık, Cumhuriyet, muhtelif velayet şekilleri arasında bu itibarla hiçbir fark gözetmez^) Bu meseleye ileride tekrar temas edilecektir.

Devlet İşlerinin ehline tevdii

Hâkimiyetle ilgili olarak Kur'anı Kerim'in vazettiği bir esas da, bir emanetullah olan devlet işlerini (tedbir i umur u memleketi ve tesviye i mesalih i ümmeti) ehline tevdi etmektir. "İşe göre adam bulmak" prensipi böylelikle ortaya çıkar. Devlet umuru, din işi, nihayet bir şeriat ve ahlak işi olunca, bu gibi faaliyetin, Tanrı'nın bir emaneti olduğu ve Tanrı emanetlerini de en kabiliyetlilerine vermek icabettiği aşikârdır. Bu takdirde, mesalih i ammenin tevdiinde akrabalık, "hasep ve nesep" aranmayacaktır; bu ehliyetin şartı Allah korkusu, yani takva'dır. Takva'nın özelliği ise, Allah'ın ve kulların hukukuna tecavüzden çekinmektir. Böyle bir endişeye ve duyguya sahip olan kimsenin her şeyden evvel her iki hukukta da derin bir bilgi sahibi olması gerekir. Netice itibariyle, Devlet (ve din) işlerini deruhte edecek kimseler vazife ve memuriyetlerine ait bilgi, "istikamet ve reviyetle" mücehhez, muktedir şahsiyetlerdir. Hükümet i fazılaya giden yol bu suretle (doğruluk), ehliyet ve adalet duraklarından da geçmelidir.(2)

(1) Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine cevap, s. 167 190.
(2) Musa Kâzım: Külliyat, s. 243 245; tslamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, s. 4, 6, 7.

Hükümdara itaat

Hilafetin muhtelif şartlarına ek olarak, adaletli, memleket işlerini ehliyete göre tevzi eden ve meşveret kaidesini tatbik ile ödevli olan Halife veya herhangi bir İslam Hükümdarı, hiçbir zaman halkın haklarını çiğneyen bir müstebit ve zalim olamayacağı gibi, bir yarı ilah da olamaz. Kendisini bu şekilde gösteremez. Tabii bulunduğu siyasi ahlak (şeri at ı içtimaiye) buna manidir. Zaten böyle olsa bile, ülülem rin istibdat ve zulme sapması halinde huruç ve ademi itaat (itaat etmemek) kaidesi uygulanır. "İnnemetta âte fil maruf" düsturu bu müeyyideyi temsil etmektedir. İslam tarihinde bu daima böyle olmuştur. Gaddar bir padişah zamanında, bu kaideye başvurmayan ve ona itaat eden halkın bu kusuru hiçbir zaman İslamiyete atfedilemez. Şu halde, av rupalıların İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamelerinden uzun zaman önce, İslam dini, "marufu emretmeyen, yani kanunsuz hareket eden zalim hükümdarların keyfi ve gayri kanuni emirlerini tanımamayı" emretmiştir. Bu Müslümanlar için sadece bir hak değil, aynı zamanda bir vazifedir.(l).

Ülülemre itaat İslamiyetin iktidar için koyduğu bir kaidedir. Fakat bu kaide ancak yukarıdaki izahlarla birlikte tetkik edilmelidir. Muhakkak olan, Halifeye, ülülemre itaat şarttır ve köklü bir kanundur. Halife (Osmanlı Padişahını gözönünde bulundurarak söylemek icabederse), Tanrının saye ve gölge sidir. Güneşin yaktığı insanlar nasıl bir gölgeye sığınmak isterlerse, bütün zayıflar ve mazlumlar, haksızlık ve adaletsiz-

di Mustafa Sabri: dini Mücedditler, s. 93 94 Mchmcd Fehmi: Hikmeti Hukuki fslamiye, s. 52 Şeyh Muhsini Fani Elzahiri: Yirminci Asırda İslamiyet, s. 152 153, 180 181.

likten, hayatın kötülüklerinden kaçanlar, doğru yolu ve refahı onun idaresinde bulur. Dünya refahına bu yoldan nail olurlar. Bu itibarla padişaha itaat şarttır. İtaatsizlik Allahm gazabını o millet üzerine çevirir ve Müslüman topluluğunda bir gedik açılmış olur (1). Böylece, hükümet emirlerine uymak, sadece siyasi değil, aynı zamanda dini bir ödevdir. Devletin devamı, yüceliği ve selameti dini hükümlere itaatle olur.

3 İslam Devletinde halk unsuruna (idare edilenlere) ait esaslar

İslamcı mütefekkir ve müelliflerin hâkimiyetle ilgili İs lami siyaset kaideleri hakkındaki açıklamalardan sonra, İslam Devlet mefhumuna varmak için halk meselesine ait kaideleri gözden geçirmek gerek. İktidar sahibinin haiz olacağı şartlara mukabil, idare edilenelrin de çeşitli ödevleri vardır. Bunlardan birisinin, ülülcmre itaat olduğu kaydedilmişti.

Cemaat ve ittihat kaidesi

İkinci Meşrutiyetin İslamcı mütefekkirleri bilhassa diğer bir şart bulmaktadırlar: Cemaat ve ittahat (birlik). Cemaat veya ittihattan maksat, bütün İslamların, ayrılık davası gütmek sizin birbiriyle kenetlenmeleri ve sadece din bağlarından örülü geniş bir İslam Birliği Birliği vücuda getirmeleridir. Müslümanlar arasında sosyal bağların temelini atan bu "Kanunu Esasii İslam" şu kelâmı ilâhidir: İnnemel mü'minûne ihve" (Bütün Müslümanlar kardeşten başka bir şey değildir). Şu hal

(1) Hukuka Selâtin, zikredilmiştir, s. 7, 15 Mehmet tzzet. Mir'atı Meşrutiyet, s. 27.

de bütün müminler kardeştir. Bu kardeşlik, yani uhuvvet Müslüman milletler birliğinin en manalı fakat en sağlam temelidir. Bir Müslüman, aile ve kardeşinden fazla cemaatını düşünmelidir (1). Bu husus üç Hadisi Şerifle de müeyyettir (2). İs lamın dünyevi siyaset umdelerinden, lotrtuluş yollarından, "vesilei necatı uhreviye"sinden maduttur (3). Zaten söylendiği gibi, "dünyada İslamın payidar olması ittifak ve ittihada, it tihad da sevişmeye, mühasini ahlaka mütevakkıftır". Milli ve dini bir sevgi, bağlılık bu ittihatta saklıdır. Onu gerçekleştirmek, İslam dünyasının yükselmesi demektir (4).

Cemiyet ve cemaat, toplu olarak birbirinden ayrılmamak, zaten birbiriyle mücadele halindeki insanlara Rabbin ihsan ettiği bir lûtaftur (5). Bu nimeti tepmemek her Müslümanın vazifesidir. Tanrı nimeti olan bu cemaat Kur'an ve hadislerin din sevgisi ile terbiye ettiği büyük İslam birliğidir. Şu halde bu ittihadı İslamı kuvvetlendirmemek, muhtelif ayrılıklar tevlit ederek birlik bağını sarsmak ve zayıflatmak dalalettir. Allahm Kitabı, Peygamberin Sünneti ile mümin arasındaki rabıtayı koparmaya çalışmaktadır. Böyle bir teşebbüse kalkışan ise, ancak "bâğî"lik ile vasıflandınlabilir. Netice itibariyle, kavmiyet ve milliyetçilik ihtirası içinde ve "kör bayrak" altında toplananların İlâhi bir cezaya çarptırılacakları şüphesizdir ve yerleri de cehennemdir. (6). İslamların büyük bir itithat halini muhafaza etmeleri ve bu blokun hiçbir yerinde çatlak ve kırık bu

(1) Ahmed Naim: İslamda Davayı Kavmiyet, s. 19 20 M. Şemscddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 22 76.

(2) Ahmed Naim: Aynı eser, s. 20.

(3) Ahmed Naim: Aynı eser, s. 21: "elhasıl cemaat, hep cemaat! Din i İslamın umdei siyaseti dünyeviyesi, vesilei necatı uhreviyesi hep cemaattır".

(4) Enver Rıdvan: Hitabiyat, s. 48.

(5) Ahmed Naim: Aynı eser, 28 29.

(6) Ahmed Naim: Aynı eser, s. 41. Bu fikirlerle Meşrutiyetin diğer ve mühim fikir cereyanlarından birisi olan "Türkçülük Cereyanı" tenkit edilmektedir.

lunmaması İslami bir âmme hukuku kaidesidir. Aksi halde yıkılmış ve ilâhi ceza tehlikesi daima mevcuttur.

İslamcı cereyan mensupları Montesquieu'yü hatırlatan bazı fikirlerini hadislere dayamışlardır. Bu hükümetin iyi olması için en esaslı şart, ahalinin yani halkın iyi olmasıdır. İslam dünyasındaki gerilemelerin sebebi hükümet şeklinden doğmamıştır. Hükümet şeklinin dayanması gereken halk meselesi olarak görünmektedir.

İslamiyet te halkçı ve demokratik zihniyet

Diğer bir kaide olarak da, İslamdaki halkçı ve demokratik zihniyeti ve vücuda getirdiği halkçı idareyi zikretmek lazımdır. Filhakika, idare edilenlere karşı mesuliyet hissi, adalet ve meşveret ile zaten tesis edilmiştir. İslam, VI. yüzyıl Avrupasına büyük bir kurtarıcı olarak görünmüştür. Çünkü bu tarihte Avrupa harp ve mukatele (adam öldürme) içinde idi. İslamiyetin getirdiği tevhid esası insanları birleştirmekte, aynı seviyede tutmakta, adalet ve insafı hâkim kılmakta idi. Bu suretle, İslamiyet fikri kitleleri ve kıt'ala n cezbeden bir mihrak halinde parlatmıştır. İslamiyet yalnız Müslümanlara değil, gayrı müslimlere de Müslümanların haiz olduğu hakları, ibadet ve vicdan hürriyetini tanımıştır, haklarının alınmasını kabul etmiştir (1).

Fakat, Şeriatı Ahmediye istibdat ve zulüm pençeleri altında kıvranan, manen aç insanları kendine davet ettiği zaman karşısında menfaatlerinde müşterek iki hasım bulmuştur: Ruhban ve Zadegan (Din adamları ve Aristokratlar). Bunlara hükümdarlar, nüfuz ve servetlerinin elden gidece

(1) Abdülâziz Çaviş: Aynı eser, s. 199, 190, 200 205.

ğini hissedenler de iltihak etmiştir. Onlar için tevhide iman menfaatlerine tamamen aykırı idi. İslam, her şeyden önce imtiyazlı sınıflara karşı savaşmıştır (1).

İslamiyet evvela, dini baskısı altına alan bir ruhani sınıf tanımaz ve böyle bir sınıfın mevcudiyetini şiddetle reddeder. Saniyen, zadegan ve imtiyazlılar zümresi olarak da bir sınıfı asla kabul etmez. Bu bakımdan aristokrasinin mevcudiyetini bilmemekte ve benimsememektedir. Eğer onda aristokrasi duygusu varsa, bu yüksek mevkilerde bulunanların umumi saadeti garanti etmelerinden doğan bir güvenin neticesidir. Bu itibarla, İslamiyet, umumi bir eşitlik ve tevhid bakımlarından demokrat ve halkçıdır (2). O derece ki, zadegânlık bir yıkılış alâmeti sayılmaktadır. Bilhassa son ve büyük bir İslam Devletinde, Osmanlı İmparatorluğunda, İlmiye sınıfında zuhur eden zadegânlık gerçek bir yıkılış sebebi teşkil etmiştir. Zadegânlık "mutlak ve müstebit idarelerin eseridir" (3). Müstebit hükümdarların etraflarına topladıkları suç ortaklarıdır. Nihayet İslam dünyasının gerilemesinin sebebi; zaferlerini ve yüceliğini sağhayan demokrat ruhun (ve şeklin) kaybolmasında aranmalıdır (4).

(1) Abdülaziz Çavis: Aynı eser, s. 204 205 38.

(2) Said Halim: Buhranlarımız , s. 20; İslamlaşmak, s. 6 7, s. 11: "...Kaldı ki, cemiyetin saadetini, refahını temin eden şey tefevvuku şahsiden ibaret olduğu için bilmukabele cemiyet de ona karşı takdir, hürmet, muhabbet göstermekten geri durmayacağı gibi, zımanı idaresini kemali itimad ile onun eline tevdi eder. İşte bunun içindir ki, Cemaatı Islamiye arasında yüksek tabakalar demokrasiye, aşağıdaki tabakalar ise aristokrasiye mütemayil bulunurlar. Yüksek tabakalar demokrattır: Zira zayıfların hakkını müdafaa ve içinde yaşadıkları cismani, ruhani ahval ve şeraiti İslah ederek saadeti müştereke tahakkukunu temin ancak onlardır. Aşağıdaki tabakalar aristokratik hissiyat besler, şu itibarla ki; ihzarını arzu ettikleri ve saadetlerini ancak orada gördükleri tefevvuku şahsiyi hürmetlerle, takdirlerle telakki ederler."

(3) M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 181.

(4) Abdülaziz Çaviş: İslam ve Medeniyet, (sebilürreşad, 1334, No. 371,4 yazı), s. 128.

Mütegallibe ve imtiyazlı sınıfa (Ruhban ve zadegan) malik bulunmayan bir İslam toplumunda, siyasi iktidarın sahibi, halk ile karşı karşıya kalmakta ve aralarında başka bir kuvvet bulunmamaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki, iktidarın evvel beevvel "şeriatın sadık bir hizmetkârı "dır. Bu hâkimiyet tebaaların şahsi hürriyetine ve eşitliğine "gücü yettiği kadar hürmet etmek mecburiyeti kat' iyesidir". Aksi takdirde, iktidar mahiyetini, hukukunu ve meşruiyetini kaybeder ve "Hâkimiyeti İslamiye" olmaktan çıkar (1). Bu bakımdan İslamda bir nevi otolimitasyona işaret edilmiş olmaktadır. Ve Kur'andan, psikolojik, ahlaki bir iktidar, ferdi haklar muvazenesi, karşılıklı sınırlanma sistemi çıkarılabilir. Her vazifenin hürriyete müstenit bulunması keyfiyeti de, durumun diğer bir açıklanışıdır(2).

İslamiyet ve tnsan hakları

İslamcılar bu açıklamalarıyla İslamda ferdi haklar meselesine gelmiş bulunmaktadırlar. Modern demokrasilerle yapılacak mukayeselerde, İslamiyetin insan haklarını, İnsan ve Yurttaş Beyannamelerinden asırlarca evvel ilan etmiş bulunması, tezlerini destekleyecek en kuvvetli delildir.

Genel olarak insan hakları problemi, İslamiyeti zaten meşgul etmiştir. Şöyleki modern demokrasileri vücuda getiren bir program, modern ihtilallerin bir zihniyeti eseri olarak kabul edilen Haklar Beyannameleri ile, Kur'anın insanlara bahşettiği haklar arasında aykırılık yoktur. Ayniyet vardır. Bu ayniyet," 1789 Hukuk u Beşer Beyannamesi" (3) ile

(1) Said Halim: İslamlaşmak, s. 13, 14.
(2) Şeyh Muhsini Fani: İstikbale Doğru, s. 28 Şeyhi Müşir Hüseyin Kaydavi'nin nutku (Müslüman Protestosu, 1919 s. 23).
(3) Bedi Nuri: Hakkı İntihap, 1330, s. 64, 68 Kolcalı Abdülaziz: Kur'an ı Kerim ve Kanunu Esasi, 1326. Bu hususta bilhassa şu esere bk: "Hak mefhumunun ve kuveii müeyyidesinin sureti telakkisi hakkında İslam felsefi hukuku ile Avrupa felsefi hukuku arasında bir mukayese". Müderris Seyid Beyin bu konferansı

İslami prensipler karşılaştırılmak suretile tesis dahi edilmiş ve Beyannameye nazaran İslamiyete on dört asırlık bir kadem ve öncülük hakkı tanınmıştır.

Batının "insan hür olarak doğar" vecizesile İslamiyetin "insan yaşamak için doğar" kaidesi arasında gaye bakımından bir fark yoktur. İslamiyet nazarında hayatın zaruri şartları olan üç hak "hakkı hürriyet, hakkı ismet ve hakkı temellük (mülkiyet)"tür (1).

İslamcıların ekseriyeti, Seyyid Bey'in tasnifini kabul etmekle beraber, İslamiyetin "hürriyet ve uhuvvet" telakkisi üzerinde durmaktadır (2). Kanunu Esasi'lerde yer almış olan hürriyet, Kur'anın dünya ile ilgili siyasi hükümlerinden sayılır. Ve bu hürriyet, istibdadın gayrı makûl ve gayri meşru ve bâtıl kayıtlarından azade, mevzu kanunlar, dini kaideler ve milli âdetlerle sınırlı bir hareket serbestliğidir (3). Batı medeniyetinin çeşitli gelişmeler neticesi ulaştığı ve dört elle sarıldığı hürriyete, Müslümanlık kadar önem veren ve "şahsi hürriyet masuniyetini gözeten" hiç bir din ve kanun yoktur (4).

Eşitliğe gelince, İslamiyetin sosyal temel saydığı mefhumlardan birisidir. İslam toplumu ve Devleti, Tevhid doktrini gereğince, demokratik mahiyeti icabı eşitliği tesis şartı ile kurulmuştur. İslam toplumunun zemini müsavatla örülmüştür. Eşitlik, dini hukukun en esaslı bir hükmüdür. "Daha doğrusu Müslümanlığın hukuku nâsa verdiği ehemmiyet bizzat Hak-

li) Seyyid: Aynı Konferans, s. 37.
(2) Said Halim: Buhranı İçtimaimiz, s. 21 22, 23 25 26 33 Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 28 p9; Yirminci Asırda İslamiyet, s. 205 215.
(3) Musa Kâzım: Külliyat, s. 250 Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 250.
(4) Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 28 Şeyh Abbülhak Bağdadi. Zikredilen eseri, s. 18 Mehmet Fehmi: Zikredilen eseri, s. 26 Şeyh Muhsini Fâni Elzahiri: Yirminci Asırda İslamiyet, s, 199 205.

kullaha karşı gösterdiği ihtimamdan çok ziyadedir" (1). Bununla beraber, eşitliğin de hürriyet gibi sınırlandığını (2), İs lamda müsavatı kâmilenin mevcudiyetini (3) unutmamak lazımdır. İslamiyetin sosyalizmle olan mukayese veya rabıtası bu noktada tesis edilmek istenmiştir. Filhakika İslamiyet ne dereceye kadar sosyalizmle bağdaşır? Durum komünizmle izah edilemez, zira komünizm şer'i şerife mugayirdir. İslamiyet Marksist bir ihtilâli kabul etmemektedir. Ancak Kur'anın tesis ettiği hayat şekli benimsendiği takdirde, Batının içinde bo ' caladığı sosyal mücadeleler kökünden yok olabilecektir.

İslami esaslara nazaran, dünya servetine mağrur, fakirleri hakir gören sermayedarlar makbur değillerdir. Tanrı Karun'dan daha fazla servet ve saman sahibi kimseleri de mahv etmiştir (4). İslam esaslarına riayet eden bir Devletin bütçesinde zekât yer almalıdır ve "sosyalizm çıkarması düşünülen" fıkarayı müslimine tahsis olunmalıdır. Uhuvvet de İs lamın tabii ve ferdi haklarından birisidir (5). Ayni zamanda, evvelce de görüldüğü gibi, dini uhuvvet, büyük İslam birliğini vücuda getirecek en mühim içtimai bağdır (6). Fakat, bilhassa kayda değer cihat, İslamiyetin sübjektif ve mücerred hakdan ziyade, ferde vazife tanımış olmasıdır. Fert, vazifesini ifa edebilmek hakkını talep edebilir (7).

(1) Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 29.
(2) Musa Kâzım: Külliyat, s. 274 280,282 283.
(3) Koca Emir Zade: Ümmeti İslam Teşkilatı Esasen Nasıldır, Bugün Nasıl Olmalıdır? s. 10 12 Said Halim: islamlaşmak, s. 9,29; Buhranı İçtimaimiz, s. 21 22, 23 25, 26 33 Mehmet izzet: Mir'atı Meşrutiyet, s. 16 20.
(4) Şevketi (Eşref Efendi Zade): Sây ve Sermaye Mücadelâtının Dinen Sureti Halli, 1342, s. 11 33 Abdülâziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 207 208.
(5) Mehmet izzet: Mir'atı Meşrutiyet, s. 23 26 Ahmed Naim: Islamda Davai Kavmiyet, s. 21, 28.
(6) İslam âmme hukuku prensiplerinden cemaat ve ittahd tedkik edilirken görülmüştü, bk.: s. 22.
(7) Bu durum bilhassa kayda değer, Bk.: Mustafa Şeref: Fukahaya Göre Hukuku Âmme, s. 82.

İslam Devletinin vazifeleri

Şeriata müstenit, idare edenlerle edilenleri, Meşveret. Adalet ve tabii haklarla birbirine bağlıyan İslam Devleti, İslamcı tetkiklere göre, bazı mükellefiyet ve vazifelere sahiptir. Bu devlet, herşeyden evvel yabancı boyunduruğunu kabul etmemek, istikbalini tesis ve idame ile mükelleftir. İslami Devlet emperyalizme yer vermiyecektir. Nihayet İslam Devleti medeniyet bayraktarlığım üzerine almalıdır. İslamiyetin devrimci ve yeniliksever zihniyetini yayacak olan İslam Devleti medeniyeti iki şekilde tesis edecektir: ülkesini, yahut yerleşeceği ülkeleri, iktisadi refah ve kalkınmaya kavuşturacaktır. Nihayet perişan kavimlerin kurtarıcısı olarak, hürriyet ve adaleti saçacak, bütün siyasi müesseseleri, belli âmme hukuku prensipleri yani şariat üzerine bina edecektir. İslam Devleti, temeli olan dünyevi esaslarda bir medeniyet enerjisini bulacaktır. Yeryüzü Devletleri arasına bu sayede daha fazla ahlâkîlik yayılacaktır. Bir Devletlerarası ahlak kurulacaktır. Bir İslamcının sözüyle, dünya böyle bir ahlaka muhtaçtır, nitekim "Silahların sınırlanması konferansı" yerine "ihtirasların sınırlanması konferansı" uygun olur (1). Ve dünyanın bozulan Batı ruhunun buna şiddetle ihtiyacı vardır. Zira bütün kültürüne ve sanayiine mukabil Batı, temiz ve pürüzsüz bir ahlakı ancak İslam dünyasında bulabilir. Kur'an nasıl bir anarşi halini bundan on dört yüzyıl önce önlemiş ve düzene kavuşturduysa, XX. yüzyılda da aynı tesirle aynı büyük vazifesini başarabilir.

(1) Şeyh Muhsini Fâni: İstikbale Doğru, s. 17,19 Musa Kâzım: Külliyat, s. 279 285 M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura, s. 73 Abdülaziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 172, 206, 208, 210 Şevketi: Zikredilen eseri, s. 20 Mustnfa abri: Zikredilen eseri, s. 78 88.

İSLAMCILIK CEREYANI TARAFINDAN BELİRTİLEN PRENSİPLERİN TEKABÜL ETTİKLERİ DEVLET SİSTEMİ VE TEORİSİ, HÜKÜMET ŞEKİLLERİ ARASINDA İSLAM HÜKÜMET ŞEKLİNİN YERİ

İslamcı doktrin evvela bir nokta üzerinde duracaktır: Evvelce kaydedilidği gibi, Adalet ve Meşverete, Şeriatı Ah mediyeye dayanan bir Devletin şeklini aramaya ve açıklamaya lüzum yoktur. Bu devletin dayandığı etik, ahlak sistemine bağlıdır (1). Bununla beraber, çeşitli hükümet şekilleri arasında, İslam hükümet şeklini tayin mümkün müdür? Mesele bazı müellifler tarafından gözden ırak tutulmamıştır ve bazı aydınlıklar verilmiştir.

1 Meşrutiyet ve Hilâfet i Kâmile Teorisi

Meşrutiyet şekli ve özellikleri

İslam hükümet şekli herşeyden evvel Meşrutîdir. Bu şekil Avrupaya nazaran eskidir. İslam hükümet şeklinin ilk kadrosu bu suretle ortaya çıkar. Zira, Müslümanların Hükümdarlarını seçmek yetkileri mevcuttur. İş başına seçimle gelen Hükümdar aynı zamanda bir Halifedir (2). Meşru

(l)Bk. s. 33.
(2) Mchmcd Fehmi: Hikmeti Hukuku Islamiye, s. 5: 52.

tiyet aynı zamanda şer'îdir. "Hükümeti Meşrutai Şer'iye" yeni değildir. Peygamberin zamanından beri mevcut olan "Hükümeti Mukaddesei İslamiye" (l)dir mutlak ve Cum hurî şekillerden de ayrılmaktadır. Hükümdar nasbi mutlak ve Cumhurî hatta Meşrutî şekillere nazaran farklar arzeder, özellikleri de bu suretle belirir. Meşrutî hükümette riyaset bir hanedana, Cumhuriyette halkın reyine, Mutlakiyette arzusu kanun olan bir hanedan mensubuna aittir. Fakat, İsla mın hükümet şekli olan "Hilafeti Kâmile" (Tam Hilafet) de, bunlardan farklı vasıflar vardır. Hilâfeti Kâmile ne demektir? Bu öyle bir "Hükümeti İslamiyedir ki, anda riyaseti hükümet tevarüs tariki ile bir hanedan efradına münhasır olmayıp arayı ümmetle efradı milletten" muayyen şartları haiz bir şahsa aittir, ve bu kimse "feragat veya vefat yahut da azil edilmedikçe makamı hilafeti muhafaza eder ve her türlü hareketinde şeriata tâbi kalır". Hilafetin diğer şekillerden bir farkı da, halkın yalnız dini işleri değil, aynı zamanda dünya işlerini de tanzim salâhiyetine sahip bulunmasıdır. Şu halde, bu rejimde din devlet ayrılığı yoktur. Bu şekil sırf iki cephesile mürekkep bir devlettir (2). Fakat yine işaret edildiği gibi teokratik meşrutiyet (Hilafeti Kâmile) esaslarında meşveret ve adalet yoluyla, hükümdarın mes'uliyetini ve şeriata bağlılığım tesis suretiyle, halkın oyuna ve kontroluna da kısmen yer verilmiştir. İslamcılar bu durumu demokratik bir veçhe saymaktadırlar, bahsettikleri demokrat ruh ve şekil bu noktada toplanmıştır (3).

(1) Dergüzinî Zade Hasan Rıza İbni Muhammed: Şer'i Siyasî ve Şerh i Kanunu Esasi, s. 12 13.

(2) Mehmed Atıf Hoca (İskilipli): Yalnız bir forması intişar etmiş eserinde bu bapta mukayeselere girişmiştir: Medeniyeti Şer'iye, Terakkiyatı Diniye, s. 10 13.

(3) Bk.: s. 18 Said Halim: Mukallidliklerimiz, s. 43.

Mutlakiyetin reddi

Fakat burada akla bir soru gelebilir: Halifelik rejimi ile ifade olunan meşruti sistemde hükümdarın kanunlarla bağlı olduğu söylenmekle beraber, bu kanunların millet tarafından ısdar edilmemesi (meydana getirilmemesi) hükümet şekline tesir etmez mi ve bu takdirde mutlak bir hükümet şekli karşısında kalmıyor muyuz?

Sorunun cevabını veren ve İslamcı doktrini müdafaa eden eserinde Mustafa Sabri Hoca şöyle bir ölçüye başvurmaktadır: Maksat kanunların halk veya mümessilleri tarafından yapılması değildir. Maksat hükümetin kanunu kendi kendine yapamaması ve yine kendi kendine değişti rememesidir. Meşrutiyetin şekline değil de ruhuna nüfuz edildiği takdirde, şeriata bağlı, ondan "muktebes" İslam devletlerinin birer meşrutiyet oldukları görülür. Zira bu kanunları, hükümet, "mesağı şer'î olmaksızın" (Şeriatın müsaadesi olmadan) kendiliğinden tanzim ve tâdil edemez. "İşte meşrutiyetin ruhu manasını vücuda getiren takyid". Herhangi bir İslam hükümeti de böylece, hakiki ve meşru şekline yani teokratik meşrutiyet sistemine kavuşmuş olmaktadır (1). Devletin kendini bizzat vücuda getirdiği kaidelerle takyidi, (bağlaması), meşrutiyet meselesini meydana çıkarmaktadır. İslam bu prensibe, Batıya nispetle yüzyıllarca evvel varmıştır (2).

(1) Mustafa Sabri: Dinî Müccddidler, s. 80 81.
(2) Muslafa Şeref: l 'ukahaya Göre Hukuku Âmme, s. 82.

2 İslâm Halifeliğinin İngiliz Meşrutiyeti ile Mukayesesi

Hilafet

Genel olarak, Tam Hilafet teorisiyle karşı karşıya bulunmaktayız. İslam meşrutiyeti teorisi bir hilafet teorisidir. Hilafetin yapısını, hakiki veya surî (şekli) olup olmadığını, çeşitli İslam fırkalarına göre mecburi veya ihtiyari bulunup bulunmadığını, velhasıl hilafet doktrininin cidden alaka verici bahislerini, konu dışına çıkmak endişesiyle tetkik arzusunda değiliz. Yalnız, Hintli bir mütefekkir olan Seyyid Abdülmecid'in, İngiliz meşrutiyet teorisiyle mukayese ederek tahliline giriştiği İslam meşrutiyet teorisini gözden geçirelim (1).

"Âmmei Müslimin" (İslam halkı) üzerinde velayeti âmme yani hakimiyet icra edecek bir Halife seçimi, İcmal Ümmetle sabittir. Hilafet Müslümanlar üzerinde Peygamberi temsilen dinin koruyuculuğu ve dünya işlerini düzenleme yetkilerinin, muayyen şartları haiz bir kimseye tefvizidir. Yetki verilmesi (tefviz) halifeyi seçmek ve seçilen halifeye bîat etmekle olur. Bu bakımdan gerek seçenler, gerekse seçilen halife bu vazifeler için gerekli şartlara göre hareket etmek mecburiyetindedir. Müslüman kitlesi de Halifenin sözü geçen usuller ve hükümler, dairesinde hükümet ettiği müddetçe ona mutlak surette itaatla ödevlidir. Halife, bu şartlara riayet etmediğ takdirde, ona itaatsizlik far

(1) Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve âlemi İslam. Hilafet hakkında birçok İslamcıların eser ve yazıları mevcuttur, fakat Seyyid Abdüilmccid'in eserini muhtelif bakımlardan seçtik. Müellif evvela bir Hintlidir, Hindistan mütefekkirlerinin İslamcı ve müterake hadiselerinin tefsiri bakımından oynadıkları rol ise malumdur. Ayrıca, Seyyid Abdülmecid bu fikirleri 8 Aralık 1910 tarihinde Londra'da münakaşalı bir konferans halinde vermiş ve derin alaka toplamıştır. Nihayet ayni müellif İslam ve İngiliz meşrutiyet nazariyelerini mukayese etmiştir ki, bir yenilik teşkil etmektedir.

zolur ve hal'i mümkündür. Netice itibariyle, taraflar mukavele şartlarına uygun hareket etmezlerse cezaya müstahak tırlar. Burada görülen bir nokta da İslam meşrutiyeti yahut Hilafet sisteminin halkın reyine verdiği ehemmiyet, yani demokratik cephesidir (1).

İngiliz Sistemi

Halifelik teorisi bu derece kısa bir şekilde açıklandıktan sonra, Seyyid Abdülmecid İslam meşrutiyeti teorisini İngiliz meşrutiyet teorisi ile mukayeseye girişecektir. Teorik alanda, İslam meşrutiyeti bir akde veya mukaveleye dayandığı için, içtimaî mukavele nazariyecilerinin fikirleriyle karşılaştırılmalıdır.

Hobbes, Locke ve Rousseau'nun fikirleri gözden geçirildikte, İslam meşrûtiyet teorisi ile Locke'un izahları arasında uygunluk olduğu görülür. Filhakika, her iki teoride de hâkimiyet bir mukavele neticesi ve mahsûlü addedilmektedir. Locke'un fikri ve İslam meşrutiyeti teorisi arasındaki uygunluk şaşırtıcı sayılamaz. Zira, İslam meşrutiyeti tarihen çok daha eskidir ve VII. yüzyıl başlarında yayılmıştır. Hatta Magna Carta'nın (1215) İslam siyasi fikirlerinden mülhem olarak olduğu iddia da edilebilir. Zaten Locke da İslam teorilerine vakıf bulunduğunu sarahatle kaydetmiştir.

Yalnız İslamın meşrutiyet teorisi, İngiliz meşrutiyet teorisine nazaran daha geniştir. Evvela, seçim meselesinde bir fark kaydedilmelidir. Emlak ve arazi sahipliği İslamda bir seçime ehliyet şartı teşkil etmez. İslamiyet çok daha halkçıdır. Saniyen, Lord Lamington'un doğru müşahadesi gereğince, önem

(l)Aym eser, s. 49 50, 58 59.

li bir fark da halife ve kral arasındadır. İngiltere Kralı gayri mesuldür saltanat icra ederse de hükümet icra etmez. İslam Halifesi ise mesuldür ve icrayı hükümet etmekle de şer'an mükelleftir. VVitangemoot adı verilen meclislerin, İngiltere'nin meşruti inkişafındaki rolleri azmsanmamakla beraber, bunlar umumî kanaati değiştirecek kudrete sahip değildir (1).

Bununla beraber, İngiliz Devlet anlayışı ile İslam meşrutiyet telâkkisi arasında bir menzerlik mevcuttur. İslam devleti de teamüllere saygı ve riayet besler. İslam doktrininde teamüllerin, örf ve âdetin büyük değeri vardır. Bu bakımdan Tarihi Mektebe de yaklaşan cihetleri bilhassa müşahede olunmaktadır (2).

Bir çeşit tabii yaşama halinin fesatla ve nifakla bozuluşu üzerine gönderilen ve Hazreti Muhammed tarafından insanlara bildirilen ve açıklanan Kur'an din ve dünya işlerini düzenler. Her iki sahaya ait ahlak ve hukuk kaidelerini ihtiva etmektedir. Siyasi hukuk prensipleri itibariyle, adalet, meşveret kaideleri mutlak idareye set çekmektedirler. Halkın reyi önemli olmakla beraber, Kur'anın tespit ettiği şekil şer'i bir meşrutiyettir. Bu hilafettir ve cumhuriyet ile mutlakiyetten farklıdır. Bir sosyal yapının devam ve bekası için lüzumlu bütün kaideleri muhtevi olan Kur'an ve Hadisler, nihayet İcma' ve Kıyas'a müstenit esaslar, ifsat (fesat) edilmiş bir hayata, adeta bir vahşet hayatına son vererek, manevi bir sefalet içinde yaşayanları büyük ve parlak bir medeniyetin öncüleri yapmak kudretine sahiptir. İslamcı doktrin burada, bahsettiğimiz, hükmünü tekrarla

(1) Aynı eser, s. 65 73.
(2) Veliyüddin: Hukuku İslam, s. 260 Abdülâziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 172.

maktadır: Bu kudret ve kuvvete sahip olan İslam siyasi esasları bugün de, ifsat edilmiş bir dünyadan, perişan olmuş bir ahlaktan insanları kurtarmak kabiliyetini gösterebilir (1). Şu halde, İslam esaslarına dönmek gerek, İslami bir rönesans şarttır. Bu rönesans, mümkün mertebe Müslümanlığı inhitat ve inkıraza sevkeden âmillerden sıyrılarak, asla rücu, kaynağa dönüş olacaktır. "Dinin", şeriatın ve İslam medeniyetinin esası olan Kitabullah'a dönüş, "Osmanlı İmparatorluğunu ve İslam dünyasını" Zulmetten Nur'a, karanlıktan aydınlığa çıkaracaktır (2). "Allanın emirlerine, Peygamberin sünnetine sığınarak kurbanı olduğumuz bütün ayrılıklardan ve çekişmelerden kurtulmak." Takip edilecek yol budur. Akıl da nakil de bunu emretmektedir (3).

(1) Bakara Sûresi, Cüz II, Âyet 214: "Nâs tek bir ümmet idi. Onlar ihtilâf etmekle Allah da müjde verici ve azap ile korkutucu olarak Peygamberleri gönderdi; ihtilaf ettikleri şeyde nâs arasında hükmetmek züere Peygamberler ile beraber doğru olarak Kitap da inzal etti. Halbuki kendilerine Kitap verilenler gelinceye kadar ihtilafa düşen olmadı. Bu da açık delililer geldikten sonra hasetlerinden nâşi idi. Allah kendi izni ile, iman edenleri ihtilaf ettikleri hakka götürmüştür. Allah dilediği yola götürür." (Türkçe Kuranı Kerim, İzmirli İsmail Hakkı tercümesi, 1932, s. 56) Aynı mealde sûreler için bk. Şeyh Muhsini Fâni El zahirî: Yirminci Asırda İslamiyet, s. 49 51.

(2) Şeyh Muhsini Fâni Elzahirî: Aynı eser, s. 49 50. Mehmet Şemseddin: Müslümanlık âleminde intibah emareleri (İslam Mecmuası, 1330, No. 1, s. 112).

(3) Kavmi Cedid Ubcydullah Efganî: Mucizei Peygamberi, s. 26.

OSMANLI MEŞRUTİYETİ İSLAM ESASLARINI GERÇEKLEŞTİREBİLMİŞ MİDİR?

Gerçek ve şer'î kurtuluş yolu olan bu rönesansın uygulanmasından ve gerçekleşmesinden evvel İslamcılar önemli bir meseleyi halletmek mecburiyetindedirler. Kalkınması bu derece şiddetle arzu edilen İslamcı hal şekillerine bağlanan Osmanlı İmparatorluğu kurduğu meşrutiyetle, İslami esasları ne dereceye kadar gerçekleştirmiştir? Daha doğrusu, Osmanlı Meşrutiyetinin İslami esaslara uygunluk nisbeti nedir? İslamcı cephe İkinci Meşrutiyeti bu yönden değerlendirmek ödevini üzerine almıştır.

İslamın siyasi hukuk ve ahlak prensiplerine dönüş tavsiyesinde müttefik İslamcılar, bu dönüşü siyasi inkılâbı tamamlayacak sosyal bir inkılâp saymışlardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun, İkinci Meşrutiyetin, Kanunu Esasi'nin, parlmantarizm ile kaplanan müesseselerin ve hürriyet telakkisinin İslam teorilerine ve müesseselerine uygunluğu noktalarına ayrılırlar. Şu halde, İslam kanun ve kaide leriyle tamamlanmasını istemekle beraber, bütün İslamcılar İkinci Osmanlı Meşrutiyetinin İslami temellere uygunluğu bakımından, leyh ve aleyhte fikirlere sahiptirler.

Meşrutiyet leyhinde ileri sürülen fikirlerin iki özelliği vardır. Evvela bu fikirler Meşrutiyetin başlangıcındaki büyük ümit ve sevinçle birlikte açıklanmışlardır. Zamanla ümitsizlik ve hayal kırıklığını takip etmişler ve Meşrutiyet

aleyhtarı olmuşlardır. Saniyen, daha fazla siyasi olaylara bağlı kalmışlar, onların yorumlanması şeklinde ileri sürülmüşlerdir (1).

Osmanlı Meşrutiyeti hakkında, İslam hukukuna uygunluğu bakımından, leyh ve aleyhteki fikirleri gözden geçirmeden evvel bir mesele karşısında kalacağız. Meşrutiyetin are fesinde halkın muhtelif telgraf ve vesikalarda açığa vurdukları hürriyetçi metinler, andlar ve "Besalar"daki ifadeler daima Kur'anm meşrutiyeti âmir âyetlerine dayanmıştır. Daha Meşrutiyetin eşiğinde İslami rönesansın mutlak surette teessüsü bu suretle belirmiştir (2). İşaret edildiği gibi İslamcı istek, Osmanlı vatandaşlarını sarmış ve İslamcı çözümler Meşrutiyetin arefesinde bizzat halk tarafından teklif edilmiştir.

10 Temmuz hareketiyle kurulan İkinci Meşrutiyet rejimi hakkında, İslamcılar evvela müşterek ve müttefik bir fikirden hareket etmektedirler ki bu da, meşrutî idarenin İs lamiyetin emrettiği bir hükümet şekli olmasındadır. Hareket noktası bütün İslamcılar bakımından kabul edilmiştir. Fakat Meşrutiyet, çeşitli müesseseleri, toplum telakkisi, hukuk alanındaki durumu ile, nihayet türlü eserleri ve neticeleriyle İslami esaslara yakınlığı ne dereceye kadar muhafaza etmiştir? Ayrılık bu noktalarda başgöstermiştir.

1 Meşrutiyet taraftarı fikirler

İkinci Meşrutiyetin, İslam hukuk kaidelerine uyduğu

(1) Sözü geçen fikirleri bilhassa İslamcıların yorumladıkları ve katıldıkları siyasi olaylar dolayısıyla incelemek mümkündür. 31 Mart Vak'ası bu bakımdan bir örnektir.

(2) Ahmet Refik: İnkılâbı Azim, s. 90 98 TarıkZ. Tunaya: Hürriyetin İlânı, s. 53 65.

nu ileri sürenlere göre: Meşrutiyet liderleri, gizli ve feragat dolu gayretler sonunda istibdadı yıkmışlardır. Osmanlı devletine İslamm şartlarına uygun bir şekil vermişlerdir. Meşveret, bugün elzemdir, zira "şekli meşrutiyetin en parlak misalidir". Osmanlı împaratorluğu'nun yolu da budur (1). Şu halde bir hayat prensibidir. Şeyhülislamlık bütün İslam ülkelerine ve seçkinlerine gönderdiği Beyannamede, Osmanlı meşrutiyetinin dini karakterini belirtmiştir. "Şeiratı Garrayı Ahmediye, Devleti Osmaniyenin Üssülkavanini olduğu ve kuvayı hükümet hikmeti şer'iye ve akliyenin hüsn ü tevfik ve imtizacından mürekkep bulunduğu..."nu bildirmiştir (2). Bir bakıma Islamiyetin hem meşrutiyeti hem de hürriyeti ifade ettiği sonucuna böylece varılmıştır. Böylelikle, Osmanlı Meşrutiyeti şer'î ve akli sentez sayılmıştır. Bu sentez fikri aynı zamanda devletin bütün kanunlarının bağlandığı bir Üssülkavanindir. Hukuk kaideleri hiyerarşisinde, Şeriat Anayasası'nın da üstünde yer almıştır.

Osmanlı Meşrutiyeti, ülkesinin hudutları dışında da savunulmuştur. İslam esaslarına tamamen uygunluğu ve ümitli durumu söz konusu edilmiştir (3).

(1) Mardinî Zade Ebul'ûlâ: Surei Şura, zikredilmiştir, s. 7. Ali Haydar Emin: Delâili Meşveret, zikredilmiştir, s. 26 27. manastırlı İsmail Hakkı: Usulü Meşrutiyete karşı husemayı milletin itirazatına müdafaai muhikka, zikredilmiştir, s. 209 Mcvaiz (Sıratı Müstakim, 1324, No. 4, 5, 6), s. 63. 80, 90. Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere kılavuz, s. 14; Kanunu Esasi ve Şeriatı lslamiye (Mizan 1324, No. 18, s. 80); Din ve Devlet (Mizan 1324, No. 65, s. 275 276).

(2) Bu beyannamenin metni için bk. Sıratı Müstakim 1325, No. 51, s. 386.

(3) Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve âlemi tslam, s. 67: "Memaliki osmaniyede veyahut İran'da mevcut bulunan şekli meşrutiyeti idare usul ve ahkâmı lslamiye ile tamamen teyit edilmiştir."

2 Meşrutiyet aleyhtarı fikirler

İkinci Meşrutiyet siyasi düşüncesinin bu devrenin siyasi olayları ve tarihi ile olan sıkı bağhlğı malûmdur (1).

Görüşümüzü kuvvetlendiren bir duruma bu noktada şahit olmaktayız. 10 Temmuz'un uyandırdığı büyük ümit, devam etmemiş, Osmanlı İmparatorluğumun dertleri azalacağına artmış, Balkan Harbimin, adeta bir Hıristiyan intikamı halinde imparatorluğa büyük darbeyi indirdiği iddia edilmiştir. Bu e lim buhranın sebeplerini arayan İslamcılar, kusuru meşrutiyetin gerçek İslamlaşma yoluna girmemesinde, siyasi inkılâbı sosyal ve dini bir inkılâbın tamamlamamasında bulmuşlardır. Meşrutiyeti hırpalayıcı tenkitlerde bu suretle ortaya çıkmıştır.

Ayrılık ve taklit

Meşrutiyet cemaat kaidesini gerçekleştirmemiştir. İkinci Meşrutiyet evvela, İslamın en büyük dünyevi prensibi olan cemaatı, ittihadı (Müslümanların birleşmesini) gerçekleştirmemiştir. Yer yer filizlenen milliyet tohumları onu bir İslam sosyal yapısı olmaktan çıkarmıştır. Garpçı ve taklitçi bir zihniyet ile, kurtuluşun Avrupa müesseselerinde bulunabileceği zannı da durumu beter hale sokmuştur. Fakat Cenabı Hak emirlerine itaatsizlik gösteren Osmanlı kavmini cezasız bırakmaz. Balkan yenilgisi işte bu cezadır (2). Meşrutiyet toplumu şuursuz bir şekilde dayanır: Meşrutiyet reji

(1) TankZ. Tunaya: Hürriyetin İlânı, s. 53 56.
(2) Atımed Naim: Islamda Davayı Kavmiyet, s. 19 ve müt. tslami esas • ar faslında bu duruma bilhassa temas edilmiştir. İslamcılık ve Türkçülük cereyanları arasındaki çatışmada mesele daha canlı bir veçhe kazanır.

minin, maddi ve manevi taklide müstenit bulunuşu iddiasıyla tenkidi, aleyhindeki fikirlerin en önemlileridir.

Said Halim Paşa'nın tenkitleri

İkinci Meşrutiyetin hukuki müesseselerini en şiddetli tenkitlere maruz bırakan, bununla beraber bu devre tarihinin en hararetli olayları içinde Sadrıâzamlığı uzun zaman üzerine almış bulunan Prens Mehmet Said Halim Paşa evvela niçin hiçbir ıslahatta muvaffak olunamadığı sorusuna cevap aramıştır: Bu cevap, Meşrutiyetin sosyal karışıklığında bulunabilir. Toplum Lâtin zihniyetinin hükmü altındadır ve Fransız hayranlığından doğma bir tesir içindedir. Dine bir yıkılış sebebi, ileriliğe engel bir köhnelik nazarile bakılmaktadır. Uzun zamandan beri, memleketin seçkin sınıfı da bu tesir içindedir. Merkeziyet usulünün şartları dolayısıyla, Padişaha bağlı kalarak, istiklâl ve anane duygusunu kaybetmiştir. Zihniyet ve düşünce bağımsızlığından yoksun yetişen bu sınıfın düşük sosyal değeri, idareci kabiliyetlerine tesir etmiştir. İdare eden sınıf, milli müesseseleri islah edemediği için, "kendisince olduğu kadar memleketçe de meçhul" yabancı müesseselerin kurulmasında karar kılmıştır. Bu hareket "milli varlıktan vazgeçişi" ifade eder. Neticede, milletin desteğini kazanmıştır. Ancak padişahın mutlak iktidarını kullanmak mevkiini muhafaza edebilmiştir. 1324 (1908) senesinde, gözler açıldığı vakit, bu durum müşahede olunmuştur. Meşrutiyetin aydın bir sınıfa ihtiyacı aşikardır. Şu halde söz konusu olan bir geçit devresidir. Fakat bu devrede de, bir cismaniyet, bir layiklik tesis edilmiştir. Sosyal vazifelerinin dini vazifelerimizden çıktığı unutulmuştur. Eski hata tekrar

lanmış, ağır suç bir kere daha işlenmiştir. Islahatın muvaffak olamaması toplumu ve ruhunu, gelenekleri ve tarihi ile anlayamamış olan aydınlar sınıfının büyük ve ölçüsüz sorumluluğu demektir. Şu halde, Meşrutiyet toplumunda bu çelişme (yahut ikilik) temeltaşı mesabesindedir. Sosyal hayatımızla siyasi hayatımızı birbirinden tamamıyla ayırmaktadır. İkinci Meşrutiyet toplumu. Doğu ile Batı zihniyetlerinin farkları ve derin tezatlarının doğurduğu bir bocalama içindedir. Bu toplum manasız bir garp hayranlığı içinde insan kafasının mahsulü ne kadar fikir, teori ve usul varsa hepsinin tecrübe tahtası haline gelmiştir. Bunların uygulanması topluma her gün değişik ruh haletleri vermektedir, ve tehlikeli anlar yaşatmaktadır. Dışarıdan aktarılmış teoriler karışıklığı yavaş yavaş topluluğu kemirmektedir, yıktığı şeylerin yerine bir gerilik ve kozmopolitlik ikame etmektedir. Toplum her şeyin yıkılmasına ve her şeyi yıkmaya hazır bir ruh haletini her an biraz daha fazla benimsiyor. Halbuki bir milletin örflerini, geleneklerini değiştirmek kısa günün kân değildir. Kaldı ki toplumun zihniyeti ile müfrit bir Avrupa hayranlığı beraberce işleyen bir mekanizma halinde, Osmanl ı Devleti' ni Avru pa'nın medeniyetine ve meşrutiyetine götüremez. Şu halde, Sait Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyet toplumunun sosyal determinizm kanunlanna tabi olması şarttır. Bir milletin siyasi şekli ve faaliyeti ancak ve ancak tarihi ile, mazisi ile, tabi olduğu sosyal ve siyasi usullerle ortaya çıkar. (1)

Aslında, İslamcı bir sosyal yapının "kavanin ve mües sesat ı ecnebiyenin kabul ve ithali" sayesinde yenileşeceği

(1) Müellifin şu broşürlerine bk. Buhranı İçtimaimiz, s. 5, 9 13, 16 Buhranlarımız, s. 17, 21, 23 Mukallitliklerimiz, s. 20, 30 33, 41 43, 45 46 Meşrutiyet, s. 4 13, 17 29.

kaidesi bütün fenalıkların asıl ve tek kaynağını teşkil eder. Osmanlı İdareci sınıfı, Batı medeniyetini anlamıyarak tatbik gafletinden kendinikurtaramamış ve aynı gaflet "kendi kendimizi ıslaha kabiliyetimiz olmadığı" fikrini bizzat kendimizde uyandırarak "nefsimize itimadı" sarsmış, yabancılar da bu güvensizliğe iştirak etmişlerdir. Şu halde, İkinci Meşrutiyet, mazisi ve haliyle "ifrattan tefrite düşmüş" bir siyasi toplumdur. Öyle bir topluluk ki, kendini kurtaracak çareleri ve elleri, kendi milli inkişafından değil, yabancı fikir, kanun ve müessese ithalinden beklemekte. Meşrutiyet büyük bir tehlike karşısmdadır. Zira ifrat tefrit çekişmesi sonunda, mazinin felaketli istibdadı geri gelebilir. Bu da devletin yıkımı demektir. Şüphesiz, bundan idareci sınıf, aydınlar sorumludur. Ne var ki İkinci Meşrutiyet'in bütün musibetlerinden bir tek siyasi partiyi ve ileri gelenlerini sorumlu tutmak kadar yersiz bir fikir de beslenemez. "Bu biçare memleket şimdiye kadar hüsn ü idareye nail olmuş" mudur da, şimdi bir parti bu kötü idare ile itham ediliyor? Hayır. Unutulan bir hata var. Bu sosyal suçu bu sefer de toplum işlemiştir: "Bir idare yalnız bir adam veya bir partinin değil, belki bütün bir neslin eseridir." O kadar ki: "Sultan Hamid kendi namına nispetle yadolunan rejimin yegane amili ve yapıcısı değildir, belki bu idarenin esaslı âmillerinden biridir." Tek sebeple bir devir inşa edilemez. Nihayet Said Halim Paşa şu sonuca varmaktadır: "Sultan Hamid dünyaya gelmemiş olsaydı, yine kendi çağdaşları bir Sultan Hamid'in meydana gelmesine sebebiyet vereceklerdi." (1)

Şu halde, bu büyük sosyal sorumluluğu kim yüklenecek-

ti) Buhranlarımız, s. 12 13, 23 24, 26.

tir? Bugünkü nesil. Sultan Hamid idaresinde de, bu kadar debdebe ile kurulan Meşrutiyet İdaresinde de, "nesl i hazırın" (bugünkü kuşağın), "en iptidaî ve esaslı vazifelerini" yapmadığı görülmektedir (1).

Bir üçüncü mesele üzerinde duralım: Meşrutiyet, gerçek hürriyeti vermiş midir? Bu hususta da bazı tereddütler ufku karartabilir. Çünkü bir müstebidi "zor ba zor" haretmekle hürriyet kurulamaz. Hürriyetin ölçüsü, istibdadın geri gelmemesini sağlamaktır. Abdülhamid'in hürriyeti geri alışına askeri kuvvet mani olmamış bulunsaydı, siyasi tecrübesizlikler hürriyetin kanlı felaketler içinde boğulduğunu görebilirlerdi. Fakat Meşrutiyetin düşüncesi henüz teşekkül etmemiştir. Daha doğrusu Said Halim Paşa'ya göre, Meşrutiyetçiler hâlâ kopyacılıktan kurtulamamışlardır. Avrupavarî bir hürriyete varmamız için muayyen safhalardan geçmek zorunda olduğumuzu daha anlı yamamışlardır.

Tarih yoluna devam edecek ve hükmünü verecektir. Batı hayranlığına ve manasız taklite dayanan müesseseler ham bırakıldıkları takdirde, Osmanlı Meşrutiyeti zemini üzerinde yeşeremiyeceklerdir. Doğu Batı tezadı, yanlışlıklar durmadan artacak ve tekrarlanacaktır. Zira, tabiî şartlar altında, kendine has gelişme kanunu bulamıyan, devletin sosyal ve siyasi hayatına "serbestçe iştirak" etmeyen bir memleket, hukukî vazifesini ifa zamanı gelince felaketlerini arttırmaktan başka bir harekette bulunamaz (2).

(1) Aynı eser, s. 26'dan: "Her bu iki idarede en mesul olanlar içimizde en münevver ve en tecrübedide geçinenlerdir."

(2) Mukallitliklerimiz, s. 29, 30, 44.

Sonuç

Meşrutiyet aleyhindeki değer hükümlerinden şöyle bir sona varmak mümkündür:

Osmanlı Meşrutiyeti, gerçek ve tabii (yani İslami) inkişaf kanunu bulamadığı, bu kanun ve inkişaf gereğince müesseselerini tamamlayamadığı için çelimsiz kalmıştır. Yabancı müesseselerin aşılandığı bu tarihi "çınar" kurumaya yüz tutmuştur. Bir ağaca suni dal, yaprak ve meyva takılamaz. Leyh ve aleyhteki görüşler, Meşrutiyetin müesseseleri hakkında da devam etmiştir.

3 Kanunu Esasi (Anayasa) Meselesi

1293 (1876) Kanunu Esasî'si bu tenkitlere pek tabiî bir surette hedefteşkil etmiştir. Meşrutiyet hakkındaki fikir çatışmalarından çıkarılan sonuçlar bu ana kanuna mal edilmiştir.

•

Leyhte fikirler

İslamcı görüşlerde müşterek iki fikir vardır: Evvela 1293 Kanunu Esasisinden evvel, Osmanlı Devletimin bir ana kanunu vardı. Bu Kur'andı. İmparatorluk da teokratik mahiyetini ondan almakta idi. Tâdili hususu hergün söyleşilen 1293 Kanunu Esasisi, İslam siyaset ve dünya kaidelerinin teyidinden kısmen Avrupai bir kodifikasyonundan başka bir manaya ve mahiyete sahip değildir. Saniyen ve birincinin neticesi halinde, 1293 Kanunu, Osmanlı Devle

ti'nin en yüksek kanunu da değildir (1). Osmanlı kanun koyucusu, hatta Anayasa yapıcısı devletin Üssülkavanini olan "Şeriatı Ahmediye"ye, İslam devlet prensiplerine tabidirler ve onu ihlâl edemezler. Şu halde Kur'anbir kanunlar kanunu olmaktadır. Adi ya da normal kanunlar şeriata tabidirler. Böylece Osmanlı Esas Teşkilat Hukukunda bir derecelenme, normlar hiyerarşisi görülmektedir ki (2), büyük ve kaplayıcı dinlerin ortak karakteri bu suretle bu devlette de belirmekte ve ona teokratik veçhesini vermektedir (3). Kanun koyucu da, parlamentoda, Kanunu Esasi'ye dahi hükmeden şeriata aykırı hareket edemezler. Zira Sadrazam Sait Paşa'ya hatırlatıldığı gibi, müstebite itaatsizlik ve huruç müeyyidesiyle karşılaşmaları muhakkaktır (4). Kanu-

ni Dergüzinî zade: Zikredilen eseri, s. 9 10. (Bu hükümlerden vazgeçmeğe imkân bulunmadığı kaydedilmektedir). Scyyid Abdülmecid: Zikredilen eseri, s. 187 192. Musa Kâzım: Külliyat, s. 251. Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaiz, Sırat ı müstakim, 1325, No. 6, s: 94: "Kanunu Esasi ki, Kanunu İlahi demektir..." No. 7, s. 109: "Kanunu Esasi cereyanı vc tessüsü dünyayı kaplayan gerilik ve hodgâmlık devrinden sonra gelmiştir... (yabancılar) hep bunları şeriatı İslamiycdcn almışlar..." Kolcalı Abdülaziz: Kur'anı Kerim vc Kanunu Esasi.

(2) Zikredilen bir şeyhülislamlık Beyannamesi (Bk. s. 10 ve not, No. 1) bu vaziyeti açıkça delillendirir.

(3) Bilfarz İbrani devlet telakkisinin On Emirler'e tanıdığı derece de aynı mahiyete sahiptir. Bk: Charles Crozat: Amme Hukuku Dersleri, 1946, cilt II, kısım II. s. 403 412 Recai G. Okandan: Umumi Amme Hukuku: 1946, s. 80 85. Hatta İslam hakimiyetinin Al i Osman'a intikal edeceği hakkında dahi Kur'anı kayıd ve istidlallerden bahsedilmektedir. Bk: Mahmud Hamza: Bakayı Saltanat ı Osmaniye. Böylelikle teokratik doktrinlerin bir kolu olan Tabiatüslü İlahi hukuk teorisine taraftarlık edenler olmaktadır. Bu doktrin içinbk. Hüseyin Nail Kübalı: Devlet Ana Hukuku, C. I, kısım, 1, 1950, s. 199.

(4) Muştala Sabri: Zikredilen eseri, s. 93 94. Mesele Kanunu Esasi'nin 1911 tadilâtı sırasında ortaya atılmış vc tadil teklifini getiren Said Paşa'ya karşı muhalefet partisi mebusları tarafından ileri sürülmüştür. Bu hususta şu makalelere bk. İbrahim Ed hem: Evamir Meselesi, (Tesisat, 1327, No. 120). Bolu Mebusu Abdülvehap: Ademi İtaat Meselesi, (Tesisat, 1327, No. 121) Tokad Mebusu Mustafa Sabri: Hilafi Kanunun Verilen Emirlere İtaati Lazım mıdır?" (Tesisat 1327, No. 122) Antalya Mebusu Hamdi: Ennema taate filmaruf, (Tesisat 1327, No. 124) Şanı Mebusu Şükrü Elaseli: Evamiri Hükümete İtaat, (Tesisat 1327, No. 128> M. Şinasi: Evamiri hükümete itaat meselesi (Tesisat, 1327, No. 129) Mustafa Sabri: Said Efendi'nin Said Paşa Hazretlerine müdafaası (Tesisat 1327, No. 128).

nu Esasisine taraftar olanlar onda bu vasıfları bulmaktadırlar. Hatta Avrupa'ya nazaran Osmanlı Devleti'nin böyle bir Kanunu Esasi kabul etmesi bir gerilik sayılamaz. Bu kanunun, hatta İnsan ve Yurttaş Haklan Beyannameleri'nin bütün muhteviyatı Kur'anda zaten mevcuttur (1).

Aleyhtarlara gelince

Daha doğrusu 1293 Kanunu Esasi'sinin zimmet hanesine gelince, hayli dolgundur. Acaba 1876 Anayasası, İslam menşeli bir toplumun, bir İslam imparatorluğunun tabii gelişmesine uygun mudur? Yoksa vücut verdiği müesseselerle meşrutiyet toplumu arasında bir ayrılık var mıdır?

İmparatorluk toplumunu, derin bir tahlile tabi tuttuğuna şahit olduğumuz Sait Halim Paşa suale hayır cevabını vermekte hiçbir tereddüde kapılmıyacaktır. 1293 Kanunu Esasi'sinin mahiyeti ve hazırlanışı üzerinde duralım. Hangi sebebe müsteniden bu kanun ihya edilmiştir? Kanunu Esasi müstebit hükümdarın kuvvetine karşı bir mania vücuda getirmek gayesiyle, bizzat mutlak idare erkânı tarafından ittifakla alınmış bir tedbirdir. İstibdat memleketin terakkisine mani sayılmıştı. Halkın devlete iştiraki, ve bu iştirak içinde bazı hürriyetlere sahip kılınması bu engelin yok olacağına delil sayılmıştı. Birinci Meşrutiyetin akıbeti ve iflası ise malûmdur. Bu noktada akla önemli bir soru gelebilir: 1908 devrimi niçin "hünsa hükmünde kalan" bu anayasayı fesih ve ilga ederek yeni bir Kanunu Esasi yap madı? Çünkü bu kanun, Abdülhamid istibdadından kurtul

(1) Bu noktaya ayrıca temas edilmiştir, bk: 39 42.

mak isteyenlerin hayali bir gayesi haline gelmişti. İstibdata kansız ve isyansız nihayet vermek için "meşru ve müessir yegâne çare" addedilmişti. Aynı zamanda dış tesirlerin ve müdahalelerin önüne geçilmiş olmakta idi. Fakat Kanunu Esasi bir istibdada, son vermedi, felaketler çığını gevşetmedi. Bir padişah boyunduruğu altından kurtulan Kanunu Esasi bir Meclis boyunduruğu altına girdi. Neticede, büyük ümitler saf hayale inkılâp etti, anarşi hali Abdülhamit zamanına parmak ısırtacak dereceye vardı t (1)

1876 Kanunu Esasi'sinin yetersizliğini 1909 tadilleri de giderememiştir (2). Bu tadiller iktidar gururu ile yapılmış, tecrübesiz ellerin işi olmuştur. Kanunu Esasi kötü alışkanlıklarımızı kaldırmamıştı ki... Bilakis ihtirasları arttıran anarşik bir durumun amili olmuştur. Memleketin karakteri ile bağdaşmayan Kanunu Esasi hakkında varılan en acı değer hükmü de bu suretle ortaya çıkmıştır: Bu ana kanun Osmanlılığın milli varlığı için "hakiki bir tehlikedir". O, dağınık fikirli bir ekibin, memleketin ihtiyaçlarını asla nazara almamış, kafalarda kalabilmiş olan "bazı perişan malûmat ve nazariyatın" vücude getirdiği değersiz bir eser olmuştur (3).

Büyük ümit Kanunu Esaside tecessüm etmişti: Osmanlı İmparatorluğu, Kanunu Esasiyi kabul ile hür insanlar diyarı ve kalkınmış bir devlet olarak Avrupa manzumesine girecekti. Fakat Kanunu Esasi ile verilen hürriyet, istibdadın yerleştirdiği kötü alışkanlıkları ölçüsüz surette kullanmaktan başka bir şey olmamıştır. Nihayet, Batı hayran

(1) Buhranlarımız, s. 3 7 Kanunu Esasi ve Şeriatı Islamiye (Mizan, 1324 1908, No. 18, s. 80)
(2) Bu tadiller için bk. Recai G. Okandan: Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 292 446.
(3) Meşrutiyet, s. 1 5.

lığına, Fransız hayranlığına kurban olarak ithal edilen di »ğer kanunların da bir faydası olmamıştır. Memleket bir "meşum bir hata'mm pençesi altına düşmüştür. Bu olaylar karşısında acaba insanların mı kanunlar için, yoksa kanunların mı insanlar için yapıldıklarını sormak gerek. Sait Halim Paşa, şu hükme varmıştır. Kanunu Esasi sözde bir hürriyet eseri halinde, birucu Arabistan çöllerine varan Osmanlı ülkesinin bütün kavimlerine, XX. yüzyılın en medeni devlet ve milletlerinin çoğunun bile sahip olamadıkları siyasi hürriyet ve hukuku sunmaktadır. Bu derece garip bir siyasi esere, insanlık tarihinde ilk defa rastlanıldığı söylense yeridir (1). Said Halim Paşa memleketin sosyal durumu ve yeri ile, siyasi hukuku arasında derin bir nisbetsiz lik uçurumu görmektedir. O kadar ki, 1293 kanunu, sosyal ihtiyaçları gözönünde bulundurmadığı için, bu ihtiyaçların baskısı altında daima şeklini değiştirmek zorundadır. Halbuki, realiteye istinat etmeyen kanunlar suiistimal, nihayet istibdat doğururlar. Kanunu Esasi'nin istibdadı yıkıp, hürriyeti vermek için bir tedbir olduğu kabul edilebilir. Yalnız, Doğu ve Osmanlılık alemindeki istibdatla Batımın istibdadı arasında çok farklar vardır. Yenilik sevenler, bir hastalığa başka bir hastalığın ilacını vermektedirler. Bu itibarla Kanunu Esasi Osmanlı toplumunun karakteriyle bağdaşamaz. (1) Bir Kanunu Esasi'nin şartlarından ilki, ve en önemlisi kendisini kabul eden milletin, "siyasi birliğini kuvvetlendirmek" ve tekamülünü sağlamaktır. Oysa Osmanlı Devletimin kırık kanatları altında barındırdığı milletler, kavimler, diller ve dinler o derece çeşitli

(1) Buhranlarımı/, s. 8 11, 14.

dir ki böyle bir siyasi topluluk Batı'da zorlukla havsalaya sığabilir. Bu bakımdan Kanunu Esasi, Osmanlı Devleti'nin siyasi formülü ve karakteriyle de bağdaşamaz. (1) Bu derece yabancı bir Kanunu Esasi, değiştirilmek suretiyle ihtiyaçlara uydurulabilir mi? Said Halim Paşa, girişilen tadillerin tamamen lüzumsuz ve verimsiz olduğuna kanidir(2). Zira hepsi aynı yönde ve gerçeklerle aralarındaki uçurumu daraltmıyarak yapılmaktadır: İstibdat enkazı üzerine parlmantarizm kurmak. Hangi siyasi müessese, münbit toprağa ekilmeyen tohum gibi bu enkaz temelleri üzerinde sağlam olarak yükselebilir? Olayların baskısı altında zorla yapılan tadiller kocaman bir kaya parçasında vuku bulan çatlaklardan farksızdır (3).

Tadil hususunda, bilhassa 35. maddenin padişaha Meclisi fesih yetkisini bahşedip etmemesi babında, padişahın aynı zamanda Halife olduğu için müsbet şekilde kabulü hayırlı görülmüştür. Bu bakımdan İslam esaslarına yakınlık arzettiği kabul edilmektedir. İmamülmüslimin'in, meşveret tariki (Ayanın reyi) ile Meclis'i dağıtması için İslam tarihinden misaller getirilmektedir. Bu tadil şeklinden umulan bir fayda vardır (4).

4 Parlmantarizm (5) ve Siyasi Partiler (6)

Kanunu Esasi ve tadili hakkındaki fikirler, parlmanta

(1) Aynı eser, s. 15 18.
(2) Aynı eser, s. 20 22.
(3) Aynı eser, s. 3 4, 6, 7, 15 Mukallitliklerimiz, s. 33.
(4) Ömer Lütfi: Nazarı Islamda Hilafet, 1330. (Müellifin bu mesele hakkındaki kanaatlerini bilhassa Hatime kısmında belirtmiştir, bk. s. 84 88).
(5) Paiimanter rejim veya Parlmantarizm tarifi ve mahiyeti hakkında bk. Rccai G. Okandan: Amme Hukukunun Ana Hatları, 1958.
(6) Siyasi Parti tarif ve mahiyeti hakkında bk. Tarık Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, Giriş kısmı.

rizrh usulüne, bilhassa parlamentoya da şamildir. Leyhteki fikirler, 10 Temmuz inkılâbını müteakip meşveret telgrafları çekenlere mevizelerle anlatılmıştır. Ölçüsüz faydaları devri resaletin tatbikatı ile canlandırılmaktadır. (1)

Bununla beraber, İslamcılara göre, tamamen taklide, şuursuz bir müessese ithali arzusuna dayanılarak kurulmuş olan sosyal ve siyasi âdetlerimizle bağdaşmaz bir Kanunu Esasi ile temeli atılan meclisten fazla ve hayırlı bir vazife beklemek abestir. Parlamento, siyasi birliği temsilden uzaktır. Bu tip bir müessesede "enkaz ı istibdat" üzerine, çeşitli kavim ve dinlerden müteşekkil bir zemin üzerine inşa edilemez (2).

Osmanlı Devletimin keşmekeşini arttıran, siyasi teşekküllerin başında muhakkak ki, mahiyetleri anlaşılmamış, garip bir muhalefete istinaden birbirleriyle boğuşan siyasi partiler gelmektedir. Meşrutiyetin başlangıcında İttihat ve Terakki Fırkası'nı İslamcı çevreler bir kurtarıcı olarak karşılamıştır. Methiyeler cereyanın aynı zamanda siyasi hadiselere karışmasını ifade eder (3). Felaket seneleri içinde yol alındıkça, İslamcıların ikiye ayrıldıklarını, iktidarı ve muhalefeti savunduklarını görmek mümkündür.

(1) Bereket Zade İsmail Hakkı: İslam ve Usulü Meşveret, (Sırat ı müstakim, 1324, No. 5) s. 72 73 Bereket Zade İsmail Hakkı: Süre i Al i İmran, ayet 104, tefsiri (Sırat ı müstakim, 1324, No. 12) s. 178 Manastırlı ismail Hakkı: Ahkâmı İslamiyeye ve İçtihad, (Sırat ı müstakim, 1324), No. 29), s. 33 Seyyid Abdülmecid: Zikredilen eseri, s. 187 192 Ali Haydar Emin: Delâili Meşveret, zikredilmiştir, s. 26 Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere Kılavuz, s. 19 Musa Kazım: İslamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, s. 11; Külliyat, s. 279.

(2) Said Halim: Mukallitliklerimiz, s. 33 39 Buhranlarımız, s. 7

(3) Manastırlı ismail Hakkı: Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 7) s. 110.

Siyasi parti, Türkiye'nin yakın tarihinde ilk defa organize bir teşekkül olarak İkinci Meşrutiyet'in siyasi hayatı içinde görülmüştür. Her fikir çevresi gibi, İslamcılar da önce bu teşekkülün tarifi sonra da fonksiyonları, yani fırka ve fırkacılık hakkında kanaatlerini belirtmişlerdir.

Fırka, umumi bir kanaate göre, tefrika, ayrılık ve parçalanma olarak görülmüştür. Bu bakımdan bir nifak unsurudur. Kaçınmak gerek. Fakat, 1911 senesinden, muhalefetin Hürriyet ve İtilâf adı altında birleşip çığlaşmasından sonra, İslamcı çevre içinde de muhalefet cephesinin, savunucuları belirmiştir. O zaman Müderris Mehmet Fevzi Efendi gibi durumu Kur'andan istihraç eden İslamcılar görülmüştür: Müslümanlar din işlerinde ayrılabilirler. Bir memleketteki siyasi fırkalar o memleketin dünya işlerindeki noksanlarını tamamlayan ve tamir eden bir "amele kumpanyası gibidir, programları da bir münakaşa ve iltizam şartnamesi gibidir" böylece, parti teriminin daha anlamını tayinde, İslamcılık cereyanının siyasi hayatın iniş çıkışlarının tesiri altında kaldığı görülür (1).

İslamcılar zamanla, fırkacılık aleyhinde bulunacaklardır. Beş Şûra'dan mürekkep bir İslam teşkilatı programında, teşkilatın fırkacılıkla ilgisi bulunmadığı birinci maddede sarahatle bildirilmektedir (2). Mehmet Akif'e göre fırkacılık Batı anlamı ile kabul edilmiştir. İslam dinindeki mezheplere benzememeleri gerektiği halde tefrika yarat

(1) Mustafa Fevzi: dini, ahlaki, siyasi, edebi tebeyyünü hakikat (Naşiri, Hümyetve İtilaf Fırkai muhtcremesi Merkezi Umumisidir, İstanbul 1328 1912), s. 4, 6, 27.

(2) Koca Emir Zade: Zikredilen eseri, s. 9.

maşlardır (1). Bu ise İslamiyet için ciddi bir tehlikedir (2). Nihayet hükmü vermek için 1919 senesini beklemek ica betmiştir: Süleyman Nazif'e göre "Müslümanların yalnız bir fırkası vardır: İslamiyet" (2). Zaten fırka, bizde tabii ihtiyaçların mahsulü olarak değil, "Avrupa'da var, bizde niye olmasın" düşüncesinin, bir taklit fikrinin eseri olarak iktibas edilmiştir. Böylece bu yapma teşekküller, Devlet ağacının gövdesine yapışan yabancı ve parazit mantarlardan farksızdır. Görülüyor ki, siyasi parti Meşrutiyet'in, manası ve rolü anlaşılmamış, siyasetin rüzgârlarına göre mana landırılmış bir müessese olarak kalmıştır.

Bu mütalaalara ilaveten, yine devletle alâkalı olmak üzere muhtelif fikirler de ileri sürülmüştür. Bilfarz askerlik hizmetinin şer'i bir kaide olduğu merkeziyete mukabil ademi merkeziyetin de şer'e aykırılığı (3) iddiası bu arada zikredilebilir. Fakat siyasi hislerin tesiri sezilen bu fikirler üzerinde, münferit olmalarından ötürü önemle durmaya imkân yoktur.

(1) Mehmet Akif: Bayezid Körsüsünde Mcv'ize (Sebitiirreşad 1328 1812, No. 48 230), s. 273.

(2) Tefrikanın sonu memattır (Sebilürreşad 1328 1912, No. 37 219), s. 201.

(3) Süleyman Nazif in Hâdisat gazetesindeki bir makalesinden: "Müslümanların yalnız bir fırkası vardır: İslamiyet, istemediğimiz, muzır gördüğümüz bu sırada alelıtlak fırkalardır. 1300 seneden beri bir fırkamız vardır: İslamiyet. Bu fırkanın müessisi Hazrcti Muhammcd, şimdi Halifesi yani fırkanın Reisi de Sultan Vahidüddin'dir" (Sebilürreşad 1335 1919. No. 397), s. 383.

(4) Dergüzinî Zade: Zikredilen Eseri, s. 20, 22.

İSLAMCILARIN DİĞER CEREYANLAR KARŞISINDAKİ DAVRANIŞLARI

İslam devlet hukuku prensiplerini tesbit ve bu prensiplerin ışığı altında Osmanlı Meşrutiyetini değerlendirdikten sonra, İslamcı cephe mensupları, Osmanlı İmparatorluğunun kalkınmasını, İslamcı rönesansı ve bu gayeye erişme yollarını açıklarlar. Fakat, nazariyelerinin daha açıkça be lirebilmesi için, İslamcıların diğer fikir cereyanları, bilhassa Garpçılar ve Türkçüler karşısında alacakları cepheyi tayin etmek gerekir. Zira, işaret edildiği gibi, İkinci Meşrutiyette bu üç fikir akımı arasında gayet canlı bir polemik vuku bulmuş ve bu fikir mücadelesinde taraflar birbirlerinin noksanlarını bulmaya savaşırken kendi eksiklerini de tamamlamaya, düşünce ve gayelerine, usullerine daha fazla açıklık vermeye çalışmışlardır. Bu itibarla, İslamcıların, Garpçı ve Türkçülere karşı aldıkları cepheyi belirlemek gerekir. Bilhassa Garpçılık ve Türkçülük cereyanları karşısında, imparatorluğun yapısında var olan çeşitlilik içinde devlet sınırlarını aşan bütün Müslümanlar gibi büyük bir müminler kitlesine dayanan İslamcılar nazariyelerini nasıl müdafaa etmişlerdir?

1 Garpçdık Cereyanı ve İslamcılık

Garpçılarla İslamcılar arasındaki münasebet üzerinde

bilhassa siyasi olayların tesiri kaydedilmektedir. 10 Temmuz 1908'den itibaren, Avrupa Düveli Muazzamasının (Büyük Devletlerinin) bizzat veya peykleri yahut da imparatorluk dahilinde ekalliyetler ve kapitülasyonlar vasıtasıyla Osmanlı İmparatorluğu'na ve bu münasebetle İslam dünyasına karşı giriştikleri mücadele bu çatışmanın hemen her Meşrutiyet senesinde sanki aşırılık intikamlar, Hıristiyan İslam kavgası şeklinde ortaya çıkışı, devleti teokrasiden uzaklaştırmamıştı. İslamcı cephe de manevi iltihaklara daimi surette kuvvetlenmiştir.

İslamcı cephe, bilhassa Balkan Harbi'nin ve Rumeli'nin kaybı üzerine, Hıristiyan Avrupa'ya karşı daha kesin olarak vaziyet alınması lüzumuna inanmıştır. Batı'ya karşı intikam ve kin duygusunun telkini ile uğraşmıştır. Hıristiyan düşmanlığı burada İslamcıları Türklere, daha doğrusu milliyetçilere, muayyen bir nisbette yaklaştırmıştır.

İslamcılara göre "Garplılaşmanın" mahiyeti ve metodu

İslamcılar, kolayca tahmin edileceği gibi, mücadelelerin fikrî temelini Şark Garp mukayesesinden almaktadırlar. Filhakika, Şark, "âlem i İslam" gerileme halindedir. Belli sebepler bu âlemi zayıflatmıştır. İslam dünyası kalkınacağı zaman karşısında büyük bir teknik ve medeniyet devini, Avrupa'yı bulmaktadır. İslam muhakkak ki, yükselmek için Batı'ya muhtaçtır. Fakat Batı'nın nesine muhtaçtır? Batı'dan ne almalıdır? Batı'dan ne almamalıdır? İsla

mm, mazisinden kuvvet alan ahlakı, sosyolojisi ve siyaset prensipleri, onun yükselmesi için XX. asırda lüzumlu şartları muhtevidir. O kadar ki Garp bu bakımdan geridir bile... Nitekim İslamm halk reyine değer veren hükümet sistemi asırlarca evvel teessüs etmişti. Batı ona nazaran bu yolda çok geç kalmıştır. Batımın asıl zayıf tarafı maneviyatı ve ahlakiyatıdır. İşte İslam maneviyat alanında Batı'dan bir yenilik iktibasına muhtaç değildir. Batı'nın üstünlüğü teknikte, makinede, ticarettedir. İktisadi kalkınma için lüzumlu malzeme ve usulleri Batı'dan almak mümkündür. Ve alınmalıdır.

Bu tezi ispat için ve İslamcı Garpçıhğa varabilecek bir usulün telkini ve tesisi gayesiyle İslamcılar çeşitli müşahede ve verilere dayanmışlardır.

Batı maneviyat bakımından gerileme halindedir

Doğu ile Batı arasında yapılacak bir mukayese. Doğu'nun umumi gerilemesini gösermekle beraber, İslam ah lakiyatmın, hürriyet ve adalete müstenid demokrat zihniyetinin dipdiri olduğunu tebarüz ettirecektir. Aynı mukayese Batı'da, Doğu'ya nazaran, maneviyat ve ahlak sahasında büyük bir gerileme olduğunu meydana çıkaracaktır. Batının ahlaki düşüklüğü üç noktada belirir:

1 Batı ahlak bakımından düşkündür, maneviyatı yıkım halindedir: Doğu İslam âleminin tâbi olduğu tamamıyla ayrı şart ve kaideler gereğince inkişaf eden Batı,

tekniğinin ilerlemesiyle mütenasip olarak ahlakını kaybetmektedir. Batı'nın siyaset prensipleri, reaksiyon teşkil ettikleri istibdatlar sonunda gerilemelerinin sebeplerini dinlerinde, Hıristiyanlıkta görmüşlerdir. İslamda ise, aynı tarihi seyir mevcud olmadığından dinin devletten, şeriatın siyasetten ayrılmasına lüzum da imkân da yoktur (1). Din ve ahlaktan kurtulan siyaset başıboş kalmıştır (2). Bu büyük bir felakettir. 2 Batı zalimdir: Batı'da adalet ve hakkaniyet duyguları bir hayal haline gelmiştir. Batı kendi insanlarını sefahat içinde çürütmektedir. Batı yalnız kendi insanlarını değil, Doğu'yu ve birçok devletleri medeniyet vazifesi ve taşıyıcılığı maskesi altında istilâ ve istismar etmektedir, sömürmektedir (3). Bilhassa mütareke devresinde gösterdiği taassup kayda şayandır (4). Ve nihayet, yine devletlerarası münasebetlerde Batı egoistitr, kindardır (5). 3 Batı karşısında İslamiyetin üstünlükleri vardır: Adalet ve uhuvvet (kardeşlik) duyguları, Doğu'nun bütün cehalet ve ataletine rağmen, henüz kaybolmamıştır, İslamiyet yaşama için elde etmeye mecbur olduğu teşebbüs kudretini, sahip olduğu büyük haslet ve vasıflar sayesinde muhakkak surette elde edecektir. Batı'dan üstün olacaktır. Nihayet unutulmasın ki, Batı da Doğu'ya muhtaçtır (6).

(l)Bk. 25 27.

(2) Şeyh Abdülhak Bağdadî: İslamiyetin Avrupa'ya son sözü, s. 13 16.

(3) Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh Muhammed Abduh'un cevabı, s. 52 76 M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 28. Abdülâziz Çaviş: Anglikan Kilisesine Cevap, s. 147

(4) Şeyh Müşir Hüseyin Kaytvayi: İslama Çekilen Kılınç 1919. s. 70.

(5) Hanoto'nun hücumuna karşı Şeyh Muhammed Abduh'un Islamı müdafaası, s. 73. Şeyh Abdülhak Bağdadî: Zikredilen Eseri, s. 1.

(6) Azmzadc Rclîk: Zikredilen Eseri. s. 89.

İslamiyet yalnız Batı tekniğine muhtaçtır

İslamiyet geri kalmıştır. Adeta tanınmaz bir hale gelmiştir. Ne var ki, yücelmesi için, ahlakından bu derece nefret ettiği "Garbın terakkiyatına şiddetle muhtaçtır". Batı büyük bir medeniyet yolunda sür'atle ilerlerken Osmanlı İmparatorluğu "Lâle devrini küşad" etmişti. Artık bu durgunluk ve ataletten kurtulmak lazımdır. En ufak bir tereddüt ve yavaşlama "ebediyen sahne i şüunattan" (olaylar sahnesinden) silinmemizi intaç edecektir (1).

İslam dünyası, Osmanlı İmparatorluğu Batı karşısında bu durumdadır. Böylece İslamcıların Batı'yakarşı aldıkları cephe de taayyün etmiştir: Bir taraftan Batı'nın ahlâk ve maneviyatından, içtimaiyatından sarfınazar etmek (2), hatta Garbın ahlak buhranından kendimizi korumak, bir taraftan da fen ve teknik ilerlemesini iktibas etmek. Bu müs bet ve menfi durumları büyük itina ile ayırdetmek, açıklamak ve gayet dikkatli hareket etmek lazımdır.

"Garplılaşmanın" iki ana kaidesi

İslamcılar, tekniği alma işinde müsbet menfi olmak üzere iki kurala uymayı zorunlu saymışlardır: Taklitten kaçınmak ve iktibasları devletin gelişim kanunlarına ve ihtiyaçlarına göre uygulamak.

(1) M. Şemsettin: Zulmetten Nura, s. 199, 201.
(2) A.N.: İstikbali Nasıl Kurtaracağız? (Sıratı Müstakim 1327 1911, No. 209) Selâhattin Âsim: İçtimaiyat ve Şeriatı İslamiye (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 28), s. 26.

Taklit, imparatorluğun güzidelerini Batı tutkunu yapmış ve bütün başarısızlıkların sebebi bu olmuştur. Taklit sadece dini değil, dünyayı da parçalamıştır. Tarih bunu daima gösterecektir. Mehmet Âkif atalardan kalmış, yani eski ve anane olmakla beraber, memleket için "iyi olan şeyleri" muhafaza taraftarıdır. "Hürriyeti milliyenin tepeden tırnağa kadar değiştirilmesine lüzum tasavvur edilebilir mi?" (1). Taklitçi olmak mümkün. Ama bu takdirde niçin yüceliğine bütün dünyanın şahitlik ettiği Müslüman Peygamberi taklit edilmesin? (2).

İmparatorluğun Batı mm ilerlemesini taklit bakımından riayet edeceği diğer kaide, bu alışların kendi (İslami) inkişaf kanunlarına ve hakiki ihtiyaçlarına göre yapılmasıdır. Avrupa'da her görülenin kendinden geçercesine bizde de yayılmasına çalışmak kadar büyük bir yıkılış sebebi olamaz. "Âlemi İslamın" kesin ve köklü bir fikir ıslahatına da şüphesiz ihtiyacı vardır. Lakin bütün iktibasların kendi fâzıl ahlakımızı, sosyal hayatımızı ve dinimizi muhafaza şartıyla uygulanmasına ve gerçekleşmesine çalışmak lazımdır. Bunun için de ciddi bahislere ve geniş düşüncelere (esastı muhakemelere) mutlaka lüzum vardır (3). Milleti bugünkü atalet ve sefaletinden kurtaracak çelik eller, "Asrı hazıra layık darülmuallimlerle meslek ve sanat evleri, ticaret ve zi

(1) Mehmet Âkif: tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912, No. 27 209), s. 4.

• (2) Ahmed Naim: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912, No. 23 205), s. 434.

(3) M. Şemseddin: Sebilürreşad Ceridci Islamiycsine (Sebilürreşad 1327 1911, No. 5 187), s. 86 87 Zulmetten Nura, s. 196.

raat mektepleridir" (1). Batı'dan sadece teknik almak gerek (2).

Batı iktibaslarında kaide şöyle konulabilir: "Yeniyi iyiliğinden, hususiyle lüzumundan dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmak". İslamcılara göre bu kaidenin tatbiki "kimsenin aklına, daha doğrusu işine gelmemektedir" (3). Yalnız, burada bir müşahedeye varmak mümkün. İslamcılar da belli bir sentez fikrine varmışlardır: Batı medeniyetinden teknik mahiyette de olsa bir şeyler alınmasına" karşılık, içinde bulunan Doğu Ìslam medeniyetinden de bir şeyler atılacaktır.

İslamcılarla Garpçıların fikri çatışması

İslamcıların Garpçılık hakkındaki fikirleri bu suretle izah edildikten sonra, Garpçılarla aralarındaki ihtilaf sebebi aranmalıdır. Filhakika, Garpçılarla İslamcılar arasındaki fark, muhtelif bakımlardan ortaya çıkmaktadır. Evvela Garpçılar, Batımın kültüründen ahlakiyat ve içtimaiyatından da, milli inkişaf ve ihtiyaç kanunları göz önünde tutularak, iktibaslar yapılmasına umumiyetle taraftardırlar. Fakat İslamcılar, Garbın yalnız fen ve âliyatından istifadeyi şart koşmaktadırlar. Maksat Garbın sefahat hayatını ve ah

(1)M. Şemscddin: Bir milleti sefalete sait kuvvetler ve kurtaracak eller (Se bilürrcşad 1328 1912, No. 16 198), s. 300.

(2) Hulusi: İtikat ve itiyadâtı Islamiye, s. 29 30).

(3) Melımcd Âkif: Tefsiri Şerif (Zikredilmiştir), s. 4 Ahmcd Naim: Işkımda davayı kavmiyet, s. 4.

laksız romancılarını zihnimize nakşetmek değildir. Bu kötü bir Garpçılıktır (1). Saniyen, Garpçılarla İslamcılar arasındaki mühim anlaşmazlık noktalarından diğeri de dervişlik, tekkeler ve taassup meselesinden doğmaktadır. İslamcıların resmi dayanağı olan Bâb ı Meşihat gibi müesseseleri ve batıl itikatları müdafaa misillû tedbir ve neşriyata tevessül etmesi Garpçıları bir ilânı harbe sevketmişti. İslamcı cephe Garpçıları basit mukallitler olarak tavsif etmiştir. Ve onlara taklitçiliğin büyük sorumluluğunu yüklemiştir.

Kaldı ki taassup, bâtıl itikat yuvaları ve taşıyıcıları halinde gösterilen dervişler ve tekkeler, Batımın tekniğini tavsiye eden bazı İslamcılara faydalı görünmektedir (2).

Dr. Abdullah Cevdet'le çatışma

İçtihat dergisinden halk efkârına hitap eden Garpçıların lideri Dr. Abdullah Cevdet'le olan çatışma siyasi hayatı bir hayli işgal etmiştir. Garpçıları taassuba ve softalığa savaş açtıktan sonra, İslamcıların bağlı bulundukları tesettür (örtünme), taaddüdü zevcat (çok kadınla evlilik) meselelerini de şiddetle tenkit etmişlerdir. Celâl Nuri ve arkadaşlarının ayrılmasıyla yalnız kalan Dr. Abdullah Cevdet İslamcılara karşı hücumlarını daha da arttırmıştır. Dok

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 218 219. Mehmet Ferid Vecdî: Müslümanlıkta Medeniyet (Sırat ı Müstakim 1327, No. 163) s. 97: "Bizim için aynı ile rezalet değil midir ki kıymetli vakitlerimizi Emil Zola'ların, Paul Bourget'lerin masalları ile heder ediyoruz da o vaktin en ufak bir kısmını olsun, bütün esrarı kâinatı sinei sahaifine tercüme etmiş şu kitabı mübinin mütalâası için feda etmiyoruz?"

(2) Hulûsî: Zikredilen Eseri, s. 29 30

tora göre irtica hürriyeti olamazdı. Avrupa ahlakı İslamiyete nazaran hiç de geri değildi. İslamda reform, dinde rasyonalizm gerekiyordu.

Daha sonra, Dr. Abdullah Cevdet İslam dinindeki "katılaşma"yı belirtmiş ve Bahaîliğin methiyesini yapmıştır.

Bunun üzerine İslamcı, hatta Türkçü cereyan mensupları harekete geçmişlerdir. İçtihat kapatılmış, Dr. Abdullah Cevdet hakkında "erkânı mukaddesei İslamiyeye hürmetsizlik" sebebiyle dava açılmıştır. Fakat beraatle neticelenmiştir. Olaylar canlı ve şiddetli kalem savaşlarının ortaya çıkmasına âmil olmuşlardır.

İslamcı Garpçılık

Bununla beraber, Garpçılarla İslamcılar arasında birleşmeden de bahsetmek lazımdır. 1 Siyasi ihtiras yuvası Dervişlik, bâtıl itikad ve hurafe düşmanı İslamcılar, iki fikir arasında birleştirici olmuşlardır. Bu suretle ortaya, mutedil bir İslamcılık, İslamcı Garpçılık çıkmış, ana cereyanlardan böyle bir kol ayrılmıştır. Bu kola mensup olanlar İslamcılık cereyanının rasyonalistleridir. Bu suretle diğer kısım daha nakilci ve muhafazakâr kalmıştır.

İslamcı Garpçılar, gerileyiş sebebi olarak, hurafeleri, bâtıl itikatları ve dervişliği kabul etmektedirler (1). M. Şemseddin ile Doktor Abdullah Cevdet'in Kılıç Zade

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 91 92, 190, 196, 199,217,307,309 Şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğru, s. 43 44.

Hakkı'mn tamamıyla müşterek fikirleri vardır (1). Nihayet bu müşterek fikirden hareketle, Garpçı İslamcı program şöyle hülâsa edilebilir: Asabiyeti milliyeyi (milli enerjiyi) uyandıralım. Sanayii dahiliyeyi ihya edelim. Ticaret evleri açalım. Avrupayı ancak ilim ve fende takib edelim. Sanat ve ticaret, usulü ticarette taklit edelim (2). 2 İslamcı Garpçı bir tezde tanzimat hareketi de yorumlanmıştır. Filhakika, Tanzimat erkanı, milletin tabii inkişaf kanunlarını gözetmeksizin, şarklıyı ve şarkın ruhi durumunu, zihniyetini tetkike yanaşmayan "Garpperesflerdir. Avrupa'nın bu tutkunları, Avrupayı körü körüne taklit ve oradaki müesseseleri idhal edince, derhal Avrupa kadar yükseleceğimizi zannetmek gafletine düşmüşlerdir (3). Bu iddia, islamcıların grapçılardan umumiyetle ayrıldıklarını göstermektedir. Garpçılar, Sâtı Bey'in lisanından bu hareketi pek kü çümsememekte ve mülayim neticelerinden bahsetmekte idiler. Bununla beraber. Celâl Nuri'nin fikirleri burada İslamcı Garpçı,Prens Said Halim ve M. Şemscddin ile bağdaşmaktadır. Bu konuda Garpçılar arasında zaten bir ih

(1) M. Şemscddin: Zulmetten Nura, s. 63; Maddeten hiçbir teşebbüste bulunmayarak gece gündü/ Sofya'nın yere geçmesi, A verofun denize batması için dua etsek böyle münasebetsiz bir dua hiçbir zaman hedefi icabete vasıl olmaz. Çünkü Allah elbirliği ile hayatı cemiyetlerini ıslaha çalışan bir kavmi müeerred şirkleri sebebiyle mahvetmez" Dr. Abdullah Cevdet'de 4444 kere okunması tamim edilen dua için aynı mealde yazmıştı, bk. s. 71.

(2) M. Şemscddin: Aynı Eser, s. 219 Şeyh AbdülhakBağdadî: Zikredilen Eseri, s. 21, dc aynı programı vermektedir: "Dünyanın bütün, terakkiyatı fenniyesini samimiyetle telâkki etmek, şefik olan ve biçarelere merhamet eden Allahı vahidimize rabt ıcân veişliyak ı tanı içinde olmak nıevt i mes'udu ile ölmek."

(3) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 204 208.

tilaf mevcuttu. İslamcı Garpçı, Tanzimat devrine artık nihayet verilmesini isteyen kimsedir (1).

Mesele daha da şümullendirilmiştir. Yine olayların tepkisi altında, Tanzimat bütün dertlerimizin sebebi addedilmiştir (2). Burada bir nevi Tanzimatcılık iflasının ilanına şahit olmaktayız. 3 Yalnız burada, bir nokta Garpçılar arasındaki ihtilafa temas etmekte ve İslamcı Garpçıları "şi mei husumet" taraftarları arasına katmaktadır. Filhakika "asabiyeti milliyenin uyandırılmasından" maksat nedir? Bu sualin cevabı diğer bir meseleye bulunacak hal suretidir. "Esir milletten cahil kavimler, inkiraza sürüklenen ırklar nasıl kurtulmuşlar, nasıl kurtarılmışlardır?" Vaziyeti derin alâka ile düşünmek günün vatanperver fikir adamına düşen vazifedir. Eğer fikir adamı İslamcı cepheye de mensup ise, Avrupa onun nazarında Hıristiyanlıktır. O ahlakça düşük, adaleti hayal haline koyan ve devletini, dinini medeniyet maskesi altında ezmeye çalışan bu âleme karşı her halde büyük bir dostluk beslemiyecektir.

Fakat neticede hangi kola ayrılsalar, İslamcılar, tezlerini şu gayeye dayandırırlar: Bütün musibetlerin İslam ter biyei fazılasından mahrumiyetle başladığı gözönünde tutularak, İstikbale doğru ilerlemek için, maziye, "sadr ı İslama" ric'at, açıkçası İslamcı bir Rönesans gerekir (3).

(1) M. Şemseddin: Aynı Eser, s. 208.
(2) Ömer Rıza: islam Mefkuresine Doğru (Sebilürreşad 1335 1919, No. 1 400), s. 108.
(3) A. N.: İstikbali Nasıl Kurtaracağız? (Zikrcdrilmiştir), s. 210 M. Şemseddin: Müslümanlık Âleminde intibah Emareleri, s. 113.

2 İslamcılar ve Türkçülük (Milliyetçilik).

İslamiyet ve kavmiyet

Osmanlı İmparatorluğunun Türk unsurları büyük bir şok karşısında milli şuurlarını daha fazla idrak etmişler ve Türkçülük cereyanı bu aksülâmelin tam bir ifadesi olarak gelişmiştir. İslamcılar bakımından, bu cereyandaki tehlike kavmiyet ve İslam âlemine tefrika ve nifak (ayrılık ve anarşi) sokmak şeklinde ilan edilmiştir. Müslümanlığın emrettiği milliyet üstün din kardeşliğine dayanan camia fikri ile bağdaşmaz sayılmıştır. Şu halde İslamcılar, iki bakımdan, dini ve siyasi bakımlardan, durumu nazara alacaklardır. Dinin reddettiği kavmiyet ve milliyet iddiası tatbik edilmek istenildiği içindir ki, ortaya, ilahi cezalar ve müeyyideler halinde siyasi felaketler çıkmıştır: İmparatorluk parçalanmıştır. İslam âlemi gerilik halindedir. Yenilgiden yenilgiye uğramaktadır.

Oysa, İslamiyet, kavmiyet ve milliyet davasını şiddetle reddeder. Müslümanların hepsi kardeştir. Aksi takdirde, güdülen "davai kavmiyet" İmparatorluğa nifak sokar, "Da rülislamı müsibetzede edebilir." Halbuki, İslam beynelmilel uhuvvet içinde, refah ve medeniyetle yaşamıştır. Eğer tekrar yaşamak istiyorsa, milletler üstünde, milliyet hissinin üstünde, dine dayanan bir beynelmileliyet ve kardeşliği yeniden kurmalıdır.

İslamcılarla Türkçülerin fikri çatışması

İslamcılar, Türkçüleri gayelerine sarahat vermemiş olduklarını kaydettikten sonra, Ahmet Naim'in tasnifi ile ikiye ayırmaktadırlar. Kendilerine cevap verilmesi mümkün olanlar halis Türkçüler değildir. Zira bu Türk "ululları" yeni bir iman, yeni bir milliyet "ihdası" gayesindedirler. Bunlarla konuşulmaz. Asıl cevap verilecek olanlar, İslamcı Türkçülerdir. Ancak bunlarla anlaşılabilir (1).

Türkçülük cemaat kaidesine muhaliftir: Bu Türkçülere verilecek cevap, İslâm siyasi prensiplerinden, Kur'andan çıkarılacaktır. Ayetler, hadisler ve tefsirlerle ispat edilen bu tez, ittihad ve cemaat kaidesidir. Kısaca temas edilmiş olan bu tezi Mehmed Akif'in fikirleriyle daha fazla belirtmek mümkündür. Müslümanlık, müminleri arasında kavmiyetler ve cinsiyetler üstü bir ittihad vücuda getirmiştir. "Irk, renk, lisan, muhit, iklim itibarıyla büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet içinde cem'eden yegâne rabıta" olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da bu rabıtaya müsteniden yaşamış ve idamesinde uzun yaşayışının menfaatlerini bulmuştur. Bu rabıta çeşitli milletleri, kaplayıcı bir müessese olan imparatorluk içinde ve Osmanlılık namı altında kardeş gibi yaşatmıştır. "Türk, Türklüğünün ne olduğunu bilmiyordu; Arnavut kavmiyetinden dem vuruyordu". Zaten Müslümanlıkta kavmiyet davası yoktur. Kavmi

(1) AhmedNaim: İslamda Davayı Kavmiyet,s. 7,19 M. Şemscddin: Müslümanlık Âleminde İntibah Emareleri, s. 113.

yet davası demek Müslümanlık bağlarının, ittihadı İslamın ortadan kalkması demektir. Peygamber "Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir" buyurmuştu. Çeşitli unsurlar Araplığa, Arnavutluğa, Kürtlüğe sarılacak olurlarsa, en metin sosyal ve siyasi bağlantı olan din bertaraf edilecek, imparatorluk hüsrana uğrayacaktır. Zira Müslümanları başka camialarla kıyas etmemek gerek. Bu parçalanma isteği, milliyetçilik (Türkçülük, Kürtçülük, Araplık, Arnavutluk, vs.) siyasetinin ilahi cezasını ahirette değil, dünyada çekmek mümkündür. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğumun uğradığı iç sarsıntılar ve feci Balkan yenilgisi bu siyasetin ilahi cezasıdır, olaylar "Şeriat sahibinin sözünü teyid etmektedir". Balkan Harbi içinde ve Babıâli Baskınından on gün sonra Beyazıd Kürsüsünde söylediği bu sözleriyle na kilci ve muhafazakâr Mehmet Âkif İslamcı cephenin kanaatini en karakteristik bir tarzda hülâsa etmektedir (1).

İslamcılar, milliyet duygusunun tamamen bir tarafa bırakılmasını mı istemişlerdir? Onların bilhassa istedikleri milletlerarası ve üstü kardeşliğe dayanan bir topluluktur. Öyle bir kitle ki, fertler birbirlerine tek sosyal bağ olan İslamiyefle bağ

(I) Mchmcd Âkif: Bayazıd Kürsüsünde Mev'ize (Scbilürrcşad 1328, No. 48 230) s. 274. Mchmed Âkif: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No. 30 212) s. 63. Aynı eser, s. 63. Mchmed Âkif: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No. 32 214), s. 102: "Ey cemaatı nıüslimin; siz ne Arapsınız, ne Türksünüz, ne Arna vudsunuz, ne Kurtsunuz, ne Lâzsmız, ne Çerkezsiniz! Siz ancak bir milletin efradısınız ki o da milleti muazzama i Islamiycdir. Müslümanlığa veda etmedikçe kavmiyet davasında bulunamazsınız, kavmiyet gayretine düştükçe de Müslüman olamazsınız." Mehmed Âkif: Şerif (Sebilürreşad 1328, No. 16 198), s. 293 294. Mehmed Âkif: Bayazıd Kürsüsünde Mev'ize. s. 374. Ahmed Nâim: Is lamda Davai Kavmiyet, s. 42. Ahmed Nâim: Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912. No. 30 212).

lanmış olsunlar. "Devr i Resalette" değil miydi? Ve nihayet, bu kitleleşme Kur'anın, içtimai şeriatın bir emri değil midir.

Şu halde, milliyet iddiasında bulunanlar, dine karşı gelmektedirler. Acaba, bilhassa Türkçüler cephesinde görülen bu karşı gelmenin, bu dini ihlal suçunun cezası var mıdır? Babanzade Ahmet Naim bu durumu da incelemiştir: Kavmiyet davası (asabiyeti kavmiye) din bakımından reddedildiğine göre, kavmiyet tahrikinde bulunanlar bagî 'dirler (sapık ve azgındırlar). İslam dünyası felaketler içinde iken Türk dünyasına ağlanamaz. Bütün İslam Türklük namına matem tutamaz (1). Ahmed Nâim,halkın çifte ideale sahip kılınmamasını ve bakışların Kabe'den Turana çevrilmemesini Türkçülerden "niyaz" etmektedir (2). Aynı tavsiye Arap milliyetçilerine de yapılmıştır (3). Bununla beraber, eğer İslam kavimleri arasında sevgiye layık olmak bakımından bir ayırım yapılacaksa, Ahmed Naim

(1) Ahmed Naim: Islamda Dâvai Kavmiyet, s. 41 42 47: "...yalnız Türklere taraftarlık namına diğer akvamı tslamiyeye zulüm etmesinler. Mesela bu son felaketlerimizde Hindistan'dan Fas'a kadar bütün Müslümanlar müşterek oldukları halde yalnız Türklük namına matem tutarlarsa diğerlerine zulmetmiş olurlar. Musibefzede olan Darülislam iken bunların "Türk yurdu mahvoldu." demeleri muvafık mıdır?"

(2) Ahmed Naim: Aynı Eser, s .15 18: "...Türkler!" hitabına bedel daima " Müslümanlar!" hitabını istimal ediniz. Hülâsa Türklüğe deği I, zaten Müslüman olan Türklere hizmet ediniz... Ccngizin Yasasını bilmek, İlhanın yurdunu tanımak. Altın Ordu'yu anmak bize lazım değil. Mazideki işrak ve tefahür edilmez. Bize Şcr'i Muhammediyi, İslam yurdunu, mücahidini Islamı bilmek, tanımak lazım. Şerefi Islama karşı şerefi cinsiyet kale bile alınmaz." s. 15: "İslamiyet namına , insaniyet namına, âtisinden pek ziyade korktuğum Türklük namına sizden niyaz ederim, istirham ederim, halkı "çifte mefkure" sahibi etmeyiniz. İçinizde üç vatan sahibi olmak isteyenler varmış. Halbuki Türk meselidir, "çatal kazık yere girmez" derler. Siz bu çatal mefkureyi, üç başlı vatan kaygısunu kimin kalbine sokabilirsiniz? Siz yine halis İslam gayesinden şaşmayınız.'

(3) Aynı Eser, s. 18.

"velinimet olan Arapları" Türklerden daha fazla sevgiye layık görmektedir (1). Bu fikrinde de yalnız değildir (2).

Türkçülüğün dayanağı olan üç mefhum mahzurludur: İslamcılar nazarında, Türkçülerin bir de sosyal yanlışı vardır. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" gibi üçlü bir amaca "üç başlı vatan kaygusu"na psikolojik bir katılma ve benimseme vakî olamaz. Üçüzlü bir gayenin gerçekleşmesine imkân yoktur. Zira, gayenin gerçekleşmesi, büyük bir aşkı gerektirir. Oysa aşk, üçe bölünemez. Kaldı ki din sevgisi bütün sevgilerden üstündür. Bu gayeyi ikilemeye de imkân yoktur. Bir kere bu ikilemeden de bir fayda çıkmaz. Sonra da, iki gayeden en yüksek olanı sevilecektir. Türkler bakışlarını ya Kabe'ye yahut da Turan'a çevirdikleri vakit, gayelerden birine yüz çevirmiş olmayacaklar mıdır? İki tarafa bakmak, ikiz gaye taşımak ise bulanık bir idealdir. Bundan da hayır gelmez. İslamcılar milliyet hissinin İslamlığa nazaran ikinci plana atılması ve tehlikeli sayılması teziyle, Türkçülere karşı cephe almışlardır. Fakat haddi zatında, Türklük kurtarılmak isteniyorsa, Islamiyete sarılmak en pratik faydalar sağlar (3). Eğer "Pantura nizm"in gerçekleşmesi isteniyorsa, bu da yalnız Türklük

(1) Aynı Eser. s. 51 52. s. 51: "Akvamı islamiycnin kâffcsini severiz. Fakat Arap kavmini sabıkai Islamiyelcii, Hazreti Peygamber Sallâllahü Aleyhi ve Selleme karabetleri, lisanları lisanı Kuran olması, nimeti İsiamı neşrederek bütün müslimine veli nimetlik etmeleri dolayısıyla hepsinden hatta kendi kavmimizden ziyade severiz." Arap ve Türk (Mizan 1324, No. 69, s. 292).

(2) Süleyman Nazif: Ahmed Ağayef Beye açık mektup, Zikredilmiştir: " ...yalnız dinen değil, ilmen, ahlakan, medeniyeten de mürşid ve mürebbibimiz olan Araplardan, aramıza ilkayı bürudet etmeyecek bir lisanı hürmet ve insafla bahsediniz:.."

(3) Ahmed Naim: Aynı Eser, s. 15 16.

duygusu ile vücut bulamaz. Kısaca, "İttihadı İslam" fikriyle bir "İttihadı Etrak" (Türk Birliği) doğabilir, ama Türklük fikri tek başına "hiçbir şey doğurmaz". Başarısız kalmaya mahkûmdur (1).

İslamcılık cereyanı, kavimci ve milliyetçi (Türkçü) cereyana karşı aldığı bu menfi davranışa daima sahip olmuştur (2). Bu tutumu, işaret ettiğimiz gibi, bir hesap sorma devresi olan mütareke yıllarında devam ettirilmiştir. Mesela Ömer Rıza (Doğrul) milli birliğin sağlanması amacı ile, bir ahlak ve fikir tasfiyesi tavsiye ederken bu davranışın de vamcısı olmuştur. Şerif Hüseyin meselesini ve Arap ayrılığını söz konusu ederken de, bu çeşit olay ve gösterilerin "ancak Kahtancıhkla (aşiret gayretkeşliği) Turancılığın" ve bunları yönelten yabancılığın fesatça buluşları olduğunu da belirtmiştir (3).

İslamcı Türkçüler

İslamcılık cereyanı içinde, Türkçülük cereyanına karşı almış olduğu bu cephenin aksi istikamette ayrılmış bir kolu vardır. Büyük nehirden ayrılan bu kol İslamcı Türk çülüktür. Bu kol, milliyetin İslamiyete aykırı olmadığını sa

(1) A. Süleyman: İslamiyet ve Türklük (Sebilürreşad 1328 1912, No. 9 191), s. 167.

(2) Mustafa Sabri: Dinî Mücedditler, s. 249 ve müt.

(3) Ömer Rıza'nın (Doğrul) bu üç yazısına bk. Alemi Islamda Mevkiimiz (Sebilürreşad 1335 1919, No. 286. s. 394) Yine O İlleti Mühlike (Sebilürreşad 1335 1919, No. 390. s. 454) Felaketlere karşı (Sebilürreşad 1335 1919. No. 18 417, s. 3 4.)

vunmakla özelliğini kazanır. Şöyle ki: Milliyet duygularının uyanmasına engel olunamaz. Yaşanılan çağ "Milliyet asrıdır." XX. Yüzyıl medeniyetinin insanları din duygularından ziyade milli duygulara "mağlûp olmaktadırlar." Milliyet sevdası her yerde başarı kazanmaktadır. Her kavim kendi dili ve kültürü etrafında toplanmaktadır (1). Bu bakımdan İslam Birliği Kur'anın emri olan "uhuvvete" (kardeşliğe) dayanan "cemaat" (toplu halde bulunma) nasıl gerçekleşecektir? Bütün Müslümanları bir araya getirmek bugün için mümkün müdür? Milliyet çağı olan XX. Yüzyılın şartları içinde Müslüman milletleri bir arada toplamaya imkân yoktur (2). Öyleyse yapılacak iş, milliyetlerden mürekkep bir çeşit federasyon, bir "Ailei İslamiye" (İslam Ailesi), bir İttihadı İslam (İslam Birliği) kurmaktır (3). Çeşitli açıklamalardan alınacak sonuçlara göre, bütün Müslüman milletlerin Türklerle, Türk milletiyle birleşmelerinde menfaatleri vardır. İttihadı İslam, Şeriatın emrettiği cemaat halinde yaşamak şartı ancak bu suretle gerçekleşir (4). Ne var ki, bu idare sistemi bir istibdat haline gelmemelidir (5). İslam Birliğinin, şimdiye kadar neden kurulamadığına gelince, bunlar çeşitlidir ve şimdiye kadarki açıklamalar

(1) Şeyh Muhsini Fânî: istikbale Doğru s. 53 Halim Sabit, Mehmed Âkif in milliyetle islam birliğini bağdaştırıcı fikrinden bahsetmiştir (bk. Mehmed Akif, milliyetçilik ve milliyetçiliği s. 587).

(2) Şeyh Muhsini Fânî: İstikbale Doğru, s. 53.

(3) Şeyh Muhsini Fânî: Aynı Eser, s. 51 58 Said Halim: İslamlaşmak, s. 25.

(4) Azmzade Refik: Zikredilen eseri, s. 8 8. Kavmi Cedid Ubeydullah Ef ganî: Mucizei Peygamberi, s. 124.

(5) Azmzade Refik: Aynı eser, s. 31.

dan çıkarılabilir (1). İslamcı ve Türkçüler, milliyet prensibinin kabulünde fayda görmüşlerdir. Bu fayda, hem Müslümanlık, hem Türklük, kısacası Osmanlı İmparatorluğu bakımından büyüktür. Ve siyasi bir faydadır.

Önemli bir mesele daha var: İslamcılık Türklükle bağdaşabilir mi? Siyasi bakımdan, XX. Yüzyıl dünyası içinde milliyetçilik prensibinin faydası açıktır. Milliyei ayın zamanda, şeriatın icaplarına da uygundur. Zira, şeriat İni milli gerçekler ve inançlar üzerinde kurulur. İbadet kısmı bir tarafa, sağduyuya uygun düşen gelenekleri, milli kamınla rı ve kaideleri Şeriat ta benimsemiştir. Bunların OP kalkmasını istemez. Peygamberlerin ödevi din ve clütıy'• alanlarında insanları yollarını kaybetmekten korumaktır Tarih müşahedeleri gösteriyor ki, din milliyeti bozma/, ak sine kuvvetlendirir. Dinin koyduğu kanunlar, birmilleliıı re fanını ve saadetini sağlayacak değerdedir (2).

İslamcı Türkçü cephe içinde, Ubeyduüah Efganî, ba zı özelliklere sahip bir teklifte bulunmuştur. Yazara gö re Müslümanlığı "Kavmi Atik" (Eski Kavim) çöktür müştür. Durumu tarafsız İslam felsefesi açısından görmci ve incelemek gerekir. Bu felsefenin siyasi umdeleri kısaç şöyle özetlenebilir: Din olarak bilfiil İslam Birliği, mezhep olarak da Türk Osmanh Halifeliği. Arap kavmine karşı duyulan hayranlık yerini Türklere bırakmalıdır. Türkler, şanları ve yücelikleri ile, Arapları da Hıristiyan istilasının şerrin

(1) Said Halim: islamlaşmak, s. 31.
(2) Mehmed Nusret: Nazariyatı Fıklıiyc ve Adâtı Milliye, 1340 1923, s. 14, 15, 19.

den ve fesadından kurtarmışlardır. İmparatorluğun bütün musibetlerine karşı duran bütün unsurları koruyanlar Türklerdir. Efganî, Osmanlı Imparatorluğu'nu iğneli bir tarifle anlatmıştır: Arap, Kürt, Ermeni, Rum, Yahudi, Bulgar, Arnavut vesaireden mürekkep bir "keşkülü mes'elet" (meseleler torbası). O kadar ki, bunlar arasında Türk hâkimiyeti adeta erimiştir. Türk, Türklüğünü kaybedecek dereceye düşmüştür. Netice itibariyle, bu unsurlar birer kavmiyet ve milliyet halinde ortaya çıktıklarına, unsurlar birliği (İttihadı Anasır) politikasının da zararları belli olduğuna göre, Türkler kendi milliyetlerini anlayıp kursaydılar bu felaketler başlarına çök memiş olacaktı. Zira, milli şuurun oluşu sayesinde, başka milletler tarafından çevrilen entrikalar neticesiz kalabilirdi (1) Türkler birleşerek milliyetlerinin esaslarını öğrenmezlerse ve öğretmezlerse, "hep birden ittihadı kavmiye tesisine uğraşmazlarsa", başka milletlerin gayeleri ve kötü niyetleri kendileri için büyük tehlike teşkil edecektir. Kavimcilik meselesi, Kur'an siyasetine aykırı değil midir? Şeriatça cezayı gerektirdiği söyleniyordu, bu doğru mudur? Sorulara müsbet cevap verilse bile, cezaya Türklerden önce milliyetlerini vücuda getiren Arnavudların çarpılmaları gerekmez miydi? Cemaat kaidesinden sadece İslam birliğini anlayanlara gelince, Efganî nazarında, İttihadı İslam manevi olmak şartıyla mevcuttur. Zira bütün Müslümanlar Hilafetin merkezine tam manasıyla bağlı bulunsaydılar, ittihadı İslam İngiltere kadar muazzam bir donanmaya, Almanya gibi müthiş ordula-

rı) Kavmi Cedid Ubeydullah Efganî: Zikredilen Eseri, s. 8, 74, 114, 115, 119,121 125.

ra malik olurdu. Senede şer'an tediyesi gereken zekât Bey tülmal (Devlet) hazinesine gönderilse, muazzam bir bütçe vücuda gelirdi. Fakat bu böyle olmamıştır. Türkün Türkten başka yardımcısı yoktur. Her şeyin maddi kuvvete bağlı olduğu bir devirde, ittihadı İslam manevi kuvvetle kurulamaz. Realist bir sonuca varalım: Türkler bir millet halindt rleşme lidir. Türkçülük "farzıayındır". (Her Müslüman .ayıtsız şartsız yerine getireceği ödevdir).

3 Osmanlıcılık (İttihadı anasır) ve İslamc.u ,

İslamcılar, Meşrutiyetin ilk yıllarında, ittihad I.M. (İmparatorluk içindeki etnik unsurlar birliği) mesele müttefiktirler. Devri Resalette, Peygamber birçok ab' melerle gayri müslimlere türlü haklar tanımıştı. Dun.. • gayrı müslim tarafından da teyid edilmiştir (1).

Sosyal bakımdan, devletin dini, resmen İslam olunu la beraber, gayrı müslimlerin de saadetini garanti eder. Şeriat hükümleri "Onların da saadetini gerçekleştireceği için hiçbir şikâyete hakları olamaz (2)". Ayrıca Manastırlı' İsmail Hakkı Efendimin kaydettiği gibi, uhuvveti İslaıı yanında, bir de uhuvveti vataniye, vatan kardeşliği van Ve bu uhuvvetler birbirine aykırı değildir. Vatan kardeşi

(1) Mihran K. Boyacıyan: Ahidnamei Mübarckc, s. 3 4. Muhammed 1 la midullalı. Corpus des Traités et Lettres Diplomatiques de l'Islam à l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoyes.

(2) Salâhaddin Asım: tçtimaiyat ve Şeriatı Islâmiye (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 28), s. 26 Musa Kâczım: Islamda Usulü Meşveret ve Hürriyet, s. 9.

ği, bir toprakta yaşayanları bağlayan rabıtadır. Bir devlet idaresinde bulunanlar, müslim, gayrı müslim cümlesi vatan kardeşidir. Ermeni, Bulgar, Rum, Musevî... hepsi bir hükümete tâbidir. Ve "bütün Osmanlılar kardeştir., hepsinin hukuku birdir". İslam hükümetine Tanrının emanetleridir. Bu bakımdan "Allah bize siyasi ders" vermiştir. Kaldı ki akıllıca bir Batılılaşmanın neticesi de, onlarla temastır. İbadetlerine iştirak etmemek şartıyla, Batı tekniğini iktibas etmemiz bakımından faydalı olabilir (1). İttihadı İslam da ittihadı anasıra muhalif değildir.

Balkan yenilgisinden itibaren, İslamcılar iki cephe karşısında kalmışlardır. İslamiyeti yeni bir mağlubiyete uğratan Hıristiyan Avrupa (Batı) ve bu yenilgi karşısında beliren milliyetçilik... Bir bakıma, Hıristiyanlığın dışarıdan tahrik ettiği parçalanmayı, milliyetçilerin iç siyasette körükledikleri iddia edilebilirse de, bütün felaketlerin sebebi, görüldüğü gibi, kavmiyet ve milliyet ceryanı mensuplarına yüklenmektedir (2). Türkçülük (milliyetçilik) İslamcılara yıkıcı ve Devlet hayatını tehlikeye sokan bir cereyan olarak görünmüştür.

(1) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 5 ve 18). s. 79, 287.

(2) Said Halim: Buhranlarımız, s. 9, 18,21 22 Said Halim: Taassup, s. 6 Mehmed İzzet: Mir'atı Meşruiyet, s. 24 Kavmi Cedid Ubeydullah Efganî: Zikredilen Eser, s. 119.

İslamcılık Cereyanı -II

Tarık Zafer Tunaya



Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık Cereyanı adlı bilimsel çalışmasını yazmaktaki amacını şöyle açıklıyor:

'Bu kitabı yazmakla, Türkiye'mizin en önemli bir sorunu üzerine eğildiğimiz kanısındayız. Bu bir öğretici ve araştırıcının en doğal ödevidir. İncelemeler gösteriyor ki ortada bitmeyen bir savaş var ve Türkiye'nin önemli sorunlarından biri de çağımıza uygun çözümlerini beklemekte...
Bu çözümlerin, aydın çevrelerce aranmaya başlanması zamanı çoktan gelmiştir.

Yalnız dikkat: 'Çağımız sabırsızdır.'
Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nm geniş kapsamlı bu ilgi çekici bilimsel çalışmasını, gelecek cuma günü yine gazeteniz Cumhuriyetle birlikte alacaksınız.

İ S L A M C I L I K   C E R E Y A N I

2

Dizgi Baskı Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

İ S L A M C I L I K

C E R E Y A N I

2

İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler

Prof. Dr.
TARIK ZAFER TUNAYA

Cumhuriyet GAZETESININ
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İÇİNDEKİLER

VII
İSLAMCILIK CEREYANINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURTULUŞ YOLLARI

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI İÇİNDE İSLAMCILIK CEREYANI VE BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

BİRİNCİ AYIRIM
MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYAT İÇİNDE

I
SOSYAL VE HUKUKİ HAYATA TESİRLER VE KARIŞMALAR

\

II

RLER VE KARIŞMALAR

İKİNCİ AYIRIM
İSLAMCILIK CEREYANININ BUGÜNE
BIRAKTIĞI MESELELER

I
MİLLÎ HÂKİMİYET YOLU İLE LAİK DEVLETE
GEÇİŞ HAREKETİNİN UYANDIRDIĞI
TEPKİLER

II
DEVRİM HAREKETLERİ VE İSLAMCILAR

VII

İSLAMCILIK CEREYANINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURTULUŞ YOLLARI

İslamcı görüşlerle ileri sürülecek çareler, İslamm son kalesi Osmanlı İmparatorluğu'nu ve bu yoldan bütün İslam dünyasını kurtarma formülleridir. Bilhassa imparatorluğun kalkınmasını ön planda tutarak ileri sürülen teklifler iki noktada özetlenebilir. Her iki teklif kategorisi de, İslamcı ideolojisinin aksiyon tarafını teşkil ederler.

1 Sosyal ıslahat: İlim ve eğitim alanlarında yenilikler

İslam âlemini geriliğe düşüren sebepler hatırlanırsa,, belki de aynı kaynaktan doğan iki durum müşahede edilebilir. Uhrevî ve dünyevî saadet (din ve dünya) kaidelerini kapsayan İslamiyet, anlaşılmamıştır. Cehalet ve atalet onu tanınmayacak bir hale getirmiştir. İslam dünyası tefrika içindedir. İslamiyet hakkındaki cehalet ve İslamların kavimler halinde, kavmiyet ve milliyet davasıyla parçalanmış olmaları... İşte hastalık buradadır. Bunu tedavi etmek gerek.

îslamiyetin bihakkın anlaşılması ve islamların dinleri hakkında bilgisizlikten kurtulmaları için İslamcılar gayet önemli esaslar üzerinde durmuşlardır.

islamm nurunu neşredebilmesi, XX. asır medeniyetine uygun sosyal yapılar için, her şeyden evvel Taklit kapısının kapanması, İçtihad kapısının da açılması lazım

Çünkü "Babı İçtihad meşhut" değildir. Yeni içtihadlar
: ma mümkündür. İmparatorluğun yükselişi için de tek çıkar yol buudr. Şu halde, bu kaide neticesi halinde çıkanlacak teklifleri de iki kısımda toplamak mecburiyetindeyiz: î İçtihad devrimini gerektiren ilim ıslahatı, 2 Maarif devrimini gaye edinen öğretim ıslahatı.

îiim alanında

Bu alanda ıslahat içtihat kapısının tekrar açılması esasından başlatılmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu, hakiki bir İslamiyet anlayışına dayanılarak yeniden kurulabilir. Ancak bu suretle aydınlığından ve inkılapçılığından bahsedilen İslam dini, eski ve medeniyet kurucu enerjisine tekrar kavuşabilir. İslamiyet ilmin düşmanı değil, en samimi koruyucusudur (1). Modern ilim anlayışı ile Kur'an arasında bir ayrılık tasavvur olunamaz (2). Islamiyetin geriliği ancak cehalete, yani İlmiye sınıfının bozulmasına hamledilebilir. Bu insanlar ve müesseselerdir ki Kur'anı yanlış tefsir etmişlerdir. Din gerçeğini siyasete feda ederek, Cinci Hocalar kalıbında imparatorluğu karanlık içinde bırakmışlardır. "Babı İçtihad" bu yüzden kapanmıştır. Babı İçtihad açılabilir ve açılmalıdır da... Zira, içtihad devrimi ikiliği ortadan kaldıracaktır. İslamın insan aklına değer veren İcmai Ümmet ve Kıyası Fukaha kaynaklarından tekrar faydalanma yoluna gidilebilecektir. Fakat bu kapı cahiller için değil, bir ilim heyetine açılmalıdır. İslam dinini anlayıştaki ip

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 65 M. Şemseddin: Müslümanlık Âleminde intibah Emareleri, s. 113.
(2) Musa Kâzım: Külliyat, s. 32,34,35.

tidâilik ve bilgisizlik bu suretle ve kökünden temizlenir.

Bu usul her zaman için değerlidir (1). Bu bakımdan "Medresei Aliyei İslamiye" (Yüksek İslam Medresesi) gibi bir teşkilatın kurulması da düşünülebilir (2). Hukuk bilhassa Mecelle ıslahatı da böyle bir dini eğitim organizasyonunun eseri olmalıdır. Yalnız derhal belirtmek lazımdır ki, Mecelleyi değiştirmek diye bir ıslahat İslamcı cereyanın müşterek istekleri arasında sayılamaz. Küçük Hamdi Hoca bu bakımdan kararlıdır: Mecellenin sonsuz kaynağı olan Fıkhın genişliğini görmeyip de bizi Fransız Kanunu Medenisinin doğrudan doğruya kabulüne götüren kimselerin basiretlerini ve insaflarını uyandırmak gerekir (3).

Medreseler

Medreselerin, imparatorluğun yükselme devresindeki rolü asla inkar edilemez. Ne var ki Meşrutiyet medreseleri artık bu durumda bulunmaktan uzaktırlar. Bu bakımdan maarif sahasındaki ıslahata önce medreselerden başlamak gerekir. Meşrutiyette medreselerin ıslahı (ıslahı Medaris) 1910 yılından itibaren başlamıştır. Bu tarihte imparatorluk içindeki bütün medreselerin sayısı 2490'dır (3). 1910 yılında kabul edilen ıslahat programının dikkate değer tarafları vardır. 27 Eylül 1330 (1914) tarihli Nizamnameye göre, medreseler dört kısma ayrılmıştır: (1 Tâli Kısmı Evvel, 2

(1) M. Şemseddin: Zulmetten Nura, s. 406.

(2) Şeyh Muhsini Fânî: Aynı Eser, s. 6 7,17,27 25, 51 M. Şemseddin: Aynı Eser, s. 160, 168 M. Şemseddin: Bir milleti sefalete saik kuvvetler ve kurtaracak eller, s. 300 Said Halim: İslamlaşmak, s. 30 31.

(3) Beyanülhak (1 Mart 1327, No. 104) s. 1731 1732.

Tâli Kısmı Sânı, 3 Âlî, 4 Medresetül Mütehassisin). Talebe sayısının 2960 olacağı tespit edilmiştir. Müfredat programında değişmeler olmuştur. Coğrafya ve Tarih gibi "fü nunu cedide" (modern bilgiler) öğretiminin ahkâmı Şer'iyeye uygun olduğuna dair Şeyhülislam fetva vermiştir (13 Eylül 1326 1910). Ayrıca felsefe ve Türkçe derslerinin de okutulması kararlaştırılmıştır.

Bu ıslahat yapılırken İslamcı cereyan mensupları daimî surette hareketi desteklemişler ve açıklamışlardır. Medreselerin nasıl yüksek bir gaye ile kurulduklarını, bugün ise fonksiyonlarını yapamaz bir duruma düştükleri, seviyesiz duruma bir çare aranmasını daima belirtmişlerdir. Hatta, öğretimin Arapça yapılmasını ve Arapça'nın Osmanlılar Arap olmayan unsurlar içinde yayılmasının sağlanmasın ileri süren tekliflere de rastlanmıştır (1).

Medreselerin yanında Ticaret ve San'at muallim mektepleri açılması da istenmiştir.

Daha sonra, 1918 yılında, yüksek bir İslam ilmî teşkilâtının merkezî organı olarak Darülhikmeti Islâmiye kurulmuştur. Gerek medreselerin ıslahatında gerekse Darülhik me'nin kuruluşunda, iktidar partisi olan İttihad ve Terak ki'nin büyük hissesi vardır. 1911 yılından itibaren Türkçü İslamcı bir programa sahip olan iktidar partisi, icraatında her iki cereyanı az çok birleştirmek yoluna gitmiştir.

2 Siyaset alanında ıslahat: İttihadı İslam

Cemaat kaidesinin siyasi adı İttihadı İslamdır (İslam

(l) Aydın Mebusu Abidullah: Islâhı Medarisi Kadîm, İstanbul 1328 1912, s. 21.

Birliği). Filhakika Müslümanların birleşik, din kardeşlerinin daima birlik halinde bulunmaları, geniş bir ümmet devletine vücut verecektir. İslamcı görüşler İttihadı İslam konusunda birleşiktirler. Yalnız burada bazı noktalan belirtmek gerekir.

İttihadı İslam, şeriatı içtamiyeye cevap verdiği nispette, Birinci Cihan harbinden önce İslam ve Osmanlı dünyasında görülen yabancı ve Avrupa baskısına karşı yekpare bir ağırlık olacaktır. Aynca, şunu da ilave etmek lazımdır ki, İslam ittihadı ergeç kurulacaktır, ittihadı İslamm kurulması medeniyet için bir zarardır. Şu halde, İslam ittihadı, geniş bir İslam devleti muhakkak surette lazımdır.

islamcılar, islam unsurun evvela, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde ittihadını istemektedirler. Bununla beraber, bütün İslam kavimlerinin, büyük bir devlet halinde birleşmeleri kadar ulvî bir ideal de tasavvur etmemektedirler tçtihad birliğine dayanan geniş islam ittihadı kadar Islamiyetin zaferini yeryüzüne perçinleyecek hangi siyaset şekli mevcut olabilir?

Fakat bugün tek müstakil devlete bile sahip olmayan bu birliğin gerçekleşmesi kolay olmayacaktır. Bu zorluğu anlamak için, birliğin kurulmadığını kısaca araştırmak faydadan hâli değildir. Evvela, milliyet ırk gibi sebeplerden ötürü Islamın cihanşümul yüksek mahiyetine, islam kardeşliğine dayanan bir kitle kurulamamıştır. Hakikî Müslümanlar, hikmet ve adaletle bağlı olarak birleşebilirlerdi (1). Asıl büyük engel Batı'nm, Doğu îslam üzerine çullanması, medeniyet koruyucusu maskesinin düşmesidir. Batı menfaat hırsı ile Islamı ve son kalesi Osmanlı İmparatorluğumu yıkmak emelindedir. İttihadı İslam bu emele karşı bir reaksiyon da sayılabilir: "Şark Şarklılarındır" (2).

(1) Said Halim: İslamlaşmak, s. 31.
(2) Azmzame Refik: İttihadı İslam ve Avrupa, s. 15,74.

İttihadı İslam nasıl kurulabilir?

islamcılara göre, bu ittihadın, kısa zamanda gerçekleşmesi, fiilen başarılması imkânsızdır, Ittihad evvela manevî olacaktır. Din bağı Müslümanları toplayacak, birleştirecektir. Içtihad ıslahatı, maarif ve terbiye alanlarının ıslah edilmiş ve canlandırılmış müesseseleri bu birleşmede önemli rol oynayacaklardır (1). Ancak bu devirden sonra, siyasi bir ittihadı îslamdan bahsetmek mümkün olabilir. Fakat bu geniş ülke ve kitlelerin idaresi, bu büyük devletin şekli ne olacaktır? Bu konuda fazla bilgiye rastlanmamakla beraber, birleşmenin uzak da olsa bir ideal halinde beslenmesi istenmektedir. Zira Müslümanlar idealsiz kalmışlardır.

Yalnız, mesele tamamen aydınlanmış olmasa bile, çeşitli noktalara açıklık vermek gerekir, ittihadı islam, Müslüman fertlerin birliği mi, yoksa Müslüman milletlerin birliği mi olmalıdır? Sosyal ve siyasi bakımdan, Müslüman milletler birliği olması, XX. Yüzyılın, milliyet çağının za ruretlerindendir. Ne var ki, birçok İslamcı düşünür ve yazarlar bu alanda açıklık vermemişlerdir. Üzerinde daimi surette durdukları (Ailei îslamiye = islam Ailesi) teorisine göre (2), İslam Birliğime milliyetçi gelişmelere tâbi kılma eğilimi sezilmektedir. Bu teoriye göre, Müslüman milletlerden vücut bulacak birlik iki safhada gerçekleşecektir. Birinci safhada, her İslam kavmi (ya da milleti), kendi milliyet alanında gelişmeli, yani önce kendi milliyetini idrak ederek, millet haline gelmeli, mümkün olduğu takdirde bağımsız bir devlet olarak kurulmalıdır. İkinci safhada, bütün Akvamı Muhammediye (Müslüman kavimler) birleşmeli ve bir İslam Birliği vücuda getirilmelidir.

(1) Aynı Eser, s. 19,76.
(2) Şeyh Muhsini Fânî: Felaha Doğru, s. 51 Şeyh Muhsirti Fânî: İstikbale Doğru, S. 53 58.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI İÇİNDE İSLAMCILIK CEREYANI VE BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

Olayların yıldırım hızıyla birbirini takip ettikleri Meşrutiyetin siyasi hayatı içinde, fikir cereyanlarının bu olaylar karşısındaki davranışları siyasi hayata girdiklerini gösterir. Siyaset olaylarım yorumlayışlan, anlatışları ve halk efkârına takdim edişleri, fikir cereyanı mensuplannı aktif bir siyasi kuvvet haline getirmiştir. Bu bakımdan Meşrutiyetin olayları ve fikirleri arasındaki bağlılık hemen ortaya çıkar. Bu bağlantı İslamcılık cereyanında daha açık olarak görülür. Sebepleri de bellidir. Büyük kararların alınmasında Babı Meşihat'ın tasvibi gerekir. İmparatorluğun teokratik bir yapıya sahip oluşu böyle bir hukuki ve siyasi tasarrufu, din devlet birliğinin ifadesi olarak gerektirmiştir, islamcılık Cereyanı, bütün diğer cereyanlardan daha fazla ve daha tesirli bir şekilde, yalnız siyasi hayata değil, tümü ile umumi hayata, sosyal hayata karışmak ve tesir etmek imkânını aramış, bu imkaânı bol bol elde etmiştir. İslam dininin yapısı icabı, ferdin iç hayatım, Tanrısı ile münasebetlerini düzenlemekle yetinmemiştir. Aynı zamanda, ferdin fertlerle ve devletle (iktidarla) olan münasebetlerine de daimi surette karışmak, kısacası hukuki hayatı da din ilkelerine uygun olarak, düzenlemek yollarına başvurmuştur. Her çeşidiyle, sosyal ve siyasi meseleler hakkında Osmanlı vatandaşlarını aydınlatmak istemiş, onlara bu meseleler karşısında birer davranış kaidesi ve yolu çizmiştir. Sosyal hayata bir ahlakilik

getirmek istemiştir. İslamcı cephenin bu özelliği, dini açıdan yapılmış bir Meşrutiyet tablosu verecek değerdedir. Aynı zamanda, dinin siyasete veya siyasetin dine alet edilmesi, din adamlarının siyasi hayatın aktif birer unsuru haline gelmeleri gibi, gerçekten ilgi çekici örnekler de verir.

I
MEŞRUTİYETİN SİYASİ HAYATI İÇİNDE SOSYAL VE HUKUKİ HAYATA TESİRLER VE KARIŞMALAR

1 Meşrutiyet Rejiminin Övgüleri ve Yorumları

Doktrinal çalışmaların yanı sıra, İslamcı cephe mensupları fikirlerini geniş halk kitlelerine indirmişlerdir. Bu yazılarıyla ve vaazlarıyla olmuştur. Siyasi bakımdan, İslamcılar, bilhassa 10 Temmuz hareketinin başladığında, bu hareketi halka İslam âleminde vuku bulan inkılâblann son halkası olarak tanıtmaktadırlar. Eski olmayan bu fikir istibdad idaresi altında da müdafaa edilmişti (1). Fakat 10 Temmuz hareketi îslamın yeni bir zaferi olarak gösterilmektedir. Halk büyük ümidin heyecanı ve vaazların huşuu içinde minberlerden, İslamiyetle Meşrutiyetin aynı şey olduklarım dinlemektedir: İstibdad otuz iki senelik, hainler çalışmasıyla vücuda getirilmiş bir "hufrei evhad' (korkular uçurumu) idi. Müslümanlar bu uçurum içinde inlemekte idiler. Fakat "Padişahımız (yani Abdülhamid)," âdeta icraatı Peygamberiye, eseri resaletpenahiye iktifa etti. O mesleki tuttu.. Zamanı gelin

(!) Zühdü: Yadigârı Muhtasar Tarihi Meşrutiyeti Osmaniye, s. 3.

ce arzuyu ümmeti yaptı. Ve bunu teyid etti, yeminle, kasemle. . bizzat kendisi Kur'ana el basarak (1). Millet kendisi küllü şer'den kurtarmıştır ve nihayet otuz iki senelik zinciri esaret kırılmış ve sahiplerinin yüzüne fırlatılmıştır. Meşrutiyet, İslamcı dilinde bir hidayeti ilâhi, bir intikamdır. Tanrının azamet ve celâlini göstermesidir (2). Fakat istibdadın faili ve hürriyeti ilân eden padişah aynı olduğuna göre, bu intikam nasıl izah edilebilir? İslamcılar bu hususta meskûtturlar.

Meşrutiyet ve hürriyet medhiyeleri yalnız mevzilerde değil, meşhur İslamcı şairlerin manzum eserleri ile de halka duyurulmuştur (3). Bununla beraber, büyük ümidin hareketi gevşedikçe, nifak, cehalet, milliyet ve taklid sebepleri, iktisadî esaretin felaketleri, ümitsizlik ve hayal süku tile baş başa, Şeyhülislam Beyannamelerinde dahi büyük vuzufla belirtilmiştir (4).

2 Çeşitli savaşlarla ilgili vesikalar ve fetvalar

İmparatorluğun ardı ardına çeşitli savaşlara katılmış olması, islamcı cephenin tasvipleriyle, bazen de tenkitleriy le, karşılanmıştır. Her savaşın, her cihadın resmî ve İslam-

cı) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaiz (Muharriri Serezli Eşref Edip Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 4) s. 63.

(2) Aynı Eser, s. 63 ve devamı, s. 90 Manastırlı ismail Hakkı'nın seri makalelerine bk. Usulü Meşrutiyete karşı husemayı milletin ittirazatına müdafaai muhikka (Sıratı'Müstakim 1324 1908, No. 14, 15, 18, 20, 22) Manastırlı ismail Hakkı: Islamiyetin bahşettiği hürriyei âmme (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 23,24, 25,26, 27) Manastırlı İsmail Hakkı: Kuvvei Teşriiye tâbirine dair Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 25).

(3) Midhat Cemal: Meclisi Mebusan İran Sefirinin manzumesi (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 18, s. 276,277) Mehmed Âkif: İki Gün Sonra (Sıratı Müstakim, No. 22, s. 341) Tahirülmevlevî: Teranei Millî (Sıratı Müstakim, No. 23, s. 398) Osman Fahri: 31 Mart (Sıratı Müstakim No. 46, s. 311).

(4) Şeyhülislam Musa Kâzım: Beyanname.

cı yorumuna Şeyhülislam fetvalarında rastlanır. İslamcı görüş, sırasıyla, Trablus Savaşı'nda görüşünü bildirmiştir. Balkan Harbi'ne gelince, önce Hıristiyanlık Müslümanlık mücadelesi şeklinde, milliyet davası güdenlere Allah'ın verdiği bir ceza olarak umumi efkâra tanıtılmıştır. Bu yenilgiden kurtulmak için Şeyhülislamlık Kapısı bir tedbir düşünmüştür: Okullarda 4444 kere bir duanın okutulması. Bu husus bir tamimle mekteplere bildirilmiştir. İslamcı cephenin eğitim alanına nüfuz edebileceği de bu suretle, bir kere daha, görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı, gene Şeyhülislamlığın Cihadı Ekber Fetvasıyla, ilân edilmiş ve yorumlanmıştır. Fetvanın savunduğu ana fikirler şöyle özetlenebilir: "İslamlık bir tecavüz karşısmdadır. İslam ülkeleri istila ediliyor. Müslümanların esir edilmesi muhakkaktır. Bu sebeple bütün Müslümanların Padişahı Cihadı Ekber'i emrediyor."

Âyeti celilesi hükmünce bütün Müslümanlar üzerine cihad farzolmuştur. Bu arada, İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ hükümetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yardımcıları (muinleri) bulunan Almanya ve Avusturya ile savaştıkları için, büyük azaba müstahaktlrlar ve yaptıkları Müslümanların zararmadır. Bunlarla savaşılacaktır (1).

Sadece resmî vesikalarla yetinilmemiştir. Açılan harpleri desteklemek ve dinen meşruiyetlerini ispat ve izah et-

ti) Cihadı Ekber ilânını bildiren Hattı Hümayun ve Fetva için bk. İslam Mecmuası 1330 1914, Cilt I, s. 440 44J Ayrıca 4 Muharrem 1333 tarihli Şeyhülislamlıkta toplanmış olan "Meclisi Âli'i İlmî" (Yüksek İlmî Kurul) tarafından yayımlanmış olan Beyanname için bk. İslam Mecmuası 1330 1914, Cilt I, s. 455 459.

mek gayesiyle, bütün cir Cihadı İslam doktrini her vasıta ile, camilerde vaazlarla, beyanname ve "irşadiye" broşürleriyle halka duyurulmuştur (1).

3 Devletin güvenliği ile ilgili karışmalar

Osmanlı İmparatorluğumun, teokratik yapısını şekillendiren önemli bir örnek de, Babı Meşihat'm bizzat bir iktidar partisi ağzıyla ve üslubuyla yayımladığı tamimlerde ve Beyannamelerde görülür. İleride teferruatı ile açıklanacak olan 31 Mart hareketi ordu tarafından bastırılmış ve Meclisler ve hükümet tarafından takbih edilmişti. Fakat üçüncü bir kuvvet olan İlmiye'nin bu hareket hakkındaki değer hükmü Şeyhülislamlık Beyannamesiyle duyurulmuştur. Beyannamede ileri sürülmüş olan anafikirler Meşrutiyetin siyasi hayatını açıklamak bakımından ilgi çekicidirler. Şeyhülislam diyor ki: Meşrutiyet ilan edildikten sonra gösterilen sevinç Müslümanlar arasında bir uyanıklığın husul bulduğu sanılmıştı. Din namına ayrılık ve anarşi çıkarılmayacağı ümidi az da olsa belirmişti. Fakat bu ümidin "pek boş olduğu" görülmüştür. Asırlardanberi İslam dünyasını yaralayan ve din adına "siyasi entrikalar çevirmek istidadında bulunan ve İslam âleminin duçar olduğu felâketleri kâfi görmeyen pek çok kimseler hâlâ içimizde yaşamaktadır. Otuzbir Mart hâdisei elîmesi" bunun en büyük şahididir (2).

(1) Bursalı Mehmed Tahir: Fezaili Cihad hakkında müellifatı Osmaniye (Sebilürreşad, No. 46 228, s. 347 348) Hacı Abdülhamid, Hâmid Elberzencî: Fezaili Cihad ve Ülûlemre itaatin vücudu ve gazzatı müslîmînc inatı hâvi dinî, vatanî, askerî Risalei İrşadiye Mehmed Hâlis: Cihadı Ekber Hasan Fehmi: Cihad hakkında Kürsü tslamdan bir hitap.

(2) Beyanname için bk. s. 142.

Bu çeşit vesikaların hepsinde din devlet aynlmazhğı tekrarlanmıştır. Şeyhülislamlığın Müslümanlar üzerindeki otoritesi teyid edilmiştir. Meşrutiyetin sosyal ve siyasi hayatını Islami kaidelere intibak ettirilmesi lüzumu bilhassa belirtilmiştir.

4 Hukuki hayat üzerindeki tesir örnekleri

İslamcılar Osmanlı toplumu içinde ferdi ve kolektif hayata müessir olmayı, birbirine girift her iki yaşama iplânı na bir ahlakilik sağlamayı fonksiyonlarının icabı, kendilerine verilmiş bir "mission" (hususi vazife) saymışlardır (1).

Kanunların şeriata uygunluğu meselesi

Genel olarak fikirleri açıklanırken görüldüğü gibi, îs lamın hukuk kaynaklarından elde edilen kaidelerin, şeriatın bir Anayasa mahiyetine sahip olduğu iddia edilmiştir. Böylece, şeriat yalnız normal kanun koyucusu değil, Anayasa koyucusunu da bağlamaktadır ve hukuki normlar hiyerarşisinde zirveyi işgal eder. Şeriat, anayasadan da, Anayasaya uygun olması gereken bütün hukuk kaidelerinden de üstündür. Şeriat devlet hukuk nizamına tamamıyla hâkim kılınmalıdır. Bütün hukuk normları ona uygun olmalıdır. Nitekim, 1876 Kanunu Esasî'si, 1909'da tâdil edilirken, 118. maddeye eklenen fıkra bunu gösterir: "Kavanin ve ni zamatın tanziminde muamelâtı nâsa erfak ve ihtiyacatı za-

ti) Şevketi: Medarisi lslamiye Islâhat Programı. (İstanbul 1329), s. 6.

mana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile âdâb ve muamelât esas ittihaz kılınacaktır.."

Bu noktada, İslamcılar iki olay üzerinde durmuşlardır: Kanunlar şeriata aykırı olamaz. Teşriî Meclisler ancak şeriata uygun olmayan kanunlar yapabilirler. Aksi takdirde, İslami esaslara uygun olmayan kanunlar ise, bir Müslüman toplumu içinde hukuki bir değere sahip olmamalıdırlar. Kanunların şeriata uygunluğunu İlmiye başta Şeyhülislam olmak üzere kontrol edecektir. Ve, umumi hayatta İslami kaidelere, Islamca yaşayışa, aykırı kaide ve davranışlar da ortadan kaldırılmalıdır.

İslamcılar önce "Teşri" terimi üzerinde durmuşlardır. Teşri, gerçi kanun koymak (vaz') anlamındadır. Teşri, "tesisi şeriattır", şeriatı vazetmektir. Parlamentonun fonksiyonunu ifade etmek için bu terimin kullanılması ise "bir cür'ettir". Bu tâbir değiştirilmelidir (1).

Kanunların, daha doğrusu, şeriata uygun olması gereken parlamento tasarruflarının, yapılmasına gelince, bunları ancak bir mütehassıslar heyeti yapmalıdır. Bu heyet ise tlmiye'dir: ".. Ne hacet, mütehassıs ulemamıza bir salâhiyet verilsin. Her idari şube hakkında ahkâmı şer'iyeden is tinbat ile birer kanun yazılsın. Olvakit münkirleri de (inkarcıları da), gayrı münkirleri de, müslimi de gayrı müsli mi de görsün ki kanun nasıl olur, kanuna itaat, temini adalet nasıl olur?" (2)

Olaylar 31 Mart 1325'e doğru hızla ilerledikçe, Ilmi

(l)MustafaSabri: Cevabım (Beyanülhak 1324 1908, No. 17, s. 382 384).

(2) Mustafa Naki (Sivasî Selim Efendizâde): Bir Mütalâa (Beyanülhak 9 Mart 1325 1909, No. 25, s. 586).

ye mensuplarının Mebusan Meclisi üzerine, bu bakımdan, manevî bir baskı yapmak istedikleri görülür. Meclis teşriî yetkisinin sınırlarını şeriatta bulmalıdır. Meselâ "Cesri Mustafa Paşa ahalii Islamiyesi tarafından Meclisi Meb'u san Riyasetine" sunulan takrir bu mahiyettedir. Kütahya Ulemai Kirammın dileği aynı konudadır. Volkan sütunları ise bu dileklere daima açık tutulmuştur.

Kadınların örtünmesi

Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'ye göre, hürriyetler sadece kanunla değil, dini kaidelerle de sınırlanır. Böylece, İslamcı cereyana göre, hürriyetlerin tanziminde pozitif, mer'i hukuk kaideleri üstünde bir hudut daha bulunmasıdır ki, bu da şeriattır. İşte, kadınların örtünmesi (tesettürü nis van) de bu dini sınırlardan birisidir. Şer'î oluşu ona meşruiyetini sağlar. Bu kaideye riayet edilmemesi toplum içinde büyük karışıklıklar yarattığı gibi, İslam dinine hakaret de sayılabilir. Hatta, tesettüre riayetsizlik anayasaya da aykırıdır. Zira Kanunu Esasimin 4. ve 13. maddeleri gereğince Osmanlı Devletinin resmi dini Islamdır. İcra organı (Padişah ve Hükümet heyeti) dinin koruyucusu ve emirlerini yerine getiricisidirler. Şeriatın emrettiği şeylerden biri de muhad deratı Islamiyenin (Müslüman kadınlarının) kendilerine mahrem olmayan kimseler karşısında örtünmeleridir: Yani saçları da dahil, bütün vücutlarını süslü olmayan bir şeyle, şehvet çekmeyecek bir elbise ile örtmekten ibarettir (1).

İcra organı bu hükme riayeti sağlamaya mecburdur.

(1) Musa Kâzım: Külliyat, s. 253 254.

Nitekim, hem Şeyhülislamlık (1) hem de icrai ve sivil bir otorite olan istanbul Muhafızlığı (2) müştereken harekete geçmişlerdir: Kadınlar örtülü gezinmeye, alışveriş bahanesiyle her yere girip çıkmamaya niyet etmelidirler. Aile reisleri bu hususta dikkatli bulunmalıdırlar. Eğer, kadınlar, islam adabına ve milli terbiyeye aykırı hareket ederlerse, haklarında gayet şiddetli kanun müeyyideleri tatbik edilecektir. Bu arada, kadınlar hakkında âdaba aykırı yayım yapmış olan Şaka gazetesi de kapatılmıştır (3).

Kadınların örtünmesi, hürriyetleri sınırlayan bir kaide sayılmıştır, islamcı cephenin sosyal hayata müdahale vasıtalarından en önemlisi olmuştur.

Çok kadınla evlenme (Taaddüdü zevcat) meselesi

Birden fazla kadınla evlenme de, Meşrutiyetin sosyal hayatını fazlasıyla meşgul etmiş meselelerden birisidir, islamcılara göre, çok kadınla evlilik, ki şer'an dörtten fazla olamaz, ne insanlığa, ne medeniyete, ne de anayasaya aykırıdır. Zira, taaddüdü zevcat birçok bakımlardan lüzumludur. Evlilik, maksada dayanır: Tenasül (cinsî ihtiyaç) ve iffeti muhafaza. Taaddüdü zevcat her ikisini de gerçekleştirir. Sonra, nüfusun artmasına âmil olur. Kocaların, başka kadınlarla gayrı meşru münasebetlerini önler. Nihayet, insanlar çeşitliliği severler. Bu onların tabiatında vardır. Mu

(1) Tesettürü nisvan hakkında, Beyannamei Mesihatpenâhi (Sebilürreşad 1328 1911, No. s. 69 76).

(2) İstanbul Muhafızlığının Beyannamesi için bk. İkdam (1 Ocak 1328 1913, No. 5713)

(3) Bu havadisi Tanzimat gazetesi vermiştir (1327 1911, No. 7 30, s. 2).

sa Kâzım Efendi şu enteresan hükme varmıştır: Keşke çok kadını idare edecek kudrette erkekler olsa da "müzarii en sal" olan birçok kadın, evlerde hareketsiz kalıp da koca masalar (1).

İslamcı cereyanın bu ısrarı karşısında, Türkçüler telif çi bir hal şeklinde karar kılmışlardır: Cevaz müessesesinin genişletilmesi ve uygulanması. "İçtimaî Usulü Fıkıh" araştırmalarına girişmiş olan Türkçülük cereyanı mensupları, "cevaz'ın ahkâmı şer'iyeden olmadığını" ispata çalışıyorlardı. Devlet Başkanı, şer'i bakımdan yapılması veya yapılmaması emredilmemiş fakat caiz olan şeylerin hepsini tanzim edebilmek, emretmek veya yasak kılmak hususunda çok geniş yetkilere sahiptir. Taaddüdü zevcat da şeriatın "Emrü nehyetmediği" (yapınız yapmayınız demediği) olaylardandır. Devlet Başkanı olan Halife (Ülülemr) isterse çok kadınla evlilik müessesesini toptan kaldırabilir veya muayyen şekillere ve şartlara bağlayabilir.

Türkçülük iktidar partisi programında yer ettiği için, savunulan fikirlerin kanunlaşması mümkün olmuş ve "hukuku Aile Kararnamesi" vücuda getirilmiştir (2).

İslamcılar olayların bu yönden gelişmesi karşısında, tabii olarak, harekete geçmişlerdir. Nisbeten yumuşak karşılayışlara bilhassa 1919 yılında, Mütarekenin intikamcı ha-

fi) Musa Kâzım: Külliyat, s. 263. .

(2) H. V. Velidedeoglu, Aile Hukuku (istanbul 1960).

vasi içinde, yerlerini çok şiddetli ve ithamcı cevaplara bırakmışlardır (1). "Hukuku Aile Kararnamesi"nin şeriat ahkâmına ve "maslahatı üramefe (halkın menfaatine) tamamen aykırı olduğu da ileri sürülmüştür (2).

İslamcılarla Türkçüler arasındaki bu çatışma, Osmanlı Imparatorluğu'nun küllenmiş bir derdini günün meselesi yapmıştı. İmparatorluk hukuk nizamının Şer'i Urfî iki kaynağa dayandığı belirtilmiş ve urfi alanın genişletilmesi, yeniliklerin bu laik kapıdan girmesi sağlanmak istenmiştir. Türkçülerin tezi böylece, klasik ıslahat formülü olan "Şer'i Şerifin yeniliklere uydurulması" metodunun yenilenmesi oluyordu (3). İslamcılar ise, Şer'î alanın daralma masım temine çalışmışlardır. İmparatorluk içinde, her şey yeniden alınabilmiştir.

5 Umumi Hayata Karışma Örnekleri

İslamcı cephe mensupları sadece genel prensipleri savunmakla yetinmemişlerdir. Bunların hayata hâkim olmalarını istemişlerdir ve tesettür meselesinde göründüğü gibi, teokratik devlet otoritesinin bunların gerçekleştirmesini, riayeti mecburi kaideler haline getirmesini istemişlerdir. Dini vecibeler İslamcılara göre hukuki ve siyasi birer mükellefiyet olmalıydı. Meşrutiyetin anarşik hali içinde

(1) Ermenaklı M. Saffet: lslamiyette İzdivaç (Beyanülhak, 13 Aralık 1326 1910, s. 1694 1696).
(2) Sadrettin: Hukuku Aile ve Usulü Muhakematı Seriye Kararnameleri Hakkında (Sebilürreşad, cilt 18, No. 445,23 Ekim 1335 1919, s. 29 31).
(3) Bu ayırım için bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 9 10.

fert, münasebetlerini bu kaidelere uygun olarak ayarlamalıydı.

Bu bakımdan İslamcılar günlük hayamı bütün olayları hakkında genel prensipleri uygulamışlar ve netice çıkarmak yoluna gitmişlerdir. Bu olaylardan bazıları üzerinde durulabilir.

Düello hakkında Fetva: İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey ile Priştine Mebusu Hasan Bey, bir Parlamento çekişmesi dolayısıyla, düello etmeyi düşünmüşlerdi. Şeyhülislamlık derhal harekete geçmiş veya geçirilmiştir. Zira bu iki tarafın birbirinin kanını akıtmasına dayanan bir adam öldürme fiiliydi ve "Şeriatı Garrayı Ahmediye"ce (Islami kaidelere göre) yasaktı (1). Bu suretle, kanunların tanzim etmediği bir hususu, dini otorite tanzim etmiştir.

Güzel Sanatlar Alanına karışma: Meşrutiyet sanat hayatında da bir serbestlik yaratmaya başlamıştı. Bu gelişme karşısında İslamcı cephe derhal harekete geçmiştir. Mesela tiyatrolar eğlenceden başka bir şey değildir. Ermenak lı M. Saffet Hoca'ya göre, gece sabahlara kadar tiyatrodan alınacak bir ibret dersi tedris kürsüsünde beş dakikada elde edilebilir. Ne yazık ki, tiyatrolar sadece "eğlencelik" halinde kalmamışlardır. En aşağılık sefalet derecesine düşmüşlerdir. Öyleyse tiyatrolar "bu memleket için, ahlaki fâzılâı Is lamiye için" bir yıkılış ve bir gerileme alametidir (2).

Heykel için de aynı şekilde cephe alınmıştır. Şeriat esaslarına göre, heykel yapmak yasaktır (3). Hele Güzel Sa

(1) Sıratı Müstakim (19 Mayıs 1327 1911, Cilt 6, No. 143, s. 208).
(2) M. Saffet: Tiyatrolar (Beyanülhak, No. 78,6 Eylül 1326, s. 1504 1505).
(3) Heykelin Men'i sebepleri hakkında Darülhikmeti Islamiye'nin cevabı (Ceridei İlmiye, 1341 1922, No. 78,79, s. 2567 2570).

natlar (Sanayii Nefise) Resim sınıfı talebelerinin, "bir çingene karısının tabii şekilde" model olarak resmini yapmaya teşebbüs etmeleri, İslamcı cephe tarafından hürriyetin kötüye kullanılması olarak yorumlanmıştır (1). Mektep müdürü Hamdi Bey talebelerin bu isteklerine mani olmuş, gençlerde Maarif Nazırına ve Sadnâzama şikâyete gitmişlerdir. 1909 yılı Mart ayında cereyan etmiş olan bu olay, hayli gürültülü olmuştur.

Sigorta hakkında düşünceler: Mütareke devresinin Ittihadçı düşmanı ve Şeyhülislamı Mustafa Sabri Efendi önce İslamiyetin "böyle bir şeye" (Sigortaya) ihtiyacı yoktur. Eğer memleketin ihtiyacı varsa, bu kendi kusurudur. İslamlığın kusuru değil. İslam dini sigortayı kabul etmez. Tıpkı kumar gibi (2)...

Kurban Bayramı'nda, kurban paraları Donanma Cemiyeti'ne verilebilir mi?: İslamcılar bu soruya gayet şiddetli bir "hayırı'la cevap vermişlerdir (3). İktidar partisinin giriştiği bir çeşit laik hareket de bu suretle önlenmek istenmiştir.

Alafranga saat meselesi: 1910 yılında, Coğrafya ve Tarih gibi modern ilimlerin medreselerde öğretilmesine da

(1) Beyanülhak, (No. 26, 16 Mart 1325, s. 617 618). Mesele, Sanayii Nefise (Güzel Sanatlar) sınıfı talebesinin bir çingene karısının şekli tabiide model makamında çıplak olarak resmini almaya teşebbüsü üzerine, mektep müdürü Hamdi Beyin mani olması üzerine talebenin gürültü ederek sadarete başvurmaları üzerine çıkmıştır.

(2) Mustafa Sabri: Dini islamda hedefi münakaşa olan mesailden: Sigorta ve kumar (Beyanülhak, No. 100 ve 102,21 şubat 1327 1911,7 Mart 1327 1911, s. 1858 1861, 1890 1894).

(3) Mustafa Sabri: Kurban paralan ve donanma ianesi (Beyanülhak, No. 90,91, s. 1710 1717).

ir Şeyhülislam Fetvası verilmişti. Bu büyük ıslah hareketi yanında, İslamcı cereyan mensupları bir olay üzerinde durmuşlardır. Şirketi Hayriye Boğaziçi'ne işlettiği vapurların gidiş geliş saatlerini alafranga saatle ilan etmiştir. Buna gülmek mi, yoksa ağlamak mı lazımdı?

Açıkça görüldüğü gibi, Meşrutiyet'in hiçbir fikir akımında şahit olunamayacak şekilde, İslamcılar sosyal hayatın bütünü üzerine tesir etmek yetkisine sahip olduklarına kanidirler. Teokratik bir devlet içinde,bu ödevin kendilerine ait olduğunu savunmuşlardır. İslamcılık cereyanının ide olojik karakteri de bu suretle belirir.

II

SİYASİ HAYATA TESİRLER VE KARIŞMALAR

1 İslamcıların İktidar ve Muhalefetle İlgileri

Muhafazakâr bir toplumun eğilimlerini temsil edebilmek iddiası ile, Meşrutiyet'in iki büyük partisi, birbirinin amansız hasmı İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf, program ve aksiyonlarında İslamcı görüşlere yer verdikleri gibi, İslamcı cereyan mensupları içinde taraftar ve aleyhtarlarını bulmuşlar ve makalelerden vaazlara kadar öğülmüş ve yerilmişlerdir.

İttihad ve Terakki ile ilgi

Ittihad ve Terakki, Meşrutiyet'in başında, bizzat liderlerinin isimleri anılarak dini dergilerde ve camilerde, bilhassa Sıratı Müstakim say falarında(1) savunulmuş ve öğül müştür. Sıdk ile (doğrulukla) çalışanlardan, yıllarca işkencelere göğüs gerenlerden kurulu "muhterem ve mukaddes bir cemiyet" olarak halk efkârına tanıtılmıştır (2). O kadar ki, o varken başka partilere ihtiyaç yoktur (3). Übeydullah Efgani, Hürriyet ve İtilafın İslamcı cephede rastlayacağı bir hasımdır.

Buna karşılık, İttihat ve Terakki'nin kongre kararların

(1) Sırat ı Müstakim 1327 No. 162 (s. 91 92), No. 163 (s. 110 114), No. 164 (ş. 129 133), No. 165 (s. 141 146), No. 166 (s. 161 162), No. 167 (s. 176 178) İttihat ve Terakki'nin beyanname ve 1327 Kongre mukarreratı bu sayı ve sayfalarda aynen neşredilmiştir).

(2) Manastırlı ismail Hakkı: Mevaiz (Sırat ı Müstakim 1324, No. 7 s. 110).

(3) Manastırlı İsmail Hakkı: Mevaiz (Sırat ı Müstakim 1324, No. 36 s. 160).

da ve programlarında, islamcı tezler ve dini davranışlar gittikçe artan bir önem kazanmışlardır. 1324 (1908) tarihli ilk siyasi programında yalnız 1293 (1876) Kanunu Esasi'sine olan bağlılık teyit edilmiştir (madde 1). 1325 (1909) tarihli değiştirilmiş programında bu yönde hiçbir açıklanmaya rastlanmamaktadır 1329 (1913) programında ise, İslamcılık maarif alanında söz konuşu edilmiştir. Siyasi hayatta uygulanması istenen dini davranışlar asıl 1332 (1917) kongresinde kararlaştırılmıştır. 1911 'den itibaren, gittikçe artan bir tempo ile İttihat ve Terakki Türkçü ve İslamcıdır. Yalnız bu terkip kendisini bir çeşit din devlet ayrılığına götürmüştür^). Şeyhülislamlıkla (Meşihatı Celile) Adliye Nezareti arasında bir vazife bölümü yapılmıştır. Şeyhülislamlık dinin yayılması, itikatların düzeltilmesi, din işleriyle görevli memurların arttırılması, camilerin ve mescitlerin düzenlenmesi, Müslümanların Hilafet makamı ibe bağlılıklarının kuvvetlendirilmesi gibi yalnız dini işlerle uğraşacaktır. Bunun yanında yargı alanına giren yetkileri alınacak, Şer'iye Mahkemeleri de bütünü ile Adliye Nezareti'ne bağlanacaktır. Parti programının bu yönde tadili de kararlaştırılmıştır. Nitekim bu durum, 1918 yılında, Meclisi Mebu san'da müzakere edilmiş ve Darülhikmeti İslamiye (kısaca Darülhikme) müessesesi kanunu çıkarılmıştır. Bu yüksek dini müessese Şeyhülislamlığa bağlı ve ona, görevinde yardımcı olacaktır(2). Kısmi bir laiklik esası bu suretle gerçekleştirilmiş, fakat Darülhikme'nin kongresini topla

(1) ittihad ve Terakki'nin programındaki gelişmeler için bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 201 206 Tarık Z. Tunaya: Hürriyetin İlanı, s. 50 52, 73,74.

(2) ittihat ve Terakki 1332 Kongresi, s. 25 Müessese 12 Ağustos 1334 (1918) tarihinde açılmıştır. Açılış tefsilatı için bk. Sebilürreşad 1334, No. 565, s. 18 19 Âti 1334, No. 21,22, 36, 59.

dığı 1918 yılında, İttihat ve Terakki de son kongresiyle kendisini feshederek tarihe göçmüştür(l).

İttihatçıların Türkçü İslamcı Batıcı bir üçgen üzerine kurulu tavizci ve telifçi politikaları İslamcılık cereyanı içinde, evvelce de görüldüğü gibi tam bir tasvibe maz har olmamıştır. Ve ağır tenkitlere hedef olmuştur (3). Itti had ve Terakki'nin Türkçü elemanlan İslamcılığın gelenekçi gidişini zamanın gereklerine göre ıslah ve uygulamak yoluna da gitmişler ve İslam Mecmuası bu çevrenin yaygın organı olmuştur. Bu yenilik eskileri daha da fazla kızdırmış, İslamcılık cereyanı mensuplarının tenkitlerini ve ittihatçılara karşı muhalefetlerini şiddetlendirmiştir.

Muhalefetle ilgi

İkinci Meşrutiyetin hemen bütün siyasi partileri gibi, 1327 (1911) yılının muhalefet deltasını kendinde birleştiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası da, "ittihadı anasır" ve mezhep hürriyeti kavramları yanında, İslamcı bir eğilime yer vermek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki'den daha fazla bir açıklıkla Hürriyet ve İtilaf Fırkası programının 14. maddesinde durumu belirtmiştir: "Devlet i Osmaniye'nin dini Is lamdır". İttihadı anasır ve hürriyeti mezhebiye bu fıkrayı takiben söz konusu edilmektedir. Partinin 1328 (1912) Umumi Kongresi'ne hâkim simalardan birisi ise bizzat İslamcı ve İlmiye'den Konya Mebusu Zeynelâbidin Efendi olmuştur (2). Fırkanın tertiplediği gece dersleri arasında Kur'anı Kerim kursları ve din dersleri ön planı işgal etmiştir (3).

(1) Minber 1334, No. 2 Zaman, 6 Ekim 1918 (1334).
(2) İfham 1328 (1912), No. 79 263, 80 264.
(3) tfham 1328, No. 88 272.

İttihat ve Terakki 'nin iktidarı terketmesinden sonra, mütareke devresinde, eski durumuna binaen en nüfuzlu görünen Hürriyet ve İtilaf 1335(1919) beyannamesinde İsla mi hiç bir esastan bahsetmemektedir(1).1336(1920) senesinde kurulan "Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası" bizzat sabık bir Şeyhülislamın önayak olduğu bir ayrılığın eseridir. Bu hizbin, Hürriyet ve İtilaf programına getirdiği özellikler arasında, bilhassa öğretimde talebeye Islami ve milli bir terbiye verilmesiyle ilgili madde kayda değer (madde 3)(2). Zeynelâbidin ve Mustafa Sabri hocaların tesiri bu tadilatta görülmektedir(3).

Hürriyet ve İtilaf düşmanlığı Anadolu'da başlamış olan Türk Devrim hareketine de karşıt bir cephe olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü, itil afçılara göre, Anadolu hareketi bir çeşit ittihatçılıktı. Hürriyet ve itilaf, kendisini memleket siyasi hayatının tek büyük kuvveti sayarak, iki rakiple savaşmak taktiğinde karar kılmıştır: ittihat ve Terakki zihniyeti ve Anadolu'da İstanbul'a karşı yönelen hareket. Cephe müşterektir. İtilafçılar en önce, ittihat ve Terakki islamcılarının düştükleri büyük bir hatayı belirtmişlerdir: Birinci Dünya Savaşı'm ilan etmiş olan Cihadı Ekber Fetvası çeşitli yönlerden İslam esaslarına uygun değildir. Zira, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'ye göre, Cihad Fetvası, "Fet vahanei Âlide mukayyed ve müseccel olmadığı gibi" gerekli vasıflara da sahip değildir (4).

(1) Söz 1335 (1919), No. 74.
(2) Bu hareket için bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 449.
(3) Alemdar 1336 (1920), No. 566 2866.
(4) Mustafa Sabri: Cihadı Ekber Fetvası Hakkında: "... Cihad Fetvası Fetvayı Şer'iye usulü kavaidine göre esasen yanlış tanzim edilmiştir... Hülasa fetva, galip çıkmayacak devlette ittifakı kabul etmez ve hiçbir zaman da kendisim sükût ettirecek bir yanlışlığa düşemez. Fakat mehakimi şer'iyeyi adliyeye nak

Fetva İttihat Hükümeti kadar dine uygunluğu da, ayağa düşürmüştür. İstanbul hükümetinin ve Hürriyet ve itilafın İslamcıları vaazlarında hem İttihatçıları hem de Anadolu hareketini hazırlayanları yermişlerdir. Ayasofya kürsüsünde Hafız İsmail Hakkı Efendi, iki düşmana ateş püskürmek tedir. İmparatorluğun başına gelen bütün musibetlerin sebebi "umuru ehline tevdi' etmeği bilmemekten, bunu temin edecek teşkilatı vücuda getirememekten neş'et etmiştir". Osmanlıları Allah cezalandırmıştır. Bir zamanların Balkan harbi hakkındaki görüşü, 1920 senesinde, Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla ortaya atılmaktadır: "Reşid, Ali, Fuat Paşaların makamlarından Kâmil Paşa'yı kovan, Said Halim'i, Talat'ı getiren, emanetullahı zayi eden kavmin başka ne görmesi beklenebilirdi"(l). Loyd Corc'un sözleri doğrudur. Dünyaya yüksek sesle anlatmak ve bağırmak lazımdır ki, "İngilizlerle harp eden ve el'an da etmek isteyenler İttihatçılardır, Yeniçerilerdir". Osmanlıları yerden yere vuran da hâlâ Alman entrikasıdır(2). Hafız İsmail Hakkı Efendi'ye göre taraflar ve cepheler artık belli olmuştur, bir tarafta "bu vatana, bu dine, bu millete candan bağlı olmayan beş on kişiye uyan harp mes'ulleri, taktil ve tehcir failleri, sârikler, kardaş, vatandaş, ana baba ocağı söndürenler" var; bir tarafta da "Şeriat, Halife, hükümet, millet" bulunmakta.

lederek fetva ile kazanın yekdiğerinden tefriki iddiasında bulunan İttihat hükümeti, "menfaat Almanya ile ittifak emıektedir" tarzındaki hükmü cihat fetvasına dercederek, yani kazayı fetvaya haltederek hükümetleri ile beraber fetvayı şer'iyeyi de tezlil etti" (Alemdar 1334 (1918), No. 7 1317 21 Kanunuevvel, başmakale.

(1) İzmirli Hafiz lsmali Efendi'nin Altıncı Mev'izesi (Alemdar 1335 1919, No. 458 2758).

(2) Yedinci Mev'ize (Alemdar 1335, No. 265, s. 2).

İttihatçılar ellerine Osmanlı İmparatorluğu gibi kaç imparatorluk geçse "tahrip ve imhasına hazır kimseler dir"(l) Ocakçılık, ittihatçılık ile yeniçerilik arasında ne fark var? Osmanlı tarihinin ana hattı şudur: Millet her zaman masum, hükümdarlar "ekseriyetle mazlum "dur. Fakat fesat hep yeniçeriliktedir(2).

İttihatçılar hakkındaki sözler Anadolu hareketini de içine alır. Böylece bir halk hareketi karşısında İsmail Hakkı Efendi derhal direnmektedir: "islam hükümdarsız olamaz, Cumhuriyet olamaz"(3)

İttihatçıların fenalıkları aynı minberlerden tasdik edilirken^), Şeyşhülislam Dürri Zade, fetvası ile, Anadolu hareketi liderlerini "Kuvayı Milliye adı altında", Anayasayı çiğneyerek fitne ve fesat çıkaran haydutlar olarak şeriata göre idam edilebileceklerini ilan etmiştir(5). Bu dini otoriteden kuvvet alan Örfi İdare Divanı Harbi de Anadolu liderleri hakkındaki hükmünü vermiştir. Zamanın bazı gaze

(1) Alemdar 1325 (1919), No. 486 2786, s. 3

(2) Alemdar (1335, No. 496 2794, s. 3.

(3) Alemdar 1335, No. 496 2796, S. 3.

(4) Hafız İsmail Efcndi'nin vaazından: "... Lakin nafile... Cihana azmilc ilan edilen fetvalar, Hattıhümayunlar, beyannamelerle âsiler taayyün etmiştir" (Alemdar 1335, No. 486 2786, s. 3).

(5) idam kararı 11 Mayıs 1336 (1920) tarihinde verilmiştir. 12 Mayıs tarihli Takvimi Vekayide yayınlanan karar metninden idama mahkum olanlar arasında şu isimler görülmektedir: Mustafa Kemal Efendi (Atatürk), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Kara Vasıf, Dr. Adnan (Adıvar), Halide Edip (Adıvar). 15 Haziran 1336 (1920) tarihli diğer bir kararla idama mahkûm edilenler arasında da şu isimler okunur: Miralay İzmirli İsmet (İnönü), Bekir Sami, İsmail Fazıl Paşa, Cela lettin Arif Bey, Hamdullah Suphi, Rıza Nur, Yusuf Kemal, Cami, Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat (Börekçi), (Takvimi Vckayi, No. 3882, 21 Haziran 1336 1920), No.3 bk.5.

telerine göre bu "Mustafa Kemal ve hempalarının idam karan" idi(6).

Fakat, "bağîlik" töhmeti altında gelişen Anadolu inkılâbı da, kendi İslamcılarını bulmuştur.

(6) Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Şeyhülislam Dürrî zade Abdullah Efendi'nin fetvası:

FETVA

Sebebi nizamı âlem olan halife i islam idamallahu tâalâ hilafetihi ilâ yev mülkıyam Hazretlerinin tahtı velayetinde bulunan bilâdi islamiyede bazı eşhası şerire ittifak ve ittihad ve kendülerine rüesa intihap ederek tebai sadıkai şahaneyi hiylü tezvirat ile iğfal ve idlâle ve bilâ emr i âli ahaliden asker cem'inc kıyam edip zahirde askeri iaşe ve teçhiz bahanesiyle ve hakikatta cem'i mal sevdası ile hilafı şer'i şerif ve mugayiri emri münif birtakım garamat ve vergiler tarh ve tevzi ve envai tazyik ve işkenceler ile nasın emval ve eşyasını gasbü garet ve bu veçhile ibadullaha zulmü itiyat ve teorime cesaret ve Memaliki Mahrusenin bazı kur ra ve bilâdına hücum ile tahrip ve hâk ilâyeksâan ve tab'ai sadıkadan nice nüfusu masumeyi katlü itlaf ve dımai mahkumeyi sefk ve iraka ettikleri ve canibi Emi rülmümininden mansup bazı memurini ilmiye ve askeriye ve mülkiye hotbehot azil ve kendi hempalarını nasp ve merkezi Hilâfet ile Memaliki Mahrusanın muvasalât ve münakalât ve muhaberatını kat' ve tarafı devletten sâdır olan cvami rin icrasını men' ve merkezi diğer memalikten tecrit ile şevketi Hilâfeti kesrü tev hin kastederek makamı muallâyı İmamete ihanet etmekle taati İmamdan huruç ve Devleti Aliyyenin nizam ve intizamını ve bilâdın asayişini ihlâl için neşri era cif ve işaai ekâzip ile nâsı fitneye saik ve sâii bilfesat oldukları zahir ve müte hakkak olan rüesayı mezburun ile âvan ve etbaı bağiler olup dağılmaları hakkında sadır olan emri âliden sonra hâlâ inat ve fesatlarında ısrar ederler ise mezbur lann habasetlerinden tahriri bilâd ve şer ve mazarratlardan tahlili ibat vacip olup "..?????? nassı kerimi mucibince katlü kıtalleri meşru ve farz olur mu. Beyan buyurula.

Elcevap: Allahütaâlâ a'lem olur.

Ketebehülfakir Dürrîzâde Esseyid Abdullah
Ufiye anhüma

Bu surette Haliefi Müşarüleyha Hazretleri tarafından bügatı kudretleri bulunan Müslümanlar İmamı âdil Halifemiz Sultan Vahidettin Han (Hazretlerinin) etrafında toplanıp mukatele için vâki olan davet emrine icabet ve büggat mezburun ile mukatele etmeleri vacip olur mu. Beyan buyurula.

İslamcı Dernekler

Osmanlı devletinin kurtuluşunu İslamcı ilkelere, şeriatın tam uygulanmasına bağlamış olan çevreler, iktidar ve muhalefet saflarına katılmakla yetinmemişlerdir. Meşrutiyet yılları boyunca İslamcı fikirleri programlaştırarak kurulmuş olan derneklere ve partilere rastlanacaktır. Bunlardan bir kısmı, programlarındaki hükümlere göre tamamen din ve hayır müesseseleridir. Bir kısmı da siyasi parti olarak kurulmuşlardır. Ne var ki "siyasetle uğraşmadıklarını" iddia etmiş olan kurumlar, İslamcı cereyanın fert ve top

Elccvap: Allahütaâlâ a'lcm olur.

Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah
Ufiyc anhüma.

Bu surette Haliefi müsaleyha Hazretleri tarafından bügatı mezburun ile mukatele için tayin olunan askerler mukateleden imtina ve firar eyleseler mürtekibi kebire ve âsim olup dünyada taziri şedide ve ukbada azabı elime müstahak olurlar mı. Beyan buyurulu.

Elcevap: Allahütaâlâ a'lcm olur.

Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah
Ufiye anhüma.

Bu surette bügat ile muharebe hakkında sâdır olan emri Sultaniye itaat etmeyen Müslümanlar âsim ve taziri şer'iye müstahak olurlar mı. Beyan buyurula.

Elcevap: Allahütaâlâ a'lem olurlar.
Ketebehülfakir Dürrizade Esseyid Abdullah
Ufiye anhüma.
Bk. Takvimi Vekayi, 11 Nisan 1336 (1920) Pazartesi, No: 3824

lum hayatlarım düzenlemesi gerektiği tezi hatırlanırsa, siyasi olaylara karşı kayıtsız kalmamışlardır. Bunlardan bir kısmı siyasi'istekleri perdelemeye ve gerçekleştirmeye yaramışlardır.

Dernekler arasında bazıları bilhassa kayda değer. Mesela Cemiyeti İlmiyei İslamiyc 31 Mart Vakası dolayısı ile siyasi hayata karışarak, bir irtica olayını yorumlayarak önemli bir rol oynamıştır(l). İslam dinini yaymak, gereklerini anlatmak ve siyasi garez ve düşmanlıklardan korumak üzere daha 1908 yılında kurulduğu ilan edilen "El İslam Cemiyeti" bu arada sayılabilir(2). 1911 'de bütün tarikatların mensuplarını bir arada toplamak amacı ile kurulmuş olan Cemiyeti Sûfiye, şeyhleri, dervişleri ve tarikat ehlini aynı bayrak altında toplamak isteğinin mahsulü ol muştur(3). Mütareke devresinde, ittihatçıların din devlet adlı iki kardeşi ayırmalarından derin bir üzüntü ve hiddete kapılmış olan ilmiye mensupları, siyasi hayatta kendilerini kuvvetle hissettirmiş olan dernekler kurmuşlardır. 1919 yılında kurulmuş olan Tealii İslam Cemiyeti, fert ve toplum hayatına bütünü ile karışmak amacını "Nizamnamei Esasi "sinde belirtmiştir. "Fırkacılık" emellerine hizmet etmeyeceğini, daha doğrusu siyasetle uğraşmayacağını belirtmesine rağmen, yalnız siyasetle uğraşmıştır. Gelişen Ana

1 İleride temas edilmiştir. Bk. s. 119 ve müt.

2 El İslam Cemiyetine Mahsus Nizamnamedir. (Sene 1324).
Bu vesika bize Sayın Lütfü Eroğlu tarafından verilmiştir.

3 Cemiyeti Sûfiye Nizamnamesi, 1329, Ahkâmı Umumiye kısmına bakılmalıdır. Bu vesika da Lütfü Eroğlu tarafından sağlanmıştır.

dolu hareketini baltalamak için Hürriyet ve İtilaf Fırkasını desteklemiştir.(l) 1921 yılında gizli bir misyoner teşkilatı örneğinde kurulmuş olan Tarik i Salâh Cemiyeti de aynı yolu takip etmiştir.(2) Cemiyeti Müderrisin (1919) ve Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (1921) de bilhassa hatırlanmalıdır.^) İsimleri sayılmış olan dernekler bu alanda kurulmuş olanların yalnız bir kısmıdır.

Dernekler yanında İslamcı karaktere sahip bir siyasi parti de vardır: 31 Mart Vak'asmdan birkaç gün önce ku rulmuş olan ittihadı Muhammedi Fırkası (Fırkai Muham mediye). Bir irtica olayının mihrakı olan bu teşekkülün rolü 31 Mart Vak'ası ile ilgili olarak görülecektir.(4) Bu parti dışında, diğer bütün siyasi partiler, önceki müşahedelerimizin çerçevesi içinde kalmışlardır.

Şu halde İslamcı cereyan mensupları, siyasi ya da gayri siyasi mahiyetlerde gruplaşmışlardır. Meşrutiyetin genel hayatı içinde sadece birer yazar, birer öğütçü ve vaiz olarak görünmezler. Aynı zamanda yazı ailesi, dernek ve parti kurucuları olarak, bir siyasi kuvvet olarak ortaya çıkmasını bilmişlerdir. Tamamen aktif bir rol oynamışlardır. Siyasi hayatın bütün unsurlarından faydalanarak, iktidar veya muhalefet saflarında yahutta bağımsız saydıkları bir kalıp içinde ideolojik davranışlarını devam ettirmişlerdir. Türk

(1) TankZ. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 462 463. Teali i İslam Cemiyeti Nizamnamesi Esasi ve Dahilisi (1335)

(2) Tank Z. Tunaya: Aynı Eser, s. 453,468 469.

(3) Cemiyeti Müderrisin Nizamnamei Esasisi Beyanname (1337) Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (Vahdet 17 Mart 1921).

(4) İleride temas edilmiştir. Bk. s, 122.

Devrimi, başlangıç yıllarında, bu teşkilatı hesaba katmak mecburiyetinde kalmıştır. Laik devlete gidiş bu teşkilatın engelleri ile karşılaşmıştır.

2 Dinin siyasete alet edilmesi ve bir irtica olayı örneği olarak "31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) Vak'ası"

İkinci Meşrutiyet'in en ilgi çekici olaylarından biri olan 31 Mart irtica hareketinin kaynakları ve sebepleri hakkında, çeşitli iddialar vardır. Zamanın, hatta günümüzün siyasi ve şahsiyete dayanan görüşleri arasından sıyrılıp gerçeğe varmak hayli zordur. Olayın, daha sonraki bir devrede, bir "irtica hadisesi" olmadığı, İttihat ve Terakki tahrikinin eseri olduğu da ileri sürlümüştür.(l)

Objektif bir görüşle bakılınca mesele şöyle belirir: 31 Mart Vak'ası bir hizbin eseri midir, yoksa memleketin içinde bulunduğu şartların tabii bir sonucu, o şartların neticesi midir? Taraf tutan söz ve kalem çatışmalarının bunaltıcı havasından kurtulduğumuz takdirde, sorunun ikinci kısmında gerçek payı vardır. Zira bir tahrikin varlığı kabul edilse bile, Meşrutiyet toplumunu kaplayan sosyal ve siyasi şartlar her zaman için 31 Mart gibi korkunç olaylar doğurabilirdi.^) 31 Mart olayları mahiyet itibariyle, İslamcılık cereyanım soysuzlaştırmaya götürmüş olan bir irtica (gericilik) haıeketidir. Bir kere bu hareket fikri bakımdan

(1) Bu görüşlere ileride temas edilmiştir. Bk. s. 143.

(2) Meşrutiyeti kaplayan dertler hakkında Bk. Tank Z. Tunaya: Hürriyetin İlanı, s. 56 66. Salnamei Servefiflinun 1325 (1909), s. 105 111.

beslenmiştir. O kadar ki, hareketin İttihat ve Terakki tarafından veya ikinci Abdülhamit'in tahriki ile vücuda getirildiği kabul edilse bile, bunlardan ayrı bir teşekkül ve çev^ re tarafından desteklenmiş, hatta benimsenmiştir. "31 Mart Vak'ası"nı öz malı, Osmanlı Devletini kurtaracak bir devrim saymış olan çevrenin mensupları fikirlerini evvela Volkan gazetesinde toplamışlardır.

Vak'adan çok kısa bir süre, sekiz gün önce Beyanname'sini yayımlamış olan bir siyasi parti, İttihadı Muhammedi Fırkası, işin aksiyon cephesini üzerine almıştır. (23 Mart 1325 16 Mart 1909). Vak'adan altı gün önce, Ayasofya Camij'nde okunan Mevlûtdan sonra, Volkan başyazarı ve partinin kurucularından Derviş Vahdeti bir nutuk vermiş ve Fırka'nın kuruluşunu resmen ilan etmiştir (26 Mart 1325 8 Nisan 1909). Muhalefet çevreleri bu hareketi desteklemişler, olayı İttihat ve Terakki diktatoryasının sonu olarak yorumlamışlardır. Prens Sabahattin ve birleşik muhalefet grubunun davranışlarında bu özellik görülür. Yine, Vak'adan önce ve sonra, İstanbul'da ve diğer şehirlerde, 31 Mart olaylarına öncülük eden ve devam ettiren olaylar bu harekete basit bir tahrik eseri damgasını vurmamıza engel olmaktadır. Varmak istediğimiz sonuç odur ki, 31 Mart Vak'ası belli şahısların ve çevrelerin tahriki ile başlamış olsa bile ki bugün hâlâ olayın sebepleri hakkında zaten fazla bilgiye sahip de değiliz başlatıcılanmn hesaplarını altüst etmiş ve toplumun içinde din ve mukaddesat istismar

cılığının ne kadar vahim yıkıntılar yapabileceğini açıkça de lillendirmiş olan Osmanlı tarihinin "meşhur" ve koyu bir irtica hareketidir.(l)

1 31 Mart Hareketinin Fikir Yönü: Volkancı görüşlerin anahatları ve diğer görüşler

31 Mart Vak'asını hazırlayan ve destekleyen fikir alanındaki çalışmaları incelemeden bu hareketi anlamak zor olacaktır. Belli bir hareket yapıldıktan sonra, onu yorumlayan fikirlerin değeri inkâr edilemez. Fakat insanlar kolektif bir harekete geçmeden önce ferdi şuurlarda tek tek harekete geçme hamlesini doğuran, birlikte savaşmak enerjisini sağlayan fikirlerin rolü de azımsanmamalıdır. Aksine bu fikri ve manevi haznede aksiyonun kalkış noktalanın buluruz. İşte, 31 Mart Vak'asından kısa bir müddet önce Der

(1) Bu konuda son yularda ve günlerde yayımlanmış bazı eserlerin çoğu, bu hükümde müttefiktirler. Bilhassa bk. Mustafa Baydar: 31 Mart Vak'ası (İstanbul 1955); Haluk Y. Şahsuvaroğlu: 31 Mart Vak'ası (Cumhuriyet, 11 Mayıs 1951); Tarık Z.Tunaya: 31 Mark Vak'ası (Vatan, 10 Mart 1949); L. Eroğlu: 31 Mart İsyanı istanbul'da Dördüncü Avcı Taburunun İsyanı (Aylık Ansiklopedi, No: 60, Nisan 1949, s. 1716 1719); Mustafa E. Elöve: 31 Mark Vak'ası (Vatan, 13 Nisan 1955); Halis Özçelik: 31 Mart Vak'ası (Tercüman, 5 Ekim 1955); Mustafa E. Elöve: 31 Mart Vak'ası (Vatan, 13 Nisan 1956); Tarık Z. Tuna'ya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 75, 243,245,262,265 266, 267,269 270,273; Cevat R. Atılhan: Tarih Önünde ve ilim Işığında 31 Mart Faciası (İstanbul 1956); Ali Cevat Beyin Fezlekesi ikinci Meşrutiyetin ilanı ve otuzbir Mart Hadisesi (Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara (1960); ismail Hami Danişmend: 31 Mart Vak'ası (İstanbul 1961).

Görüldüğü gibi, Vak'a aktüalitesini kaybetmiş değildir. Yazarlarımız zaman zaman üzerine eğilmek ve tahliline girişmek ihtiyacını duymaktadırlar.

viş Vahdeti'nin(l) idaresindeki Volkan gazetesi ve bu gazetede toplanmış olan kişilerin teşkil ettikleri yazı ailesi tarihimizin bir irtica hareketine manevi gıdasını vermiştir.(2)

Volkancı fikirler, İslamcı bir açıdan önce Meşrutiyeti sonra da iktidar partisini, ittihatçıları şiddetle tenkit etmişlerdir, yıkıcı fikirlerini şu noktalar üzerinde toplamışlardır:

Osmanlı Toplumunun Gerileme Tablosu:Volkancı lara göre, Meşrutiyet rejimini ilan etmesine rağmen Osmanlı devleti acınacak bir haldedir. Bir kere, her tarafta açlık ve iktisadi sefalet vardır, "Vatan aç ve çıplaktır."(3) Ahlakı bile henüz istikrar peyda etmemiş bir toplumda, ahlak zayıflığından başka ne görülebilir ki... Herkeste yalancılık ve vefasızlık... Yüzyıllardan beri bozulmuş olan "ahlakı umumiye", gerekli ilerlemeleri birdenbire elde ede mez.(4) İmparatorluk çökmekte... Bu çöküşün esasları Ba tı'nın ahlakındadır. Gerçi imparatorluk bir Meşrutiyet ilan etmiştir, fakat Meşrutiyet istibdada parmak ısırtacak dereceye gelmiştir. Meşrutiyet idaresi zulüm getirmiştir, bir (Şeytanlar Devri) olmuştur. Hüriryetler gasbedilmiştir. Ar

(1) Derviş Vahdeti'nin kısa biyografisi için bk. Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 11 18).

(2) Volkan isimli gazete Derviş Vahdeti'nin başyazarlığı altında çıkmıştır. Vahdeti bu gazeteyi çıkarmak için Abdülhamitten para yardımı istemiştir. (Ali Cevat Beyin Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 45). Volkan 5 Şubat 1324 (1908) tarihli 49. sayısından itibaren İttihadı Muhammedi Fırkasının yayın organı (mürev vici efkân) olduğunu başlığı altında ilan etmiştir.

(3) Faruki Ömer: Bugün Nasıl Mesaiye Muhtacız? (Volkan 1324, No: 28, s. 3 4); Volçetrinli Hafız Şevket Fevzi: Meclisi Meb'usan ve Dahiliye Nazırının Enzan dikkatine (Volkan 1324, No: 81, s. 3 4).

(4) Vahdeti: Buhrani Vükela (Volkan 1324, No: 46, s. 2 3).

tık bu durum böyle devam edemez. Rüşvet, lüzumsuz işler, hırsız memurlar devleti doldurmaktadır. Herkes ümitsizlik içinde... "Altı aylık Meşrutiyetimiz böyle mi olacaktı?"

Volkancılann yapıcı tekliflerine gelince...

Osmanlı Devleti ne gibi esaslara dayanmalıdır? Vol kancılar her şeyden evvel, Jön Türklerin ve İttihatçıların düşmanıdırlar. Meşrutiyet Şeriat'm muhafızı olmalıdır. Ne var ki "Avrupa ahlakı ile tahalluk eden dört beş şahıs "bu vazifeyi yerine getiremez. Devleti kurtaran, Meşrutiyeti kuran ordu, İttihat ve Terakki'nin ıslahına da himmet etmelidir. Fakat asker askerliğini bilmelidir. Asker kalmalıdır. Siyaset alanından çekilmelidir. Ordu ile İlmiye sınıfı müttefiktirler. Parlamentoda, kanunların kaynağı "Şeriatı Ahmediye" olmalıdır. Şeriata uygun olmayan kanunlar kanun sayılmaz.

Maarif alanında, Medreseler ıslah edilmelidir. Medreseler Milleti Osmaniye'nin saadet temelidir. Vahdeti ve arkadaşlarına göre, her çeşit ıslahat İslam siyasetine dayanmalıdır. Bu devlette, fertleri birbirine bağlayan dindir. Yoksa Lehistan gibi parçalanmak mukadderdir. Osmanlıları din birliği kurtaracaktır. Bediüzzaman Kürdi Said (Saidi Nur si), programı ile Volkanlcılara katılmıştır ve bu çevreye ait görüşlerin uygulanmasına öncülük etmiştir.(l) Volkan ai

(1) Bediüzzaman kendisinin 31 Mart hadiselerindeki rolünü inkâr etmekte ve fakat "Divanı Harb i Örf i" önündeki müdafasında gene de 31 Mart olayına kaynak teşkil eden fikirleri ve bu olayın dayandığı esas inançları savunmaktadır. Bediüzzaman o zamanki fikirlerinin 1957 yılında daha çok hayatiyet kazandığını da, o yılda bastırdığı müdafanın önsözünde de belirtmekten çekinmemiştir. Bk. Bediüzzaman Said Nursi: İki mekteb i musibetin şahadetnamesi veyahut Divan ı Harb i Örfi (Samsun 1957).

lesi tezlerini üç noktada toplamışlardır: 1 İttihat ve Terakki düşmanlığı, 2 Jön Türk düşmanlığı, 3 İlmiye sınıfı ile aynı ödeve sahip orduya dayanan, Batı'dan sadece tekniğini alacak bir idarenin Şeytanlar Meşrutiyeti yerine geçmesi.

Fikirler böylece şekillenmiş, siyasi bir parti kuracak kadar taraftar bulmuşlardır. Volkan muhalefet cephesinde yer almıştır. Yayınlan her tarafa ulaşmaktadır. Artık "Fırkayı" kurmak zamanı gelmiştir.

İttihadı Muhammedi Fırkası(l)

Beyannamenin ana hatları (2): Partinin dayandığı zihniyet beyannamesinde açıkça belirir. Nasıl ki Amerika'da Cizvitler ve Misyonerler, Avrupa'da Kari Marx'ın Cemiyeti Beynelmilel'i (herhalde İkinci Enternasyonal olacaktır.) Anarşist partileri, Jön Avrupa teşekkülleri varsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda da zaten var olan Müslüman kardeşliğine dayanarak İstanbul'da (Darülhilafe'de) İttihadı Muhammedi ismiyle bir fırka (siyasi parti) kurulmuştur. Bu müs lümanları müşterek bir çatı altında toplamak ve birleştirme teşebbüsüdür. Kaldı ki Meşrutiyet rejimi de çok partili bir sistemi gerektirir. Partisiz Meşrutiyet verimsizdir. Şu kadar ki ittihadı Muhammediye'ye üye olmak başka partilere girmeye engel olmaz. İttihadı Muhammedi kapalı bir teşekkül

(1) Bu parti hakıknda şu makale ve kitaplarımıza bk. Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları (Teksir makinesiyle basılmıştır), s. 127 128; Türkiye'de İlk İrtica Partisi, İttihadı Muhammedi Fırkası (Vatan, 16 Mart 1949); Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 261 275; Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 11 18.

(2) Beyannamenin tam metni için bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, 270 271.

değildir. Kaplayıcı bir partidir. Üyelerinin, yani Muhammedi'lerin ödevi Şer'işerife uygun hareket etmektir. İttihadı Muhammedi'nin amacı "Milleti muazzamai Islamiyeyi" esaretten kurtarmaktır. İttihadı Muhammedi'nin muhalefeti sırf siyasi planda kalmayacaktır. Fırka, şeriat ahkâmına ve umumî hukuka aykırı her türlü hareket ve faaliyete karşı koyacaktır. İktidar partisini İttihat ve Terakki'yi bu bakımdan kontrol edecektir. Bu iddiaların, 3 Mart 1325 16 Mart 1909'da kaleme alındığı unutulmamalıdır.

Programın ana hatları (1): İttihadı Muhammedi, teokratik devlet yapısını kuvvetlendireceğini ilan etmiştir. Partinin asıl başkam Hazreti Muhammet'tir (madde 1). Partinin gayesine gelince, ahlak ve siyaset kaynağı olan Kur'anı Kerim'in şeriatı Mutahhara'nm devamına gayret etmek ana prensiptir. Parti bütün dikkatini parlamentoya çevirmiştir. Teşri organı muhafaza edilecektir. Çıkaracağı kanunlar şeriata uygun olmak zorundadır. İlgi çekici noktalardan birisi, Nizamiye Mahkemelerinin de Şer'i kanunlara göre hüküm vermeleridir. Ayrıca bütün İslam dünyasının taarruzdan korunması için çalışılacaktır (Madde 3).

Tüzüğü bakımından, İttihadı Muhammedi disiplinli bir partidir. Zaten tüzük ve programı kaynaşmış durumdadırlar. Programın büyük bir kısmı teşkilata, dahili nizamname ile ilgili hükümlere tahsis edilmiştir. Fırka bütün Osmanlı ülkesine şubeleriyle kök salacaktır. Bir yenilik olarak imparatorluk dışındaki Müslüman memleketlerine va

(1) Programın tam metni için bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 271.

ızlar (bir çeşit misyonerler) gönderecektir (madde 5, h fıkrası). Diğer partilerle münasebete gelince, Cemiyeti Mu hammediye adalet, müsavat ve hürriyet esaslarına en fazla saygı gösteren siyasi teşekküllere iyi gözle bakacaktır. Fakat hiçbir siyasi partiyle birleşmeyecektir. Bugünün terimleriyle ifade edilmek istenirse, İttihadı Muhammedi Fırkası klerikal, dinci (anti laik), ihtilâlcidir, İslamcı bakımdan da beynelmilelci, yani İslam milletleri arası bir karaktere sahiptir.

Fırkanın uyandırdığı tepkiler (1): İttihadı Muham mediye Cemiyeti kısa zamanda İlmiye mensupları arasında büyük rağbet görmüştür. Partiye üye olmak için Vol kan'a ricalar dolu mektuplar gönderilmiştir (2). Meclisi Mebusan'ın şeriatı kaynak edinmesi yolundaki teklifler önemle yayımlanmaktadır. Parti programının 3. maddesi taşralı hocaların takrirlerinde yer almaktadır. Hatta Cemi yet'in kurulup genişlemesiyle Müslümanlığın yayılması arasında bağlantı görülmektedir. "İslamiyet onsekiz sene zarfında bir taraftan Maveraünnehre, Kafkasya hudutlarına, bir taraftan da Mısır ülkesine, Kıbrıs Adasına, İstanbul civarlarına kadar saye saldığı gibi, cemiyetimiz de onsekiz ay zarfında bütün âlemi İslamiyeti ihtiva edecektir (3).

(1) Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 262 ve müt. Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 15

(2) Bir hocanın üyelik ricasını bildiren mektubundan",. .Ümmeti Muhammedi irşada memur bulunduğumuz için dainizi dahi defteri İttihadı Muhammedi'nin en edna mevkiine kaydü kabul buyurmanızı..." (Volkan 1324 1908, No. 52).

(3) 18 Mart 1325 tarihli beyannameden (Volkan, No. 9)

Siyasi Gelişmeler

İktidarın Muhafazakâr Çevreleri tahrik eden tedbirleri: Siyasi hava, mart aymm sonuna doğru kararmaya, fırtına alâmetleri belirmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki, bir iktidar partisi olarak, iç ve dış meseleler arasında sıkışmış ve otoriter bir yola sapmıştı. Otuz küsur yıllık bir istibdat rejiminden henüz kurtulduklarını sananların şaşkınlığı yerini sert bir muhalefete bırakmıştı (1).

İttihat ve Terakki, kurtarıcı bir organ olarak önce orduda ve idare cihazında geniş tasfiye hareketine girişmiştir. Ordudan önemli sayıda alaylı zabitler atılmış, birçok memur açıkta kalmıştır (2). Orduda ortaya çıkan bazı hareketler durumun nezaketini arttırmıştır (3).

Daha sonra İlmiye mensuplarının askerliği hakkında Mebusan Meclisi'ne verilmiş olan kanun tasarısı bu çevreyi kızdırmıştır. Ve nihayet subayların erlerine laik öğütler vererek, askerlikte din meselesi aranmadığını, namaz kılmak bahanesiyle talimden ve terbiyedene geri kalınamayacağını bildiren sözler ve emirler îlmiye'nin öfkesini arttırmıştır (4). Durum padişaha bir şikâyet olarak bildirilmiş. Abdülhamit Harbiye Nâzın'nm dikkatini çekmiştir. Öyle bir iklim içinde yaşanmaktaydı ki, ordudaki üniforma değişikliği olayı ile kadınlann açık saçık gezmeleri arasında derhal bir bağlantı kurabiliyorlardı.

(1) İttihat ve Terakki'nin tutumu ve gelişmeleri hakkında şu kitabımıza bk. Hürriyetin İlanı, s. 31 52.

(2) Mustafa Baydar: Zikredilen Eseri, s. 6 10; İsmail Hami Danişmendi: Zikredilen Eseri, s. 18 23.

(3) Ali Cevat Beyin Fezlekesi, Zikredilmiştir, s. 19,47.

(4) 1 ve 2 nolu notlarda yazılı kitaplara bk.

Önemli bir mesele, umumi efkârı altüst ettiği kadar, İttihatçıların dikta yoluna gidişlerini açıkça göstermiştir. Bu da İttihatçı fedailerin muhalefet saflanndaki gazetecileri öldürmeleri olmuştur. 24 Mart 1324 6 Nisan 1909 Salı gününü çarşambaya bağlayan gece, Köprü üstünde Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey öldürülmüştür (1). Bulanık hava ertesi gün muhalefet gazetelerini ve büyük bir kitleyi harekete getirmiştir.

Volkan'ın lavları: Siyasi olayların bu tarz bir geliş içinde, Volkan, muhalefet cephesinin lideri olarak ortaya çıkmaktadır. Volkan ailesinin fikirleri geniş akisler uyandırmaktadır. Meşrutiyetin Besa merkezi Firzovik'te ilk reaksiyon belirmiştir. İttihadı Muhammedi, Cemiyeti Muhammedi olarak anılmakta, bütün İslam dünyasının kurtuluş ümidi olarak görülmektedir. Teokratik yapının kuvvetlendirilmesi şube tamimlerine geçmiştir: Din devlete hâkim olmalıdır. Avrupa delisi üç dört adama devletin idaresi emanet edilirse, kanunlar da kötü bir "garpçılığın" eseri olur. Bunlar, "üç günlük tahsillerine mağrur olan" Jön Türklerdir. Daha doğrusu ittihatçılardır. Bunlarla savaşmak gerek(2).

(1) Bu olay hakkında bk. Serbesti, (26 Mart 1325 sayısı); Köprülü Cinayeti ve Efkârı Umumiye (Siperi Saika 1325, No. 45, s. 3 4.) Osmanlı (26 Mart 1325 sayısı).

(2) Mehmed Emin Hayreti: Feveran (Volkan 1325, No. 82), Vahdeti: Alaylı Mektepli zabitanla askerler: "...bir milletin malının, ırzının, canının muhafazası ancak meşrutiyeti idaremizin bakasıyla kaim olduğundan, bu nimetin muhafazası uhdenize muhawel bir keyfiyettir, daima kalbinizde besleyeceğiniz bir şey varsa da meşrutiyetle hürriyetimizdir, bu meşnıtiyet ki: Şeriatımız, anınla kaimdir, hep birden muhafazasına çalışalım, yalnız dikkat edelim ki: Avrupa'dan gelmiş, dört tane herifi nâşerif, bizi Avrupulılar'ın bazı münasebetsiz ahlakıyla mütehallik edemesünler, mesela: kadınlanmız tedricen çarşaflarını atmak yahud bir Müslüman hürdür diye meyhaneler, kârhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim." Volkan 1325, No. 82). Erbilli Fakih Veli Zade M. Bedreddin: Millet Asker İttihad ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325, No. 81. Vahdeti: Asker kardaşlanmızdan selameti vatan namına rica (Volkan: 1325, No. 108).

Volkan, zamanın nispeten laik eğitimine tabi tutulmuş herkese çatabilecek durumdadır. Fakat Muhammedi'lerin özel bir tezi vardır, ittihatçılar karşısında, devletin iki temel unsuru yer alır: ilmiye ve ordu. Bu iki kuvvetin ödevleri de birdir. Asker nasıl meşrutiyeti ilan etmişse, bu sefer de memleketi ittihatçıların pençesinden kurtarmalıdır. O nun vazifesi burada biter. Fakat ilmiye'ninki devam eder. Vatanı kurtaran ordu siyaset alanından çekilince, devletin idaresi de hocalara kalmış olacaktır.

Bu Osmanlı tarihinde, muhafazakâr çevrenin daima imdadına çağırdığı bir hükümdür(l). Bu esastan çıkarılacak sonuç da şu olacaktır: İlmiye sınıfının idaresi altına giren devlet içinde şeriat sosyal, hukuk ve siyasi hayata hâkim olacaktır. Volkancıların üzerinde durdukları bu fikir, ilmiye sınıfının idareciliği kısmında bazı ufak değişmelerle, islamcı cereyanının bütününe teşmil edilebilir(2).

Volkancıların hürriyet anlayışı da ilgi çekicidir. Hürriyet Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlak ilkelerini kabul etmek değildir. Şeriat dışında hürriyet yoktur. Ve bu hürriyet anlayışı cinsi davranışlarla meyhane edebiyatının ötesine geçmemiştir: "... Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahut da bir Müslüman hürdür, diye meyhaneler kârhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim.^)" Bu derece basit ve bilgisizcesine açıklanmış hür

(1) Bu konuda bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri (istanbul 1960), s. 14 15.

(2) Daha önce bu noktaya temas edilmiştir, bk. s. 100.

(3) Vahdeti: Alaylı Mektepli zabitanla askerler (Volkan 1325 1909, No. 82).

riyet anlayışı herhalde demokratik bir rejimin kuruluşu için yeter sayılamazdı.

31 Mart'a yaklaşan günlerde, Volkan İttihadı Muhammedi'nin yayın organı olmuştur. Fırka ile ilgili haberleri arasında bir tanesi ilgi toplayıcıdır. İttihadı Muhammedi bir denizcilik şirketi kuracaktır. Adı "İttihadı Muhammedi Cemiyeti Şirketi Bahriyesi" olacaktır, islam dünyasına pek büyük hizmetler edeceği bildirilen bu şirketin vapurlarında camii şerif bulunacak ve içki kullanılmayacaktı^ 1).

Gene 31 Mart'a (13 Nisan 1909) yaklaşan günlerde Volkan, iktidar partisinin aldığı tedbirlere lavlarını saçmıştır. Alaylı subay ve askerleri, tensikata uğrayan memurları teskin edici yazılar yanında orduyu kıyama sevketmektedir. Asker, hiçbir zaman Avrupa'dan frenkleşerek dönmüş dört tane sarhoş için askerlik etmemelidir. Zira bu kişiler vatanperver değildir, işte parola: "Asker, millet sizden bu dakikada hizmet bekliyor. Düşününüz, inanınız yapmız"(2).

Hasan Fehmi'nin öldürülüşü olayında isyan hakkı belirtilmiştir: "Ya şehidi hürriyet Hasan Fehmi Bey'in katilini bulmalı, yahut malum olan beş kişiyi vatan haricine çıkarmalı. Bu ikiden maadası milletin galeyanını teskin edemez... işte mezalim, işte Meşrutiyet. Çaresi ise umumi bir ismaı ümmet!..."(3).

Vak'adan on gün önce (3 Nisan 1909) ittihadı Mu

(1) Volkan 4 Mart 1325 (1909), No. 76.
(2) İttihat ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325, No. 81).
(3) Vahdeti: Teskini Heyecan Muhal (Volkan 1325, No. 102, Başbakale); Vahdeti: Halifei İslam Abdülhamid Hazretlerine Açık Mektup (Volkan 1325, No. 104, s. 1).

hammedi Fırkası 'nın dini bir törenle açılacağını Volkan i lan etmiştir. O gün "bilcümle ümmeti Muhammed" Aya sofya Camii'ne davet edilmiştir. Halk akın akın cami avlusuna gelmiştir. Fırka, okunan mevlütten sonra açılacaktır. Kürsüde halka öğütler verilmiştir. Mevlütten sonra Vahdeti muhafızlarıyla çevrili olarak Yerebatan'a doğru, tekbirler getiren softalar korteji ile ilerlemeye başlamıştır. Meşrutiyet basını kalabalığı 100 bin kişiye yaklaştırmıştır. Halbuki bir gün önce İttihat ve Terakki'nin aynı yerde, hürriyet şehitleri için okuttuğu mevlüt gayet sönük geçmiştir. Kortej, Volkan idarehanesi önünde durmuş, İttihadı Muhammedi Fırkası da resmen açılmıştır(l).

Siyasi kuvvetini idrak eden Volkan ailesi iktidar karşı sındadır ve girişeceği harekete diğer muhalefet gazetelerini de davet etmektedir. "Acele et Mizan. Arş ileri Serbesti İmdat Osmanlı! Sebat et İkdam! Hakperest matbuat, hep hücum edelim! İşte kal'ai istibdat! İşte şehidi hürriyet, zincirlere bağlanıyor. Bize imdat diye kollarını uzatıyor. Kale ise zayıftır, sihri iledir ki kuvvetli görünüyor. Kale muhafızları da sihirle bağlı! İşte Volkan... Sancaktarlık vazifesiyle ilerliyor. Arş ileri! Şehit olursam da siz dönmeyiniz! Zira zafer bizdedir. Emin olunuz ki Hak bizimledir. Müfteriler. Kâmilin namusu ikmal edilecektir, ikmal!"(2).

Volkan yalnız kalmamıştır. Vahdetimin "hutbe usulü ve nidalı feryatlarla" harekete çağırdığı bütün gazeteler Vak'ayı alkışlayacaklardır. Volkan nasıl muhalefet saflarm

(1) Mustafa Baydan Zikredilen Eseri, s. 15 16.
(2) Vahdeti: Hacamatı Ahrarane (Volkan 1324 1908, No. 49, s. 1).

da yalnız kalmamışsa, İttihadı Muhammedi de diğer muhalefet partileri tarafından desteklenmiştir. Ahrar Fırkası bunlardan birisidir. Yalnız daha önce de belirtildiği gibi bu alanda liderlik Muhammedi'lere aittir (1)...

31 Mart olayları

Elverişli ortamı bulan fikirler ve kişiler çeşitli hareketlere geçmişlerdir.

Öncü olaylar(2): 31 Marttan birkaç ay önce muvaffak olamamış iki hareketten bahsedilir. Bunlardan birincisi Kör Ali Vakası'dır. Kör Ali isimli bir hoca, 7 Ekim 1908 günü, Fatih Camii'nde, öğle namazından sonra cemaate ezeli irtica parolasını vermiştir: "Din ve şeriat elden gidiyor! Oruç tutulmuyor! Kadınlar yüzleri açık geziyor!" Meşrutiyetin büyük ümitlerle ilanından üç ay sonra, Volkan'ın lavlarını saçmaya başlamasından dört beş ay önce, Kör Ali olayları birbirine bağlayan bir irtica olayının başında, bir çeşit Kabakçı Mustafa davranışları ile gittikçe kabaran bir kalabalığın başında Yıldız Sarayı'na gitmiş, Abdülhamid'e ve yakınlarına şeriatın nasıl elden gittiğini tekrarlamıştı: Meyhaneler kapanmalıydı. Fotoğraf çektirmek yasaklanmalıydı. İslam kadınları sokağa çıkarılmamalıydı. Kör Ali'nin suç ortağı bir hoca, başmabeyinciye açıkça: "Kanunu Esasi'yi istemiyoruz" demiştir. Kör Ali bizzat Abdülhamid'e:

(1) Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 245.

(2) Her iki olay hakkında bk. Sabah 1324 1908 (No: 6841, 6848, 6858, 6869, 6876, 6877, 6935); Boşboğaz (6 Ekim 1324 1908, No. 21, s.2); Mustafa Baydar: Zikredilen Eseri, s. 8; Ali Ccvat Bey'in Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 15.

"Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, meyhaneler kapanmalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor" demiştir. Vaka güç bastırılmış, elebaşılar asılmıştır.

Bu hareketi birkaç gün sonra bir ikincisi takip etmiştir. Beşiktaş'ta bir Müslüman kadının Hıristiyan bir gence kaçması üzerine, galeyana gelen bir kitle, Rum gencinin bulunduğu karakola hücum ederek, polisin gözü önünde öldürmüşlerdir. Öldürme sebebi aynıdır: "Şeriat mahvoluyor! Zira ırz ve namus gâvurların ayakları altına atılmıştır!"

Bu olayların yönünde yürüyerek, bu zihniyetin tezahürlerine tutuna tutuna daha koyu irtica hareketine varmak mümkündür.

31 Mart 11 Nisan 1325 (13 24 Nisan 1909)
olayları:

Rumeli'den İstanbul'a getirilmiş en seçkin birlikler, ikinci, üçüncü ve dördüncü avcı taburlarıydı. 4. Avcı taburu Taşkışla'ya yerleştirilmişti.

"Vak'a", Taşkışla'ya yerleştirilmiş olan 4. Avcı Taburu eratının subaylarını kışlaya hapsettikten, hatta bir kısmını ağaçlara bağladıktan sonra sabaha karşı Sultanahmet meydanında toplanmalarıyla başlamıştır. Meydanda toplanmış olan beş altı bin asker sabahın ilk saatlerinden itibaren silah sesleriyle İstanbul halkını dehşet içinde uyandırmışlar ve hareketi, Muhammedi'lerin devlet prensibini bağırarak ilan etmişlerdir: "Şeriat isteriz!"

Askerlerin başında Hamdi Çavuş, Bölükemini Meh

met, kamacı ustası Arif vardır. Meydanda toplananlar siya-si isteklerini beş noktada toplamışlardır. Bunlar, "meydan isteklcridir"(l): .

1 Kabinenin toptan çekilmesi; 2 Volkan'm ilan ettiği dört beş "herifi naşerif "in sınır dışı edilmesi (Bunlar Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza, Hüsyein Cahit, Talat, Rahmi ve Bahattin Şakir Beyler olarak belirtilmiştir); 3 Harbiye Nazın Ali Rıza Paşa ile Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşamın azledilmesi; 4 Alaylı subaylardan açığa çıkanlarak mağdur edilenlerin yerlerine geri alınması; 5 Ahkâmı Şer'iyenin (dini kaidelerin) tamamen uygulanması; 6 Bu harekete katılanlann affedilmesi.

Askerler arasında ilmiye mensupları bilhassa göze çarpmaktadır. Hamdi Çavuş'un karşılığı olarak İlmiye'nin lideri Ahmet Rasim Avni Hoca'dır. İrşat heyetleri halinde kışlalar ziyaret edilmekte, bütün eratın bu olaya katıhnala

(1) Sözü edilen olaylar hakkında s. 117,1. nolu notta zikredilen makale ve kitaplar dışında bk. Mahmut Muhtar Paşa: Maziye bir Nazar, s. 101 Mehmet Memduh: Esvatı Sudur (1328), s. 52 Ahmet Saip: Tarihi Meşrutiyet (13288), s. 86 111 Mehmet Murat: Tatlı Emeller Acı Hakikatlar (1330): Şerif Paşa: Mücahedei Vataniye (1330), s. 22 28. Olayların takibi için zamanın gazeteleri: Osmanlı 1325 No: 22,29,33, 34,35,37,38,39,42,44,46 48,70); Hürriyet 1325 (No: 15, 16); Kadıköyü 1325 (No: 2); Şikâyet 1325 (No: 2); Siperi Saika (No: 7); Salnamei Servetifünun 1326 (No: 2); Siperi Saika (No: 7); Salnamei Servetifünun 1326 (1910), s. 110 ve müt. makaleler: Lütfi Fikri: Ne elim mazhariyet (Ifham 1912, No. 111/295); Celal Nuri: 31 Mart (Edebiyatı Umumiye Mecmuası, Cilt 3, No: 62 63, s. 593 596); Utarit ve Servetifiinun'un özel sayılan (1325); Tarihi vakalardan 31 Mart Vakası'mn iç yüzü (Büyük Gazete No: 20,21 10,17 Mart 1927); Süleyman Kâni îrtem: Saray ve Babıalinin iç yüzü (Akşam 12 Haziran 1936); yine bk. Ahmet Bedevi Kuran: İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler (1949), s. 278, Ahmet Bedevi Kuran: Osmanlı İmparatorluğu'ndan İnkılâp Hareketler ve Milli Mücadele, s. 460 471.

n telkin edilmektedir. Kısa bir süre içinde İstanbul'un çeşitli semtleri asker kontrolü altına alınmıştır. Askerler subaylar üzerine ateş etmekte, ölüm vakalan artmaktadır. İstanbul'un üzerine bir dehşet ve anarşi havası çökmüştür.

Mebuslardan bir kısmı meclise girmeye muvaffak olmuşlardır. Bu arada Adliye Nazın Nazım Paşa, Ahmet Rıza Bey'e benzediği için, Lazkıyye mebusu Aslan Bey de Hüseyin Cahit Bey sanılarak öldürülmüşlerdir. Bahriye Nazırı Rıza Paşa yaralanmıştır.

Bu "cehennemi gün"ü anlatan bir mebusa göre Meclis-te kırk kadar mebus toplanmıştır. Meclis askerin kordonu ve kontrolü altına girmiştir. Askerlerin himayesinde Meclise heyetler gelmekte, bu heyetlerin başında hocalar bulunmaktadır. İstekleri kanşıktır, esassızdır ve ithamlarla doludur. Bir manga kadar askerle Meclise giren Ahmet Rasim Hoca ve temyiz azalanndan Haydar Efendi, kürsüden itham, tehdit ve taleplerini bildirmiştir. Bunlar da "Meclisteki isteklerdir."

Bir kere mebuslar içinde dinsizler vardır, bunlar temizlenmelidir. Sonra azınlıklar istese de istemese de İslam ilkeleri kanunların temeli olacaktır. Şeriat bütün fert ve devlet hayatına nüfuz etmeli ve düzen vermelidir. Mebuslar dindar olmalıdır. Avrupa bize karışamaz, ondan pervamız yok. Kız erkek talebeleri bir arada okutacak "İnas mektepleri" şeriata aykırı olduğu için lüzumsuzdurlar: "Hüseyin Cahit şeriat hakkındaki makalelerini kimseye yutturamaz."

Neferler, bu sözleri dinledikten sonra "işte bizim isteğimiz budur" demekte ve aksakalh bir alaylı yüzbaşı sıralar üzerine çıkarak şeriat uğrunda hayatını feda edeceğini söylerken, askerler ağlaşmakta ve nutuk şöyle bitmektedir:

Alaylı yüzbaşı açığa çıkarılmıştır, çoluk çocuk sahibidir, mağduriyeti şeriata aykındır(l).

Başlarında, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey bulunan mebuslar, kabineye itimatsızlık beyan edilmesi ve çekilmesini istemişlerdir. Meclis saray ve isyancılar arasındaki temasları mabeyn başkâtibi Cevat Bey sağlamakta, şeriat isteklerini cevaplandırmaktadır.

Başta Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey olmak üzere, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve bütün nazırlar çekilmişlerdir. Tevfik Paşa sadarete getirilmiş, Padişah Hattı Hümayunumda şeriat esaslarına "bir kat daha dikkat olunması'mı bildirmiştir. Yeni kabine, vilayetlere gönderdiği bir telgrafta Vak'ayı yumuşak bir görüşle tahlil etmiş ve isyancıların topye kün padişahın affına mazhar olduklannı resmen bildimıiştir(2).

31 Mart Vakası on bir gün sürmüştür. Bu süre içinde Osmanlı başkentine neferler ve alaylılar hâkimdir. Silah depolan emirleri altındadır(3). İlmiye sınıfına mensup bir

(l)Babanzade İsmail Hakkı: Cehennemi bir gün (Yeni Gazete, 17,18Nisan 1325 1909)

(2) Vakadan önce ve sonraki resmi tebliğ, tamim ve diğer vesikalar için bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi; Zikredilmiştir, s. 88 100.

(3) Cemiyete yazılan askerler vardı, cemiyet ile askerlerin bağlılığına bir misal olmak üzere şu havadis ve yazılar zikredilebilir:' 'Yaşasın ittihadı Muhammedi. (Alay (5) Tabur (4) namına 'Tabur kalem odasında müstahdem Mehmed Hulusi, Nuri, Mehmed Nuri, Mustafa bin Ömer Remzi, Ali Rıza, Hasan bin Ali, İbrahim bin Mehmed, Hafız Yakup, Mehmed Cemal" (Volkan, 18 Mart 1325) Diğer bir ilan da şudur: "Asker arkadaşlarımdan rica. Muazzez kardeşler. Şeri ati Garrai Ahmediyenin kabulü için etmiş olduğumuz nümayişte perakende hizmetlerde bulunan rüfekanın noksan eslihaları Tophane fabrikasınca yerilmiş idi. Eslihanın bir kısmı hâlâ fabrikaya teslim edilmediği cihetle herkes bulunduğu mevkide usulü veçhile teslim edilmesi ve bir de vatandaşlarımızın yedlerinde miri esliha görüldüğü takdirde alınıp gönderilmesini Şeriatı Muham mediye namına rica eylerim, zira millet malıdır, ziyanına çalışan indelnas menfur olacağı gibi in dullahta mesuldür. Tophane Sanayi Alayı'nda Erzurumlu Halis Abdullah" (Volkan, 4 nisan 1325) ' 'Umum Asker kanndaşlanmıza bimasihat" başlıklı yazıda şöyle denilmektedir:" 1 nisan sene 1325 tarihli Meclisi Mebusan dairesinin önünde içtima eden asakir i şahanenin efkân herkesçe malum olmuştur. Cenabı Allah'ın yardımıyla arzumuza nail olduk ve bu harekâtımızı Düveli ecnebiyeye varıncaya kadar takdir ettirdik. Şükürler olsun askerlik namına şu kazanmış olduğumuz namı celil ile iftihar etmeliyiz... Nizamiye Alay 1 T. 3 K. 2 Çavuş Çerkeş Ahmed, Birinci Nişancı T. 2 Emini Bölük Çerkeş Sait Bey" (Volkan, 5 Nisan 1325).

çok hoca da manevi destek olmuşlardır(l). "Mektepliler", bilhassa Harbiye talebesi bu harekete hiçbir suretle iştirak etmemişlerdir.

İktidar partisi olan İttihat ve Terakki'nin idarecileri bilhassa Selanik'e sığınmışlardır. İstanbul'da fırka kulüpleri basılmış, Tanin ve Şurayı Ümmet matbaaları yağma ve tahrip edilmiştir. Hareket İttihatçılar aleyhinde bir seyir takip etmiştir. Bununla beraber yeni olan her şey şeriata aykırıdır diye tahrip edilme yoluna gidilmiştir. Rivayetlere göre kıravatlar koparılmış, kahvelerdeki resimler indirilmiştir. Hürriyet sarkılan yasak edilmiş, plaklar kırılmış. Açık saçıklık iddiasıyla kadınlar tehdit edilmiştir. Kadın dernekleri basılmıştır. Bu hareketin adı da "çok şükür şeriatı kurtardık" olmuştur. Mektepli insanlar birer düşman görülmüştür. Birçoğu yaralanmış, bir kısmı öldürülmüştür. İstanbul hürriyetle şeriatın çarpıştırılmak istendiği kanlı bir meydan haline getirilmiştir. Bozuk düzen fikirlere İslamcı bir şekil giydirerek, şahsi menfaatler tatmin edilmek istenmiştir.

(1) Askerlerle Volkanlı Ulemanın birliğini gösteren şu yazı ve ilanlar ilgi çekicidir:

Vahdeti: Asker kardaşlarımızdan selameti vatan namına rica "... Mesela dördüncü Avcı Taburu Altıncı Alay namına kadınlarımızın Beyoğlu'nda vs. münasebetsiz mahallerde, öyle açık saçık gitmemelerini talep ediyor. Evet: biz de sizinle beraberiz. Lakin, bize matbuata biraz müsaade ediniz ki, şimdiki halde pek büyük işlerle meşgulüz, onları yoluna koymak için çalışalım, badehu, o sizin dediklerinizin kaffesi olmazsa o vakit süngülerle en evvel beni öldürünüz." (Volkan 1325, No. 108) Aynı sayı, s. 4'te şu ilan okunmaktadır: "İslam kadınlarımız Bedestan Çarşuyu Kebirinde ve Beyoğlu cihetlerinde ve bazı bed mahallerde dolaşmaları ve dükkânlar içinde ahzü ita eylemekte oldukları Şer' i Şerif hilafında olduğundan hamiyetmendan İslam kadınları bu halden feragat eylemeleri umum asker kardeşlerimiz tarafından ihtar olunur. Umum askerler" Osmanlı (6 nisan 1325), s.3: "... Dün ulemayı kiramdan müntahap bir heyet taraf taraf kışla ve taburları dolaşarak efradı asakiri Osmaniyeye vaiz ve nasihatta bulunduktan soma devam ve bekayı meşrutiyet hakkında gayet müessir dualar okumuşlardır."

Nihayet Rumeli'nin çeşitli merkezlerinde reaksiyonlar başlamış, Selanik'te bir miting tertip edilmiştir. İttihat ve Terakki Teşkilatı Saray'ı bir telgraf ve tehdit yağmuruna tutmuşlardır. Alelacele kurulan "Hareket Ordusu" İstanbul üzerine yürümüş, 24 Nisan 1909 tarihinde şehre girmiştir. Türk Devriminin müstakbel liderleri bu hareketin bastırılması olayında birbirlerini tanımışlardır. Peyki Şevket gemisi kumandanı Hüseyin Rauf Bey (Orbay) Ayasta fanos (Yeşilköy) telgrafhanesinde Mahmud Şevket Pa şa'nın yanma girdiği vakit, Paşa istanbul'a yürüyen kıta kumandanlarından Ali Fethi Beyin (Okyar) telgrafını okuyor ve karşısında duran Hareket Ordusu Erkânıharbiye Reisi Mustafa Kemal Bey'e (Atatürk) bu telgrafın karşılığını yazdırıyordu. Aynı gün İsmet Bey'in (İnönü) birliği de Yıldız Sarayı'nı kuşatmış bulunuyordu (1).

Vak'anm sonu da sarsıntılı olmuştur. Divanı Harpler geniş ölçüde idam karan vermişler, İstanbul'un belli başlı meydanlarında kurulan sehpalar, başta Vahdeti olmak üzere Vak'a faillerinden birçoğunun cesetlerini teşhir etmişlerdir.

Vak'anın serpintileri: 31 Mart'ın öncüsü olaylan hatırlatan şekillerle, Osmanlı ülkesinde yer yer başgösteren gerici hareketlere de rastlanmıştır. Bunlar 31 Mart'ı devam ettirmişlerdir. Fakat yanmalarıyla sönmeleri arasında uzun bir süre yoktur. Zamanın salnameleri ve basını bazı serpinti hareketlerden bahsetmişlerdir. Tanin'e göre Bergama, Karahisar, Adana, Erzurum, Diyarbekir, Van, Medine ve Şam'da cereyan eden olaylara askerler de katılmışlardır

(1) Haluk Y. Şehsuvaroğlu: Zikredilen Makale.

(1). Salmamei Servetifünün, 1909 (1325) yılının olaylarını tahlil ederken özellikle Adana Vak'ası üzerinde durmuştur. Adana'da yağma ve yangınlar arasında silahlı çarpışmalar olmuştur. Mersin bu olayın tesiri altında kalmıştır. Erzurum Vak'ası da, sarsıntılı geçmiştir. Her iki harekette, kısa zamanda bastırılmıştır (2).

31 Mart Vak'asının Yorumları

Volkancı Yorumlar: En geniş yorumlara, İttihadı Muhammedi tarafından tamamıyla benimsenmiş fikirler halinde, Volkan sütunlarında rastlanacağı tabiidir. Şeriat kaidelerinin günlük hayata uygulanması örneklerini de aynı gazetede bulmak kabildir (3).

Volkancılar, vak'ayı, İttihadı Muhammedi Fırkası'nm gayesini gerçekleştirici bir olay olarak karşılamış ve se lamlamışlardır. Volkan'ın 31 Mart'ı öven satırları arasında, hareketin sevk ü idaresiyle, büyük işlerle meşgul olunduğu okunmaktadır. İttihadı Muhammedi bu zaferi kendine maletmiş ve diğer siyasi partilere nazaran bir üstünlük kazandığını açıklamıştır. 31 Mart Vak'ası, fırkanın Gebze şubesine göre, Meşrutiyet İnkılâbını tamamlayan, sosyal ve dini bir harekettir. Zira Meşrutiyetin başından beri İslam milleti üzerine çökmüş olan zulüm ve istibdat bu dini inkılâp ve Tanrı kudretiyle kahredilmiştir (4).

(1) Tanin (10,11,15 Mayıs ve 4,11 Haziran 1325 tarihli sayılar).
(2) Salnamei Servetifünün 1326 (1910), s. 114 15.
(3) Bk. s. 138, not. 2.
(4) Gebze Şubesi'nin bir mektubundan (Volkan 1325 1909, No. 108,, s. 4) Mehmet Emin Hayreti: Beyanı Hakikat (Volkan, 1325, No. 109, s.1 2.)

Basındaki diğer yorumlar: Volkancı görüşleri devam ettiren diğer gazeteler de aynı tezleri savunmuşlardır. Meşrutiyet tehlikede değildir. Bilakis tehlikede olan Meşrutiyeti "şanlı askerler" kurtarmıştır. İttihatçı zulmü son bulmuştur. Serbesti'de İvanzade M. Süleyman "hakikat gizlenemez" demekte ve yeni hareketi selamlamaktadır. Yaşasın Meşrutiyetin tek koruyucusu olan şeriatımız (1). Zaten bütün gazeteler, halk nazarında ne oduğu belli olmayan şeriatı "yaşasın" nidalarıyla selamlamışlardır. Mi zan'da Murat Bey Osmanlı askerlerinin dünya tarihinde görülmemiş bir kahramanlık gösterdiğini belirtmiştir (2).

Prens Sabahattin'in Yorumları: 31 Mart 1325 hadisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde kara bir leke addedilmeden evvel, Hareket Ordusu'nun 11 Nisanda İstanbul'a girmesinden ve hadiseyi irtica olarak tavsif etmesiyle patlak verdiği tarih arasındaki kısa müddet zarfında, ortalama yoruma tabi tutulmuştur. Bu ortalama yorum, Ahrar fırkasının neşir organı olan "Osmanlı" gazetesi ve "Sultan zade Sabahaddin Beyin beyannamelerinde" görülmüştür. "Sultan zade Sabahaddin Bey" hareketi takbih etmemektedir. İtihadı Muhammedi'nin bilhassa istinad ettiği, hadise kahramanı iki unsura hitaben neşrettiği açık mektuplarda, ulema ve askere muvaffakiyet temennisinde bulunmaktadır. Ulemanın "bugün her zamandan ziyade" çalışması gerektiğini işaret eden Prens, meşrutiyeti yad illerde uzun

(1) Hakikat Gizlenemez (Serbesti, 2 Nisan 1325); Şeriat Esası Meşrutiyet (Serbesti), 4 Nisan 1325).
(2) İnkılâbı Sahih ve Teşekkürat (Mizan 1 Nisan 1325).

seneler müdafaa edenler adına kendilerine şükranlarını sunmakta ve teşübbüsü şahsinin (ademi merkeziyet ibaresi ile birlikte değildir) bir ayetle temhirini hatırlatarak vatandaşlar arasında uzayıp giden garazlara derhal ve kati bir son vermeğe çalışmalarını Osmanlı menfaatleri namına rica ve kendilerine muvaffakiyet temenni etmektedir. "Asker kardeşlere" hitaben kaleme aldığı mektubunuda ise, Prens Sa bahaddin askerlere şeriat istemelerine mukabil şeriat emrine muti, bulunmaları icap ettiğini hatırlatmaktadır. Prensin endişeleri bilhassa askerlerin şeriat tatbiki maksadıyla tevessül ettikleri kati ve sarkıntılıklar üzerinde toplanmaktadır. Prens Sabahaddin'in bu tavsiyelerinden şu neticeye varmak mümkün olabilir: Gerek ulema, gerek asker vazifelerini yaptıkları takdirde bu hareketle vuku bulan tahavvüle rin yani Ittihad ve Terakki hâkimiyetinden kurtulan meşrutiyetin muvaffakiyeti muhakkaktır. Prensin ve Osmanlı gazetesinin varmak istedikleri netice budur (1).

İlmiye'nin Yorum: Ortalama yorum bahsinde "Cemiyeti îlmiyei İslamiyenin" 3 Nisan tarihli beyannamesini de hatırlamak icap eder. Bu beyannamede, "Meb'usanı kiramın" hayatlarından endişe ile istifa etmek arzuları reddedilmekte, istifa edeceklerin hain i vatan addedilecekleri bildirilmektedir.

Ortalama yorumdan kasdımız, 31 Mart Vak'asının irticaine değil, hükümet ve İtihad ve Terakki hâkimiyetinin değişmesine istikbal için ümid bağlanmasıdır.

(1) Prensin Osmanlı gazetesinde çıkan, açık mektupları: Sultanzade Sabahattin Beyfendinin Ulemai Kirama Hitaben Açık Mektupları (5 Nisan 1325) Asker Kardaşlanmıza (1 Nisan 1325).

Ayrıca bazı gazeteler de ümide bağlanmışlar. 31 Mart 11 Nisan süresince mevcut anarşi havasını toz pembe göstermek yoluna gitmişlerdir. Ittihad ve Terakki'nin saptığı dikta sisteminin bütün muhalifleri 31 Mart hareketinde, îttihadçılann iktidardan uzaklaştırılması ümidini ve bir kurtuluş ışığını görmüşlerdir. Siyasi partilerin "Heyeti Müttefikai Osmaniye" halinde birleştirilmesi teşebbüsü bu ümidin bilhassa Osmanlı gazetesi tarafından açıklanan bir sonucudur (1).

31 Mart Vak'asmın Sonuçları:

Abdülhamid'in hali: İslamcı görüşlerin soysuzlaştırı larak bir irticai harekete bağlanması üzerine, Osmanlı tarihinin büyük olaylarından birisi ortaya çıkmıştır. İkinci Abdülhamit, şeriat ilkelerine dayanılarak, îttihad ve Terakki Kabinesi'nin Şeyhülislamı Mehmet Ziyaeddin Efen di'nin Fetvası, "Ehli hal vel akd" olan Meclisi Umumii Milli'nin (Ayan ve Mebusan Meclisleri) tasdiki ile hal edilmiştir. Osmanlı tahtını "Millet padişah bulur, padişah millet bulamaz" sloganının sahibi Beşinci Mehmed Reşat işgal etmiştir.

Hal' fetvası ve Meclisi Mebusan kararı klasik üslupları içinde ilgi çekici noktaları kapsamışlardır.

(1) Heyeti Müttefikai Osmaniye'ye katılan siyasi demekler ve partiler şunlardır: "Osmanlı Îttihad ve Terakki Cemiyeti.

Fetva şu anahatta dayanıyordu: Zulmü itiyad edinmiş . olan, müslümanlarm İmamı Abdülhamit iyiliğe dönmeye yemin etmişken, sözünde durmamış, büyük fitne çıkarmakta ve mukatelede ısrar etmiştir. Ülkenin her tarafından "mahlu" tanındığına dair haberler gelmektedir. Kendisinin yerinde bırakılması tehlikeli, uzaklaştırılması faydalıdır. Bu bakımdan iki yol vardır: Kendisine tahtından feragat teklif edilebileceği gibi hal'i de mümkündür. Karar meclise aittir (1).

Osmanlı Ahrar Fırkası Ermeni Daşnaksütyun ve Rum Cemiyeti Siyasiyesi Fırkai İbad (Demokrat) Arnavut Başkim Merkez Kulübü Kürt Teavün Kulübü çerkes Teavün Kulübü Bulgar Kulübü Mülkiye Mezunin Kulübü Cemiyeti Tıbbiyei Osmaniye ve sair kulüp ve heyetler ile, bilumum ceraidi Osmaniye" bk. Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 275 276.

(1) Abdülhamid H'nin, Şeyhülislam Mehmed Ziyaeddin imzalı hal fetvası, Osmanlı teokrasisine ait bir vesika olmak bakımından önemlidir. Fetvanın tam metni şudur: "İmam ül Müslimin olan zeyd bazı mesail i mühimme i şer'iyeyi kütüb i şer'iyeden tay ve ihraç ve kütüb i mez küreyi men ve hark ve ihrak ve beytülmalde tebzir ve israfla masuğ ı şeri hilafında tasarruf ve bilâ sebeb i şer'i kati ü habs ve tagrib i raiyye ve sair güne mezalimi itiyad eyledikten sonra salâha rücu etmek üzere ahd u kasem etmişken yemininde hanis olarak emval ve umur ı müslimini bilkülliye muhtel kılacak fitne i azime ihdasında ısrar ve mu katele ika etmekle menea i müslimin zeyd i mezburun tegallübün izale ettiklerinde bilad ı lslamiyenin cevanib i kesiresinden mezburu mahlû tanıdıklarına dair ahbar ı mütevaliye vürud edip mezburun bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz almağin zeyd i mezbura imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal eylemek suretlerinden hangisi erbeb i hail ü akd ve evliyay ı umur tarafından ercah görülürse icrası vacip olur mu?"

El cavab: Olur
Ketebehu el fakir Es Seyid Mehmed Ziyaettin ufiye anhu"
(Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, zikredilmiştir s. 148).

Halifelik akdini çözen ve bağlayan unsur (Ehli hal vel akd) olarak toplanan Osmanlı Parlamentosu da, Fetvada gösterilmiş olan yollardan ikincisini seçmiş ve İkinci Abdül hamit İslam halifeliğinden ve Osmanlı Sultanlığından ıskat edilerek meşru Veliahd Mehmed Reşat'ı "islâs etmiştir." (1)

Çok partili rejime indirilen darbe: 31 Mart Hareketi'nin diğer sonuçlan bilhassa üzerinde durulmaya değer, tttihad ve Terakki iktidarda kalmış, memleketi büyük bir terör havası sarmıştır. Örfi idare ilan edilmiş. Divanı Harpler kurulmuştur. Muhalefet susturulmuş, umumi efkâr rejimi büyük bir darbe yemiştir. Zaten çelimsiz olan siyasi partilerin büyük bir kısmı ortadan kaybolmuş, bir kısmı bu arada İtihadı Muhammedi ve Ahrar Fırkalan kapatılmıştır. Muhalefetin birleşik kitle haline gelmesi için 1911 yılını beklemek gerekir (2).

31 Mart Vak'asının İslamcı cephe tarafından mahkûm edilişi: 31 Mart hadisesi, Osmanlı tarihinde, umumi olarak, bir irtica felaketi halinde tavsif edilmiştir.

(1) Abdülhamil H'in Osmanlı Parlamentosu (Meclisi Umumi i Milli) tarafından kabul edilmiş olan hal kararının metni şudur:

"Bin üç yüz yedi senesi Rebiülahirinin yedinci ve bin üçyüz yirmi beş senesi Nisanının ondördüncü Salı günü saat altı buçukta Ayan ve Mebusandan mürekkeden Meclis i Umumi i Milli halinde içtima eden heyette okunan ve zi ri Şeyhülislam Mehmet Ziyaettin Efendi imzasıyla mümzi bulunan fetvay ı şer'ide münderic şıkkaynden hal'ciheti rüchan ı müdellel ile bil ittifak tercih ve kabul olunarak Sultan Abdülhamid i Sani Hilafet i Islamiye ve Saltanat ı Osmaniye'den iskat ve Veliahd ı meşru Mehmed Reşad Efendi Hazretleri Sultan Mehmed Han ı Hamiş unvanıyla makam ı hilafet ve saltanata is'ad ve iclas edilmiştir. (Takvimi Vekayi, No. 194, 15 Nisan 1325 (Ali Cevat Beyin Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 153 154.

(2) Bu hususta daha fazla bilgi için şu kitabımıza bakılabilir: Hürriyetin ilanı, s. 17.

"Cemiyeti İlmiyei İslamiye Merkezi Umumisi" 8 Nisan Beyannamesiyle, mukaddes İslam namını siper ederek teşekkül eden İttihadı Muhammedi Partisi'ni tel'in etmekte ve halk ile ulema arasındaki iyi münasebetleri yaraladığını bildirmektedir. "Volkan" ceridesine gelince, böyle bir "varakparenin" okunması dahi insanda tereddüt ve şüphe uyandırır mahiyettedir. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ise, vaazlarında tehlikeyi evvelce keşf ve işaret etmiş bulunmaktaydı. Sırat ı Müstakim, Ha'l Fetvası ve Meclisi Umumu Milli Kararnamesine eklediği yazısında, "Cemiyeti İlmiyei îslamiye"nin fikrine tamamıyla iştirak etmiştir. Adana vakası hakkında Camiülezher Şeyhülmeşayihi (rektörü) Şeyh Selimülbeşeri ilmi öğütte bulunmuştur. Hindistan müslümanlan Abdülhamid'in meşru hal'ini, ve mes'ud Osmanlı devrimini alkışlamışlardır (1).

31 Mart hadisesi bu suretle İslamcı cephede büyük bir ifrat ve irticai bir ayaklanma olarak kaydedilmiştir. Bununla beraber, 31 Mart 11 Nisan süresi içinde, İlmiye çevresinin topyekün aynı kanaatte olduğunu söylemek güçtür.

31 Mart Vak'asını irtica olayı olarak kabul etmeyen yorumlar: Bu yorum bilhassa İttihatçılar iktidardan düştükten sonra ileri sürülmüştür. Yahutta memleket dışında İttihatçılara karşı bir muhalefetin görüşü olarak belirmiştir. Bir bakıma, Ayasofya Meydanı'ndaki toplantı Fir zovik Besasını andırır. Şeriat istemek zulm istemek değil

(1) Beyannamenin tam metni için bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, zikredilmiştir, s. 134.

dir. Ve nihayet 31 Mart bir irtica hadisesi değildir (1). Şerif Paşamın bu fikrini Mizancı Murat Bey düzeltecektir. Bu yanm kalmış bir harekettir. Makyavelci bir takım kimseler ve başsız kalmış Avcı taburlarının yersiz hareketleri sonunda "matlûp hasıl olamamıştır" (2). Asıl hükmü, isyancıların meydan isteklerini Meclis kürsüsünde dile getiren Ahmet Rasim Avni Hoca mütarekenin bulanık iklimi içinde vermiştir. "31 Mart hadisesi bir hareketi irticaiye değildi" (3). Bu tezlere göre bir tahrik eseriydi. Tahrikçi ise İttihat ve Terakki idi.

Bugün de 31 Mart Vak'asının gerçek sebeplerini bilmiyoruz. Hareketle ilgili yapımlar serbestçe seçtikleri vesikaları konuşturmaktadırlar (4). Bir kısmı da bu "fa cia'mm tahrikçilerini başka alanlarda aramaktadırlar. (5)

Gerçek odur ki, 31 Mart Vak'ası, nereden ve kimden tahrik görmüş olursa olsun, geriliğin tesiri altında kalabilen bir toplumun tabii mahsulüdür, bir din istismarcılığı örneğidir, özü bakımından da koyu bir irtica olayıdır.

*

Görüldüğü gibi, İslamcılık cereyanı sırf teorik bir hareket halinde kalmamıştır. İdeolojik bir role sahip olarak,

(1) Şerif Paşa: Mücahedcl Vataniye (1330), s. 22 28.
(2) Mehmcd Murad: Tatlı Emeller Acı Hakikatlar (1336), s. 79.
(3) Ahmet Rasim (Avni, hoca): 31 Mart Hadisesi Bir Hareketi İrticaiye Değildi (Aemdar, 1335, No. 167/1477) A.R.: Akşamın İtirazına Cevap Alemdar 1325 1919, No. 169/1479).
(1,2) İsmail Hami Danişmend ve Cevat R. Atılhan'ın zikredilen eserleri bu durumun örnekleridir.

siyasi hayata kanşmış, olaylar yaratmış, yorumlamıştır. Bir umumi efkâr yapıcısı olmuştur.

Siyasi partiler islamcı görüşlere çeşitli açılardan bakmışlardır. Hıristiyan unsurların da yer aldığı geniş bir ülke içinde, bazı partiler İslamcılığı bir eğitim meselesi, medrese ıslahatı olarak kabul etmişlerdir. Bazı partiler ise, din devlet ayrılmazlığını, meşrutiyet müesseselerinin kaynağı saymışlardır. Bir kısım partiler bu alanda sessiz kalmışlardır.

İslamcı fikir ve davranışların siyasi partiler tarafından benimsenmesi herşeyden önce bir taktik meselesi sayılmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu demokratik anlamda bir siyasi hayata ve çok partili rejime ilk olarak 1908'de kavuşmuştu. Geleneklere ve "Asiyai itikatlara" bağlı bir toplum içinde partiler kitlenin, seçmenlerin isteklerine uygun hareket tarzları bulmakla ödevliydiler. İslami teokratik bir saltanat kadrosu içinde, İslamcı cephe mensuplarının ileri sürdükleri fikir ve teklifleri karşılamakla zorunlu idiler. Bu çok zor olmuştur.

Bununla beraber, asıl mesele, dini inanç ve davranışları, şahsi ve siyasi çıkarları perdelemek, dini siyasete alet etmek amacı ile yapılmış hareketlerdir. Bunlar koca bir imparatorluğu köklerinden sarsmış kanlı olaylardır. 31 Mart Vak'ası bu olaylar bütünü içinde gerçek yerini bulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMCILIK CEREYANININ BUGÜNE BIRAKTIĞI MESELELER

I

Milli Hâkimiyet Yolu ile Laik Devlete Geçiş Hareketinin Uyandırdığı Tepkiler

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (TBMMH) her çeşidi ile saltanat ve teokrasiyi reddeden bir devlet ve hükümet sistemi olarak vücut bulmuştur. İmparatorluğun yerine geçen bu yeni siyasi kadro içinde de,teokratik bir yapının doktrincisi ve en kuvvetli fikir akımı olan İslamcılık ceraya nı, bilhassa meşrutiyet yıllan boyunca elde ettiği hâkim mevkii ve kazançlan devam ettirmek iddiasından vazgeçmemiştir.

Türk Devrimi, bilhassa meşrutiyet devresi içinde gelişen Türkçü (milliyetçi) ideallerin izlenimini çektikleri milli devlet formülünün gerçekleştiricisi olmuş aksiyon yönünü teşkil etmiştir. 1920'de hazırlanan bu hareket gerçekleşme safhalannda muhafazakârların ve bilhassa ilmiye sınıfına mensup bir çevrenin reaksiyonları ile karşılaşmıştır. Bu reaksiyonlar teokratik saltanattan, laik ve demokratik Cumhuriyet'e geçilirken derece derece, açık veya gizli, zayıf veya kuvvetli bir şekilde devrim hamlelerini İslamcı açıdan yorumlamaya, değerlendirmeye, çoğu zaman da durdurmaya, halk hareketleri uyandırmaya te-

fi) İnkılabın Mübrem Mantığı (Hakimiyeti Milliye, 27 Şubat 1924).

şebbüs etmişlerdir. İnkılapçılar bu reaksiyonlar karşısında "devrim mantığı"ndan hareket etmişler, fakat İslamcı tezlerden faydalanmayı, başlangıçta, ihmal etmemişlerdir.

1 Devrimci hareketlerin şeması

Devrimi gerçekleştirme hareketleri şu safhalardan geçerek uygulanmıştır: 1 Milli hâkimiyet prensibine dayanan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabulü, 2 Saltanatın İlgası (1 2 Kasım 1922); 3 Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923); 4 Hilafetin ilgası ve maarif sisteminde yeniliklerin kabulü (3 Mart 1924); 5 Devrimci hareketlerin yapılışı (Tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka ve kıyafet yeniliği gibi hareketler); 6 Laikliğin Türk hukuk düzenine ve Anayasa sistemine ithali (1928, 1937).

Kısa bir deyimle, teokratik (İslami) bir monarşiden, laik demokratik sisteme, milli hâkimiyet kanalından ulaşılmıştır. Şeması çizilen hareketlere evvela terkibi bakımından İlmiye'ci üyeleri bol, muhafazakâr temayülü de barındıran bir organ (TBMM) tarafından başlanmıştır (1920 1923). Meclisin sonraki dönemine devrimci üyeler hâkim oldukları için, başlangıçta kendisini muhafazakâr sayan bir muhalefete rağmen, bu gibi hareketleri daha süratle kararlaştırmışlardır (1927 ve ötesi). Tek parti rejiminden çok parti rejimine geçildiği tarihten itibaren de, muhafazakâr fikirler serbest açıklanma imkânını bulmuşlar, Türk Devriminin dayandığı prensipler ve gerçekleştirmeler, şiddetli tenkitlere tâbi tutulmuşlar ve oy istismarcılığının konusu olmuşlardır. Pek tabii olarak, umumi efkâra

mal edilmiş olan bu meseleler, TBMM'ni tesirleri altında bulundurmuş, mebuslar ve hükümetler bu iniş çıkışlara tabi olmuşlardır. Devrim olayları ve karşılaştıkları tepkiler bu anahat boyunca incelenmelidir.

2 Gayede ikilik

Her devrim organı gibi, TBMM de, ilk döneminde, aralarındaki doktrin farkları ne olursa olsun yalnız ve yalnız, "memleketin kurtuluşu" fikri gibi genel, özel fikirleri unut turucu bir ideal etrafında birleşmiş kimselerden mürekkepti. Üstelik bu üyeler Meşrutiyetin acı tecrübelerine sahiptiler. Çeşitli vesikalara dayanılarak TBMMH'nin gayesi şöyle açıklanabilir: Hilâfet ve Saltanatı, vatan ve milleti, milli hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dahilinde kurtarma^1). Bu gaye bir tezadı barındırıyordu. Milli hâkimiyet, saltanatın reddi demekti. Reddedilen bir şeyin kurtarılması ise tezadın ta kendisiydi. Fakat ihtilal geçici bir süre için çeşitli fikir ayrılıklarını aynı potada eritmeye çalışmıştı. Gerçekten, Meclis'te hem devrimcileri hem de muhafazakârları yanyana, aynı aksiyonda birleştirmek gerekmişti.

3 tik Devrimci Köprübaşı:
Milli Hâkimiyet Prensibi

İnkılapçılar, TBMM'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na ait bir organ olmadığına inanmışlardır. Asıl gaye milli ve

(1) Tank Zafer Tunaya: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakterleri.

demokratik yeni bir devlet kurmaktı. İnkılapçılar, TBMM'ni bir "Müessisan Meclisi" (Kurucu Meclis) olarak kabul etmişlerdir. İnkılapçı görüş ilk olarak kuvvetini yeni bir Anayasa'nın, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun müzakeresi sırasında göstermiştir. Encümen sözcüsü TBMM'ni şöyle tarif etmiştir: Meclis, belki bir devrim mahsulü değildir, fakat bir devrim "âmilidir" (yapıcısıdır)(l). Bu kanunun 1. maddesi, Türk Devrimi için fevkalade önemli olan milli hâkimiyet prensibini kabul etmiştir: "Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." Muhafazakâr mebuslar, bu yeni esası şer'an açıklamış, şeriata uygunluğunu belirtmişlerdir (2) Oysa ki, bu madde bütün bir devrim mantığının hareket noktası olmuş ve devrimle bağdaşmayan müesseseler bu prensipten çıkarılan sonuçlara dayanılarak yıkılmıştır. Milli hâkimiyete uygunluk, eski devrin şeriata uygunluk tezi yerine geçmiştir^). Böylelikle, milli hâkimiyet yapıcı bakımdan demokratik bir sistemin temeli, yıkıcı bakımdan da teokratik bir saltanatın tasfiye prensibi olmuştur. 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu Türk siyasi tarihi ve hayatı içindeki önemli yerini bu suretle almıştır.

(1) Söz, Yunus Nadi Bey'e aittir. (TBMM Zabıt Ceridesi, c. 6, s. 129, yeni baskı).

(2) Mesela Siirt Mebusu Mustafa Sabri Efendi, Erzincan Mebusu Osman Fevzi Bey bu fikirdedirler (aynı eser, s. 330).

(3) Mesela, 1923 genel seçimine Dokuz Umde'lik Beyannamesiyle giren Halk Fırkası (CHP), şu esası ilan ediyordu: (... bilcümle havanın tanziminde, her nevi teşkilatta, idarenin alelumum tasarrufatında, terbiyei umumiye ve iktisat hususunda hâkimiyeti milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır." (Tarık Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 580).

4 "Taç giyen millet": Saltanatın Kaldırılması

Milli hâkimiyet prensibinden çıkarılan ilk sonuç, doğrudan doğruya altıyüz yıllık Osmanlı saltanatının ilgası olmuştur (1 Kasım 1922). İstiklal Savaşı'nm zaferle bitmesi, Batılı devletleri müzakereye girişmek zorunda bırakmıştır. Bu istek Babı Âli'ye bildirilmiştir. İmparatorluğun son Sadrazamı Tevfik Paşa durumu bir telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Telgraf Meclis'te beklenen fırtınalı havayı yaratmıştır.

Meclis'te beliren fikirler heyecanlı mahfazaları içinde, Türk devrimcilerinin içlerini dökmelerine en büyük imkânı vermiştir. Bu safhada, Meclis'te hâlâ İslamcı açıdan olayları açıklayanlar vardır ve bunlar saltanatın ilgasını şer'an ispat yoluna gitmişlerdir. Genel olarak, olayları laik açıdan yorumlayanlar, saltanatın reddiyesini demokrasiye dayamışlardır. Onlara göre, "Saltanata alışmış imparatorlar, milli hâkimiyetten canavar gibi korkarlar." Var olan Osmanlı saltanatı değil, milletin saltanatı "dır. İstanbul'da bulunan padişah bir haindir, o ve adamları "Lloyd George'un polisleridir." Nihayet İstanbul'da meşru bir hükümet yoktur. 23 Nisan'da TBMMH'nin kuruluşu basit "bir isyan değildi. Milli hâkimiyet ve istiklalin, Sevres muahedesine rağmen bütün dünyaya ispatı" olmuştur.

islamcı görüşlere sahip olan mebuslar da bizzat Kanunu Esasi'nin şer'i şerife aykırı olduğunu, İslam dünyası

ıın bağımsız ve koruyucu devletinin Türkiye olduğunu ileri sürmüşlerdir(l).

Fakat asıl mesele şuydu: İslamiyet hükümeti emrettiğine, Padişah aynı zamanda Halife olduğuna göre, saltanat kaldırılınca, Halife maddi iktidardan yoksun kalmayacak mıdır? Meclis bu soruya kesin olarak "hayır" demiştir ve meseleyi şöyle çözmüştür. 1 Bir kararla Osmanlı Impara torluğu'nun yıkıldığını, Türkiye Hükümetinin İmparatorluk yerine geçtiğini, milli sınırlar içinde imparatorluğun varisi olduğu ilan edilmiştir(2). 2 ikinci bir kararla Osmanlı Saltanatı kaldırılmıştır. Niçin bir Umumi Heyet kararı ile de, özel bir kanunla değil? Cevabı tarihi metinde açıkça yazılıdır: Çünki, 1921 Anayasasının 1. maddesiyle ilan edilmiş olan milli hâkimiyet esası zaten her türlü şahsi hükümet ve saltanat şekillerini kaldırmıştır(3). 3 Hila-

fı) TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24 (1960), s. 173,276,190,294, 306,311, 312. Bu konuşmalar ayn bir kitap halinde toplanmıştır, bk. Büyük İnkilabımız (Ankara 1338).

(2) Kararın metni: "Osmanlı İmparatorluğunun inkiraz bulup, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine dair heyeti umumiye karan.

Karar no. 307 30/10/1338 (1922)

Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu milli dahilinde y eni varisi olduğuna ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile hukuku hükümrani milletin nefsine verildiğinden istanbul'daki padişahlığın madum ve tarihe müntakil bulunduğuna ve İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp istanbul ve civarına Büyük Millet Mecli si'ne ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk hükümetinin hakkı meşruu olan makamı hilafeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi." (TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 311)

(3) Kararın metni şöyledir:

"Türkiye Büyük Millet meclisinin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümraninin Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Karan:

Karar no. 308 1 2/11/1338 (1922)

Bir kaç asırdır saray ve Babıâli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet azim felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe

fete gelince yerinde bırakılmıştır, monarşinin teokratik vasfına dokunulmamıştır. Halifeliğin dayandığı Türkiye Devleti'dir. Halifelik Osmanlı hanedanına aittir ve TBMM

intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk Milleti Anadolu'da hem harici düşmanlanna karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan saray ve Babıali aleyhine mücahedeye atılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti ve ordularını biteşkil harici düşmanlar saray ve Babıâli ile fiilen ve mü sellehan ve malum müşkilatı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş, bugünkü halas gününe vasıl olmuştur.

Türk Milleti saray ve Babıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu isdar ederek onun birinci maddesi ile hâkimiyeti Padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesi ile İcrai ve Teşrii kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilanı, sulh akdi gibi bütün hukuku hü kümraniyi milletin nefsinde cem eylemiştir.

Binaenaleyh; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve milli bir Türkiye Devleti (yine o zamandan beri padişahlık merfu olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet mevcudiyetini usulen himaye edecek hiç bir meşru ve gayri ecnebi kuvvete ve muzahereti Milliyeye malik olmayıp bir zilli zail halindedir. Millet şahsi hükümranlık ve saray halkı ve etrafının sefahati esası üzerine müessese bir saltanat yerine asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükümeti idaresi tesis ve vaz etmiştir.

Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların elan hukuku hilafet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahscylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve acip ve hilafı mavakka bir vesika tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh Türkiye Büyük Millet Meclisi berveçhi ati mevaddı neşrü ilana karar vermiştir:

1 Teşkilâtı esasiye kanunu ile Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hü kümranisini mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimale ve Iradei Milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamağa karar verdiği cihetle misakı Milli hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinden başka şekli hükümeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı Hâkimiyeti Şahsiyeye müstenit olan Istanbuldaki şekli hükümeti 16 Mart 1336 (1920)dan itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2 Hilafet; hanedanı âli Osmana ait olup Halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşet ve eslah olanı intihap olunur.

Türkiye Devleti makamı hilafetin istinatgahıdır."

Bu karar için bk. TBMM Zabıt Ceridesi, cilt 24, s. 328.

ilmi ve ahlaki bakımdan en liyakatli olan bu hanedan mensuplarından birisini Halife seçer. Nitekim Vahidettin'in kaçışı üzerine, Meclis kendisini Şer'iye Vekilinin fetvasiyle hal' etmiştir (18 Aralık 1922), Şehzade Abdülmecit Efendi'yi Halife seçmiştir(l). Ne var ki, saltanatın kaldırılmasına karşılık, teokrasi, bir Meclis Hükümeti sistemiyle devam ediyordu. Demokratik bir düzenle bağdaşamayan bu müessesenin de kaldırılışı milli hâkimiyet yolu ile laik devlete geçme oluşunun başka bir safhası olmuştur.

Fakat, devrimci bir organın giriştiği bu hareket bazı muhafazakâr çevrelerin reaksiyonları ile karşılaşmıştır.

Bu reaksiyonların ifadesini Afyonkarahisar (O zamanki adı ile Karahisarı sahip) mebusu Mehmed Şükrü Hoca'nın broşüründe bulmak mümkündür. Muhafazakâr

I Fetva Meclisin 18 Aralık 1922 (18.11.1338) birleşiminin 5. oturumunda okunmuştur.

Okunan Fetva metni:

Minel Tevfik

lmamül müslimin olan zeyid düşmanın umumi müslimin aleyhinde mucibi mahvoîan tekâlifi şedidesini bilâzaruretin kabul ile hukuku islâmiyeyi müdafaadan aczini izhara müsliminin müdafaatcn mücahedelerinde düşmana muvafakatle müsliminin ihtilâl ve istikasını mucip harekâta fiilen teşebbüs ve harekâtı ihtilâlkâraneye devam ve ısrar ve badehu ecnebi himayesine iltica ederek Makamı Hilâfeti terk ve firar ile hilâfetten bilfiil feragat etmekle şer'an münhali olur mu?

Elcevap Allâhu a'lem bissevâp olur.

Ketebehül fakir afa anhülğani

Mehmed Vehbi

Bu suretle hukuk ve menafii İslâmiyeyi sıyaneten Makamı Hilâfete lâyık bir zata erbabı hal ve akt tarafından biyat olunmak vacibolur mu?

Elcevab Allâhu âlem olur.

Ketebehül fakir afa anhülğani

Mehmet Vehbi

Aynı oturumda yeni Halife seçimine geçilmiş ve 163 iştirakin, 148 oyu ile Abdülmecit Efendi Halife seçilmiştir. (Selim Efendiye 3 oy, Abdülhalim Efendiye 3 oy verilmiş, 9 kişi çekimser kalmıştır). (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, e. 24, S. 564 565).

bir cereyanın temsilcisi olarak umumi efkarda hayli merak uyandıran bu fikirleri şöyle özetlemek mümkündür: İslam hükümeti, saltanatın ilgasıyla, kaldırılmış değildir. Meclisle Halife arasında hiçbir ayrılık yoktur. "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir." Halifelik müessesesinin maddi (siyasi) iktidara ihtiyacı vardır. Çünkü Halifelik hükümet demektir. Halife siyasi iktidarı kaybederse, İslam dünyasında buhranlar çıkar. "Hükümetsiz, istiklalsiz, hürriyetsiz bir hilafet" olamaz. Şu halde: TBMM'nin tabii başkanı halife olmalıdır. Devletin kanunlan ve hükümetin kararlan halife tarafından tasdik edilmelidir. İslam milletleri üzerinde halifenin yetkilerine geline, bu hükümetler müracaat ederse kendilerine birer menşur verilmelidir.

Şükrü Hoca'nın fikirleri muhafazakâr çevrenin tezi olarak karşılanmıştır. Osmanlı saltanatının kesin ve enerjik bir devrim hamlesiyle tarihe intikal ettirilmesi, meşrutiyetin klasik parlamento adamı Lutfi Fikri Bey'i de harekete geçirmiştir.

Lutfi Fikri Bey özel üslubu ve tenkitçiliği ile TBMM hükümetinin dayandığı Meclis hükümeti sistemini, "Hukuku Esasiye" (Anayasa Hukuku) bakımından ve Refet Paşa'nın İstanbul'da verdiği nutuklara dayanarak ele almıştı. Ankara'da kurulmuş olan devrim hükümetinin felsefesi, Osmanlı Meşrutiyeti geleneklerine fazlasıyla bağlı Lutfi Fikri Bey'e göre, yanlıştı. Bir kere padişahlar milliyet duygularının gelişmesine engel olmazlardı. Reissiz bir hükümet sistemi farz etmek ise anayasa açısından yanlıştı. İcra organının (kısaca hükümetin) ortadan kaldırılıp, bütün saltanat yetkilerinin bir mecliste toplanması isabetli bir

görüş olamazdı. Refet Paşa'nın deyimi ile "müstemirren hükümet eden ve saltanat süren" TBMM'nin "hata etmeyeceği ne ile malumdur?" Bu meclisi kim kontrol edecekti? Meşrutiyetin felaketli olaylarının sebebi asla hükümdarlık makamı değildir, fakat ihtilal hükümetleriydi. Meşrutiyet Meclislerini "evet efendimci" hale getiren Talat Paşa gibi komitacıların ilerde ortaya çıkıp da TBMM'ni aynı şekle sokmayacaklarını kim temin edebilirdi. Yapılacak tek şey yeni seçime giderek seçmenlerden oy isterken "Padişahlığın ilga edilip edilmeyeceği" meselesini onlarla tartışmaktı. Lutfi Fikri Bey'e göre, fevkalade hal içinde seçilmiş TBMM birinci dönemi saltanatı kaldıramazdı. Yeni bir seçim yapılmalıydı. Bu seçimde oylar saltanatın kaldırılıp kaldınlmayacağı seçmenlerle tartışılarak alınmalıydı. (1)

Olaylar, eski parlamento adamının istediği şekilde gelişmemiş, Meclis saltanatı ilga etmiştir. O zaman Lutfi Fikri Bey, hiç bağdaşamayacağı Şükrü Hoca'nm tezine katılmıştır: Halifelik "hükümeti cismaniyesiz" (siyasi iktidardan yoksun) olamazdı. Ve Halifeye yazdığı bir açık mektupta kendisine yerinden ayrılmamasını, istifa etmemesini, "ölüm tehlikesi bulunsa bile", tavsiye etmiştir. (2).

İstanbul basını ile Ankara basını arasında şiddetli bir düellonun başlamak üzere olduğu da böylece anlaşılmıştır.

(1) Lutfi Fikri: Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefriki Kuva Mesaili (istanbul 1338) s. 9, 12, 14, 15, 19, 20, 23.

(2) Tevhidi Efkâr 15 ve 20 Kanunuevvel 1923 tarihli sayılarında bu konuda bilgi vermiştir. Ayrıca Akşam (15 Teşrinisani 1339) ve Tanin (10 Teşrinisani 1339) gazetelerine de bakılmalıdır.

Saltanatın ilgasını ve kardeşi Halifeliği yalnız bırakmasını doğru bulmayan görüşler genel olarak tenkit edilmiştir.

Önce Şükrü Hoca'ya bizzat Meclis içinden cevap verilmiştir. Verilen cevaplarda milli hâkimiyet esası savunuluyordu. (1) Aynı cevaplarda üzerinde durulan bir nokta da, halifeliğin saltanattan ayrılabileceği teziydi. Halifenin siyasi iktidara sahip olmasının şart olmadığı ilmi ve Islami bakımlardan ispata çalışılıyordu. (2) Türkiye padişaha, krala, imparatora ihtiyacı olmayan bir devletti. Bu devletin bir reise ihtiyacı yoktu: Siirt Mebusu Halil Hulki, Muş Mebusu Ilyas Sami ve Antalya Mebusu Rasih Hocaların, Şükrü Hoca'nın risalesine yazdıkları bir "reddiye" de şu satırlar aynen okunur: "Türk Devletinin Reisi yoktur. Binaenaleyh evleviyetle Padişah da kabul edemez. Ne kadar çırpmsanız, milletimiz ne bir Reisicumhur, ne de bir kral nasbma tevessüs etmez." (3)

Bu fikir ilk safhanın fikriydi ve İstanbul'da Ankara'nın temsilcisi Refet Paşa tarafından daha da kuvvetli ifade edilmişti: "...Burada söylediğim gibi meşruti bir hükümdarlık ile Cumhuriyet riyaseti arasındaki fark filanın

(1) Hakmiyeti Milliye'nin (1922) şu başyazılarına bk. Hâl da Usanmadılar mı? (31 Teşriniewel), Tarihi Bir Celse (1 3 Teşrinisani).

(2) Süleyman Nazif in fikri: "îslamın düşmanları ile ittifak ederek, onların harimi Islamı tutuşturan alaylarına Hilafet Ordusu namı ile gönüllü askerler terfik eden bir halifeyi, İslamın en necip kavmi olan Türk, hilafeti Islamiyedcn ıskat ederken, Hilafeti de hülefaya aleti istibdat olan saltanattan tecrit etmek istedi. Buna kimsenin bir şey demeye ne hakkı var, ne haddi (Tarihin Yılan Hikâyesi, İstanbul 1922), s. 70.

(3) Hoca Halil Hulki, Hoca llyas Sami, Hoca Rasih: Hâkimiyeti Milliye ve Hilafeti îslamiye (Ankara 1341), s. 34.

(4) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 541, not 5.

sulbünden gelip gelmemekten ibarettir... Bu milletin başına bu kadar beladan sonra bir de Cumhur Reisi intihabı be liyesini sarmaya ne lüzum var." (4)

Lutfi Fikri Bey bu fikirleri tenkit etmiş, fakat kendisi de ağır tenkitlere maruz kalmıştır. (1)

Saltanatın ilgası genel olarak iç ve dış basında, ihtiyatlı bir üslubun sınırları içinde, müspet karşılanmıştır. (2) Fakat, meseleler ve olaylar hızla gelişmekteydi. Devlet Başkanlığı tesis edilecek, Halifelik de kaldırılacaktı.

Saltanatın ilgası, görüldüğü gibi bilhassa muhafazakâr çevreleri sinirlendirmiştir. Kaldırılması lehinde ve aleyhinde İslamcı deliller ve açıklamalar bulmak zor olmamıştır. Şu kadar ki, saltanatın ilga edilişi İslamcı cepheyi, Meşrutiyetin sosyal hayatı içinde kazandığı kuvvetinden düşürmüş, vesayet iddiasını hiçe indirmiştir.

Saltanatın kaldırılışı, milli hâkimiyet esasının normal bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Bilhassa Ankara basını bu olayı "milletin saltanatı" olarak alkışlamıştır. (3)

Padişahın başından alınan taç, Türk milletinin başına ge

(1) Çeşitli yazılara ilave olarak bk. Fuad Şükrü: Halk Saltanatı (İstanbul 1338) Mehmet Ekrem: Nazariyatı hukukiye muvacehesinde Türkiye İnkılabı ahiri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (Dersaadet 1338).

(2) Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi neşriyatından (Zamanın Basın Yayın Genel Müdürlüğü) 1923'te, saltanatın ilgası ile ilgili, iç ve dış basında, çıkmış yazı ve demeçleri bir kitap halinde toplamıştır: Hilafet ve Milli Hâkimiyet (Ankara 1339).

(3) Hatta bugünün "Saltanatı Milliye Bayramı" olarak kutlanması, Mec lis'te teklif edilmiştir. Teklifi yapan İsmail Suphi (Soysallıoğlu)dur. (TBMM Zabıt Ceridesi c. 24, s. 314).

çirilmişti: "Taç giyen millet" meşrutiyetçi bir yazarın, cumhuriyetçi bir ilhamla bulduğu terim olmuştur. (5) Bu olaydan sonra "Babı Âli", "Babı Hâli" (Boş Kapı) olmuştu. (2)

5 "Genç Cumhuriyet ve Eski Muhalefet"

Cumhuriyet rejimine geçiş, Türk Devriminin gerçekleştirici safhalarından ikincisidir. Aslında, bu geçiş beklenen bir olaydı. İstanbul basınının heyecanlı siması Hüseyin Cahit (Yalçın) bunda hiçbir fevkaladelik bulmuyordu: "...Anadolu'da BMM mukadderatı vatana bilfiil hâkim olmaya başladığı dakikadan beri Türkiye'de Cumhuriyet tesüs etmişti. Atılan toplar bize yeni bir şey öğretmiyor, yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız bilfiil vaki olan bir hali tespit ederek meşkukiyeti izale eyliyor." (3). Olay, İslamcılık çerçevesine, bazı vasıtalı hareketlerden ötürü girmiştir.

Halifelik henüz ilga edilmemiştir. Halk Fırkası (sonra CHP) içinde liderler seviyesinde bir kaynaşma vardır. Yeni bir parti doğması beklenebilir. Bu partinin daha muhafazakâr olması da tahminler içindedir. Gazi Mustafa Ke mal lsmet Paşa ekibine muhalif liderleri İstanbul'da Halifeyi ziyaret edebilmektedirler, kendilerini tutan İstanbul gazetelerinde övülrnekte, beyanatları yayınlanmaktadır. Bu ara İstanbul ve Ankara basını şiddetli bir polemik dü

(1) Celal Nuri: Taç Giyen Millet (İstanbul 1339).
(2) Buluş Hâkimiyeti Milliye'ye aittir. (9 Teşrinisani 1922).
(3) Hüseyin Cahit Yalçın: Yaşasın Cumhuriyet (Tanin, 31 Teşrinievvel 1339), Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler s. 540 ve müt.

ellosuna girişmişlerdir. TBMM'nde İcra vekilleri sık sık istifa etmekte, seçimleri zor olmakta ve mütecanis bir heyet teşkil etmemektedirler. 1920'de kurulmuş olan Meclis hükümeti sistemi iyi bir anayasa mekanizmasına dayanmamaktadır. İnkılabın ilk yıllarındaki birleşik cephe yer yer ayrılmış, fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin hükümet şekil tarif edilememektedir. 1924 yılının "Almanac Hachette"i Türkiye'yi şöyle tarif etmiştir: "İrsi Halifeliğe dayanan dini demokrasi hükümeti." (1)

Cumhuriyet böyle bir siyasi iklim içinde, TBMM'nde 158 üyenin ittifakı ile (tam sayı 286'dır) kabul ve ilan edilmiştir. (2) •

Ankara, yeni hükümet şeklini hayati bir şartın yerine getirilmesi olarak açıklamıştır: Cumhuriyet, devletin iç ıslahatını ve dış güvenliğini gerçekleştirecek bir sistemdir. "Milletin refahı, saadeti ve hatta en basit manasında hayatı ve teneffüsü bunu amirdir." (3)

İstanbul gazetelerinden birçoğu, bu olayı küçümseyerek, soğuk bir şekilde karşılamışlardır. Mesela Tevhidi Efkâr, Türk tarihinin bu dönüm noktasını umumi efkâra şöyle sunmuştur: "Buhranı Vükelâ pek ani bir surette tebdili mahiyet ederek bir şekli hükümet ve cumhuriyet meselesine inkılap ediverdi (4) , ,

(1 3) Cumhuriyetin ismi, şekli ve kuvveti başlıklı imzasız başyazı (Hâkimiyeti Milliye, 15 Kânunuevvel 1923).

(2) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair kanun (No. 364,29.10.1923) Tevhidi Efkâr, oy sayısını az bulmuştur (31 Teşrinievvel 1923).

(4) Tevhidi Efkâr (30 Teşrinievvel 1339 1923). Ebuzziyazede'nin şu başyazılarına bk. Efendiler İstical Ediyorsunuz! Efendiler Devletin adını taktınız, işlerini düzeltebilecek misiniz? Hilafet Meselesi Ankara Kendini Düzeltmelidir (30 31 Teşrinievvel, 1, 9, 13 Teşrinisani sayılan).

Aynî gazeteler liderler arasındaki anlaşmazlıkları arttırıcı yayımlara yer vermişlerdir. Bu arada Rauf Bey (Or bay) Vakit ve Tevhidi Efkâr gazetelerine verdiği beyanatta Cumhuriyetin zamansız ve çabuk ilan edildiğini ileri sürmüştür. (1) Celâlettin Arif ve Muslihititn Âdil gibi profesörler müteredditirler. (2) Polemik çok şiddetli bir şekle girmiştir. İstanbul basınında çıkan şiddetli başyazılarından birisinin, Ebuzziyazade imzası ile başlığı şu idi: "Bizi Korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır?" (3)

Ankara basını "genç Cumhuriyet"in karşısına "eski muhalefef'in çıktığını belirtmiştir. (4) Şer'iye Vekili Mustafa Fevzi Efendi Cumhuriyetin acele olarak ilan edilmediğini bu rejimin İslam dünyasının ilk şekli idaresi olduğunu ve ona dönüldüğünü açıklamıştır. (5)

Hüseyin Cahit "Derviş Vahdetti Sânî" ilan edilmiştir. Bu

(1) Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in demeçleri için bk. Tevhidi Efkâr (31 Teşriniewel ve 1 Teşrinisani sayılan). .

(2) Tevhidi Efkâr'ın anketine verdikleri cevaplardan bu anlaşılmaktadır (31 Teşriniewel sayısı, s. 2).

(3) Ebuzziyazade: Bizi korkutan Kırmızı Cumhuriyet Paçavrası mıdır? (Tevhidi Efkâr, 1 Teşrinisani 1923).

(4) Edime Mebusu Şerefin seri makaleleri: Hâkimiyeti Milliye, İnkılaptan İstikrara (Hâkimiyeti Milliye, 29 30 Mart, 5 Nisan 1923) Hâkimiyeti Milliye (1923) de çıkan şu yazılara bk. Yakup Kadri (Karaosmanoğlu): Hürriyet ve Cumhuriyet (3 Kânunusani); Milli Cumhuriyetin Milli Hürriyeti (3 Kânunusani); İnkılâbımızın Tekâmülü (7 Kânunusani): Hamdullah Suphi: Hüseyin Cahit Bey'e ve Diğerlerine Cevabım (4 Kânunuewel); Kütahya Mebusu Recep (Peker): Ta nin'e Cevabım (2 Kânunuewel); Ağaoğlu Ahmet: Hüseyin Cahit Bey'e Cevabım (6 Kânunuewel); Tanin ve Derviş Vahdetii Sâni (11 Teşrinisani) Aklı Selimin Galebesi (30 Teşriniewel); Müfsitler Hadlerini Bilmelidirler (4 Teşrinisani): Yakup Kadri Genç Cumhuriyetimiz ve Eski Muhalefet (1 Kânunusani).

(5) Hâkimiyeti Milliye (3 Kânunuewel 1923):

(6) Hâkimiyeti Milliye (4 Kânunuewel 1923).

düelloyu nihayet Gazi (Atatürk) sonuçlandırmak istemiştir: "Cumhuriyetimiz zayıf değildir. Bedava da kazanılmış değildir. Savunmak için lazım olan her şeyi yapmaya hazırız." (6)

Karşılıklı çarpışmanın seyrini bir olay değiştirmiştir.

Ismailiye mezhebinin dini lideri Ağa Han ve arkadaşı Emir Ali, Başvekil ismet Paşa'ya (inönü) bir mektup göndererek saltanatın ilgası ve cumhuriyetin ilanından ötürü Halife İmamın islam dünyasındaki yerinin tereddütler uyandıracak derecede sarsıldığını, tesirinin gevşemekte olduğunu, devletler üstü bir mahiyete sahip olan Halifelik müessesesinin zayıflamasıyla duyulan iztirabm büyük olduğunu, bu durumun nifak hâsıl edebileceğini bildirmişlerdir. Ağa Han ve arkadaşına göre Halifenin nüfuz ve şerefi hiçbir zaman Papa'nın nüfuz ve şerefinden az olmamalıydı. Sonuç: İşte bu ve bunlara benzer diğer sebeplerden dolayı Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, Hilafet ve İmametin Müslüman milletlerin güven ve saygısına laik bir mevkie getirilmesini ve böylece Türkiye'de kuvvet ve şeref bahşedebilmesini saygı ile TBMM'den ve onun büyük ve ileriyi görür reislerinden istirham eyleriz." (1)

Başvekile gönderilmiş olan mektup İkdam, Tevhidiefkâr, Tanin ve Trabzon'da çıkan İstikbâl gazeteleri tarafından yayınlanınca, istiklal Mahkemesi kurularak İstanbul'a gönderilmiştir. Gazetecilerin bir kısmı tevkif edilmiş, eski "ariza"sından ötürü Lutfi Fikri Bey de bunlara katılmıştır.

(1) Mektubun tam metnini Tevhidi Efkâr, İkdam ve Tanin yayınlamışlardır. Tevhidi Efkâr 6 Kânunuevvel sayısında (s. 29 metin yayınlamıştır. Biz aynı mektubu özetlemeye çalıştık. Mektup aynı zamanda, Trabzon'da Faik Ahmet (Barutçu) Beyin başyazarı olduğu İstikbal gazetesiyle de yayınlanmıştır.

(1) Mevkuflar 1 Teşrinisani (Kasım) kararına (saltanatın İlgası) ve Hiyaneti Vataniye Kanunu'nun 1. maddesine muhalif harekette bulunmakla itham edilmişlerdir.

1923 yılının son ayında cereyan eden muhakeme sonunda çeşitli beraat ve mahkûmiyet kararları verilmiştir.

6 "Tarihin Yılan Hikâyesi": Hilâfetin Kaldırılması

Milli hâkimiyet kanalı ile laik devlete gidiş yolu üzerinde saltanat engelleri iki safhada yıkılmıştı. Halifeliğe dokunulmamış olmasından ötürü, muhafazakâr çevreler mensupları da bu oluşları müspet karşılamışlardı. Halifelik, saltanatın daimi bir köprübaşısı gibi kalmıştı.

Cumhuriyetin ilanı sıralarında, Halife Abdülmecid'in isitfa edeceği havadisi yayınlanmıştı. Fakat bizzat halife bu söylentiyi yalanlamıştı. Abdülmecid demecinde İslam dünyasının işleriyle meşgul olduğunu, siyasetle ilgili olmadığını yapılan yayınların üzerinde hiçbir tesiri olmayacağını bildirdikten sonra şöyle devam ediyordu: "İslam aleminde şahsıma itiraz vaki olursa çekilirim. Ben asla bir yere yapışıp orasını bırakmayacak bir taba malik değilim... Hakkımda müminlerin teveccühü baki kaldıkça hilafet makamından çekilmekliğime sebep görmüyorum." (2)

(1) İstiklâl Mahkemesi tevkif müzekkeresinden: "...Hilafetin hâkimiyetini iade ve temin ve bunun etrafından beslenen âmâl ve ihtirasatı hariciyeye mutabık bir vaziyet ihdas etmek maksadı ile gönderilen bu mektubun derci suretiyle efkârı umumiyeyi ifsat ve teşviş eylemek..." (Hâkimiyeti Milliye, 9 Kânunuevvel 1923) TBMM İstiklâl Mahkemesi'nin vazife ve salâhiyetlerini 14 Kânunuevvel 1923'de müzakere etmiştir.

(2) Bu demeç için bk. Tevhidi Efkâr (9 Teşrinisani 1923). Demeç Cumhuriyetin ilanından sonra verilmişti.

Bazı memleket dışı çevreler, bilhassa Hindistan Müslümanlarının sesini duyulduğunu iddia eden organlar halifelik makamının zayıflayıp sarsıldığını ve taze bir kuvvet sağlanması, müessesenin ıslahı için yeni gayretlere, bu arada bir kongreye ihtiyaç duyulduğunu belirtmişlerdi. (1)

Memleket, hatta Meclis içinde de Halifelik tartışılıyor ve konuşuluyordu. (2) Mesela Men'i Müskirat (içki yasağı) Kanununun kaldırılması için Meclis'teçoğunluk sağlanamayacağını demecinde belirten, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi Hilafetin Âl i Osman'dan alınmasının doğru olmadığını da bilhassa açıklamıştı. (3)

Her şey bu teokratik müessesenin kaldırılmasına doğru gidiyordu. TBMM.I. Dönemini bitirmiş, 1923 seçiminden sonra II. Dönemine girmişti. Dönemi açış nutkunda, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, ilk işareti vermiştir: "...intisabı ile mutmain ve mesut bulunduğumuz islam dininin işlerini, yüzyıllardan beri âdet edinildiği gibi bir siyaset mevkii vasıtası olmaktan kurtanp yükseltmek bir gerçeğin müşahedesi oluyor. Kutsal ve "lâhutî" olan itikat ve vicdanımızla ilgili şeyleri karışık ve "mütelevvin" her türlü menfaatlere ve ihtiraslara sahne olan siyasetten ve siyasetin bütün unsurlarından kesin olarak ve bir an evvel kurtarmak

(1) Bombay Chroniele gazetesinden naklen havadis, Tevhidi Efkâr da yayınlanmıştır (4 Kânunuevvel 1923).

(2) Hilafetin ilgası leyhinde Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi'nin makaleleri zikre değer. Saffet Efendiye göre icrai ve teşrii kuvvetler TBMM'nde toplanmakla aydınlar içtihat kapılarından içeri girmişlerdir (içtihat Kapılan Hâkimiyeti, 3 Mart 1924). Ayrıca şu iki yazı: Türkler ve Kur'anı Kerim Ehli Bedr ve Kuvayı Milliye (Aynı gazete, 18 Şubat ve 6 Mart 1924).

(3) Tevhidi Efkâr (14 Teşrinisani 1923).

milletin din ve dünya saadetinin emrettiği bir husustur. İslam dininin istekleri ancak bu suretle sağlanabilir (1).

Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göre hukuk düzeninde "idarei maslahat" ve hurafelere bağlılık, Türk milletini uyanmaktan alıkoyan en ağır bir kâbustu. Oysa, Türk milleti üzerinde kâbus bulunduramaz"dı (2).

Mesele Halk Fırkası Grubu'nda müzakere edilmiş Hilâfetle birlikte Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin de ilgası ve Tevhidi Tedrisat Kanunu tasarısı ile kabul edilmiştir. Bu tasan, 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilerek 430 sayılı kanun olmuştur.

TBMM'nde halifeliğin leyh ve aleyhindeki fikirler muhtelif vesilelerle zaten belirmişti. Bu tartışmalar Şer'iye Vekâletini de ele almıştı. Mesela, 1924 Şubatının son günlerinde İzmir Mebusu Saraçoğlu Şükrü ile İsparta Mebusu Hafız İbrahim arasındaki tartışma konusu Şer'iye Vekâleti olmuştur. Saraçoğlu'nun Şer'iye Vekilinin de hükümetle beraber düşecek, siyasi sandalyeye oturtulmuş olmasını belirtmesine karşılık, Hafız İbrahim; "Hükümet kıyamete kadar bakidir. Hükümetin dini Islamdır. O vekâlet te bakidir. Onu şahsi kanaatler yıkamaz" (3) demiştir.

Saraçoğlu'nun Adliye Vekâleti bütçesi dolayısıyla "Hiçbir kanunumuz yoktur ki milli olsun. Bütün kanunlar Arap ve ecnebi kanunlannın bir halitasıdır" sözleri, Hafız efendinin şu cevabı ile karşılanmıştır: "Sen bunun hakkında söz söyleyemezsin, o ahkâmı dini mübînin kuvvei kudsiyesi dir"(4).

(1) Hâkimiyeti Milliye (2 Mart 1924). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, s. 318.
(^ Aynı eser, s. 317.
(3) Hâkimiyeti Milliye (26 Şubat 1924).
(4) Hâkimiyeti Milliye, Aynı sayı.

1924 yılında hâlâ Meşrutiyetin gözü kapalı İslamcıları vardı. Bunlar Meclis içinde, sanki başka bir dünyada yaşar gibi, eski sözleri tekrar etmekle teşrii vazifelerini yaptıklarına kani idiler.

Halifeliğin kaldırılması ile ilgili birleşimler, 3 Mart 1924'te yapılmıştır. Müzakereler gayet uzun olmuştur. Urfa Mebusu Şeyh Saffet (1), Adliye Vekili Seyyid (2) halifelik müessesesinin tarihi oluşunu ve devrini yaşadığını, bozulduğunu, siyasi iktidarın müstebidane bir kullanılma şeklinden başka bir şey olmadığını "Usulü Fıkh" bakımından açıklamışlardır.

Bu konuda muhalefet Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey tarafından yapılmıştır. Zeki Bey'e göre, TBMM 1923 seçimi sonunda, bazı umdeler kabul edilerek, toplanmıştır. Soru şudur: Bu ana umdeler içinde, böyle milli geleneklerimizi birdenbire sarsmak ve yıkmak usulleri de var mıdır? Memleketin iktisat ve iç meselelerini hallettikte bu mu kaldı? Bendeniz öyle görüyorum ki, henüz bunun zamanı gelmemiştir." Zeki Bey, ilave ediyordu: "...Bendeniz mutedil liberal ve aynı zamanda müthiş bir İttihadı İslam taraftarıyım. Memleketin siyaseti namına Hilafetin ilgasını kabul ederek düşmanlarımın eline vermek istemem." (3)

(1) Hâkimiyeti Milliye (4 Mart 1924). Ayrıca bk. s. 163, not 2.

(2) Seyyit Bey, Hukuk Fakültesi Usulü Fıkh müderrisi idi, Hilafet hakkındaki görüşleri klasikleşmiştir. 3 Mart 1924 birleşimindeki uzun ve ilmi konuşması ayrı bir broşür halinde yayımlanmıştır. Bk. Hilafetin Mahiyeti Şer'iyesi (Ankara 1340 1924). Bu nutuk Cumhuriyet gazetesinde 24 Mayıs 1924 tarihinden itibaren tefrika edilmiştir. Ayrıca aynı müellifin şu eserlerine bk. Usulü Fıkh Dersleri (İstanbul 1330 1914) Hilafet ve Hâkimiyeti Milliye (1924).

(3) Hâkimiyeti Milliye (4 Mart 1924).

Şeyh Saffet Efendi ve Seyyit Bey'in İslamcı bakımdan yaptıkları açıklamalardan sonra, Başvekil İsmet Paşa, Türkiye Cıımhuriyeti'nin görüşünü gayet açık ve mantıklı bir şekilde belirtmiştir. Hilafetin ilgası ile "Ahkâmı lslamiye"nin icrasına halel gelmiyecektir. İstiklal Savaşı esnasında, gayenin hilafeti kurtarmak olduğu vaad ve iddiasına gelince "milletler mukaddes mefkureler için toplanırlar ve mukaddes gayelere yürürler." İstiklâl Savaşı'nda Halifelik makamı bu davayı desteklememiştir. Aksine, halife bütün nüfuzunu kullanarak milletin varlığı aleyhine hareket etmiştir. Başarımız, halifeliğin Türk milletinin istiklâli üzerinde hiçbir rol oynamadığını apaçık göstermiştir. "...İstanbul, Türklerin elinde kaldı, niçin kaldı? Makamı Hilafetin fetvasına karşı isyan edip muzafferiyet temin edenlerin muzafferiyetinden dolayı kaldı. Ve ilanihaye de Türklerin elinde kalacaktır..."

Dış politika alanında, halifelik makamının durumu da, Başvekilin açıklamalarında yer almıştır: Halifelik milletler ve hükümetler üstü bir makam sayıldığına göre, evve liemirde Türk milletinden kendi tutumuna tabi olmasını isteyecektir. Sonra diğer İslam hükümetlerinden kendi politikasına tabi olmalarını isteyecektir. Böylece bağımsız devletler halifenin politikasını takibe zorunlu tutulacaktır. Bu olamaz. Olamamıştır. Bu yüzden Müslümanlar birbirlerini yemişlerdir. "...Biz bütün milletler gibi, Müslüman milletlerin de istiklâlini istiyoruz. Yoksa böyle müstakil hükümetler, müstakil olduktan sonra istiklâllerini tamamlamak için bir noktaya merbut olsunlar esasının müdafii değiliz. Bunu düşünmüyoruz. Düşünemeyiz..."

Türkiye seviliyor ve sayılıyorsa bu Hilafet makamı var diye değildir. Türk milletinin varlığından, onun Islamiyete olan hizmetlerindendir. Şimdiye kadar var olan saygının, Halifelik kalktı diye devam etmemesine engel yoktur. Türkiye "Hilafet bizdedir" sebebini ileri sürerek diğer müslümanlara siyasi ödevler yüklemek fikrinde değildir. Sonuç: Türkiye'nin bağımsızlığı, Türkiye'nin varlığı için her idealden önce gerekli bir esastır. Bu esasa uygun olarak Yüksek Meclis'in vereceği karar Türk milleti için saadet kaynağı olacaktır. (1)

Halifeliğin kaldırılışı ve Âli Osman Hanedanı üyelerinin milli sınırlar dışı edilişi, daha sonra öğretimin birleştirilmesi (Tevhidi Tedrisat), Tekke ve Zaviyelerin kapatılması gibi hareketler yer yer tepkiler uyandırmıştır. Bu tepkiler bazı Şeyh ve Hocalar tarafından yapılan hareketler dolayısı ile ortaya çıkmıştır. Askeri Hoca isminde biri Silifke'de bir mümayiş düzenlemiş, İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiştir. Bursada, Reşadiye ve Adapazar'da benzer olaylar cereyan etmiş ve bastırılmıştır (2).

Halifeliğin ilgası bir kanunla olmuştur. Kanunun 1. maddesinde, İslami bir esas görülür: "Halife haPedilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır" (3).

Halifelik de, milli hâkimiyet prensibinden çıkarılan bir sonuca göre kaldırılmış oluyordu.

Fakat herşeyden önce, Halifeliğin kaldırılışı, Türkiye

(1) Hâkimiyeti Milliye (4 Mart 1924).

(2) Cumhuriyet, İkdam ve Hâkimiyeti Milliye gazetelerinin 1924 Mayıs ve haziran sayılarından, bu olayları takip etmek mümkündür.

(3) Lûtfi Duran: Türk İdare Mevzuatı (İstanbul 1954), s. 281 310.

Cumhuriyeti'nin "dinî demokrasilik" gibi garip bir özelliğine son vermiştir. Islamiyetin kuruluşunu takip eden yıllardan beri süregelen tartışmaları Türk sosyal çevresinden çıkarıp atmıştır. Zaten İslam dünyası da meseleyi çözememiştir. 1926'da Kahire ve Mekke'de, 1931'de Kudüs'te, 1932 Madras'ta, 1945'te Cenevre'de bu amaçla yapılmış olan toplantılar hiçbir sonuç vermemiştir (1). Zamanımız için gerekli sayılmıyacak, fonksiyonunu yapamamış olan, fakat dokunulmaz sayılan, aslında özü boşalmış bir müessesenin kaldırılışı, bir gerçeği ortaya koyan kesin ve devrimci bir hareket olmuştur. Teokratik bir yapının sonu olmuştur. Bununla beraber laik bir demokrasiye götüren yolun bütün engelleri ortadan kaldırılmış değildi.

Halifeliğin ilgası ile, mesela Şapka Kanununun kabulü gibi olaylar arasında, muhafazakâr çevrelere kuvvet vererek, laik devlet yapısına yeni hücumların yapılmasına, doğrudan doğruya veya vasıtalı bir şekilde, fırsat veren iki olaydan bahsetmek gerekir.

TerakkiperverTer

1924 yılı sonlarında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası TBMM'nin elektrikli havası içinde kurulmuştur (2). Kurucular arasında cumhuriyetin ilanını zamansız bulan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa (Cebesoy) gibi, İstanbul Darülfününunda batılılaşma hareketlerini tenkit eden Kâzım Ka rabekir Paşa gibi şahsiyetler bulunmaktadır. İstanbul basını kendilerini desteklemiştir.

(1) Louis Milliot: Introduction â l'étude du droit Musulman (Paris 1953), s. 89.

(2) Bu partinin kuruluşu ve çalışmaları hakkında bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 606 ve müt.

Basındaki bazı yorumlar hilâfına Terakkiperver'ler, halkçılardan daha muhafazakârdırlar. Nitekim programının 6. maddesi "Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkardır" prensibini koymuştur. İki partinin arası, daha doğrusu iki partideki şahsiyetlerin arası bu sebeple açılmıştır ve şiddetli bir mücadele başlamıştır.

Bu sırada Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş, Takriri Sükûn Kanunu kabul edilmiştir. Başvekil Fethi Bey (Okyar) Fırka mensuplarından bazılarının birçok yerlerde irticai istismar edici faaliyette bulunduklarını Meclis'e bildirmiştir.

Yahya Kemal (Beyatlı) Hâkimiyeti Milliye'deki başyazısında Terakkiperverler'e ateş püskürmektedir (1). Fırka, İcra Vekilleri Heyeti karan ile kapatılmıştır (2).

Şeyh Sait isyanı

Nakşibendi tarikatından Şeyh Said'in isyan hareketine geçişi 13/14 Şubat 1925 gecesine rastlar. Silahlı kuvvetleri Genç vilâyet merkezini basmışlardır. Yayılmaya başlayarak mart ayının ilk günlerinde Osmaniye ve Ergani'ye girmişlerdir. İsyan büyümüş ve askeri kuvvetler tarafından bastırılmıştır.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya göre bu ideolojik bir savaştı. Askerler bu sefer din adına değil vatan adına savaşmışlardı. "...Bu seferki cidal bir mefkure harbi olarak tanınacaktır. Türk tarihinde, askerlerimiz ilk defa olarak mefkureleri uğrunda asil bir maksatla harp etmişlerdir." (3)

Bu sözler, laiklik prensibinin yeni bir açıklaması idi.

(1) Aynı Eser, s. 612, Not 36.
(2) Aynı Eser, s. 612, Not 39
(3) Aynı Eser, s. 614, Not 3.

DEVRİM HAREKETLERİ VE İSLAMCILAR

1 Türk Devrimi ve Kadın

Devrimci hareketlerin gayesi, yaratıcı bir ilim zihniyetine dayanarak modern bir toplum, demokratik bir devletin kuruluşu olmuştur. Türk Devrimi bu amacına erişmek için, cehaletle, hurafelerle ve bu yoldan da reaksiyoner (gerici mürteci) çevrelerle ve bilhassa ilmiye sınıfı ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Türk Devrimi'nin karşısında görülen bu engeller garip bir Batı ve Batılılaşma düşmanlığına veya anlayışına sahiptiler. Tezlerini iki önemli noktaya dayamakta idiler: 1 Batı medeniyeti Hıristiyanlığın eseridir. Müşterek medeniyet sayılamaz. Bu medeniyet kabul edildiği takdirde "din elden gider." 2 Batılılaşma birtakım kötülüklerin Türk toplumuna ithali olmuştur. Aslında Batı'dan sadece teknik alınmalıdır.

Gayet kısa olarak dokunduğumuz bu tezi islamcılık cerayanı ve muhafazakâr çevreler her fırsatta belirtmiş ve uzun uzun işlemişlerdir. Erzurum Mebuslan'ndan Ziya ve Raif Hocalar(l) TBMM'de, köklü devrim hareketleri yapılırken, istanbul gazetelerinden bazdan ile hemfikir olarak, bu tezin savunucuları olmuşlardır. Raif Hoca'ya göre, Batılılık "Barlara ve fuhuşhanelere Müslüman kadınlarının

(1) Ziya Hoca'nın Hamdullah Suphi (Tannöver) ile tartışması için bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 107 108.

gitmesi" şeklinde tecelli ediyordu. Hoca, 1925 bütçe müzakerelerinde meşhur sözlerini söylüyordu:

"...Bazı türediler medeniyet denildi mi kelimenin bütün manası ile garplılaşmak istiyorlar... Ingilterede erbabı namustan hiçbirisi bar denilen fuhuşhanelere ayak atmazken, bizde birtakım edânî islam kadınlarını barlara ve tiyatro sahnelerine kadar çıkardılar... Malûmu âliniz her tarafta salgın bir halde devam eden fuhuşun tevessüüne meydan vermemek ve belki menetmek elzem iken, İslam kadınlarım temettü mukabilinde vesikalarla fuhuşa sevkediyorlar..."(l)

1925 İslamcılarına Göre Örnek Türk Kadını (Atıf Hoca'nın fikirleri)

Beğenilmeyen devrim kadınına karşılık, Türk kadını nasıl olmalıydı?

Meşrutiyet İslamcılarının büyük bir dikkatle inceledikleri kadının sosyal hayattaki yeri, 1925'te İskilipli Âtıf Hocamın kalemiyle yeniden ele alınmıştır. Âtıf Hoca, yalnız değişen dünya şartlarına göre değil, aynı zamanda değişen Türkiye içinde, değişmez fikirlerin savunuculuğu ödevini yerine getiriyordu.

Türk Devrimi, "safha safha" gerçekleşiyordu. Değişmeye mecbur bir toplum içinde, Türk kadınına verilen sosyal yeri anlayabilmek için "Tesettürü Şer'i" (Şeriata uygun örtünme) broşüründe ileri sürülmüş olan fikirlere kısaca göz atmak yeter(2). Adı geçen broşürde, Türk kadınını "örtünme" konusu içinde nazara alıyordu. Şöyle ki:

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, II. D, II. İçtima senesi, C 13, s. 490.

(2) iskilipli Mehmet Atıf: Tesettürü Şer'i (İstanbul 1339 1923) Bütün kitap özetlenmiştir.

Müslüman Türk kadını iki çeşit örtünme kaidesiyle bağlıydı. Birinci kaide: Buluğa erdikten itibaren, başı dahil olmak üzere, bütün vücudunu bürüyecek bir çarşafla örtünmesidir. Bu kıyafetteki bir kadın, şeriatın izin verdiği ölçü dışında/mahremi olan erkekler dışında hiç kimseye vücudunun hiçbir uzvunu gösteremez. İkinci kaideye göre de meşru bir sebep olmadıkça evlerinden çıkıp yabancı (namahrem) erkeklerle temas edemez.

Bu kaidelere bağlı olan Türk kadınının sosyal hayattaki durumu ve davranışları gayet ilgi çekicidir.

Bu kadının bütün özelliği her şeyden önce, gözündeki sürme, parmaklarındaki yüzük, ayağındaki gümüş halka gibi "açık süslerini" (ziyneti zahire), gerdandaki kolye, kulaktaki küpe, koldaki bilezik gibi "görünmez süslerini" (ziyneti bâtına) ve bunların takıldığı vücut kısımlarını mahremi olmayan erkeklere göstermemesidir. Sadece yüzü ile elleri görünebilir. Erkekler bu yerlere şehvetsiz olarak bakabilirler. Kadın sadece vücudunun bazı kısımlarını göstermek şeriatça yasak sayılmaz. Mutad konuşması dışında herhangi bir şekilde konuşamaz, tabii şarkı da söyleyemez. Zira nağmesi de haram sayılacaktır. Aslında bu kadının bütün vücudu örtünmek gerekir, fakat yolda yürüyebilmesi için bir gözü açıkta kalabilir. Elbisesi, vücudunun azalan belli olacak derecede dar olmayacaktır. Kumaşı ince olmayacaktır. Yoksa, Müslüman Türk kadını diğer milletlerin kadınlan mevkiine düşer. Bunlar şeriata göre mel'undurlar. Günahkârdırlar. Bu şekilde giyinmeyen bir kadın Müslüman sayılamaz.

Bu kadın, hangi erkeklerle konuşabilir, temas edebilir ve karşılarında çarşafsız bulunabilir?

Müslüman Türk kadını ancak "13 sınıf" erkek karşısında örtünme kaidesinin sertliklerine tâbi değildir: Kocalar, babalar,

kaymbabalar, oğullar, üvey oğullar, kardeşler, erkek kardeşlerin oğullan, kızkardeşlerin oğullan, köleler, şehvetten kesilmiş ihtiyar veanîn kişiler, henüz murahik ve baliğ olmayan çocuklar, dayılar, amcalar. Şeriat, bir kadının bu 13 çeşit erkekle münasebetine, tenha veya kalabalık yerlerde de olsa, cevaz verir.

Bundan şu büyük ve önemli sonuç çıkar: Müslaman Türk kadını, bu 13 kategori erkek dışındaki erkekle han, otel, apartman, okul, dershane, hükümet dairesi, bağ, bahçe ziyafet sofrası veya meclisi; çarşı, pazar gibi yerlerde, zaruret olmadıkça, temas ederse, haramdır, evinin dış vazifelerini görmek kadına ait değildir. Çarşıya, pazara çıkamaz. İşini takip edemez. Ancak zirai hayatta kocasına yardım edebilir. Kadınlar herhangi bir bilgiyi ya kadınlardan, mahremleri olan erkeklerden ya da şehvetten kesilmiş erkeklerden öğrenebilir. Bunun dışında, mesela, kız talebelerin erkek öğretmeni, erkek talebelerin de kadın öğretmeni olamaz.

Bu şekilde örtünmeye niçin lüzum duyulmaktadır? Daha doğrusu örtünmenin "hikmeti teşriiyesi" nedir? Niçin in sanlan bu şekilde giyinmeye ve davranmaya zorlanz? Önce tesettürün faydalan gözden geçirilebilir: Örtünme, kadmlan evlerinde kalmaya, ev işlerini görmeye, çocuklanmn yetişti rilmesiyle meşgul olmaya sevkeder. Kan koca arasında işbö lüm ve iktisadi yaşamayı sağlar. Ahlaksızlığı ve fuhuşu önler. Kocanın kansmdan şüphe etmemesini mümkün kılar.

Sosyal hayatta bu derece faydası görülen örtünme müessesesinin, kanunlaşması, riayeti mecburi kaide haline gelebilmesinin sebepleri, cevap verdiği ihtiyaçlardan doğar. Örtünme sosyal huzuru sağlar. Zira erkeklerle kadınlann münasebeti aşkı, sevgiyi tahrik eder. Gayri meşru isteklere yol açar. Fuhuşun doğmasına amil olur. Tesettür ise, fuhuşu önler. Fuhuş, sadece ceza ile önlenmez. Fakat medeniyet (bir anlamda Batılılaşmak) yüksek bir ahlak getirmiyor.

Sonuç: Örtünme kurallarına riayet etmeyen, açık saçık gezen kadın günahkârdır. Dinin dışına çıkmış olur. Dini inkâr etmiş olur.

Âtıf Hoca, siyasi hayati ilgilendiren önemli bir sonucu da şöyle tespit etmiştir: Bunca faydası görülen örtünme kuralına uymayanları, bunları sözle, yazı ile ve fiilleriyle örtünme kuralına uymamaya sevkedenler devleti idare edenler tarafından cezalandırılmalı ve bu şekilde hareket etmelerine mani olunmalıdır. Devleti idare edenlerin (evliyayı umurun) ödevi budur. Dini bir ödevdir bu. Daha doğrusu, "tesettürü" sağlamak bir amme hizmeti olmalıdır. Hükümet edenler bu şer'i vazifelerini yerine getirmezlerse, Allah nazarında mes'uldürler ve cezalandırılacaklardır. Devlet idaresini üzerine almış olanlar, Müslüman kadınlarına fuhuş vesikası verilmesine, meyhane, kârhane, umumhane, bar ve danslı yerlere gitmelerine engel olmayanlar veya bu hareketlere kayıtsız duranlar Allah tarafından büyük cezalara çarptırılacaklardır.

Görülüyor ki, 1925 yılının değişen yurt ve dünya şartlan, Birinci Dünya Savaşı sonrasının yeni bir sosyal kadrosu içinde, Türkiye'de kadın eve kapatılacak, eşit haklara sahip kılınmayacak, şehvet uyandıracak bir nesne olarak kabul ediliyordu. Peçesinin bir tarafını açarak tek gözü ile insanlar içine girecek kapkara kadınla erkek bir arada yaşayamayacak iki yabancı mahluk haline getiriliyordu.

Âtıf Hoca'nın açıklamaları, Türkiye'nin siyasi hayatını tamamen değiştirecek esaslan içine almıştır.

İstenen Teokratik bir devlettir. Sosyal hayata tamamen dini esaslar hâkim olacaktır. Devlet idarecileri ya hocala şacaklar ya da hocalar devletin idaresini ele alacaklardır. Çünkü din kurallanm en iyi onlar bilecektir. Devlet işi ile din işi aynı olacaktır. Laiklik tam manasıyla yok olacaktır.

Bütün İslamcılar, deyletin ahlaki esaslarını bu fikirlerle açıklamışlardır. Samimi olanlarının, görüşlerini ilmileş tirmeye cehdedenlerin yanında, İslamcı görünüşler ardında şahsi ve siyasi çıkarlarını savunanlar da vardır. Sonuncular İslamcılığı dejenere etmişlerdir. İrticai isyan hareketlerinin yapıcıları bunlardır.

Bu çevrelerin açılamalarından varılacak sonuç açıkça görünmektedir: Türk Devrimi, Batılılaşma perdesi altında her çeşit ahlaksızlıkları getirmişti. Çünkü Batıdan, yalnız ve yalnız teknik alacağımıza, maneviyat da almaya kalkışmıştık.

Bu garip iddialar karşısında sarhoşluğun, fuhuşun, meyhanelerin tarihini incelemek gerekmiştir. Hamdullah Suphi Bey'in Ziya Hoca'ya verdiği cevabın benzerini, Süleyman Nazif, Âtıf Hoca'ya vermiştir: "...Kumarhaneler, umumhaneler, barlar vs... gibi sefahat âlemlerini Avrupa icat etmedi... Fakat Beyoğlu'ndaki barlardan, kulüplerden ve Kömürcü Sokağı'nın temellerinden daha eski olan Ana dolu'daik karı ve köçek oyunları da Garp medeniyetinin masum diyarımıza saldırttığı, bid'atlerden olduğunu Hoca Efendi iddia edebilir mi?"(1).

Her devrim hareketi karşısına çıkan zihniyet belli zihniyetti ve "eski muhalefef'ti. Çok "eski" idi. Osmanlı İm paratorluğu'nda yapılan her ıslahat hareketinin karşısına çıkan zihniyetin, yirminci yüzyıl şartlan içinde değişmiş şekli idi. Fakat öz aynı kalmıştı, hatta çoğu zaman aynı sözler tekrarlanıyordu. Statik, durgun ve zamanlarca taassup ve hurafelerin tesiri altında kalmış kitlelere hükmetmek isteyen, kendisini bu kitlelerin vasisi sayan zihniyet bu idi.

(1) Süleyman Nasif: İmana tasallut (şapka meselesi) (İstanbul, 1342), s.8

2 Şapka Meselesi ve Tepkileri

Türk Devriminin gerçekleşmesinde, kanun yolundan azami derecede faydalanma yoluna gidilmiştir. Neticede, saltanat ve teokrasi müesseseleri bir bir tarihe gömülürken, İslamcı çevre mensupları tepkilerini ihmal etmemişlerdir. Şapka Kanunu (28 Kasım 1925) yeni bir alevlenme doğurmuştur.

Yenilik hareketlerinin kıyafete de teşmil edilişi, muhafazakâr çevrelerce bir şekil meselesi olarak görülmemiştir. Bu esası ilgilendiren bir değişme, islâm kurallarını çiğneyen bir bid'at bir dinsizlik sayılmıştır (1).

Bazı Belediyeler (mesela Gerede) müftü ve imamlar müstesna olmak üzere, ahalinin sarık ve yazma sarmasını, yeni olmayan serpuş ve şalların kullanılmasını yasak etmiştir. Daha sonra, Vekiller Heyeti 2 Eylül 1341 (1925) tarihli ve 2413 numaralı bir kararname ile memurların şapka giymesini istemiştir. Mesele, Meclis'te tartışma konusu olmuştur.

Davayı umumi efkâra duyurmak ve anlatmak kampanyasını bizzat Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal açmış ve 1925 Ağustosu sonlarında İnebolu, Kastamonu ve Çankırı'da ilk konuşmalarına hâkim fikirler şunlardı: Türkiye medeni olmaya mecmurdu. Zira medeniyet ateşi karşısında durulamazdı. O, karşısında duranları ateşiyle yakar, geçerdi. Türkiye halkı aile hayatı ile, yaşayış tarzı ile medeni olduğunu göstermek zorundadır. Medenilik iç ve dış görünüşler, şekil ve esas bakımından zorunludur. Bi

(1) Bu konuda Atıf Hoca'nın Frenk mukallitliği ve şapka risalesini ne yazık ki bulamadık. Süleyman Nazif in İmana tasallut kitabından ve Âtıf Hoca'nın bü kitap içindeki cevaplarından faydalanabildik.

zim aleacaip kıyafetlerimiz milli midir? Hayır. Beynelmilel midir? Hayır. Şu halde kıyafetsiz bir millet olamaz.

Turan kıyafetini araştırıp ihya etmeye lüzum yok. Medeni ve milletlerarası kıyafet, cevherli milletimiz için laik bir giyimdir. Bu giyimi alacağız, "Ayakta iskarpin ve fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kıravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların tamamlayıcısı olmak üzere başta siperi şemsli serpuş. Bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi, işte şapkamız." (1)

Devrimci lidere göre, fes Yunan serpuşudur. Bunu giymek caizdir de, şapka niçin giyilemez? Bizans papazlarının özel elbisesi olan cüppe niçin giyilir? (2)

Şapka kanunu, bu kampanya sonunda kabul edilmiştir. Meclis'te bu kanunun anayasaya aykırılığı ileri sürülmüştür. Bursa mebusu Nureddin Paşa'nm bu iddiasını Adliye Vekili Mahmut Esat Bey cevaplandırmıştır: "...Hürriyetin nasibi irticaın elinde oyuncak olmak değildir... Memleketin menfaatini iltizam eden şeyler, hiçbir vakit Teşkilâtı Esasiye Kanununa muhalif olamaz, olmamakla mukayyettir..." (3)

1924 yılında cereyan etmiş olan irtica gösterileri, 1925 Kasımının sonlarına doğru artmış ve genişlemiştir (4).

(1) Şapka meselesi ve gelişmeleri için Hâkimiyeti Milliye, Cumhuriyet ve İkdam gazetelerinin Agustos Ocak 1925,1926 sayılarına bakılmalıdır. Ayrıca bk. Mustafa Selim İmece: Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri (Ankara 1959).

(2) Mustafa Selim İmece: Aynı Eser, s. 45 47.

(3) TBMM Zabıt Ceridesi, DII, İçt. 3. C. 19, s. 249 250 Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 128 130.

(4) Hâkimiyeti Milliye, Cumhuriyeti, İkdam gazeteleri Ağustos Ocak 1925 1926 sayılanndan bu olaylar takip edilebilir.

Rize olayı bunların en genişidir. Hükümetin, zorla şapka giydireceği, kadınların çarşaflarım açacağı, Kur'anı kaldıracağı yolundaki propaganda 25 Kasım 1925 günü mey vaesini vermiştir. Hareket Of ilçesine de yayılmış, iğfal edilmiş köylüler silahlı bir isyan teşebbüsüne geçmişlerdir. Nakşibendi tarikatı mensuplarının bu olayda da tesiri görülmüştür. Hareketin Giresun'da da tepkileri olmuştur.

Erzurum olayı daha sonradır. 1925 Ocak ayı içinde bir pazar günü okunan mevlûttan sonra, hocalar bir yürüyüş yapmışlar, halk kendilerine katılmıştır. Muhakeme esnasında bu harekette "Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti" ile "İslâm Teali Cemiyeti" kurucularmm rolleri tesbit edilmiştir.

Maraş olayı da camiden başlatılmıştır. Camii Kebirden çıkan bir kısım tahrikçiler, Süleyman oğlu Mahmut önde ve elinde bayrak "Şapka giymeyeceğiz" bağırışlany la yürüyüş yapmışlardır.

Çerkeş'te cami kapısına şapka aleyhtarı beyannameler yapıştırılmıştır.

Olayların büyümesi üzerine hükümet kuvvetleri harekete geçmiş, hareketler bastırılmıştır. Ankara'da İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.

İrtica olayları ile ilgili olarak, İstanbul'da da tevkifler yapılmıştır. "Frenk Mukallitliği ve Şapka", "Tesettürü Şer'i" kitaplarının yazarı İskilipli Âtıf Hoca, Tahirülmev levi, yazarlardan Ömer Rıza (Doğrul) ve bazı kitapçılar bunlar arasındadır. Mahkeme birçok idam cezalan vermiştir. Bu arada Âtıf Hoca da idam edilmiştir (1).

(1) Aynı gazetelere bakılmalıdır: Ayrıca bk. İskilipli Âtıf Hoca Nasıl İdam Edildi? (İstanbul, 1952).

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin faaliyeti, beklenilen irticai direnmeleri cezalandırmak bakımından tabii sayılıyordu. Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre, bu "tabii" idi. Türk Devrimi büyük işler başarmıştı. "Şarkta ilk kere, demokratik bir cumhuriyet kuran O'dur. Şarkta ilk kere köylüyü efendi diye ilan eden O'dur. Şarkta ilk kere dini dünyadan ayıran odur. Şarkta ilk kere medeni beşeriyetin müşterek bir aile olduğunu ilan ve bu aile efradı arasındaki hâilleri kaldırmaya azmeden O'dur... İşte bugün bu muazzam esasları ilk kere olmak üzere kabul ve ilan eden herhangi bir muhitte, aksülâmellere, irticai mukavemetlere intizar etmek pek tabii idi" (1).

Son idam hükümlerinin infazından bir iki gün sonra Ankara Hukuk Mektebi'nde, Adliye Vekili Mahmut Esat İhtilaller Tarihi dersine başlıyor ve ihtilâli genç kuşaklara tarif ediyordu: "İhtilâller mazlum beşeriyeti efendiliğe, hakkına, benliğine ulaştıran fikir akınlarıdır." (2) Bu satırların yazıldığı tarihte, bu sözleri dinlemiş olan genç talebeler bugün 50 yaşını aşmışlardır (2).

Bu olaylarla, kesif irtica olayları devresi kapanmış sayılabilirdi. Devrim iktidarları bir kontrol hakkı kazanmıştı. Bununla beraber Türkiye yeni bir savaşa hazırlanıyordu.

3 Bitmeyen savaş: Laiklik

Türk Devriminin temel ideolojik prensibi olan laiklik,

(1) İstiklâl Mahkemelerinin Faaliyeti (Hâkimeyiti Milliye, 4 Ocak 1926).
(2) Hâkimiyeti Milliye (31 Ocak 1926) Türk inkılap Tarihi derslerine 30 Ocak 1926'da başlanmıştır.)

daha başlangıçta irticaın ve temsilcilerinin reddi olayına dayanmıştır. Milli hükümetin resmi yayım organı olan Hâkimiyeti Milliye, ilk sayısında ve ilk başyazısında durumu açıkça belirtmiştir: "...İlanı Meşrutiyeti takip eden ilk birkaç sene içinde bu hedefe (milli hâkimiyete) çok yaklaşıldığı halde, bir taraftan irtica kokusunun tazyike başladığı hürriyetler, bir taraftan mukadderatı memlekete bilârekabet vaz'iyed eden, ihtirasın bulandırdığı müşevveş dimağlarla birleşerek, ric'i hareketlere sebep olmuş ve millet hissetmeyerek, bir lahza elinde tuttuğunu zannettiği hâkimiyeti başından beri velveledar eden fırtınalara kaptırmış bulundu" (1).

1920'den 1924'e kadar yapılan hareketler ve yıkılan saltanat müesseseleri, laik devlet yapısının, yeni temelleri üzerinde biraz daha yükselmesini sağlamıştı. Bu safhada, laik demokratik devletin kuruluşu hanedan ve İlmiye'çilerle savaşa dayanmıştır. Türk Devrimi belli bir "mantık"a dayanıyordu. Esas prensipten çıkan sonuçlar Devrimin fikrî temelini vücuda getirecekti. Hâkimiyeti Milliye "inkılabın Mübrem Mantığı" başlıklı başyazısında bu müşahedeyi tespit etmiştir: "...Bir milletin mukadderatında cüz'î iradeler, yalnız o milletin, maşerî ruhunda mevcut temayüllere tercüman olmakla müessir olabilirler!.. Fakat inkılabı millet yapıyorsa, hiçbir zaman unutmamalıdır ki, onu yaptırtan başlıca âmil de hanedan ile Babı Meşihat'tır... (2).

Hanedan (Saltanat), Hilâfet, Şer'iye ve Evkaf Vekâletlerinin ilgasından Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulün

(1) Hâkimiyeti Millîye, No. 1 10 Ocak 1920
(2) İnkılabın Mübrem Mantığı (Zikredilmiştir.)

den sonra laiklik, Cumhuriyet Halk Fırkası programlarındaki gelişme olayına tâbi kalmıştır.

1923 genel seçimine Fırka, teokratik bir müessese olan Halifeliğin İslâm milletleri arasında en yüksek bir makam olduğunu, beyannamesinde belirterek girmiştir. (1)

Durum 9 Umde'nin, milli hâkimiyet prensibinin zaferini ilan eden 2.ncisinde söz konusu edilmiştir (2).

1923 genel seçiminden sonra, TBMM İkinci Döneminde önemli kararlar almıştır. Cumhuriyetin ilanı, Hilâfetin ilgasını devrimci hamleler takip etmiştir. Laiklik pren sipi, milli hâkimiyet prensipinin normal bir gereği, devrimci gelişmelerin bir şartı sayılmıştır.

1918 yılında ise laiklik esası devrimci karakteri ile, Anayasaya (1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'na) girmiştir. "Laiklik Tadilâtı" olarak anılan bu değişmelere göre, "laiklik esası" kanunileştirilmiştir (3).

Mesele hâlâ bazı dini esasları muhafaza eden 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'ndan, devlet teşkilâtına hâkim olan "dini"liğin çıkarılması idi. 2. maddedeki "Türkiye Devleti'nin dini, İslâm dinidir" ibaresi çıkarılmıştır. TBMM'nin yetkilerini belirten 26. maddedeki "Ahkâmı Şer'iyenin Tenfizi" kısmı da çıkanlmıştır. 16 ve 38. maddelerde Reisicumhur ve mebusların yeminlerindeki "Val

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 580 582.
(2) Aynı Eser, s. 580
(3) Prof. Ali Fuat Başgil: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri (İstanbul 1957, s. 120 Prof. Yavuz Abadan ve Prof. Bahri Savcı: Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış (Ankara 1959), s. 72 Tank Z. Tunaya: 1924 Anayasası'nın İdeolojik Karakteri (İstanbul 1959), s. 15 ve müt. Teksir makinesiyle Kilyos Semineri için hazırlanmıştır.

lahi" terimi de çıkarılarak "namusun üzerine söz veririm" ibaresi konmuştur.

10 Nisan 1928'de kanunlaşan bu değişimlerin dayandığı sebebi, Malatya Mebusu İsmet Paşa (inönü) ve 121 arkadaşının tadil teklifinde bulmak mümkündür: Milli hâkimiyetin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet şekli laik ve demokratik cumhuriyet olduğuna göre, laik devlet esasına aykırı fıkraların Anayasadan çıkarılması gerekir. Din devlet ayrılışı, devletçe ve hükümetçe dinsizliğin desteklenmesi anlamına gelmez. Dinin idare edenler elinde alet olmasını önler. Çağdaş hukuk ilminden ve tarihten edindiği tecrübeleri gözönünde tutan Türk inkılabı, din ile devlet işlerini karıştıran ve türlü zorluğa sebep olacak tohumları saklayan maddeleri kaldırarak Anayasaya açık ve resmi bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyeti'ne pürüzsüz bir şekilde gerçek durumunu vermiş olacaktır (1).

Tasan derhal kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır.

Laiklik, CHP'nin en önemli kongrelerinden birisi olan 1931 Kurultayında, partinin Altı Ok'u arasına girmiştir. Bu seretle 9 Umde tadil edilmiş ve CHP'nin ideolojik prensipleri gözden geçirilmiş oluyordu. Daha sonra, 1935 Kurultayı CHP'nin hukuki ve fiili karakterine son fırçayı vurmuştur. Bütün milletle intibak halinde, bütün milleti üyesi sayan, kendinden başka, kendine rakip bir teşekkülün varlığını kabul etmeyen, devletle aynı seviyede, hükümet ve idare mekanizması ile kaynaşmış, kaplayıcı bir tek parti.

Bu durumun son ifadelerinden birisi Altı Ok'un Ana

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, DIII, İçt. l, C.3, s. 125

yasaya konmuş olmasıdır. CHP Umdelerinin 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunumun 2. maddesinde yer alması Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının teklifi ile gerçekleşmiştir. Teklife göre, devletin şekli yanında siyaset ve idare alanında takip edeceği "ana vasıfların" (bugünkü deyimle, ideolojik prensiplerin) anayasanın esas hükümleri halinde gösterilmiş olması gerekiyordu (1). Bunlar arasında, laiklik de vardı. Zira, "Bu memleket kâhinlerinin ve gayrı mesullerin vicdanlara amil olmasından devlet ve millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür." (2) Meseleyi bu suretle açıklamaya başlayan Şükrü Kaya ilave ediyordu: "...Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Bizde laikliğin hududu ve çerçevesi budur... Hiçbir din kendisini müdafaa için Türkler kadar azimkar, Türkler kadar fedakâr bir millet bulamamıştır." (3).

CHP Umdelerinin Anayasaya girmesi, sonraları ağır tenkitlerin konusu olmuş, "milletin bağrına saplanmış altı ok"tan bahsedenler bulunmuştur. Fakat, bu umdeler ve bunlar arasında laiklik bir Anayasa prensibi, kanun koyucuların hareketlerine bir sınır olmuştu. TBMM, Türkiye'nin siyasi iktidarları laikliğe aykırı kanun çıkaramayacaklar, herhangi bir tasarrufta bulunamayacaklar, anti laik bir politika takip edemeyeceklerdi.

CHP programlarından Anayasa maddelerine geçen la

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, D V, İçt. C. 16, s. 89.
121 Aynı Eser, s. 559,560.
(3) Aynı Eser, s. 561

iklik prensibi devrimci çevrelerin benimsemesine karşılık geniş tenkitlere ve hatta silahlı hücumlara maruz kalmıştır.

Aslında laiklik prensibi, Türkiye'de hiçbir zaman din ile devletin mutlak ayrılığı olmamıştır. Din, devletin amme hizmeti olarak benimsediği bir konudur. Siyasi iktidar, tarihi tecrübelerin ışığı altında, dini suiistimalden korumak ve dini çevrelerin siyasal ve sosyal vesayetini önlemek gayesiyle, din işlerini kontrolü altında tutmuştur. Fakat bilhassa 1945'ten sonra, Seçmen çoğunluğunun oylarını toplamak ve muhafazakâr temayüle sahip kitleleri kazanmak amacı ile, din işlerine karşı aldığı kesin ve devrimci tutum bırakılmıştır. CHP'nin kapısını açtığı taviz politikası 1945'ten, çok partili rejime geçildiği tarihten itibaren başlamıştır. DP iktidarı zamanıda ise taviz, hızlı bir gelişme sonunda, yerini din istismarcılığı politikasına bırakmıştır.

4 Laik ve Devrimci Cumhuriyette Hücumlar

1945 tarihine değin, gerici çevreler, tarikatlar ve muhafazakâr aydınlar, Cumhuriyet şekline ve laiklik, devrimcilik prensiplerine karşı devamlı ve açık bir kampanya açamamışlardır.

Bununla beraber, yeni devlet şekline karşı beslenen eski kinin, birkaç yıl ara ile, silahlı hareketler halinde ortaya çıktığı görülmüştür. Bu olayların hepsi de "din adına" İslâm dinini, teokratik devlet şeklini savunma amacı ile yapıldıklarını iddia etmişlerdir. Fakat esasında Kabakçı Mustafa'dan Derviş Vahdeti'ye giden bir hat, Türk Devrim hareketleri karşısında belirmiş olan reaksiyoner zihniyetle birleşmiş, eskiyi devam ettirmek istemiştir.

Menemen Olayı (1930)(1)

Olay 1930 yılının 22 Aralığında patlak vermiştir (1). Nakşibendi tarikatı mensubu Derviş Mehmet ve beş arkadaşı, Menemen yolunda Kese köyüne uğramışlardır. Burada halka İstanbul'un sarıldığını, 770 bin kişi olduklarını söylemişlerdir. Menemen'e gidilince, camide sabah namazı kılındıktan sonra, Derviş Mehmet Ankara Hükümeti'ni ıskat edip, Abdülhamid H'nin oğlu Selim'i Halife ilan edeceğini cemaate bildirmiştir. Camiden, üzerinde (Innafetah nake..." yazılı bayrak alınmış, hükümet konağı önüne gelinmiştir. Burada Derviş Mehmet kendisini Mehdii Resul ilan etmiş, halka şapkalarını çıkartıp, kendisiyle beraber zikre başlamalarını emretmiştir.

Bu sırada duruma bir askeri müfreze müdahale etmiştir. Derviş Mehmet elden giden dine hizmet ettiğini bildirmiştir. Müfreze Kumandanı genç bir yedek subay olan Kubilay, Derviş Mehmet'e teslim olmasını ihtar etmiştir. Derviş, arkadaşı Şamdan Mehmet'e verdiği bir emirle Kubilây'ın öldürülmesini istemiştir. Binden fazla insanın tekbir sesleri arasında öldürülen genç subayın başı testere ile gövdesinden ayrılmış ve bayrağın ucuna takılarak halka gösterilmiştir. Kanı, Derviş Mehmet tarafından içilmiştir. Asilerin reisi tekrar halka hitap ederek: "Ya eheyyül Müslimin, Halife Abdülmecit hudutta bekliyor, kalkınız Müslümanlığı kurtaralım" diye bağırmıştır. Yirmi dakika süren feci ölüm olayından sonra jandarma kıtası asiler üzerine ateş açmıştır. Yobazlar kendi-

li) Olay için bk. TBMM Zabıt Ceridesi, DIII, C. 24, s. 4 Baydar: tCubilây, s. 12 Cumhuriyet (27,31 Aralık 1930 ve 10 Ocak, 1931 sayılan)

lerine ateşin tesir etmeyeceğini iddia etmişler, hükümet kuvvetleri üzerine ateş açmışlardır. Derviş Mehmet ve bazı arkadaşları çarpışma esnasında ölmüşlerdir.

Yapılan incelemeler sonunda olayın Nakşibendi Hareketlerinin bir zinciri olduğu, tarikat şeyhlerinden Esat Efendi, Şeyh Halit ve Hoca Saffet'in idaresi altında cereyan ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu grubun memleket dışı temasları da olduğu ortaya çıkmıştır.

Menemen Olayı, Cumhuriyetin yedinci kuruluş yılında, Türk sosyal hayatında büyük tepkiler yaratmıştır. 30 Aralıkta fevkalâde toplantıya çağırılan Vekiller Heyeti, Menemen hareketinin irticai karakterini memlekete duyurmuştur. 31 Aralıkta, CHF Grubu'nda yaptığı açıklamalarda Başvekil İsmet Paşa olayın özelliklerini belirtmiştir: Hilafeti geri getirmek, şeriatı (teokrasiyi) tesis etmek, Türk devriminin getirdiği siyasi ve sosyal düzeni yıkmak. Aynı gün Menemen, Manisa, Balıkesir ve Antalya'da yapılan tevkiflerin sayısı 2200'ü bulmuştur. Menemen ve dolaylannda sıkı yönetim ilan edilmiştir. Bu sırada yurdun her tarafında irticai tel'in eden toplantılar yapılmıştır. 3 Aralık'ta Muğlalı Mustafa Paşa Başkanlığindaki Divanı Harp kurulmuştur.

TBMM'nin 1 Ocak 1931 birleşimleri fevkalâde heyecanlı olmuştur. Başvekil İsmet Paşa olayla ilgili demecinde, Menemen hareketini tarihi irtica gelişmelerine bağlamıştır. Bu, "Yüzlerce seneden beri dini siyasete alet ittihaz eden bütün hareketlerin bir tekerrürü" idi. "Bu zavallılar laikliğe karşı gelerek şeriat istemektedirler. Gerçekte ise menfaatlerini kaybetmişlerdir, onu istiyorlar..." Zira, dünya işlerinden din işleri aynlalı yıllar geçmişti.

Divanı Harp duruşmaları 15 Aralık 1931'de başlamıştır. Duruşmaları halk efkârı büyük ilgi ile takip etmiş, Şeyh Esad'ın Nakşibendi Halifesi sayılması olayı, ilgiyi büsbütün artırmıştır. 28 kişi idam edilmiş ve birçok ağır hapis cezalan verilmiştir.

Menemen olayı, İslamcı cereyanın soysuzlaştırmasına dayanan bir irtica hareketedir. Nakşibendi hareketlerinin özelliklerini taşır (1). Önceki hareketlere bağlandığı gibi, diğer hareketleri de kendisine bağlar. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri cereyan etmiş olan en önemli ve geniş irtica olayıdır.

Bursa'da Arapça Ezan Olayı (1933)

1933 Şubatının ilk gününde cereyan eden olay, Nakşibendi tarikatına mensup Kozanlı İbrahim ve arkadaşlan nın tertibidir. O gün öğle namazından sonra Ulucami'den çıkan cemaate, İbrahim ve arkadaşları "Dinini seven bizimle gelsin" ihtarında bulunmuşlardır. Etraflarında biriken kalabalıkla, ayetler okuyarak, gürültülü bir yürüyüşle Evkaf müdürlüğüne gitmişlerdir. İbrahim ve arkadaşları Vakıflar Müdürüne irticaın zamanın şartlanna bürünen sorusunu sormuşlardır: Başka yerlerde Arapça ezan okunduğu halde niçin Bursa'da Türkçe ezan okunuyor?

Vakıflar Müdürü Vilayet emri cevabını verince, kalabalık vilayet Konağı önüne gitmiştir.

Zabıta kuvvetleri bu sırada olay yerine gelmişler, ka-

ri) Basile Nikitine: Les Kurdes, s. 198.

labahk dağıtılmış, elebaşlar yakalanmıştır. Adalete teslim edilen suçluların büyük bir kısmı cezalandırılmıştır.

Siirt'te Şeyh Halit ve oğlu Abdülkuddüs'ün maceraları (1935)

Beşiri ilçesinin Kayıntar köyünde oturan Halit kendisini Nakşî Şeyhi ilan etmiş ve küçük bir grup ta toplamıştır. 1935 yılı Aralık ayında, müritlerini Eruh ilçesinin bazı köylerine propaganda yapmaya memur etmiştir. Müritler, gittikleri yerlerin halkını Şeyh Halid'e boyun eğmeğe, Mehdî olarak tanımaya zorlamışlardır. Halk kendilerine inanmayınca, bu sefer adam öldürmeye ve yaralamaya başlamışlardır. Hükümet kuvvetleri bu garip hareketi bastırmış, elebaşıları yakalayarak cezalandırmıştır.

Maceranın ikinci kısmını Halit'in oğlu Şeyh Kuddüs üzerine almıştır. Hükümete kızarak dağa çıkmış, şeyhlik ve tarikatçilik hareketlerine başlamıştır. Fakat devrim hükümetinin devamlı takipleri sonunda Suriye'ye kaçmıştır.

İskilip Olayı (1936)

Menemen Olayı'ndan sonra, irtica hareketlerinin en önemlisi sayılan bu olay 1936 yılı Ocak ayında İskilip'te cereyan etmiştir. Kahramanı Nakşibendi tarikatından Kayserili Ahmet Kalaycı'dır. Amacı, destekleyicileriyle beraber Nakşi tarikatını yaymak olmuştur. Elebaşılara göre, namaz ve oruç farz değildi. Kendileri 40,70 ve 90 günlük yeni oruç usulleri icrat etmişlerdi. Nakşi Şeyhi ulûhiyete (ilâhî bir karaktere) sahipti. Ona tapmak gerekirdi.

Hareket kısa zamanda bastırılmıştır.

1923'ten 1945'e değin, laik ve demokratik bir cumhuriyete yapılmış olan bu saldırganlıklar hep din namına harekete geçme iddiasına dayanmıştır. Merkezi otoritesini kaybetmiş, ülke üzerinde tam bir disiplin sağlayamamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, bölge bölge hükümranlıklarını ilan etmiş olan bu dini derebeyler Türkiye Cum huriyet'nin bağımsız, milli ve mütecanis yapısı içinde, "milli" bir devlet örgüsü içinde, imtiyazlarının ve çıkarlarının sarsılmasına rıza gösterememişlerdir. Giriştikleri hareketlerin müşterek özellikleri anarşik, ayırıcı ve fevkalade iptidai fikirlere dayandıkları için gerici (irticai) dirler. Ayrıca bu hareketlerin memleket dışı bağlantılarını da hesaba katmak gerekir.

Türk Devriminin yobazlığa, irticaa, hatta muhafazakârlığa karşı kesin davranışlara sahip olduğu bir devirde oylarına ihtiyaç duymadığı çevrelere karşı aldığı tedbirler bu tarz olayların süratle bastırılmasını, açık ve geniş propaganda faaliyetine meydan vermemelerini siyasi hayata karışmamalarını sağlamıştır. Çok partili rejime geçildiği tarihten itibaren durum değişecektir.

İslamcılık Cereyanı -III

Tarık Zafer Tunaya



Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu'nun Derleme Kolu Yardımcısı (1933) ve uzmanı olarak çalışan M, Şakir Ülkütaşır, yazdığı "Atatürk ve Harf Devrimi" adlı çok ilgi çekici kitabı için şunları söylüyor:

"Cumhuriyet Türkiyesi, dil devrimine Alfabe devrimi, yani Latin aslından gelen yeni Türk harflerini kabul ve uygulamakla işe başlamış oldu. Yüzyıllardan beri kullamlagelefi Arap alfabesi, ancak bu dilin kendi özelliklerine göre kurulmuş olup, Türk fonetiğine hi^ uymayan bir yazı sistemiydi. Bu alfabe, kuruluşu bambaşka ulan Türkçe'nin ses varlıklarını doğru ve tam gösterecek zengin bir araç olamamıştı. Yazımının en önemli yönü, sözcükle ünlülerin (sesli) gösterilmesi idi; Arap alfabesiyle böyle bir yazım sağlanamıyordu. Bu nedenle bize ünlü harfleri gösteren, okunması, yazılması dilimizin yapısına uygun bir alfabe gerekti, işte Cumhuriyet, bu sorunu büyük ve başarılı bir devrimle gerçekleştirdi."

Sorunu, tarihsel kökeniyle birlikte anlatan bu kaynak kitabı, gelecek cuma günü yine gazeteniz Cumhuriyetle birlikte alacaksınız.

Dizgi □Baskı □Yayımlayan:
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Şubat 1998

İSLAMCILIK CEREYANI

3

İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler

Prof. Dr.
TARIK ZAFER TUNAYA

Cumhuriyet GAZETESININ
OKURLARıNA ARMAĞANıDıR.

IÇINDEKILER

III

1945 1950 DEVRESI: ÇOK PARTILI REJIM IÇINDE MUHAFAZAKÂR VE DINCI CEREYANLARıN SIYASI HAYATA KARıŞMALARı

IV
1950 1960 DEVRESİ: LAİK İKTİDARIN GELENEKÇİ ÇEVRELERE DAYANMASI, KARŞILIKLI İSTİSMAR

V
LAİK CUMHURİYETİN KARŞILAŞTIĞI YENİ GÜÇLÜKLER

Vı

27 MAYıS VE SONRASı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

ı

BİRİNCİ AYIRIM

İKİNCİ AYIRIM

... VE TÜRKIYE

II

ISLAMıN SIYASET PRENSIPLERI ALANıNDAKI GELIŞMELER

III

1945 1950 DEVRESİ: ÇOK PARTİLİ REJİM İÇİNDE MUHAFAZAKÂR VE DİNCİ CEREYANLARIN SİYASİ HAYATA KARIŞMALARI

1 Din ve Siyaset

Yıpranan tek parti rejimi

Cumhuriyet rejimi içinde 1945 yılma kadar, CHP'nin hâkimiyeti, fiili bir tek parti rejimi olarak devam edegel miştir. Ne zaman partiler çoğalmışsa, muhafazakâr ve dinci fikirler ve temayüller saklandıkları yerden siyasi hayatın yüzüne çıkmışlardır. 1924 (Terakkiperverler) ve 1930 (Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası) denemeleri bunu göstermiştir. Bu yoldan ortaya çıkan cereyanlar Devletin varlığı için tehlike sayılmış ve çok partili rejim denemelerini akamete uğratmış, partilerin hayatına mal olmuştur.

1945 yılından itibaren Milli Kalkınma Partisinin kuruluşu ile (i 8 Temmuz 1945) açılan çok partili rejim cumhuriyet rejiminin en uzun devresidir ve 27 Mayıs hareketi ile açılan bir parantez müstesna, onaltıncı yılını doldurmuştur. Ve Türkiye'nin siyasi hayatına köklü değişimler getirmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, I laik Fırkası, Cumhuriyet Fırkası (ve daha sonra Partisi) adlarıyla 1919'da memleketin kaderine hâkim olan CHP devrimci, geniş (gayri mütecanis yapılı) bir siyasi teşekküldü. 1945'te Genel Başkan ve Devlet Başkanı İnönü, Meclisi

açış nutkunda, muhalefet partilerinin çoğalmasının iyi karşılanacağını söylediği zaman, CHP'nin ardında çeyrek yüzyılı aşan bir mazi vardı. 1945 yılındaki siyasi bilançosunda görülen maddeler kabarık sayılabilirdi: İhmale uğramış bir kitleyi kalkındırmak için muhafazakâr çevrelerle savaşarak yapılmış olan devrimci hamleler, İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla ve bilhassa köyde hissedilen yüklemeler, liberal ve devletçi iniş çıkışlarla artan ekonomik çıkmazlar, Varlık Vergisi olayı, devletçilik politikasının uyandırdığı hoşnutsuzluklar. Bu hareketler tek parti rejiminin şartlan içinde çalışan bir Meclisin koyduğu kanunlar yolu ile yu kandan aşağı bir yönde gerçekleştirilmeye çalışılmıştı.

1945'ten önce, muhalefet kitlesi hazırdı. 1945'te dünya şartlarının da yardımı ile CHP'ye karşı muhalefet başlamıştı. DP geniş hoşnutsuzluğu bir iptidai madde olarak kullanmasını bilmiş ve geniş bir kitle kendisini benimsemiştir. Tek parti iklimi değişince de, çeşitli fikir akımları, bu arada meşrutiyet İslamcılarını, değişik şartlar altında, devam ettirmek isteyen bir cereyan da ortaya çıkmıştır. Bu cereyan Türk Devrim hareketlerinin karşısında yer almış, muhafazakâr çevreleri dile getirmiş ve muhalefetin destekleyicisi olmuştur. Bu fikirler, iktidarların tereddütlü ve maksatlı tutumları ile siyasi hayattaki tesirlerini gitgide arttırmışlardır. Bu artma bilhassa DP iktidarının ekonomik buhranı içinde, oy toplama politikasının gelişmesi ile oranlı olmuştur. Çok partili rejim, sosyal hayat içinde bastırılmış, fakat için için yaşamaya devam etmiş olan dinci cereyanları canlandırmıştır. Bunlar kendilerini meşrutiyetin İslamcı cereyanına bağlamışlardır.

1945 'ten günümüze kadar geçen onaltı yıllık çok partili siyasi hayat içinde dini meseleler ve olayların şu bakımdan özellikleri vardır: DP'nin iktidara geçiş tarihine değin (22 Mayıs 1950), CHP'nin tutumu ve siyasi olaylar henüz devrim kanunlarının tesiri altındadırlar. DP iktidarının başlayışından itibaren ise devrimlerin zayıfladığı ve muhafazakâr kitlenin iç politika üzerindeki kuvvetinin arttığı görülmüştür. Oy pusulası bu değişik tutumların temelinde yatmaktadır.

Parti programlarında din meselesi

1945 Temmuz'undan itibaren DP'nin işbaşına geçmesi safhasına kadar, Türkiye'de 24 siyasi parti ve teşekkül kurulmuştur. Beş yıllık kısa bir dönem içinde kurulmuş olan bu teşekküllerin büyük bir kısmı din ve gelenek konuları, laiklik konuları hakkındaki tutumlarını programlarında belirtmişlerdir.

Bu devrenin siyasi hayatında ve muhafazakâr cereyanın ortaya çıkışma en önemli örnek Millet Partisi 'nin programından alınabilir. 1948 senesinde dini reform isteyen bir grup Demokrat Parti'den ayrılmış ve Millet Partisi'ni kurmuştur. Parti sosyal hayatta geleneklere ve örf ve âdeea geniş önem verilmesine taraftardır. Partinin ana programının 7. maddesine göre, parti "içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve âdetin büyük hisselerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuzu dışında kalır." Ana programın 8. maddesine göre de, "Parti din müesseselerine ve milli ananelere hürmetkardır." Ge

ne partinin ana programının 12. maddesine göre, parti laikliği esas itibariyle kabul etmekle beraber din işlerinin ayrı bir teşkilat elinden idaresini, bu teşkilatın muhtar bir teşkilat olmasını istemektedir. Parti aynca ilk ve orta tedrisata din dersleri konulmasını da uygun görmektedir. (1) Bu şekilde, Millet Partisi ana programı İkinci Meşrutiyet'in İslamcı cereyanını temsil etmemekle beraber, siyasi platforma girdiği zamanki havaya oranla daha İslami ve muhafazakâr bir görüşün örneğini vermektedir. Din işlerinin müstakil ve muhtar bir idarenin eline verilmesini istemek Türkiye'de o güne dek hâkim olan laik düzene ay kındır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi hayatta ortaya çıkan bazı partiler de, etkili olmamakla beraber, muhafazakâr görüşün temsilcileri olmuşlardır. Bunlardan 1945 senesinde kurulmuş olan **Milli Kalkınma Partisi,** dış politika sahasında "İslam Birliği Şark Federasyonu projesinin gerçekleşmesini istemiştir. (2) Parti tüzüğünün 19. maddesine göre maarifte her şey ahlak ve milli anane esasına göre ayarlanacaktır. (3) Parti idarecilerine göre Cumhuriyet Halk Partisi komünizme yakın esasları benimsemiş bulunmaktadır. 1946'da kurulmuş bulunan **Sosyal Adalet Partisi**'nin gayesi "Dünya Müslümanları Birliği'ni desteklemek" olacaktı. (4) Aynı yıl içinde kurulmuş bulunan Çiftçi ve Köylü Partisi de ananelere bağlılığını belirtmiştir. (5)

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 719
(2) Nuri Demirağ, İ. İnönü'ye açık mektup (İstanbul 1949)
(3) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 644
(4) Tank Z. Tunaya: Aynı eser, s. 693
(5) Tarık /.. Tunaya: Aynı eser, s. 695

1946'da kurulmuş diğer bir parti olan **"Arıtma Koruma Partisi ARK'**'da, dinci siyasi bir parti olduğunu tüzüğünün birinci maddesinde açıklamıştır. (1) 1946 yılında kurulmuş diğer bir siyasi parti de **"İslam Koruma Partisi**"dir. Bu partinin adı parti olmakla beraber, kuruluş dilekçesinde her türlü siyasi faaliyetten uzak olunduğu belirtilmiş ve gayenin sadece Islamm yükselmesi, kuvvet kazanması, dayanışması olduğu açıkça yazılmıştır. (2) 1947 senesinde kurulmuş olan **Türk Muhafazakâr Partisi** de bu devrenin İslamcı siyasi davranışlarına örnek olarak gösterilebilir. Partinin programında ve gayelerinde İslami esaslar hâkimdir. (3) 1949 yılında kurulan **Toprak, Emlak** ve **Serbest Teşebbüs Partisi**'de münevver dindarlığı destekleyeceğini, dini cemiyetlerin serbestliğini ve teşkilatlanmasını arzuladığını açık bir muhfazakârlıkla programnıda göstermiştir. (4) Bu devre içinde kurulmuş dinci partilerin çokluğu, çok partili hayata geçişin din istismarına ve yeni bir İslamcı cereyanın ortaya çıkışında rol oynadığını göstermektedir.

Bu devrenin açıkça dinci ve muhafazakârlıklarını belirtmiş olan partileri yanında CHP'nin laik davasında tutumu gözden geçirilmiştir. DP'ye gelince, kuvvetli bir muhalefet kitlesine dayanan bu parti, dayandığı kitlenin baskısı altında 1950'den itibaren uygulayacağı bir din politikasının ilk tohumlarını serpmiştir.

(1) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 708
(2) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 708
(3) Tarık Z. Tunaya: Aynı eser, s. 711. ayrıea bk. Kudüs Müftüsünün C. R. Atilhan'a gönderdiği mesajı (Tasvir, 13 Şubat 1948)
(4) Tank Z. Tunaya: Aynı eser, s. 736

2 CHP'nin değişen tutumu
1945'in getirdikleri

İç politikanın değişen şartlan içinde, iktidarda bulunan CHP, tüm olarak programını ve bu arada 6 Ok'un anlamlarını gözden geçirmek lüzumunu duymuştur. 1925 yılının Ziya Hocasını devrimci cephe adına tenkit eden Hamdullah Suphi, şimdi kendisi Ziya Hoca gibi konuşmaktadır. Parti içinde böyle bir değişimi haber veren olay 1945 yılında görülür. Daha sonra 1947 Kurultayı meseleyi esaslı şekilde ele almıştır.

1945 senesinde daha çok partili rejime geçilmeden, toplumda ilk defa bir dinde reform fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir iktidar partisinin içinden gelmektedir. Parti içindeki bir grubun reform konusundaki teklifleri şöylece özetlenebilir:

1 Dünya işlerini din işlerinden tamamiyle ayırmış olan bir rejimde Diyanet İşleri Reisliği gibi bir teşkilatın yer almaması,

2 Kur'an ve din tatbikatının öztürkçe olarak tanzim ve tertibi.

3 İbadet yerleri Türkün geleneğine uygun bir tarza konularak Halkevlerinin ibadet yeri, ibadet yerlerinin de Hal kevine benzer bir şekle ifrağı.

4 Ruhbanlığın icabı olan her şeyin silinmesi ve ezcümle, sarık, cübbe gibi din tatbikatında kullanılan her nevi kıyafetin ilgası.

5 İbadet usul ve zamanlarının tanzimi.

6 Diyanet İşleri Reisliği yerine, Dil Kurumu'na ben

zer bir teşkilat ikame edilerek, din teşkilatının devlet bünyesinden çıkarılarak millete mal edilmesi.

Reformcuların bu teklifleri parti içinde karşıt düşünceleri davet etmiş ve bu görüşe karşı cephe almışlardır. Buna göre, devletin din işlerini yeni baştan ele alması doğru değildir. İtikat ve amel'e taallûk eden mesailin devle tarafından tanzimi de müdahale teşkil eder. Bu bakımdan dinde reform gerekli olmakla beraber bu bir din ıslahatı olarak değil, bir kültür işi olarak yapılması doğru olacaktır.

Parti içindeki bu iki karşıt görüşü tartışan CHP müstakil grubu, ikinci fikre yanaşmaktadır. Grubun din hakkındaki raporunda (1) itikat ve ibadata taallûk eden hususların devletçe tanziminin, bir başka deyimle dini reform icrasının, laiklik esasına uygun düşmediği belirtilmektedir. Reforma din uleması kendi bilgi ve vicdanlarına dayanarak önayak olabilirler. Ku'ranm öztürkçe olarak tanzim ve tertibi bir dil ve kültür işi olarak tetkik edilmelidir. İbadet yerlerinin tanzimi, ruhbanların kıyafeti, ibadet usul ve zamanının tesbiti gibi hususlar devlet işi olarak kabul edilemez.

Bu iki karşıt görüş, reformun gerekliliği üzerinde birleşmektedir. Ayrıldıkları nokta birinci fikrin reformu iktidar kudretiyle yapılabilecek bir iş olarak kabul etmesine karşılık, ikinci görüş tabii gelişime inanmaktadır. İktidarda bulunan bir parti içindeki bu iki görüş onun laiklik politikası üzerinde şüphesiz tesir edeceklerdi. Nitekim 1947 Kurultayı bu durumu bütün açıklığı ile ortaya çıkarmıştır.

(1) Bu rapor vc raporun tefsiri hakkında Reşit Ülker'in yazısı için bk. Vazife, 1957, sayı 40 s. 172.

1947 Kurultayı

Laiklik meselesi, CHP tüzük tadilatı sebebiyle 7. Kurultay'da üzerinde en çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu Kurultay'da gelenekçi görüş devrimci bir parti içinde tekliflerini ortaya atmışlardır. Devrimci cephe ise, yeni tüzüğün laikliği tarif ve izah eden ifadesini korumuşlardır.

Gelenekçi cephe, açık olarak laikliğin reddiyesini yapmamıştır. Gayesi, uygulanmasını sert ve gerçek laikliğe aykırı bulduğu laikliği yumuşatmak ve gerçek olarak kabul ettiği anlama getirmektir.

Din sosyal bir kuvvettir, bu kuvvete itibar eden milletler daima kuvvetli ve payidar olmuşlardır. Halbuki toplumumuz dinin gelişimine lakayd kalmaktadır. İnsanlar arasındaki içtimai tesanüt ancak din ile mümkündür. (1) Öyleyse, ne yapmak gerektir? Gelenekçi cephe bu tekliflerini iki üç nokta altında toplamaktadır:

1 Din manevi bir gıdadır. (2) Bunun için toplum hayatında dine önem vermek gerekir. Bizde memleketin çoğunluğu tarafından benimsenmiş olan İslam dini, diğer dinlere nazaran aşağı durumdadır. İslamın dışındaki dinler lehine bir müsavatsızlık yaratılmıştır. (3)

2 Laiklik memleketimizde yanlış anlaşılmış ve uygulanmıştır. Gerçekte, laiklik eski ve Şark'ta da mevut olan

(1) Abdülkadir Güncy'in konuşması, CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, s. 449

(2) Şükrü Nayman konuşması, aynı Tutanak s. 451

(3) Sinan Tekelioğlu'nun konuşması, aynı Tutanak s. 450 451

bir mefhumdur(1). Laiklik bizde, gençliğin dinden habersiz, maneviyatsız gelişmesini yaratmıştır. Devlet müdahalesini doğurmuştur(2). Dine önem vermemek şeklinde görülmüştür. Batı'da ise din baş köşeyi işgal etmekte, laik memleketlerde dahi din önem kazanmaktadır. Bu şekildeki fikirlerin beyanı hiçbir zaman irtica değildir. Memlekette irtica yoktur(3). Laikliği gerçek anlamına getirmek için, gençliğe manevi gıda vermeli, Şark'a ilgi göstermelidir(4). Şark'a dini ilgi "hayatımız iktizasıdır"(5). Bu şekilde, hem bir İslam bloku kurulabilecek ve hem de bir din olarak ortaya çıkan komünizm önlenecektir.

3 Devletimizin resmi teşkilatı içinde iki müessese vardı: Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf İdaresi. Bunların devlet teşkilatı içinde oluşu dertlerin başıdır. Dünyanın her yerinde dini inançlar müstakil teşkilatlarını kurmuşlardır. Türkiye'de ise bu imkân İslam dinine tanınmamıştır. Memleketin ihtiyacı olan gerçek din adamları mektepler ancak müstakil bir diyanet işleri teşkilatıyla mümkün olabilecektir. Bu bakımdan, Diyanet İşleri ya müstakil bir teşkilat olmah(6), ya da kendisine maddi ve manevi imkânlar tanınmalıdır(7).

4 Din manevi bir gıda, kuvvet olarak kabul edilince, yeni neslin bu bakımdan kuvvetli yetiştirilmesi gereklidir.

(1) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşması, aynı Tutanak, s. 454 455; Yusuf Ziya Köscmen'in konuşması, aynı Tutanak, s. 4626

(2) Abdülkadir Güncy'in konuşması, aynı Tutanak, s. 449

(3) Emin Karpuzoğlu'nun konuşması, aynı Tatanak s. 454

. (4 5) Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşması, aynı Tutanak,

(6) Sinan Tekelioğlu'nun teklifi, aynı Tutanak s. 450, s. 458

(7) Şükrü Nayman'ın teklifi, aynı Tutanak, s. 451; Abdülkadir Güney de aynı fikirdedir, aynı Tutanak, s. 449

Bunun için de, hususi din derslerine imkân tanımak, mekteplere din dersi koymak, üniversitede ilmi bakımdan dini tedrisat yapılmak şarttır(l). Maddeye tapan toplumu uyarmak, manevi ihtiyaçları tatmin etmek, ancak İslam dininin kabul ettiği ahlak kanunlarını öğrenmek, onları tedris etmekle mümkündür. Din derslerini öğretmek, vatanın ve milletin geleceğinin garanti edilmesi demektir. Toplum, ahlak terbiyesi olan din tedrisatını istemektedir(2).

Gelenekçi cephenin fikirleri bu şekilde ortaya çıkınca devrimciler cevaplarını bulmakta güçlük çekmemişlerdir.

Devrimci cephe, dinin kötü politikacılar elinde siyasete alet edildiği gerçeğini ortaya atmıştır(3). Türk ulusunun bekası ne dindedir, ne de imandadır. Türkün son kuvveti, kendi damarlarındaki asil kandadır. Din Türkün kendi vicdanıyla Allah arasındadır(4). Dünyanın hiçbir yerinde de, laiklik gelenekçi cephenin anladığı manayı almamıştır^). Din ile komünistliği önlemek birhayaldir. Komünizm bir din değildir. Komünizm, iktisadi bir doktrindir. Ona cevap vermenin, onu önlemenin yolu iktisadidir(6).

Bütün memleketlerde laiklik din düşmanlığı şeklinde başladığı halde bizde aynı durum görülmemiştir. Laiklik hareketinin başından beri memleketimizde din düşmanlığı ile

(1) Bu fikir Kurultay'da bütün gelenekçi cephe tarafından tekrarlanmıştır. Tutanağın şu sayfalarına bakılabilir: Vehbi Dayıbaş (s. 448), Abdülkadir Güney (s. 449), Sinan Tckclioğlu (s. 451 452), Hamdullah Suphi Tanrıövcr(s. 456 457), Yusuf Ziya Kösemen (s. 462)

(2) Şükrü Nayman, aynı Tutanak, s. 451

(3) Ali Kıza F.sen'in beyanından, aynı Tutanak, s. 461

(4) Cemil Sait Barlas'ın konuşmasından, aynı Tutanak, s. 460

(5 6) Cemil Sait Barlas'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 459 Tahsin Bangu oğlu'nun konuşması, aynı Tutanak, s. 465

laiklik aynı anlama gelmemiştir. Laiklikten inaksal Alkili ile kulun karşılıklı münasebetlerin ferdi oluşudur(1). Şark'a dönüşten İslam birliğinden bahsedilmektedir, Cihan Harbi'nde bizi baltalayanlar Müslüman Araplar değil midir? Hıristiyan devletler birbirleriyle harp etmemekte midirler? Öyleyse dinin tesanüd unsuru olduğu düşüncesi neredededir. Akide, Türkün kendi benliğine ait bir meseledir. Onun için benliğimize, dilimize sahip olmak gereklidir(2). Mücadele hurafeye, örümcek kafaya, Kubilay'm kafasını mızrağa geçirenlere karşıdır. Laikliği umde alışın sebebi, "kara taassubun bir kene gibi milletin dimağına ve tefekkürüne yapışmasına son vermektir(3). "Ruhu alabildiğine Türk, düşüncesi alabildiğine Garpli bir millet olmayınca ayakta kalmamızın, yaşamamızın imkânı yoktur"(4). Gelenekçi görüşün fikirleri laiklik sınırını aşmakta, bütün sosyal hayatımızı dinle izah etmektedir(5).

7. Kurultay, gelenekçi cephenin tekliflerini reddetmek suretiyle devrimciliğini belirtmiştir.

3 DP'ye gelince...

Demokrat Parti de daha muhalefet saflarında iken 1949 senesinde topladığı ikinci büyük kurultayında İslamcı fikirler kendisini göstermiştkir. Nitekim, partinin genel başkanı Celal Bayar söylevinde, laiklik ve dine hürmet esas

(1) Behçet Kemal Çağlar'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 463

(2) Cemil Sait Barlas'uı konuşması, aynı Tutanak, s. 460

(3 4) Behçet Kemal çağlar'ın konuşması, aynı Tutanak, s. 462 463

(5) Tahsin Banguoğlu'nun konuşması, aynı Tutanak, s. 465

larını birleştirmiş, Türk milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını belirtmiştir. Bununla beraber dinin siyasete alet edilmesine muhalif olduğunu da ileri sürmüştür(l). Bu kurultayın enteresan bir olayı da, kurultayın üyelerinden birinin CHP'yi "irticayı körükleyen kuvvet" olarak göstermesi olmuştur(2). Demokrat Parti'n in din ve İslamiyet konusundaki daha İslamcı davranışları 1950 yılından, iktidarı elde ettikten sonra görülecektir.

4 1945 1950 devresinde gelenekçi fikirlerin yasama alanına karışması

Türkiye'nin yasama alanı dışındaki siyasi hayata paralel olarak, devrin karakterlerine uygun olan İslamcı fikirler yasama alanında, TBMM'de kendilerini göstermişlerdir.

Yasama organında İslamcı görüşler özellikle Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi için yapılan bir tadil teklifinde ve Halife Sultanların mallarıyla ilgili bir sual sebebiyle Osman Nuri Köni'nin beyanlarıyla ortaya çıkmıştır.

Osman Nuri Koni, Sultanların mülklerinin ne durumda bulunduğunu sormuş ve bu mülklerin hususi şahıslara satıldığını belirtmiş, bunların padişahlara ve onların ailelerine ait olduğunu belirtmiş, bu teokratik ve monarşik ailenin haklarını korumuştur(3).

(1) Nazmie Sevgcn: Celal Bayar Diyor ki (İstanbul 1951) s. 352. Aynı konuda bk. İskenderun konuşması (Vatan, 9 Ocak 1949) ve Ankara konuşamsı (Vatan, 25 Nisan 1949)

(2) Tarık Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 653 Not. 31

(3) Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Devre VIII, İçt. 3 Cilt 18, s. 443

Gene Büyük Millet Meclisi 'nde Kuran'ın Türkçe okunup okunmaması konusunda ortaya çıkan bir münakaşada, İbrahim Arvas ve Necati Erdem gibi milletvekilleri Kuran'ın elli milyon Müslüman tarafından Arapça okunduğunu, tercümesi halinde değerinden kaybedeceğini, belirtmişlerdi^ 1).

Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil hususundaki tartışmalar, bu devre içinde Büyük Millet Meclisi'nde din ve laiklik konusunun en çok tartışıldığı devreler olmuştur. Gerçekten, 1949 senesinde hükümet tarafından yapılan bir kanun teklifi, gerici hareketlerin çoğalması karşısında bunları önleyecek kudretten yoksun Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin tadilini ve maddeye daha sert şekil verilmesini istiyordu. Bu teklif Büyük Millet Mecli si'nde uzun boylu tartışılmış ve değişik görüşlerin ortaya çıkmasına sebeplerini toplayan maddenin hukuki yönü bakımından yapılan tenkitler bir yana, fikir cephesi de tenkit olunmuştur. Bu tenkitler, İslamcı görüşlerin örnekleridir. Osman Nuri Koni'ye göre, bu şekildeki kanun teklifleri "dini İslama tecavüz, laikliğe külliyen muhaliftir", bu şekilde dinsizlik korunmaktadır, din propagandasına dinin diline, ifadesine karışılamaz(2). Sinan Tekelioğlu'na göre, laikliği korumak bahanesiyle girişilen bu şekildeki kanunlar tamamen komünist kokusu vermektedir(3). Necati Er dem'e göre bu şekilde dinsizliğe imtiyaz tanınmış, laiklik perdesi altında dinsizlik korunmuş olmaktadır(4). Bu şe-

ci) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 16, s. 450 451

(2) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 575

(3) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 579

(4) Tutanak Dergisi, Devre VIII, C. 20, s. 588, aynca bk. s. 668

kilde laiklik gerçekte tatbik edilmiş olmamakta ve bu perde altında dinsizlik yayılmaktadır. Böylece Türkiye'deki gidiş laikliğe tamamiyle aykırıdır. Oysa demokratik rejimlerde devlet dine karışamaz. Şu halde din hürriyetini bu şekilde sınırlandıran kanunlar demokrasiye de aykırıdır, vicdan hürriyetine de.

İslamcı görüşlerin yasama alanına girmesi bu devrede mümkün olmuştur. Daha ilerde görüleceği gibi İslami (teokratik) devlet esaslarının müdafaa edildiğine, laikliğin tamamen reddedildiğine bu devre içinde rastlanmayacaktır.

5 1945 1950. devresinde Gelenekçi çevrelerin belirttikleri belli başlı meseleler

1945 1950 seneleri arasında, 1923 1945 seneleri arasında devrimleri koruyucu davranış bütün sapmalara rağmen gene de kuvvetini korumuştur. Bu sebepledir ki laikliğe aykırıgidişi destekleyen, daha doğrusu böyle bir gidişi canlandırmaya çalışan fikirler azdır(1). İslamcılık cereyanının savunması belli bir kaç noktaya has kalmış, genişleyememiştir. Ayrıca, İkinci Meşrutiyet devresinin İslamcı fikirlerine yeni bir görüş eklenmiş değildir. Aksine İkinci Meşrutiyetin İslamcı fikirleri çok daha az bir kuvvetle ve bilgi ile tekrarlanmıştır. Yapılan fikir çalışması devrimin yarattığı bazı yeni durumların gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesinden ibaret kalmıştır. Bunların başında, okullarda din dersi okutulmaması ve Arapça ezan yasağı gelir.

(1) Aynı fikir için bk. Rusto: Politics and İslam in Turkcy.

CHP'ıin laiklik anlayışını tenkit

Bu devrede rastlanan tek tük İslamcı fikirlere göre, Halk Partisi uygulamakta olduğu laiklik görüşü ile Türk halkının duygularını hiçe saymakta, kendi siyasi isteklerini topluma kabul ettirmek endişesiyle hareket etmektedir. Davranışları vicdan hürriyetine aykırıdır. Türk halkı yüzde yüz Müslümandır. Laiklik bu hisse aykırı düşen, "tenakuzlar" içinde yüzen bir kuraldır. Laiklik kuralı Türk'ün Müslümanlğı tanımamaya kadar götürülmüştür. Türk İslamlığı o derece benimsemiştir ki Türk'e yaklaşmanın tek yolu, onun vicdanına girebilmekle mümkündür. Demokrat Parti işte bunu benimsemiş ve yapmıştır. Halk Partisi'nin seçeceği en iyi yol dine hiç karışmamaktır. Bunun aksine hareket etmek için Halk Partisi'nin hiçbir yetkisi yoktur. Parti içinde din işleri ile ilgilenenler dine önem vermeyen, "frenkmeşreplerdir." Bu yola girmediği takdirde Halk Partisi yıkılacaktaki).

Bu görüş, dinin siyasi hayat içindeki rolünü ve oy üzerindeki tesirini İslamcı bir kalemle ortaya koymaktadır.

Aynı görüşe dayanan açıklamaları daha da derinleştirmek mümkündür: Dine hücum edebilmek için, bugünün ilmi esaslarını bilmek gereklidir. Bugünün ilmi ise, dinsizliği değil, dinin gerçekliğini ispat eder. Dinsizlik ilim önünde "izmihlal" etmiştir(2). Türkler için din ve millet sevgisi birbirine karışmış, tekleşmiş vaziyettidr. Din sevgisi Türkün diğer sevgilerine de hız vermekte, kaynak olmaktadır(3).

(1) Halk Partisi'nin din siyaseti (Selamet, 21 Kasım 1947 No: 27), S. 15

(2) Lecomtc Du Nouy: Dinsizliğin ilim huzurunda izmihlali (Selamet, 28 Kasım 1947, No: 28) s. 12

(3) Vatan sevgisi ve din sevgisi (Selamet, 5 Aralık 1947, No: 29), s. 3

Hac da dini bir vazifedir ve vatani vazifesinden kaçınmayan Türk bu dini vazifesinden de kaçmmayacaktır(l). Türkiye'de, dini unutturmak şeklindeki laiklik, devrim yobazlığıdır ve artık ölmek üzeredir.

Bugünkü haliyle Türkiye dini bakımdan perişandır. Din adamı kıtlığı vardır. Laiklik bu değildir. Laiklik dini inkâr değildir. Laik memleketlerde de üniversitelerde din fakülteleri vardır(2). En büyük ilim müesseselerinin temeli dine dayanır. Gençliğin ahlakını namusunu korumak için, bu nesli din ile ilgili bir hale getirmek şarttır(3).

Cumhuriyet Halk Partisi, dinin toplum üzerindeki etkisini anlamamış, din derslerine önem vermemek suretiyle yirmi sene müddetle milli vicdanı ezmiştir(4). Laiklik yanlış ve lüzumsuz kısıtlamalar şeklinde anlaşılmıştır. Laiklik gerçek anlamında bir vicdan, din hürriyetidir, bu esaslar ise îslamiyetin temelinde vardır(5). Bu esaslara aykırı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi laikliği dinden tamamen elini çekmek, dini konularla meşgul olmamak ve meşgul olanlara mani olmak şeklinde anlamıştır. Bu tutumu toplumda bir maneviyat ve ahlak buhranı doğurmuştur(6).

(1) Aynı yazı, s. 3

(2) Hamdullah Suphi Tanrıövcr: Türkiye'de Din Meselesi (Selamet, 5 Aralık 1947, No: 29) s. 3

(3) aynı yazı, s. 4, 5, 16.

(4) Eşref edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, Haziran 1948, No: 3) s. 34

(5) Yusuf Ziya Kösemen: Millet Hâkimiyeti Ahlak hâkimiyeti (Sebilürreşat, No: 5 1948), s. 73

(6) Yusuf Ziya Kösemen: Laikliğin yanlış tatbikinden doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyette ahlaksızlık doğurmuştur (Sebilürreşat, No: 6. 1948) s. 88; Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No: 17, 1948), s. 264

Cumhuriyet rejimi boyunca, Meşrutiyetten kalma fikirleri zaman zaman belirten Sebilürreşat ailesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin din siyasetinden bazı sonuçlar çıkarmıştır: Bu Partinin tuttuğu yol komünizme giden bir yoldur. Cumhuriyet Halk Partisi yirmi sene müddetle, bilerek veya bilmiyerek komünizm umdelerine hizmet etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ecdadın dünya ve din işleri arasında kurduğu düzeni bozmuş, laiklik perdesi altında maneviyatı yok etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin bu hareketi siyasî bir irticadır(l).

Sebilürreşat, devrin Cumhurbaşkanı İnönü'den, partisinin din konusundaki tutumunu değiştirmesini istemektedir. Cumhuriyet Halk Partisi halkın sempatisini kazanmak, iktidarını korumak istiyorsa dinsizlik anlamına gelen lâiklik tatbikatından vazgeçmelidir. Ancak Cumhuriyet Halk Partisi dine önem verip ona döndüğü anda küvet kazanabilecektir. Hükümetler millî seviyeyi korumak bakımından halkın manevî ihtiyaçlarından elini çekemez(2). Bu ifadeler, siyasî gruplar üzerinde din yoluyla yapılan baskının örneğidir.

(1) Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No. 17, 1948) s. 264.

Hüseyin Saruhan: Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir. (Sebilürreşat, no: 9, 1948), s. 142

(2) Cevat Rıfat Atilhan: Din davamız (Sebilürreşat, No. 10, 1948), s. 155; Hüseyin Saruhan; Lâik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, No. 18, 1948), s. 286 Siyasî İrtica (Sebilürreşat, No. 19, 1948), s. 304

Cumhurbaşkanımızdan bir istirhamımız var: (Sebilürreşat, No. 6, 1948), s. 86.

YusufZiya Kösemen: Hükümet halkın manevi ihtiyaçlarından elini çekemez (Sebilürreşat, No. 8, 1948), s. 120.

Cumhuriyet rejiminin İslamcıları, 1949 senesinde Şemsettin Günaltay'ın başvekilliğe getirilişinden ümitlenmişlerdir. Günaltay, "medreseden yetişmiş bir İslam bilgini" olarak takdim edilmiştir. Fakat, ilk hükümet programı Tür kiyenin dinî hayatında bir değişiklik bekleyenler tarafından hayal kırıklığı ile karşılanmıştır. Cemil Sait Barlas, Tahsin Banoğlugibi "din düşmanları" yine Kabinededir. Günaltay hükümet programında, devrimlerin o güne kadar olduğu gibi bütün şiddetiyle korunacağını belirtmiştir. Bu ifade, Cumhuriyet Halk Partisi'nin dinsizlik şeklindeki laiklik ve devrimcilik anlayışının Günaltay zamanında da devam edeceğinin delilidir(l). İslamcılar, 1950 seçimlerine yakın bir tarihte, Cumhuriyet Halk Partisi hakkındaki fikirlerini kesin olarak açıklamışlardır. Bu parti, din derslerine müsaade etmesine, türbeleri açmasına rağmen dini tutumu ile Müslüman Türk halkını üzmüş,bağrma hançer saplamıştır. Müslüman toplumla bağdaşmasına imkân yoktur(2). Bu cereyan o tarihte mevcut diğer partileri de eleştirmiş ve dini tutumları bakımından değerlendirmiştir. Demokrat Parti, Halk Partisi'ne nispetle dini konularda daha serbest bir tutum takip edecek yolda görülmektedir. Bununla beraber, bu partinin de din siyaseti kesin olarak belli değildir. Parti Başkanı Celal Bayar, bu konuda kesin konuşmamaktadır(3). Halbuki Demokrat Parti dini tutumunu açık ve seçik biçimde ortaya koymak, toplumun inancını kazanmak zorunluğunda

(1 2) Eşref Edip: Günaltay'ın Başbakanlığı ve Akisleri (Sebilürreşat, Ne. 29, 1949), s. 57.

(3) Demokrat Parti'nin Din Siyaseti (Sebilürreşat, No. 27, 1949), s. 27.

dır (1). Millet Partisi'ne gelince Müslüman toplumun benimseyeceği bir din tutumunun savunuculuğunu yapmaktadır. Millet Partisi, Türkiye'yi gerçek laikliğe kavuşturacak, dinsiz gidişi önleyecek bir partidir(2).

Görüldüğü üzere, İslamcı cereyan, 1945 yılından sonra Halk Partisi'nin devrimci saydığı davranışlarını dinsizlik olarak isimlendirmiş, dinin toplum üzerindeki baskısından faydalanarak siyasi bir sonuca varmak istemiştir. Bu davranış, ceza hükümlerinin sertliği karşısında kesin olarak beliremememekle beraber gene de, ilk filizlerini vermiştir. 1950'den sonra Halk Partisi'nin yıpratılması için yapılan hareketler daha açık olarak ortaya çıkacaktır. Demokrat Parti'nin Arapça ezan yasağını kaldırmasından sonra da bu partiye karşı beslenen emniyetsizlik silinecektir.

Kıır'an diliyle ibadet Kur'an yazısı

İslamcı cereyan bütün bu devre içinde Kur'an diliyle ibadet meselesi üzerinde de önemle durmuştur. Kur'an diliyle ibadetin engellenmesi, laikliğe aykırı gidişin en büyük örneği olarak gösterilmiştir(3). Gerçek laiklik, devletin din konularındaki tarafsızlığı olduğuna göre herkes istediği dilde ibadet etmekle serbest olabilmelidir(4). Bunun aksi, ibadetlere kanunun müdahalesi şeklinde anlaşılmak gerekir. Is lamın izzet ve şerefini korumak isteyenler, serbest ibadete

(1 2) Aynı yazyı.
(3 4) İbadetlere kanun müdahale edebilir mi? (Sebilürreşat No. 4, 1948), **s. 60.**

... ı v. m ı . [i,bununİŞİfl<J»bflgöstermelidirlerl).Kur'andi h i. .1.1,1, ıı. ıı halkın ı neır i toplumun kalbine hançer sok ıuıklan lmk,sı/,dıı(2). Hiç bir kuvvetin millet vicdanı ile bu k, 1«1,11 «>y n amaya hakkı yoktur(3).

I lalkm Kur'an diliyle ibadet etmesinin yanında, Arap harflerinin kaldırılması da tenkit konusu olmuştur. Prof. Başgil, bu hareketi "memleketin tefekkür hayatına indirilen" ağır bir darbe olarak isimlendirmiştir. Arap harflerinin kaldırılması ile, Türk ilim ve din hayatı ruhsuz, köksüz bir hal almıştır. Bunun için eski harflerin de öğretilmesinin kabulü gereklidir(4).

Dil Devrimi

İslamcı cereyan, "uydurma dil" olarak isimlendirdiği öztürkçeyi, öztürkçecilik hareketini de ağır bir tenkide tâbi tutmuştur. O kadar ki, öztürkçecilik hareketi bir soysuzlaşma hareketidir. Gayesi, Türk milletinin tarihi kaynaklarını söndürmektir. Bu şekilde bir dil devrimi olamaz, bu hareketin de gayesi dilimiz üzerindeki Arap etkisini silmek, dine karşı bir davranışta bulunmaktır. Uydurma dili yaratanlar, "dilimize düşman olanlar, kimi politika hacıyatmazı, kimi mektep kaçkını, diplomasız kiralık âlimdir"(5).

(1) Eşref Edip: Davamız İzslamın İzzet ve Şerefi Davasıdır (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 66.

(2) Artık yeter efendiler (Sebilürreşat, No. 17, 1948), s. 262.

(3) Ali Fuat Başgil: Memleket tefekkür hayatına indirilen ağır darbe (Sebilürreşat, No. 15, 1948), 238 230.

(4) Ali Fuat Başgil: Uydurma dil faciası (Sebilürreşat, No. 12, 1948), s. 171, 183.

(5) Aynı yazı, s. 221.

Bunlar "milli vahdetin temelini sarsıp, Türkçeye ihanet etmişlerdir"(l).

Din Eğitimi

islamcı cereyanın bu devre içinde en çok üzerinde durduğu konu din eğitimi konusudur. Türk Devriminin en büyük hatası bu noktada olmuştur. Devrim, İlmiye sınıfına inanmamış, onun değerini küçümsemiştir. Gerçekte ise İlmiye sınıfı, İstiklal Harbi'nde büyük yararlıklar göstermiştir. Bu sınıf, mütevazi bir sınıftır(2). Medreseler yıllar yılı en üstün birer ilim merkezi ödevini görmüşlerdir. Medrese zihniyetini önlemek gayesiyle din dersi veren mektepler açmamak düşüncesi bâtıl bir düşüncedir. Medrese zihniyetinin din mekteplerinde yer edişi, toplumumuzun dini düşüncesinin gelişimi bakımından önemli bir rol oynayacaktır(3).

İslamcı görüş, din okullarının, fakültelerinin açılması meselesini de laiklik prensibi açısından belirtmiştir. Türk halkının Müslüman olduğu kabul edildikten sonra, ona dilini öğretmek, din müesseselerini yaşatmak, İmam Hatip Okulları açmak, İlahiyat Fakültesi kurmak tabii birer gerektir. Bunlar laikliğe aykırı değildir. Laiklik bunları yapmaya mani değildir. Laiklik diye memleketin din hayatını körleten ifratlar esas laikliğe aykırıdır. Halkın önienmesi

(1) Aynı yazı, s. 221.

(2) Eşref Edip: din mektepleri Diyanet işleri Riyascli'ne bağlanmalıdır (Scbilürrcşat. No. 2, 1948), s. 25.

(3) Eşref Edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Scbilürreşat, No. 3, 1948) s. 37.

ni istediği de bu ifrat hareketlerdir(l). Din tedrisatı yapılmasına, din müesseselerine bağılmaya, din adamlarının "terfih" edilmesine memleketin ihtiyacı vardır(2). Bunlar da birer ihtisas işidir. Hükümet ihtisasa hürmet göstererek, işi bu mütehassısların ellerine vermelidir(3).

İslamcı cereyan 1947 yılından sonra, İslamcılık cereyanının başarı kazanmağa başladığını iddiaya girişmiştir. Akifin onikinci ölüm yıldönümünde, onun idealleri gerçekleşmek üzeredir. Bütün İslam âlemi ilerlemek, birleşmek istiklalini kazanmak yolundadır. Memleket içinde İs lamı unutturmak siyaseti yere serilmiştir. Artık memlekette bir İslam inkılabı yapılmaktadır. Bütün Türk milleti Akif'in yolundan yürümektedir(4).

İslamcı cereyan, din hürriyeti alanında bir gelişmenin ortaya çıktığını kabul etmekle beraber, gene de uzun yıllar din dersleri okutturulmamasının, din mektepleri açılmamasının sonuçlarını tartışırken Halk Partisi'nin bu konudaki davranışını "samimiyetsizlikle" isimlendirmektedir(5). Halk Partisi din derslerini okullara koymakla beraber gerek takip ettiği metod ve gerekse okutulanlar bakımından, din dersi okutuyorum diye gene de dinsizlik yolunu seçmiştir^). İkinci bir hatası da, din derslerinin okutulmasını ve din mekteplerinin idaresini Diyanet İşleri Riyaseti'ne ver

(1) Ömer Rıza Doğrul: Kurultayda Din Davası (Selamet, 19 Aralık 1947, sayı 31), s. 2.

(2 3) Aynı yazı, s. 16.

(4) Ömer Rıza Doğrul: Âkifin Davası (Selamet, 26 Aralık 1947, sayı 32), s. 2.

(5) Din ve ahlak dersleri (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 75.

(6) Aynı yazı.

meyişidir. Bu hareket tarzı bu iktidarın hâlâ dini teşekküllere ve din adamlarına inanmadığını gösterir(1). Bu hizmetin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanışı, toplumda bir güvensizlik yaratacaktır. Çünkü, Milli Eğitim Bakanlığı Tev hid i Tedrisat Kanununun kabulünden sonraki davranışları ile toplumun infialini kazanmıştır(2). Bakanlığın gerçek din adamı yetiştirilebilen tek eğitim müessesesi olan medreseleri kapatışı bunun delili ve sebebidir(3) Diyanet İşleri Reisliği'ne din eğitimi konusunda yetki vermemek için ileri sürülen, bu teşekkülün skolastik zihniyette olduğu iddiası ise tamamiyle yanlıştır(4).

Cumhuriyet Halk Partisi bu davranışı ile devletin laikliğini bir kere daha çiğnemiştir. Din eğitimini devlete vermekle laik olmadığını bir kere daha göstermiştir(5). Halk Partisi sırf rey kazanmak amacı ile din eğitimi konusunda "taviz vermiş" olmaktadır(6).

Komünizm meseleleri

İslamcı cereyana göre, Komünizm bir ülkeye yerleşe

(1) Eşref Kdip: Din mektepleri Diyanet İşleri Riyaseti'nc bağlanmalıdır (Sebilürreşat, No. 2, 1948), s. 25; Din öğretimi ve din müesseseleri hakkında (Selamet, 27 Şubat 1948, No. 41), s. 4.

(2) Din öğrelimi ve din müesseseleri hakkında (Selamet, 27 Şubat 1948, No. 41), s. 5.

(3) Aynı yazı.

(4) Gökmcn'le mülakat (Selamet, 12 Mart 1948, No. 43), s. 5; Ömer Rıza Doğrul: Skolastik devri ebediyyen kapanmıştır (Selamet, 12 Mart 1948 No. 43), s. 2)

(5) Eşref Edip: Onlar için hidayet kapıları kapalıdır (Sebilürreşat, No. 3, 1948), s. 34; Din ve ahlak dersleri (Sebilürreşat, No. 5, 1948), s. 75.

(6) Din mektepleri diyanet işleri riyasetine bağlanmalıdır Sebilürreşat, No. 2, mayıs 1948), s. 39

bilmek, orayı hâkimiyeti altına alabilmek için milliyet ve din duygularını yok etmek yolunu tutmaktadır. Bu şekilde manevi değerlerini kaybeden kitleleri komünist yapmak kolaylaşacaktır(l). Nitekim Türkiye'deki din düşmanları, yıllar yılı komünizm prensiplerinin yurtta gerçekleşmesine sebep olmuşlardır(2). Masonlar ve dinsizler yurdumuzda komünizmi gerçekleştirmek için çeşitli çabalar göstermişler, eğitim müesseselerine bile komünizm esaslarını sokmuşlardır(3). Şu bir gerçektir ki din düşmanlığı komünizm yoludur(4). Dinde reform yapacağız iddialariyle, Kur'anın hükümlerini bertaraf etmek modası komünizme götüren bir akımdır(5).

Bugün dünyada hatırı sayılır bir kuvvet kazanmış bulunan komünizme karşı duracak tek engel İslamiyet kalesidir. Çünkü dinsizler komünizmle mücadele edemezler, mücadele kuvvetini ancak İslamiyete inanmış olanlar kendilerinde bulabilmektedirler(6). Komünizmle mücadele ederken, sadece iktisadi tedbirlere başvurmakla yetinmek, komünizmi sırf iktisadi doktrin olarak kabul etmek çok büyük yanlış olur. Halbuki komünistliğin bir saldırgan, milli ve dini şuuru yıkıcı tarafı vardır. Bunun içindir ki, din ko

(1) Komünistlikle mücadele (Selamet, 9 ocak 1948, sayı 14), s. 2

(2) 20 sene süren komünizm umdeleri (Sebilürreşat, No. 17, s. 264

(3) Din düşmanı komünizm ile mücadele için manevi enerji lazım (Scbilürreşat, No: 2, 1948), s. 29

(4) Kızıl tehlike Hz. Muhammed'in bayrağı altında değil Saraçoğlu'nun bayrağı altındadır (Scbilürreşat, No. 3, 1948), s. 40; Din aleyhtarlığı komünizm yoludur (Sebilürreşat, No. 6, 1948, s. 89

(5) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, No. 15, 1948), s. 227

(6) Hüseyin Saruhan: Komünizme karşı duracak ancak islamiyet kalesidir (Sebilürreşat, No. 9, 1948), s. 142

münizmle mücadele, ona karşı mukavemet için gerekli en büyük kaynaktır. Din sayesinde komünizm yere serilecek ve yenilecektir(l). İslamiyet, hürriyet, hak, aile ve cemiyet hayatı gibi değerleri inkâr eden komünizme düşmandır. Bir Müslüman komünist olamaz**(2).**

İslamiyet ve reform

İkinci meşrutiyet devresi içinde gördüğümüz bir İslamcı fikri bu devrede de aynen bulmak mümkündür. İslamiyet asla ileriliği önleyici bir yapıda değildir. İslamiyet, "tam manası ile bir teceddüt ve terakki dinidir"(3). İslam dini, esasları baki kalmak şartıyla, "şer'i hükümler" de bile yenilikçidir. Bu gerçeğin aksini Avrupalı İslam düşmanları ve sömürgeciler ortaya atmışlardır. Zaten "terakki" denilen şey "izafi" bir mefhumdur ve dünyada hiçbir şey mutlak olarak terakki etmez. Böyle olunca da İslamın terakkiye engel olduğu söylenemez(4). Bir toplumun gerçek gelişimi madde ve zevk gelişimi değildir. Ancak iman ve tapınma ile birlikte maddeten gelişen bir toplum gerçekten gelişmiş demektir. Önemli olan, ahlak ve karakter gelişimidir. Hodbinliğin, ihtiraten gelişen bir toplum gerçekten gelişmiş demektir. Ahlak ve karakter gelişimi önemlidir. Hodbinliğin, ihtirasın, faziletsizliğin yer ettiği bir toplumda gelişme ola

(1) Komünistlikle mücadele (Selamet, 9 Ocak 1948), sayı 34), s.2

(2) Ömer Rıza Doğrul: Komünizm, insanlık için en büyük felakettir, Selamet, 26 Mart 1948, sayı 45), s. 2

(3) Ahmet Haindi Akseki: İslamiyet ve terakki (Selamet, 6 Şubat 1948, sayı 38), s. 7

(4) Aynı yazı, s. 6

maz. Hak ve vazifenin, diğerkâmlık ve sorumluluk duygularının yer ettiği bir toplumda gerçekleşebilir. Bunlar da Müslümanlığın savunduğu değerlerdir. Öyleyse İslamiyet gelişime mani olmak şöyle dursun, aksine gelişimi sağlayan bir dindir(l). Bu sebepledir ki İslamiyette içtihada büyük bir önem verilmiş ve içtihad dinin kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir(2).

Bunun içindir ki dinde reform yapılamaz. İslamiyette bugün de İçtihad Kapısı kapanmamıştır. Ama bu içtihadı yapmak için de gerçekleşmesi gereken birtakım şartlar vardır. Dinde devrim yapmak iddiası dinin kendisine olduğu kadar ilme de aykırıdır. Kur'anın hükümlerini bertaraf ederek yapılacak bir devrim, içtihad değil komü nizmdir(3).

İslamiyet devamlı olarak ilme insani ve toplumsal gereklere önem vermiş, bu şekilde en yüksek medeniyetin temellerini atmıştır(4). İslamiyet, "ilim, sanat, ticaret, ziraat, ahlak, fazilet, aile ve cemiyet hakkındaki telakkileriyle en büykü inkılabı başarmıştır" (5). Bütün ilmi hareketler hep İslam memleketlerinde gelişmişlerdir. Medreseler ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Bütün bu gerçekler, İsla miyetin terakkiye (gelişime) engel olmadığını göstermek

(1) Aynı yazı, s. 6

(2) Aynı yazı, s. 7

(3) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, No. 15, 1948), s. 227

(4) Ahmet Hamdi Akseki: İslamiyet ve terakki (Selamet, 6 Şubat 1943, No. 38), s. 38, s. 7; Dünya emniyetini İslam kanunlarına inandığı gün bulmuş olacaktır (Sebilürreşat, sayı 17, 1948), s. 286

(5) Zeki Ali: İslam Medeniyeti (Selamet, 6 Şubat 1948, No. 38) s. 10 11, Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı (Selamet, 13 Şubat 1948, No. 39), s. 4

tedir. Aksi bir iddia, "bâtıl itikattır"(l). Avrupa birçok ilmi ve teknik şeyleri İslamdan öğrenmiştir.

İslamiyet felsefeye ve ilme bu derece önem verirken Hıristiyanlik ilim ve felsefeyi engellemiş cezalandırmıştır. Müslümanlığın gelişim devresi Batı'nın "tereddi", soysuzlaşma devresidir. Tarih olayları bu gerçeğin delilleridir.

İslam memleketleri medeniyetin en yüksek derecesine çıktıktan sonra neden bir gerilemeye uğramıştır? Bunun sebebi Batı'dır. "Müslümanların son yüzyıllarda uğradıkları gerileme ve zaaf ancak İslamın bu asil ve hayat verici ruhundan, bu ilim ve ışık ruhundan yine Avrupalıların muhtelif şekil ve surette yaptıkları tazyik ve tesir ile uzaklaşmış olmasından ileri gelmiştir"(2).

Mezhep çekişmeleri

Türk milleti yüzde yüz Müslüman bir millettir, bunun içindir ki Alevilik, Şiilik gibi İslamlığa sonradan sokulan ve İslam birliğini bozan cereyanları kabul etmez. Aksine hareket bazı siyasi gayelerle bu birliği bozmak amacını taşır. AIi Muaviye kavgası dini değil, siyasi bir kavgadır. Dine uygun değildir. Bu siyasi kavgayı yenilemek milli men

(1) Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı Selamet, 20 Şubat 1948, No. 48), s. 6 7; Hakkı Şcnkan: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir (Sebilürrcşat, sayı 20, 19489, s. 315

(2) Ahmet Hamdi Akseki: Aynı yazı (Selamet, 20 Şubat 1948, No. 40), s. 6 7

faatlere de aykırıdır(l). Bugün islam âlemi, "yeni bir asrı saadet yaşamak üzeredir". İslam birliği ülküsü, bütün islam memleketlerinde hâkim bir düşünce haline gelmiştir!^). Bu ülküyü, çeşitli mezhep kavgalarıyla zedelememek gereklidir. îslamiyetin karşılaştığı tehlikeler müşterektir. Bu tehlikelere karşı İslam dünyasının da müşterek hareket etmesi gereklidir. Bu tehlikelerin başında da Filistin'deki Siyonist tehlikesi gelmektedir(3). Bunun karşısında İslam kardeşliğinin ifadesi olan İslam birliğini gerçekleştirmek gereklidir. Bunun gerçekleşmesine kimse mani olamayacaktır.

Islamiyette Sosyal ve Demokratik Düzen

İslamiyet, kardeşlik, ırk, renk, sınıf farkı tanımamak esaslarına dayanan bir dindir ve ahlaki demokrasinin esaslarını ortaya koymuştur. Kur'an Müslümanlığın anayasası dır. Bu kitapta akla aykırı hiçbir şey yoktur. İnsanı daima daha ileriye götürme kuvvetine sahiptir. Akla önem verir,

• (1) Ömer Rıza Doğrul: İslam birliğini ve Türk birliğini bozmaya uğraşan neşriyata karşı (Selamet, 9 Ocak 1943, No. 34, s. 6 7

(2) Ömer Rıza Doğrul: tslam Birliği cereyanı bütün İslam Birliğini kapladı (Selamet, 16 Ocak 1948, No. 35), s. 4 5

(3) Sebilürrcşad mecmuasının 1946 senesinin koleksiyonu Filistin meselesinin tefsirleriyle doludur. Muhtelif yazılarda ileri sürülen, Filistin meselesinin tslamın müşterek meselesi olduğu, Siyonizm ve Masonluk tehlikesinin İslamlığı yeryüzünden kaldırmak gayesini güttüğü, mukaddes topraklardan Yahudileri sürüp çıkarmanın bütün İslamlar için dini bir vazife olduğu likridir. Raif Oğan ve Cevat Rifat Atılhan'ın muhtelif yazılan bu noktalara dokunmaktadır.

bütün insanlık âleminin birliğini tamr(1). Din ile maddi hayat en güzel uygunluğunu İslamiyette bulur. Ruhani ihtiyaçlar kadar maddi ihtiyaçlar da Islamca düzenlenmiştir. Diğer dinlerden farklı olarak gerçekleşmesi imkânı olmayan bir düzen Müslümanlığa da yabancıdır(2). Kardeşlik, insanlar arasında birlik, adalet, vicdan hürriyeti hep İsla mm kabul ve emrettiği prensiplerdir(3).

İslam dini bu prensipleri ile dünyevi ve uhrevi bütün saadetleri tekeffül etmektedir(4). Bu dünyevi nizam ondört yüzyıl önce demokratik bir cumhuriyet olarak düzenlenmişti^). Din ile dünya işleri birdir, aksini iddia "son" yirmi senenin modasıdır!... Cahilane ve garazkârane" bir iddiadır. Islamda bu iki düzen birbirine sıkı sıkıya bağlıdır(6).

Batılılaşma Meselesi

Bu devre içinde, memleketimizde tazminattan beri ge

(1) Hakkı Şcnkan: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir Scbilürreşal, sayı 20, 1948), s. 315; YusufZiya Kösemen: Millet hakikati ahlak hakikati (Sebi İürreşat sayı 5, 1948), s. 73; Ömer Rıza Doğru: İslam Peygamberi Hazrcti Mu hammed Mustafa'nın kurduğu içtimai nizam (Selamet, 23 Ocak 1948, No. 36), s. 6 7

(2) Ömer Rıza Doğrul: Aynı yazı s. 7; Hüseyin Saruhan: Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Scbilürreşat, sayı 18, 1948), s. 286, "ecdat din ile dünya işlerini en uygun ve güzel şekilde düzenlemişti. Cumhuriyet Halk Partisi Laiklik perdesi altında bu düzeni bozmuş ve memleketin manevi hayatında düzensizlik yaratmıştır."

(3) YusufZiya Kösemenoğlu: Laikliğin yanlış tatbikinden doğan manevi ve ahlaki buhran cemiyette ahlaksızlık doğurur (Sebilürreşat, sayı 6, 1948), s. 88

(4) Ömer Rıza Doğrul: Aynı yazı, s. 7

(5) Ömer Rıza Doğrul: Aynı yazı, s. 7; Sözün Özü (Scbilürreşat, sayı 5, 1948), s. 68

(6) Hüseyin Saruhan: Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşat, sayı 18, 1948), s. 286; EşrefEdip: Din mektepleri Diyanet işleri Riyasetine bağlanmalıdır (Sebilürreşat sayı 2, Mayıs 1948), s. 25

len batılılaşma hareketlerinin bir yorumu da, bilhassa 1948 senesinden sonra yeniden çıkmaya başlayan Sebilürreşat mecmuasında yapılmıştır. İkinci Meşrutiyetin İslamcı fikirlerini aynen tekrarlayan bu mecmua, batılılaşma konusunda da eski görüşleri yeniden ileriye sürmüştür.

"Garplılaşma" sadece teknik alanda yapılmalıdır. Doğunun kültür, maneviyat ve ahlakiyat alanlarında batılılaşmaya ihtiyaçları yoktur. Aksine Doğu, bu manevi değerler bakımından Batıya üstündür(l). Halbuki Tazminat'tan beri olagelen batılılaşma hareketlerinde yanlış yol tutulmuş ve batılılaşmak için Hıristiyanlaşmanın şart olduğu zannedilmiştir^). Bu Doğunun Batı medeniyeti içinde erimesi felaketine sebep olmuştur. Tanzimatın gayesi tamamıyla Hıristiyanlaşmaktır. İslamiyetin eski parlaklığını kaybetmesi de gerçek ruhunu kaybedip Hıristiyanların baskısı altında kalmaları sebebiyledir(3). Avrupa Osmanlı devletini ve İslam medeniyetini çökertmiştir(4).

6 İslamcılık cereyanının bu devre içindeki özellikleri

Bu devre gerek İslamcı fikirler ve gerekse olaylar bakımından verimsiz bir devredir. 1923 1945 seneleri arasındaki, devrimci davranışları koruyan ceza hükümlerinin ve

(1) Eşref Edip: İnkılap ve din (Sebilürreşat, sayı 15, 1948), s. 227

(2) Eşref Edip: Garplılaşma hareketinde Hıristiyanlaşma da var mıdır? Sebilürreşat, sayı 10, 1948), s. 146

(3) Ahmet Hamdi Aksckili: İslamiyet ve terakki (Selamet, 20 Şubat 1948, No. 40), s. 7

(4) Eşref Edip: Tanzimat hareketi (Sebilürreşat, 1948, s. 106,124,140,203

canlı devrimci tutumun etkisi kısmen bu devre içinde de görülür. Bu bakımdan, toplumda var olan gerici cereyanlar kendilerini cesaretle ortaya atamamıştır. Buna karşılık demokratik çok partili hayata geçiş, oy endişesini doğurmuş, yukarıdan aşağı doğru bir dini duygulan okşama taktiğine bağlanan dine dönüş fikri yayılmaya başlamıştır. 1948 yılından sonra, gerek iktidar, gerek muhalefet partileri içinde ortaya İslamcı gruplar çıkmıştır.

İslamcı cereyan, özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin yirmi yıllık laiklik anlayışını açık ve kâfi görmeyerek kınamaktadır. Şöyle ki memlekete yer eden laiklik gerçek laiklik olmayıp dinsizliktir. Tatbikat daima dinsizliği hazırlamak gayesini gütmüştür. Laikliğe aykırı olarak, dini konulara el atmıştır. Din tedrisatını esas Kur'an diliyle ibadeti, dini toplulukların kurulmasını engellemiştir. İslamcı cereyanın bu devre içinde üzerinde durduğu meseleler bunlardır Bunun dışında İslamiyetin gelişime engel olmadığı, İslamm yüceliği, fazileti gibi meseleler de üzerinde durulmuş konulardır.

İkinci Meşrutiyet devresinden farklı olarak Türk milletini kurtarmak meselesi Osmanlılığı kurtarmak problemi gibi ortaya çıkmamıştır. Belki de ceza hükümlerinin tehdidi ile devletin İslami esaslara göre düzenlenmesi fikri ileri sürülmemiştir. Sadece İslamiyetten uzaklaşmanın toplumda maneviyat buhranı doğurduğu ileri sürülen düşünceler arasındadır. İslamiyetin etik kurallarından uzaklaşıl dığı, bunun ahlaksızlık, komünistlik, dinsizlik doğurduğu kabul edilmiştir. İslamın siyasi prensipleri ise söz konusu edilmemiştir.

Yukarıda belirtilen tezler dışında, bu devre, fikri gelişim bakımından İkinci Meşrutiyet devresine nispetle hiçbir yenilik getirmemiştir. İslamiyet, batılılaşma, manevi yükselme konularındaki fikirler hep aynı kalmışlardır ve Meşrutiyetteki samimilik, ciddilik ve bilgiyle savunulma mışlardır. Yalnız Arapça ibadetin, Arap harfleri ile eğitimin, laik rejimin getirdiği yenilikler aynı İslamcı görüş tarafından yorumlanmaktadır.

1945 1950 arasında beliren bu görüşler ve fikirler daha sonrasını hazırlamış, İslamcı fikirlerin ve buna dayanan olayların bütün gücüyle çıkmaları bakımından uygun ortam yaratmışlardır.^özellikle iktidarı eline geçiren siyasi grup üzerinde tesirlerini göstermişlerdir, bu grup iktidarı korumak bakımından dinin ve İslamcıların önemli kudretini hissetmiştir. Din duygularını istismar etmenin oy toplamak bakımından etkili olabileceği, bir siyaset gerçeği sayılmıştır.

7 İktidar Partisi olarak CHP'nin gelenekçi baskı karşısındaki icraatı

CHP'yi 1946'da harekete getiren ve laiklik prensibini gözden geçirmeye zorlayan muhafazakâr baskı, samimi aydınlardan gerçek yobazlara kadar, çeşitli unsurları ve bu unsurların iddialarını kapsamıştır. Devrimlerin çeyrek yüzyıllık ömrüne rağmen, memlekette muhafazakâr bir kitlenin varlığı ortaya çıkmıştır. Seçmenlik ehliyeti, eşitlik ve genellik prensiplerine dayanınca, kadın erkek, köylü kentli, bilgili bilgisiz, fakir zengin ayrımları oy vermede rol oynamadığına göre bu geniş kitlenin oyları iktidarı tayin edece

ğinden, baskı karşısında direnme iktidarda kalmanın şartı sayılamazdı.

CHP'yi program değişmelerine zorlayan şartları, yeni kurulan partiler hazır bulmuşlar ve programlarına koymak zorunda kalmışlardır. Bu suretle her yeni program muhafazakâr baskıdan, derece farkı ile birer parça taşımıştır. Üzerinde bilhassa durulan noktalar, okullarda din dersleri verilmesi ve imam hatip okulları açılması olmuştur. Müşterek baskı karşısında CHP içinde yeni bir taktiğin tespiti kabule mazhar olmuştur. 1948 yılında taktik ilk meyvelerini vermeye başlamıştır. Hacca gideceklere ilk defa döviz müsaadesi verilmesi ve vizelerinin yapılışı hareket noktası olmuştur. 1946'da parti grubunda kurulmuş olan komisyonun hazırladığı esaslara uygun olarak, 1 Şubat 1949'da ilkokul programlarına ihtiyari din dersleri konmuştur. Gene 1949 yılı başında, imam hatip kursları açılmıştır. Kursların amacı ehliyetli din adamları yetiştirmekti. Ortaokul seviyesinde idiler. İlk olarak 8 ilde açılan kurslar sonraları i mam hatip okulları haline getirilmiştir. CHP iktidarının son aylarında, 1950'nin birinci yarısı içinde bazı önemli olaylara şahit olunur: 1 Din adamlarının idaresi tekrar Diyanet İşleri Reisliğine verilmiştir (Mart) 2 Meşrutiyet İslamcılarının tanınmış siması Başvekil Şemsettin Günaltay, buhranlı bir safhada okuduğu hükümet programında İlahiyat Fakültesi açılacağını bildirmiştir. Ankara Üniversitesi Senatosu 7 Ocak 1949 toplantısında fakültenin açılış kararını vermiştir. 3 CHP iktidarının üzerinde hayli tartışılan bir hareketi de 1925 tarihli tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına dair kanunun birinci maddesinin değiştirilmesi ol

muştur. Değiştirilen kanun, açılacak türbelerin listesini hazırlamayı Milli Eğitim Bakanlığı'na listenin tasvibini de Bakanlar Kurulu'na vermiştir. Mart ayında çıkarılan kararname ile de 19 türbe açılmıştır!1).

Türkiye'nin siyasi hayatı, oy ile kitle inançlarını okşamak olayları arasındaki nispete büyük bir yer vermişti. Bundan böyle radikal ve devrimci hamlelere girişmek zorlaşmıştır. CHP de yeni şartlar karşısında muhafazakâr çevresinin baskısına cevap vermek durumunda idi.

8 Laik devlete yeni bir hücum: Ticaniler

Ticanilik bir tarikat olarak 1930 yılında Türkiye'ye intikal etmiştir(2). Tarikatın genel başkanı Pir'i Kemal Pila voğlu'dur. Kendisine Efendi, Hazret sıfatları verilir.

Ticaniliği Türkiye şartlarına adapte ettiği söylenen Ta

(1) Bu konuyla ilgili vekiller heyeti kararı 30 Mart 1950 tarihlidir (No. 3/10990). (Resmi Gazetede No. 7487). Hazırlıkları bittikçe ilişik listede yazılı 19 türbenin umuma açılmasını bildirmektedir:

1 Ankara'da Hacı Bayram türbesi: 2 Bilecik Söğütte Ertuğrul Türbesi; 3 Bolu Göynük'te Akşemsettin Türbesi; 4 Bursa'da Osman Gazi Türbesi, 5 Bursa'da Orhan Gazi Türbesi, 6 Bursa'da Çelebi Mehmet (Yeşil Türbe)Türbe si, 7 Çanakkale Gelibolu Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Türbesi, 8 İstanbul'da Fatih Mehmet Türbesi, 9 istanbul'da Yavuz Selim Türbesi 10 İstanbul'da Kanuni Süleyman Türbesi, 11 İstanbul'da ikinci Sultan Mahmut Türbesi, 12 İstanbul 'da Mustafa Reşit Paşa Türbesi, 13 istanbul'da Barbaros Hayrettin Türbesi, 14 İstanbul'da Mimar Sinan Türbesi, 15 istanbul'da Gazi Osman Paşa Türbesi, 16 Kırşehir'de Âşık Paşa Türbesi, 17 Konya'da Selçuk Sultanları Türbesi, 18 Konya Akşehir'de Nasrettin Hoca Türbesi, 19 Urfa Caber Kalesi'nde Süleyman Şah Türbesi.

(2) Bu tarikat 1155 tarihinde Fas'ın Tcycan kasabasında doğmuş olan Ahmet Teycani tarafından 1216 yılında kurulmuştur. Kurucusunun adına izafeten tarikatın adı Ticani olmuştur. Nakşi, Kadiri tarikatlarıyla karışık faaliyette bulunmuştur. Merkezi Fas'tır. Senegal, Hicaz, Medine, Mısır, Trablusgarp'ta yayılmıştır. Türkiye'ye intikali 1930 yılındadır. Ayrıca bk. G. H. Bousquet: LTs lam Maghrébin, s. 156, 157. Jean Paul Roux: L'Islam en Occident, S. 241,242, 276, 277.

rikat Şeyhi Kemal Pilavoğlu'nu(1), **Halifeler, Müritlerve Muhip**'ler takip eder. Ayrıca tarikatın aksiyon adamları olarak **fedai ve kahramanları** vardır. Şeyhe mutlak itaat şarttır. Sır ifşa edenler, Şeyh veya Halifesi tarafından **dil orucu** cezasına çarptırılır ve tayin edilen süre boyunca dilsiz gibi hareket ederler.

Cumhuriyet rejiminin karşısına, silahlı **Nakşibendi**'lerden sonra, 1949 yılında da **Ticani**'ler çıkmış ve Ankara (Çubuk ilçesi) ve Çorum'da (Şabanözü İlçesi) yayılmaya başlamıştır.

Ticani'ler de laik Cumhuriyetin temellerine saldırmışlardır. Tarikatın gayesi "Tanrı emirlerini yerine getirip, peygamberin ahlakını temsil etmek" şeklinde özetlenmekle beraber asıl gayenin teokratik ve tarikatçı bir devlet sistemi olduğu anlaşılmaktadır: Atatürk devrimlerini benimsememek, laikliği şiddetle reddetmek, şeriatı esas almak, hareketleri destekleyen fikri temeller olmuştur.

Tarikat olarak, İslam amel ve akideleri içinde Ticaniliğin doktrinal yerini tayin etmek belli bir konudan uzaklaştırıcı bir inceleme olur. Ne var ki, Ticani'ler, İslam camiası içindeki yerleri ne olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti karşısındaki iddiaları ve davranışları bakımından, geri çevrelere kolaylıkla bağlanabilirler.

Ticani inancına göre, heykel puttur. Dinde heykelleri kırmak gerek. Türk kadınları Holivut artistleri gibi, "açık, saçık" gezinmemelidir. Türk Devrimi ve eserleri dinsizlikten başka bir şey değildir. Osmanlı Halifeliğini inkâr eden devrimin lideri

(1) 1323 yılında Ankara'da doğmuş olan Kemal ''ilavoğlu, 1930 yılında Abdülkadir Medeni isimli birTieani'den, tarikatın Türkiye'de kurulması için ruhsat almıştır. Kendisine irşat müsaadesi verilmiştir. Belli başlı kitapları şunlardır: Komünizme Hücum, Din Rehberi, SaadKelimei Hazrcti Ali (1949), Muhammed Aleyhisselam'm ahlakı ve âdetleri (1945), İbretler ve Hikmetler (1949), İlacılara Armağan, Arafat Duası, Kırk 1 Iırkai Şerif Şerhi, Hadisi Şerif, Hazreti Muhammed'in Hayatı, Hak ve Bâtıl Dinler, (henüz bastınlmamıştır).

(Atatürk) "mel'undur" ve dinsizdir. Devrim "bizi putperest" yapmıştır. "Hükümet dinimizi tanımazsa, isyan haktır."

Bu tertip bir zihniyetin gelişebilmesi için elverişli havayı, 1945'ten beri başlamış olan çok parti sistemi hazırlamıştır. Köy köy, abone kaydı için dolaşan Ticani'ler şartları istismar etmişlerdir. Hürriyet, Türk Devrimi düşmanlığının da serbestçe açığa vurulması yönünde yorumlanmıştır.

Nitekim, Uzunköprü'de, Atatürk heykeline karşı bir i mam "... Asmadığı hoca kalmadı. Orospu çoğaldı. Türk kızları tiyatroda oynayamaz" diye bağırmıştır. Ticani'ler 1941 'de kabul edilen Türkçe Ezan Kanunu'nu 1946'da tenkide başlamışlardır. Çeşitli yerlerde, ana yollarda, adliye koridorlarında tekbir getirmeye başlamışlardır. Nihayet 1949 Şubatında TBMM dinleyiciler kısmında, birTicani yüksek sesle Arapça ezan okumuştur.

Ticaniler, CHP iktidarı zamanındaki gösterilerine, DP iktidarının ilk yıllarında da devam etmişlerdir.

Görülüyor ki, doktrinal karakteri ne olursa olsun, laik devlete hücum edenler hemen daima aynı iddiaları süngü olarak kullanmışlardır.

1945 1950 devresi kendisini Meşrutiyet İslamcılarının mirasçısı sayan sistemsiz fikirlerin muhafazakâr bir kitleyi temsil ettikleri iddiasına şahit olmuştur. Bu cereyan laik ve devrimci Cumhuriyet hükümetlerinden, uyuşuk ve baskı altında kaldığı zamanların intikamını alma yoluna gitmiştir. Bu cereyan içinde samimi muhafazakârların sesleri duyu lamaz olmuştur. CHP, bu baskı karşısında devrimci tutumunu tadil etmiştir. Yeni kurulan partiler muhafazakâr çevrelerin desteğini aramışlardır. DP bu desteğe bilhassa sahip olmuştur, vaatleri ve müstakbel iktidar politikasının dinamiklerini bu muhafazakâr karışıklık içinde bulmuştur.

IV
1950 1960 DEVRESİ: LAİK İKTİDARIN GELENEKÇİ ÇEVRELERE DAYANMASI, KARŞILIKLI İSTİSMAR

1 Din ve Siyasi İktidar

14 Mayıs 1950 seçimi, yalnız DP için değil, laiklik ve devrimcilik prensiplerinden hoşnut olmayan kişiler ve çevreler için yeni bir devrin başlangıcı sayılmıştır. 1908 Meşrutiyetinde halkın Kanunu Esasi'den beklediği mucize gibi, muhafazakâr çevreler 1950 seçimini Islamın bir zaferi olarak karşılamışlardır.

Devrimlerin parçalanması

Fikir, özlem ve istek çeşitliliği bakımından karmakarışık bir kitleye dayanarak, onun dile getiricisi olduğunu, isteklerini gerçekleştireceğini vaadederek işbaşına geçen DP, İslamcı fikirlerin bol bol açıklandığı bir siyasi hayat içinde iktidar programını çizmek zorunda idi. Muhafazakâr çevreler birer siyasi kuvvet olduklarını, 1946'dan 14 Mayıs 1950 seçimine kadar, ispat etmişlerdi.

Açış merasimini Adnan Menderes, ilk hükümetinin programında yapmıştı. 29 Mayıs 1950'de TBMM'de okuduğu programında Türk Devrimi ele alınıyordu. Zamanın başvekiline göre, inkılaplar, **millete malolmuş** ve **olmamış**

şeklinde aynlabilirdi(1). Yeni yorum, Türk inkılabım bir bütün olmaktan çıkarıyordu. İdeolojik prensipler ve uygulanmaları bakımından, 29 Mayıs'tan itibaren, **devrim** yok **devrimler vardı. Bunlar arasından, TBMM ne hâkim olan parti çoğunlukları (ki seçim sistemi Meclis üzerinde böyle bir hâkimiyet kurulmasına müsaitti), tutmuş tutmamış diyerek devrimi parçalayabilecekler, devrimlerin bir kısmı ilga edilebilecekti(l).**

DP, Atatürkçü tanınan lidere sahip olduğundan, gerilik istismarcıları taralından tutulmamıştır. Fakat gelişmeler, gericilerin haksız olduklarını göstermiştir.

Ezanı tekrar Arapçaya çeviren kanun DP'ye "İslami yetin kurtarıcısı" unvanını vermiştir. Açılan türbelere, bir yenisinin, İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi'nin eklenmesi de bu yolda atılmış adımlardan birisidir. Kendisini iktidara getirenlere DP çok şeyler borçlanmıştı.

Siyasi hayatta görülen yenilikler arasında İslamcılığın gölgesi altında fevkalade bol bir yayın zikreder. Bu konuda çıkmaya başlayan gazete, dergi, kitap ve broşürün sayı itibariyle tespiti çok ilgi çekici bir inceleme olacaktır. Yayım alanında, "27 senelik zulüm" idaresinden bahseden yazıların, Atatürk'e kadar uzanan hatıraların bilhassa müşa hedecilerin gözlerinden kaçmasına imkân yoktur. Laikliğe,

(1) İlk Menderes hükümetinin programı bk. Mustafa Doğan: Adnan Menderes'in konuşmaları, (İstanbul,1957), s. 15; TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, c. 1 S.

demokrasinin şartı ve eski müesseselerin yıkılış sebebi olduğu için, hücumların en şiddetlisi yapılmıştır. Saltanat ve Hilafet müesseselerini laiklik ve milli hâkimiyet prensipleri adına yıkmış olan CHP, 1950'ye kadar uğradığı hücumların en ağırına maruz kalmıştır: **Dinsiz parti.** Böylelikle Türkiye'nin siyasi hayatında partileri ve kişileri dinli ve dinsiz olmak üzere ayırma temayülü belirmiştir.

DP'nin gericiliğe yüz verme politikası ekonomik başarısızlıklarının bir sonucudur. Devrim aleyhtarı tutumu, hürriyetleri, ortadan kaldınrcasına demokrasiyi zedelemesi, aydın kitlenin desteğini kaybettirmiştir. Fakat baş hesabı ile "aritmetik" bir demokrasi anlayışı DP iktidarını muhafazası şartı sayılmıştır. Bunun için de toplumun din duygusunu kullanmak yoluna gitmiştir. CHP'nin laik devrimci tutumundan yakınan çevreler DP'yi kolaylıkla tutmuşlardır.

DP'nin muhafazakâr kitleye gösterdiği sempati karşılıksız kalmamıştır. Kendisine **Dini Kurtaran Parti** adı verilmiştir. Diğer partiler bu arada MP, ikinci planda kalmıştır. Sırf muhafazakâr kitleyi temsil etmek üzere kurulmuş olan bir parti, İslam Demokrat Partisi, bir müddet sonra kapatılmıştır. Büyük Doğu Cemiyeti de aynı akıbete uğratılmıştır. Bu partilerin İslamcı görünüşleri yanında Mason ve Siyonizm düşmanlıklarını da hatırlamak gerekir.

2 Yasama Alanında

On senelik DP iktidarı içinde, TBMM siyasi hayatta beliren şekilleriyle, İslamcı fikirlerin savunuldukları bir yer olmuştur.

Arapça Ezan

Bu alanda en belirli taktik, laikliği kabul etmekle beraber, Türkiye'deki uygulanışını tenkittir. Bu teze göre Türkiye'de gerçek laiklik yoktur. Türkiye'de "Devlete bağlı din sistemi" vardır. Bu sistem demokrasiye, laikliğe ve Is lamiyete aykırıdır. Müşahede, Prof. Başgil'e aittir ve laikliğe hücum eden çevrenin parolası olmuştur.(l)Bu tez ilk defa, Arapça ezan yasağının kaldırılması sebebiyle ortaya atılmıştır. Tarih 14 Haziran 1950'dir. Teklif: Arapça ezanı yasak eden Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesindeki son cümlenin kaldırılmasıdır. Hükümet, teklif sahibi iki milletvekili ile (İsmail Berkok ve Ahmet Gürkan) aynı kanaattedir: Arapça ezanın yasak edilmesi Müslümanların istedikleri gibi ibadet etmelerine engel olduğundan, vicdan hürriyetine, aykırıdır. Şu halde laikliğe de aykırıdır ve huzursuzluk doğurmaktadır.

Müslüman çoğunluğunun isteğine uygun olarak ezan Arapça okunabilmelidir. Eskinin etkilerinden kurtulmak için bu yola gidildiği gerekçesi yerinde değildir(2). Sabık iktidar (CHP), laikliği din düşmanlığı şeklinde getirdiğinden Arapça ezanı da yasak etmiştir(3). DP Arapça ezanı mümkün kılmak zorundadır. Çünkü seçmen DP'yi seçmekle bu isteğini belirtmiştir. Milli irade DP'ye Arapça ezanı serbest bırakmak borcunu yüklemiştir.

(1) Ali FuatBaşgil; Din vc Laiklik, s. 14:15 150.

(2) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX: C. 1. Olağanüstü toplantı, S. sayısı 3, s. 2

(3) Ahmet Gürkan'ın tasarı gerekçesi. Aynı Tutanak Dergisi, S. sayısı 3, s. 2

Ezan konusu DP'nin ilk tavizi olmuş ve kanun teklifçisi İsmail Berkok ve müzakereler sırasında Talat Vasfi Öz'ün de belirttikleri gibi halkın dini hisleri daha o zamandan milli menfaatlere üstün görülmüştür(l). Dini hissiyatın siyasi alandaki tesiri ile CHP de grup olarak bu konuda muhalefet etmemiş ve kanunu kabul etmiştir(2).

"Sağ cereyan tehlikesi yoktur!"

İslamcı cereyan, yasama organındaki direncini Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesini tadil ile ilgili göstermiştir. Laikliğe aykırı cemiyetleri ve propagandayı cezalandıran 163. maddeyi bulanık kavramlardan kurtarmak için 1950 yılında hükümet tarafından bir kanun teklifi yapılmıştır^). Meclisteki tartışmalar sırasında çeşitli milletvekilleri cezalan arttıran ve maddenin tatbik alanını genişleten kanun teklifini tenkit etmişlerdir. Bu baskı karşısında hükümet projenin bu maddeye ait kısmını geri almıştır. İleri sürülen tenkitler, bilhassa şu noktalar üzerindedir: Aynı kanun teklifi ile komünizmi de tecrim eden 141. madde cezası da sertleşmekte ve genişletilmektedir. Osman Bölükbaşı'ya göre bu kanun komünizm ile irticayı aynı seviyede

(1) Aynı Tutanak Dergisi, s. 182 183

(2) Aynı Tutanak Dergisi, s. 182

(3) Ceza Kanunu'nun 163. maddesi devletin laik, temel düzenini korumaktadır. Devletin sosyal, iktisadi, hukuki ve siyasi temel nizamlarını dini esas ve inançlara uydurmak maksadıyla dini propaganda yapanlar veya cemiyet kuranlar cezalandırılmaktadır. Madde ceza kanununda 1949 yılında yapılan tadille bugünkü şeklini almış bulunmaktadır. Ayrıca bk. Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s: 550 552

tutmaktadır. Gerçekte ise komünizm daha tehlikelidir(l). İrticayı cezalandırmak için yapıldığı ileri sürülen kanunlar komünizmi destekler, körükler mahiyettedir(2). Komünizmi ve irticayı cezalandırır mahiyette kanunları birlikte yapmak eski iktidarın taktiğidir. Bu şekilde komünizme taviz verilmek istenmiştir(3). Devrin Başbakanı da bu inançları desteklemiş ve kanun teklifini geri almıştır(4).

İslamcı cereyan laikliği ve devrimleri koruyan Ceza Kanunu'nun 163. maddesinin 1949 yılında aldığı sert biçimine de karşı gelmişlerdir. Bu maddenin değiştirilmesini isteyen, yumuşatılmasını ileri süren Ahmet Gürkan'm teklifinde, gerekçe, bu maddenin vicdan hürriyetine aykırılığı, eski iktidarın dine ve dindarlara karşı bir gidiş tutturduğu şeklindedir(5).

Bütçeye İslamcı bakışlar

1951 yılı bütçe görüşmelerinde Şevket Ustaoğlu bütçede Diyanet İşleri Riyaseti'ne daha çok para verilmesini isterken, Batı hukukunun çürüklüğünü ileri sürmüştür. Oysa ki Müslümanlık bir bütündür. Sadece ahkam ve ibadetten ibaret değildir. "Alemşümul" bir medeniyettir. Onun büyük bir hukuk ilmi, usul ü fıkhı vardır. Hükümet bu meseleyi ele almalıdır(6).

(1) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, 1952, cilt. 10, s. 136
(2) Süreyya Endik'in konuşmasından, bk. Aynı Tutanak Dergisi, s. 1 49
(3) İbrahim Kirazoğlu'nun konuşmasından, Aynı Tutanak Dergisi, s. 177
(4) Aynı Tutanak Dergisi, s. 181
(5) TBMM tutanak Dergisi, Devre IX, 1952, cilt, 22, s. sayısı 163, s. 10
(6) TBMM Tutanak Dergisi, Devre IX, topl, 1, cilt 5, 1951, s. 449 450

Yasama organında İslamcı cereyanın en geniş savunuculuğunu, 1956 bütçe tartışmaları sırasında Abdullah Aytemiz ve Ömer Bilen yapmışlardır. Abdullah Aytemiz'e göre laiklik ile İslam din ve hukukunda kabul olunan esaslar aynıdır. İslam çocuklarının İslam kaideleri ilmini öğrenmeleri gereklidir. Taaddüdü Zevcatm kaldırılması metres müessesesini yaratmıştır. Masonluğun açılması devrimlere ihanettir. Batıda dine daha çok önem verilmektedir. Din ihtisas ilim işidir, dini bilmeyenlerin bu konuda konuşmaları suçtur.

DP, tüzüğünün 14. maddesine göre okullara din dersi koymaya mecburdur. Şer'i cezaların korkutucu etkisi yeni ceza sisteminde yoktur. Bu yolda ilerlediği için DP tebrik edilmelidir. Özellikle Menderes'in Konya nutku tam bir Müslüman sözüdür(l). Ömer Bilen'e göre de Atatürk sadece devletin siyasi yapısını değiştirmiştir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" vecizesinden maksut ise Müslüman gençlerin kendi dinlerinin esaslarını bilmeleridir. Bunun için de İslamiyetin memlekette bütün kudretiyle hâkim olması şarttı r(2).

Dini ve peygamberleri kanun yolu ile korumak

Son yıllar içinde yapılan bir kanun teklifi de İslamcı cereyanın meclis kürsüsünden resmi geçit yapmasına sebep olmuştur. Münip Hayri Ürgüplü tarafından yapılan teklif, CezaKanunu'nun 175. maddesinin değiştirilmesine ait

(1) TBMM Tutanak Dergisi, Devre X, cilt. 10, 1956, s. 480 483

(2) TBMM Tutanak Dergisi, Devre X. 1956, Cilt 10, s. 484 486 Tank Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 190, not 114

ti. Bu teklif ile Ceza Kanunu'nun din hürriyetini koruyan ana hükümlerinin ruhuna aykırı olarak dinin kendisi ve peygamber, cezanın koruyucu hükümleri altına alınmak isteniyordu. Bu kanun teklifini savunanlar ve kanun tekiilcisi, uzun müddet din derslerinden uzak kalan gençlerin moralini sarstığı, en yüksek maarifin din olduğu iddiasında bulunmuşlardı^1). 11. devre mebusları "peygamberi tebcifet mektedirler"(2). Türkler bütün harpleri din sayesinde kazanmışlardır. Allah'ın ve Kur'anın iradesini bütün olarak kabul etmek gereklidir(3). Din hiçbir zaman gelişimi önleyici değildir, devrimciliğin tek yolu dini inkâr olmuştur(4). Türkiye'nin yüzde doksan dokuzu Müslümandır ve onlar bu kanunu destekleyeceklerdir. Laiklik bir züppelikten başka bir şey değildir(5). Bu kanunun kabulü ile bütün İslam alemi peşimizden gelecektir(6). Türkiye dini korumakla komünizme ve dış tehlikeye karşı da kendini korumuş olacaktır^). Menderes'in de belirttiği gibi Türkiye dinden ayrılamaz. Yeni eğitim sistemimiz sadece maddeye önem vermiştir, din yardımıyla sosyal temellerin kuvvetlendirilmesi gereklidir(8). Bütün bu inançlara rağmen, devrimci çoğunluk kanunun komisyona iadesine karar vermiş ve teklif bir daha ele alınmamıştır.

(1) TBMM Zabıt Ceridesi, Devre XI, 1957, Cilt 11, s. 113
(2) Ayni Ceride, s. U4 3e32
(3) Gazi Yiğitbaşı'nın konuşması, aynı ceride, s. 116
(4) Ayni konuşma, s. 117
(5) Mustafa Runyun'un konuşması. Ayni ceride, s. I 19
(6) Ayni konuşma, s. 120
(7) Mehmet Güçbilmez'in konuşması. Ayni ceride, s. 121
(8) Ayni Ceride, S. sayısı 68, s. 8

Devlete resmi din teklifi

Nihayet Fahri Ağaoğlu en büyük cüreti göstermiş ve İslam dininin resmi devlet dini olarak kabul edilmesi için bir kanun teklifi yapmıştır(1). Teklif sahibine göre Türkiye laik bir İslam devleti olmalıdır. Belirli bir devrede yapılmış her şeyi devrim olarak kabul ederek muhafaza etmek anlamında devrimcilik olamaz. Türkiye'nin İslamiye ti kabul edişi, laikliğe ve devrimlere aykırı değildir. Teklif, Mecliste görüşülmemiştir.

(1) Bk. Çetin Özek, Neden geriye? (Vatan, 4 Ekim 1959) Tank Z. Tuna ya: Aynı Eser, s. 189 190.

V
LAİKCUMHURİYETİN KARŞILAŞTIĞI YENİ GÜÇLÜKLER

Laikliği tehlikeye düşüren hareketler bazen tek bazen de koleklif olarak 1950 1960 devresinde de devam edegelmiş, prensip sürekli tartışmaların konusu olmuştur.

1 Ticani'ler

1946'da faaliyete geçen ve TBMM içinde Arapça ezan olayını çıkaran Ticani'ler(l), bu devrenin ilk irtica gösterisini yapmışlardır. Ana caddelerde, mahkeme salonlarında tekbir getirme, tarikat beyannamesi dağıtma, ayinler tertip etme faaliyetine bir yenisi eklenmiştir: Atatürk'ün heykellerini kırmak. Bu çeşit faaliyet 1951 yılında sıklaşmıştır(2). Bu münasebetle çıkarılan Atatürk Kanunu gereğince (25 Temmuz 1951) Kemal Pilavoğlu mahkemeye verilmiş ve onbeş yıl ağır hapse mahkûm edilmiştir. Tarikat, bu tarihten sonra açık faaliyetlerini durdurmuştur.

2 İki olay

Malatya Suikastı

Olay 1952 Kasımında cereyan etmiştir. Bu tarihte Va

(1,2) bk.s.220 TicaniTerin çıkardıkları vakalar hakkında şu bilgiyi edinebildik: 1946'da 20 olay, 1947'de 7 olay, 1948'de 8 olay, 1949'da 9 olay, 1950'de 5 olay, 1951'de 2 olay kaydedilmiştir.

tan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman Malatya'da bir lise talebesi tarafından tabanca ile yaralanmıştır. Suikastın sebebi Yahudi düşmanlığı ve bizzat Yalman'ın fikirlerine karşı duyulan kızgınlık olarak açıklanmıştır. Suikast failinin bu davranışı, aynı zamanda İslam Demokrat Partisi programının, Yahudi aleyhtarlığına yer vermiş olan 19. maddesine de uygun düşmekteydi.

Bazı yabancı yazarlar, bu harekette İsrail'deki Yahudi hâkimiyetini protesto mahiyeti görmüşlerdir(1).

"Büyük Cihad"

Malatya suikastı günlerinde, bir DP mebusu, **Hasan Fehmi Ustaoğlu** "Büyük Cihad" dergisinde laik devlet düzenine karşı hıncını belirtmiş ve şu hükme varmıştır: Türk milleti, Atatürk devrimlerine borçlu sayılamazdı(2). Umumi efkârda hayli tepki uyandıran bu yazı, devrimci çevreler tarafından şiddetle protesto edilmiştir.

3 Yeni bir Nakşibendi hareketi: Ulucami Olayı

Gericiliğe müsamahalı bir iklim 1957 yılında Bursa'da meyvesini vermiştir. 1956 1957 yıİlan içinde, bilhassa Tav şanh'dan Bursa'ya yerleşmiş olan birçok kimse, 1957 Temmuz ayında Ulu Cami'de bir cuma namazı gösterileri için fırsat bilmişlerdir. İçlerinden birisi beline kılıç takarak, hut

(1) DankwartA. Rustow: Politics and islam in Turkcy 1920 1955, (N. Frye: islam and the :cst, 1957, Mouton), s. 99

(2) Bu makole için bk. Büyük Cihad 3 Ekim 1952.

beye çıkan imama saldırmıştır. Kılıcı ile imamı ve bir polisi yaralamış, minbere çıkarak kendisini Mehdi ilan etmiştir. Olay şehirde büyük panik yaratmış ve bastırılmıştır. O lay Nakşibendi hareketlerinin özelliklerini taşımaktadır.

4 Nurcular

Laik Cumhuriyet'e Nakşibendi ve Ticani hücumlarının yanı sıra, Nurcuların hareketleri de aynı safta yer almışlardır.

Hareketin başında 31 Mart Vak'asının kahramanlarından, Volkan yazarı ve İttihadı Muhammedi Fırkası kurucularından **Bediüzzeman Saidi Kürdi** bulunmaktadır(l).

Nurcuların lideri Cumhuriyet rejimi boyunca, doğduğu köye izafeten **Saidi Nursi** adını almıştır(2). TBMM devresinde kendini unutturmamış ve o devrenin şartları içinde kendisinden bahsettirmiş olan Saidi Nursi, 1923'ten itibaren din ve itikat meseleleriyle meşgul olmuş, fakat hiçbir zaman laik Cumhuriyet rejimini tesvip etmemiştir. 1945'ten itibaren Nurculuk hareketinin "Üstad"ı sayılmıştır.

DP'nin dini hisleri oy toplama bahasına istismar politikası Nurculuk hareketlerinin ve gösterilerinin geniş bir müsamaha iklimi içinde serbestçe cereyanını ve gelişmesini sağlamıştır. Hükümet erkânı, Emirdağ ilçesinde "Üs tad" ile buluşmuşlar, devrin Başbakanı Menderes 19 ekim

(1) Tank Z. Tunaya: Türkiye'de Siyasi Partiler, s. 261 ve müt.

(2) Saidi Nursi'nin 1293 (1875)'te Siirt'in Nuris köyünde doğduğu çeşitli biyografilerinde belirtilmiştir. Ayrıca Bk. Eşref Edib; Risalei Nur (1952 1371), s. 17 Sait Özdemir ve Tahsin Tola: Bediüzzeman Saidi Nursi, Nurculuğun toplu bir şekilde özetlenmesi hususunda Dr. Çetin Özek'in şu çok değerli eserinden faydalandık: Türk Hukukunda Laiklik (istanbul, 1962), s. 126 140 ,

|y ılı IMII ilciyi ziyaret ettiği zaman, Nurcular kendisini HUM.m ıjnde I lilaiet ve Saltanatı temsil eden iki tuğralı ıl baytağl açarak karşılamışlardır. Daha sonra, Saidi N m si memleket içinde seyahatlere çıkarılmıştır.

Kendi deyimince kültürünü KürdistanTn yüksek dağlarına borçlu olan ve kusurlarının "ümmilik ve acemiliğine" bağışlanmasını isteyen(l) SaidiNursi'nin hayatını tahlil eden gelenekçi yazarlara göre, Nurculuk bir "ekoF'dür. Okuma yazma bilmeyen Saidi Nursi'nin kâtiplerine yazdırdığı ilhamlara dayanan eserleri "Risalei Nur" başlığı altında toplanmıştır. Rivayetlere göre "otuzbeş sene bir gazeteyi eline almamış" ve "en sevmediği şey siyaset" olan Nurcuların lideri, siyasi hayat içinde gayet hareketli bir rol oynamıştır.

Nurculuk doktrini hakkında henüz bir etüt yapılmış değildir. İlk bakışta komünizm ve masonluk düşmanı olduğu iddiasına dayanır. Risalei Nur'un ise bir üniversite olduğu, Nur talebelerinin altıyüz bini aştığı, gayesinin de "İmanı kurtarmak, kalplere ilahi irfanı yerleştirmek" ve "katiyen siyasetle uğraşmamaktan ibaret" olduğu söylenir(2).

Şu kadar var ki, Nurcular bütün bu terimleri değişik anlamlarda kabul etmiş ve yorumlamışlardır. Böylece doktrinlerinin anahatlannı ortaya çıkarmak mümkündür.

Önce İstiklal Savaşı'nı ele almak gerekir. İstiklal Savaşı, özellikle Saidi Nursi ve taraftarlarına göre, yeni, mil

(1) Bediüzzeman Saidi Kürdinin lîhristci maksadı ve efkârının programıdır (Volkan, 11 Mart 1225).

(2) Eşref Edib: Risalei Nur Müellifi Bediüzzeman Said Nur (İst., 1952 1371), s. 13,33.

li, Batı medeniyetine dayanan bir Türkiye'nin kurulması için girişilmiş bir hareket değildi. İstiklal Savaşı'nın gayesi Saltanat ve Hilafeti, başka bir deyimle Müslümanlığı kurtarmak, "gâvurları atmak"tı(l). Oysa, Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu yapmamışlardır. Saltanat ve hilafeti, daha doğrusu teokrasiyi reddeden bir yapı vücude getirmişlerdir. Bu Türkiye Cumhuriyeti'dir(2).

Böylece Nurcular Türkiye Cumhuriyeti'ni değerlendireceklerdir. Nurculara göre Türkiye Cumhuriyeti bir **"askeri istibdat ve sapıklık**"tır (istibdatı askeriye ve dalalet)(3).

Nasıl vücut bulmuştur, sorusuna verilen Nurcu cevap da şudur: Kur'anla mürtedane (Müslümanlığı hiçe sayar) bir şekilde savaşarak, "bize hücum etmek için" girişilmiş bir zındık hilesidir. Mutlak istibdada **Cumhuriyet**,mutlak din sapıklığına **rejim,** mutlak sefahata **medeniyet,** keyfi cebre **kanun** adı verilerek kurulmuştur(4). Şu halde, Nurculara göre, Türkiye Devleti, değil yalnız İslam dinine, aynı zamanda ahlaka da aykırı bir yapıdır. Öyle bir yapı ki "camileri mihrapsız, köyleri imamsız, şeyhleri hırkasız, müritleri başsız" bırakmıştır(5).

Oysa bu devlet bir teokrasi olmalıydı ve olmalıdır. Nurcuların vazifesi böyle bir teokratik rejimi gerçekleştirmek olacaktır. Bu rejimin bazı şartları, hiç olmazsa, bugün sağlanmalıdır. Mesela: Devletin resmi dini olmalı, hükümet

(1) Saidi Nursi: Hutuvat ı Sittc ve tuluat (İstanbul, taş basması tarihsiz), s. 10 ve müt.

(2) Saidi Nursi: Münazarat (tarihsiz), s. 17.

(3) Saidi Nursi Risalci Nur Sönmez, (İstanbul 1961), s. 21.

(4) Saidi Nursi, Risale i Nur Sönmez (İstanbul 1956), s. 21.

(5) Mehmet Kayalar: Nurdan Kıvılcımlar (İstanbul 1958), s. 13.

i

şeriatın koruyuculuğunu yapmalıdır. Anayasası Kur'an olmalıdır. Nurculara göre, milli hâkimiyet prensibinin anayasaya temel olması bir şartla değer kazanabilir; dinin resmen korunmasını teminat altına alırsa... Milli hâkimiyet prensibi dini bir anlama sahip kılındığı takdirdedir ki Türk milletinin haysiyetini rencide etmez. Devletin idaresi ise, bir Ulema Heyeti'ne tevdi edilmelidir. Saidi Nursi, istiklal Savaşı yıllarındaki teklifini tazeleyecektir(l). Bu heyetin adı Meclisi Mebusanı Mukaddes'tir ve şeriatı temel edinmiş bir devletin idaresini üzerine alacaktır(2).

Nurcular, 1924 Anayasası'nda yapılmış olan laiklik tadilatını gayet ağır tenkitlere maruz bırakmışlardır. Ve bunu "birkaç kişinin toplandığı bir Meclis"in eseri saymışlardır. Türkiye Cumhuriyeti anayasası, bu suretle, şeriat esaslarına aykırıdır(3).

Islamda reform, bir bakıma şeriat aleyhtarlığıdır. Bu açıdan bakılınca, sosyal alanda (hukuk düzeni dahil) yapılmış olan yenilikler, şeriata tamamen aykırıdır. Ceza Kanunu ile getirilen yenilikler bu arada sayılabilir. Bu alanda, Nurcular, ilk islam esaslarına dönmek arzusundadırlar. Hırsızın eli kesilmeli, mahkemeler şer'ileşmeli, hükümler din adına verilme] idir(4). Bu noktada, Vahabi'leri hatırlatan bir görüş vardır.

Nurcular milliyet meselesine de temas etmişlerdir. Milliyet tamamen dini bir bağdır, "gerçek milliyet İslamiyet

(1) Saidi Nursi: Hutbe i Şamiyc (Antalya 1957), s. 80.
(2) Saidi Nursi: Mesnevi i Nuriye (İstanbul 1958), s. 80.
(3) Saidi Nursi: Miinazarat, s. 18.
(4) Saidi Nursi: Hutbe i Şamiye, s. 71.

tir"(1). İslam Birliği de, geniş bir ümmet halinde, bu yoldan gerçekleşebilir ve gerçekleşmelidir.

Saidi Nursi, Meşrutiyet yülarındaki fikirlerine dönerek, Cumhuriyet Türkiye'si içinde gerçekleştirilmelerini istemektedir. Büyük bir açıklık ve kolaylıkla Osmanlılık'tan bahsedilebilmektedir. Osmanlılık, Nurcu İttihadı İslam sınırları içinde Türkiye'nin ve Türklerin siyasi şekli olarak gösterilmiştir.

Bu görüşler "siyasetten nefret ettikleri" söylenen Nurcuların görüşleridir ve tamamen **siyasidirler.** Pek tabii olarak, dini bir fikir ve yorum halitası içinden çıkarılmışlardır. Aslında laik bir devlet yapısının baştan aşağı değiştirilmesi sonucuna varırlar.

Nurcuların sosyal ve siyasal tekliflerini gerçekleştirecek en yüksek organ bir öğretim müessesesidir ve adı **"Medresetüzzehra**"dır(2). Kahire'deki **Camiülezher**'in kardeşi olacaktır. Öğretim dili şu formüle dayanır: "Lisanı Arap vacip, Kürt caiz, Türk lazım"(3). İstanbul Üniver sitesi'nde bir **Nur Medresesi** açılmalıdır.

Görülüyor ki, Nurcular sadece devletin şekliyle yetinmeyerek, toplum içinde fertlerin yaşama tarzlarına da karışmak, ferdi ve sosyal hayatı kendi idiaiarına (İslamcı esaslara) göre düzenlemek isteğindedirler. Nurcu görüşlere aykırı hareket edenler "Allah, mazi, ahlak, vatan, millet düşmanları "dırlar. Bu ruhsuz, dönek ve sapık insanlarla savaşmak, Nurcuların "mission"udur. Batılılaşma meselesi de

(1) Saidi Nursi: **Münazarat,** s. 90 100.

(2) Saidi Nursi: Münazarat, s. 109.

(3) Saidi Nursi: Hanımlar Rehberi (İstanbul 1958), s. 5 6.

bıı acıdan görülmüştür. Batı müesseseleri külliyen Müslümanlığa aykındır(1). Türk Devrimi'nin gerçekleştirdiği hareketler, mesela şapka giyimi, çarşafın terkedilmesi bu arada sayılabilir. Şapka giyimi, bir öz meselesidir ve "yüz veçhile" İslam geleneklerine aykırıdır. Çarşaf, kadın için bir "kale ve siper"dir(2). Kısa etekli kadınlar, iman ehline saldıran "kebair taşıyıcılaradır. Çıplak bacaklar, cehennemde odun haline geleceklerdir(3). Bu tarz giyinenler Müslümanlığı reddeden kimselerdir. Çok kadınla evlenmeye de müsaade edilmelidir. Zira bir erkek inhisar altına alınamayacağına göre, birkaç kadınla evlenebilir. Bu bir hürriyet meselesidir. Aile, şer'i esaslara göre kurulmalıdır. Zira, metres müessesinin, fuhşun alıp yürüyüşü, boşanmaların çoğalması aileyi hep sefih Batı düzenine uydurmamızdan doğmaktadır(4).

Nurculuk, dini fikir ve yorumları içinde, siyasi ve sosyal planda uygulanmasını istediği fikirlere de yer vermiştir. Kısaca, Nurcular toplumun bütün hayatına karışmak ve düzenlemek iddiasındadırlar. Özetlediğimiz fikirleri insicamlı bir şekilde takdim etmemişlerdir. Fakat, Risalei Nur külliyatı içine serpiştirilmiş olan ve bazı mensuplar tarafından ele alınmış olan görüşlerin gerçekleşmesini istemektedirler. Nakşibendiler gibi silahlı, Ticaniler gibi saldırgan faaliyetlerde bulunmamışlardır. Bazı Nurcuların tehdit yollarına başvurmalarına rağmen cereyan daha ziyade

(1) Saidi Nursi: Mektuba! (Ankara 1958), s. 403.
(2) Saidi Nursi: 24 lem'a (Hanımlar Rehberi), s. 24, 27
(3) Saidi Nursi: Gençlik Rehberi (İstanbul 1951), s. 14 15.
(4) Saidi Nursi: Hanımlar Rehberi, s. 24.

pasif mukavemet metotlarını, "ekoP'ün mensuplannı arttırma, bunları bir lider etrafında toplama ve bol yayın yollarını tercih etmişlerdir. DP'nin siyasi tutumu, Türk "Gan di"si olarak tanıtılan Saidi Nursi'nin tesir alanını genişletmiştir. TBMM'de Nurcu zümre arasından mebuslar girmiştir. "Ezanı Muhammedi'yi geri getiren" DP'yi, Nurcular ideallerinin gerçekleştiricisi olarak sayıp övmüşlerdir. Nurcu liderin bir gezi esnasında ölümünden sonra cereyanın faaliyeti bir duralama safhasına girmiştir.

Bugün için Saidi Nursi'nin yerine geçen liderin kim olduğunu tespite imkân yoktur. Yalnız cereyanın bir heyet tarafından idare edildiği söylenebilir(l).

Fakat her şeyden önce, Nurcular Türkiye Cumhuriye ti'nin ve Türk Devrimi'nin temel prensipi olan laikliğin karşısında cephe almışlardır. Bu bakımdan Türk Ceza Kanu nu'nun 163. maddesi gereğince takip edilmektedirler. Kaldı ki, görüşleri Türk Devrimi'nin bütün halinde reddine kadar varmaktadır ve İslamcılık cereyanını gerçek şeklinde, inhiraflardan kurtararak, temsil ettikleri iddiasındadırlar.

Siyasi hayatın gayet canlı olduğu bir devrede Türk Devrimi'ni toptan inkâr edici faaliyet ve görüşler, tabii olarak halk efkârını meşgul etmiş ve devrime bağlı çevreler tarafından protesto edilmiştir. Nitekim Saidi Nursi'nin 1960 yılı kışında çıktığı yurt gezisinin bir merhalesini de İstanbul teşkil etmişti. Bu kuvvet gösterisine karşı, İstanbul Üniversitesi bahçesinde gençlik bir protesto mitingi tertiplemiş

(1) Bu heyetin Zübeyir Gündüzalp, Tahir Mutlu, Sait Özdcmir ve Mehmet Kayalar'dan müteşekkil olduğu rivayet edilmektedir. Görüleceği gibi, sözü geçen üyeler, bu alandaki yazılan ile tanınmış kimselerdir.

tir. 9 Ocak 1960 tarihinde yapılmış olan bu toplantıyı, DP iktidarı polis kuvvetinin zoru ile dağıtmıştır.

.

5 "Tutan Tutmayan" Devrimler

Din meseleleri siyasi bir aktüalite olarak umumi efkârı işgal ederken, gençlere verdiği konferansları geliştirerek yayımlayan **Prof. Başgil,** laiklik esaslarını toplu bir tahlile tabii tutmuş ve gelenekçi görüşlerin ilmi bir sentezini hazırlamak gayesini gütmüştür. Profesör Başgil, fikir hayatının değişik bir safhasında, Türkiye'de din devlet ayrılığının savunucusu olmuştur. Teklif ettiği İslahat üç safhada gerçekleşmeliydi: 1 Diyanet teşkilatına hiç olmazsa üniversite kadar muhtariyet verilmelidir; 2 Bu muhtariyet tanzim edilmelidir; 3 "Yüksek İslam İlimleri Külliyesi" kurulmalıdır. Prof. Başgil, tekliflerini "Diyanet İşleri Teşkilatı Kanun Tasarısı" ile daha pratik bir şekle sokmuştur(l).

"Devrim Yobazları"

Nurcular laik hukuk düzenini için için yıkmak faaliyetinde yalnız kalmamışlardır. 1960 yılının Mayıs sonlarına kadar, Türk Devrimi'nin eseri Cumhuriyet'in dinsizliği ve din düşmanlığı iki bakımdan ele alınmıştır. Evvela, 1923'ten 1950'ye kadar, CHP'nin din politikası daha şiddetli biı şekilde tenkit edilmiş, ikinci olarak da laiklik prensibinin yetersizliği ileri sürülerek "zamanın icaplarına uydurulması"

(1) Ali Fuat Başgil: Din ve Laiklik (İstanbul 1955).

istenmiş ve teklifler yapılmıştır. Bu tarz hücumlar ve tenkitleri sadece İslamcı bir cephenin yaptığı söylenemez. Devrime karşı ne kadar küllenmiş, için için gelişmiş, kabarmış husumet ve hınç varsa, hepsi bu "cihad" ta yer almış ve geniş bir edebiyatla açıklanmıştır. Kitap, broşür, dergi ve gazete, olarak çok bol ve çeşitli yayınların hepsini gözden geçirmeye imkân yoktur (1). Bununla beraber işledikleri temalar hemen hemen aynıdır ve günün olaylarına göre ifade ediliş şekilleri hariç, yenilikten yoksundurlar.

1923'ten itibaren yapılmış olan devrimci hareketler, CHP'nin iktidar kadrosu içinde, bir kere daha ele alınmış ve yapıcılarına yeni bir ad takılmıştır: **Devrim yobazları** (2). Devrimciler kötü ve acemi taklitçiler ve Batı hayranlarıdır. Siyonistlerin, komünistlerin ve Masonların tesiri altında kalmışlardır. Laiklik ve devrimcilik nedir bilmezler (3).

İslamcı diyebileceğimiz görüşler, aynı zamanda milli yetçi ırkçı Turancı bilinen bir çevrenin de katılışı ile, bazı meseleleri, devrimci hareketlerin tenkidi gayesi ile ele almıştır: Yılbaşını kutlama Müsümanlığa aykırı bir Batı adetidir. Latin harflerinin benimsenişi (harf devrimi) "İncil dilinin kabulüdür." (4)

(1) Bu çevrenin yayım organı olan dergilerin belli başlıları şunlardır: Sc bilürreşad. Hür Adam, Feüh, Serdengeçti, islamiyet.

(2) Devrim yobazları, (Hür Adam, No. 30,30 Mayıs 1958) s. 15. Eşref Edip: Din ve Laiklik (Scbilürreşat, No. 78, 1950).

(3) Atilhan: Sömürgeci garp (Hür Adam No. 290 31 Ocak 1958) Sabri Aytemiz: Batı dünyası ve Türkiye (Hür Adam No. 313)

(4) İzzet Mühiirdaroğlu: İncil dilini milete maledilen İnkılap mı? (Scbilür reşad. No. 83 1950). s. 124. RaifOgan: Latin alfabesi ve uydurma dil (Sebilür reşadNo. 85 1950), s. 47

Ayırıma varış .• '

İlk DP hükümet programında yer etmiş bir ayırım çevreyi derinliğine ilgilendirmiştir: Tutmuş ve tutmamış inkılaplar meselesi. Mesela Bey, Paşa gibi unvanların kaldırılışı tutmayan devrimlerdendir (1). Şapka ya da bere giyilmesinin "inkılapla alakası yoktur' (2). Bunlar milli vicdana muhaliftir, benimsenmemiştir, jandarma zoru ile başarılamaz.

Bazımeseleler ise, devrimle değil, dinle ilgilidir. Kadınların örtünmesi îslami bir meseledir (3). Çarşafla savaş, Türk kadının haysiyetine yöneltilmiş bir tecavüzdür **(4).** Kur'an Türkçe'ye çevrilemez ve Türkçe yazılamaz. Bu hem imkânsız hem de dine aykırıdır (5).

Öğretim alanına gelince, hümanizma bu alana giremez. Aksine okullarda Arapça okutulmalı ve din dersleri verilmelidir **(6).**

(1) Eşref Edip: Millete mal olmuş inkılaplar (Sebilürreşad, No. 80 1950)

(2) Demokrasinin feyizleri (Sebilürreşad, No. 87 1950 s. 189 No. 90 1950, s. 240). •'

(3) Sait Özdemir: lslamda kadının mevkii (Hür Adam No. 290 31 Ocak 1958), s. 2 4 Galip Girgin, Pcyami Safaya mektup (Hür Adam, No. 322 1958) s. 8

(4) Necip Kunt: Çarşaf Meselesi (Hür Adam, No. 322 26 Eylül 1958) s.2

(5) Bu konu üzerinde sayısız yazılar yazılmıştır. Başlıcalan: Türkçe Kur'an okunamaz (İstanbul, 1958) Bu kitapta, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ÖmerNasulıi Bilmen Hasan Basri Çantay Ali Fuat Başgil İsmail Hami Danişmend Şeref Güzelyazıcı Fikri Aksay Ahmet Aydınlı Fikri Yavuz'un yazılar vardır. Ayr cabk. Fetih sayı, 40 (10 Ekim 1958) 47 (24 Ekim 1958) Ömer Özbaşına göre Kur'anın latin alfabesi ile Türkçe yazılmasını isteyenler Atatürk inkılaplarına karşı gelmektedirler. (Hür Adam, No. 326 s. 3)

(6) Raif Oğan: Latin alfabesi ve uydurma dil (Sebilürreşad, No. 85 1950) s. 47 mekteplerde din dersi (Sebilürreşad No. 51 1950) Serengeçti: Hezeyanlar (Hür Adam, No. 321 1958. s.3)

Bu çevre umumi hayata da karışır: Camilerin k.ıışiNiıı da kulüplerin açılması, danslı çaylar Batılılaşmanın, dev rimciliğin kötü tezahürleridir.

"İrtica Yoktur efendiler"

Bu fikirleri savunanlara mürteci denmesini, "irtica yaygarası" çıkarılmasını da bu çevre mensupları sinirli bir üslûpla reddetmektedirler, irtica diye bağıranlar asker kaçaklarıdır, "tabanlarına memleket toprağı bulaşmamış fitne fesatçılardır." Bunlar mukaddesata tekme vururlar (1). Bu fikirler, 1950 60 devresinde sırf islamcı bir açıdan ziyade gelenekçi görüşlerin ifadeleri olmuştur.

Bu çevre mensupları, Batı Medeniyeti karşısında, islam medeniyetinin özelliklerini ve faziletlerini belirtmek is teğindedirler. Ne var ki, gerçeğin unutulması için, "çeyrek asır (CHP devresi) yetmiştir (2). Her tarafı bir maneviyat ve medeniyet düşmanlığı kaplamıştır. Komünizm de bu yoldan girer. Ama onu nasıl önleyeceğiz? Bu düşünülmemiştir. Komünizmle savaşta, zafere ulaştıracak olan iktisadi kalkınma değil, manevi değerlerdir (3).

Islamcı gelenekçi çevre siyasi hayatta bazı değişikler istemiş, bunların kanun yolu ile, teşrii hayata karışarak yapılmasını ileri sürmüştür.

(1) Ali Fuat Başgil: İrtica yoktur efendiler (Sebilürreşad, Nisan 1952, No. 124), s. 371.

(2) 27 seneden beri milletimizin imanına hücum edenler artık hortlamıyacaklardır (Fetih, Haziran 1958, no. 37).

(3) Ali Fuat Başgil: Maneviyata muhtacız (Sebilürreşad, Nisan 1952, No. 124), z. 379.

Siyasi hayata karışmanın çeşitli şekilleri arasında en fazla başvurulan, günün siyasi olaylarını iktidar leyhine fakat dini bir meşruluk tanıyarak, yorumlamak olmuştur.

DP iktidarı bu suretle bir övme edebiyatının mihveri olmuştur. Slogan şeklindeki vasıflandınşlardan bazdan dikkate değer. DP iman ve itikat cephesinin partisidir. (1) Memleket semalarını Arapça ezanla donatan iktidardır (2). Elli yıldır baskı altında olan Müslümanlık DP sayesinde kurtulmuştur. Asıl inkılap işte budur ve demokrasi inkılabıdır (3).

6 "Milli İman CephesP'nden "Vatan CephesF'ne

Bu vecizelerden ise siyasi bir sonuç çıkarmak gerekir. DP'nin iktidardan düşeceğini söylemek gaflet olur. Müslüman Türk milleti DP'yi iktidardan düşürmeyecektir. Şu halde maneviyat düşmanlarını da (CHP'yi) iktidara getirmeyecektir. (4) CHP'yi bir daha hortlamamak üzere, düşüren seçmenler kitlesi "milli iman cephesi" onu tekrar yere serecektir. Milli İman Cephesi "bir avuç solcuya" iktidar vermeyecektir (5).

Gelenekçilerin Milli İman Cephesi, siyasi şartlara uyarak Vatan Cephesi olabilir (6). Şöyle ki, CHP her zaman "karşı taraftır. Her zaman tetiktedir, pusudadır. Öyleyse, CHP'yi bir daha iktidara getirmemek için ne yapmalı? (7)

(1) Asil Türk milletinin evladlanna halisane tavsiyemiz (Sebilürreşat, Nisan 1952 No. 124) s. 375.

(2) Sinan Omur: Milli iman cephesi 1961 'de Halk Partisi'ni bir daha hortla^ mamak üzere yere serecektir (Hür Adam, 25 Ağustos 1959, No. 395). s. 1

(3) Asil Türk Milletinin evladlanna halisane tavsiyemiz (Sebilürreşat, Nisan 1952, No. 124) s. 375

(4) 27 seneden beri milletimizin imanına hücum edenler hortlamıyacaklar dır (Fetih No. 37, Haziran 1958) s. 1

(5) Z. Nur: Vatan Cephesi Kurulabilir mi (Hür Adam, No. 326, 7 Kasım 1958), s. 1

(7) Cevat Rıfat Atılhan: Karşı taraf(Hür Adam 7 Nisan 1959, No. 357) s. 1.

Bu tehlikeyi, bir Hür Adam yazarına göre, Menderes'in açtığı bayrak altındaki, imanlı bir **Vatan Cephesi** önleyebilir (1). Aynı yazar, Ziya Gökalp'in üçlü formülünü tekleşti recek vasıtayı keşfettiğine kanidir: Başvekilin şahsında Türkçülük, İslamcılık, Garpçılık tevhide (birliğe) gitmektedir. Bu tevhidi de "Vatan Cephesi" sağlayacaktır(2).

Londra uçak kazasının yorumları

Din duygularını istismar eden bir iktidar partisinin gelenekçi kitle oylarını nasıl kazanabileceğini ve siyasetin din alanına girmesine karşılık, dinin de nasıl siyasete alet olabileceği 1960 yılında elle tutulacak kadar şekillenmiştir, esasında açıklanmıştır(3).

Din adına hareket edenler, İslamcı iddialarda bulunanlar daha fazla taviz istemişlerdir. 1960 yılında vuku bulan Londra uçak kazası derhal İslamcı yorumlarla donatılmıştır. Menderes, "Allah'ın şanı ulûhiyeti sayesinde" kurtulmuştur. Bunu yasama alanında tespit etmek gerekir. "İlahi kurtuluşun lütfuna hürmeten" anayasaya "Türk milletinin dini, İs lamdır" kaydını koymak gerekir(4). Bunun yanında, mukaddesata küfredenler için cezai müeyyideler konmalıdır.

Karşılıklı taviz yolu 27 Mayıs ihtilaline kadar sürüp gelmiştir.

(1 2) Z. Nur: Vatan Cephesi Kurulabilir mi? (Hür Adam, 7 Kasım 1958, No. 326), s. 1

(3 4) İlahi kurtuluşun lütfuna hörmeten: (Hür Adam, Mart 1959, No. 348) Bu konuda bk. Tarık Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 188.

VI
27 MAYIS VE SONRASI

1 Milli Birlik Komitesi nhı tutumu

27 Mayıs 1960 Hareketi, Milli Birlik Komitesi'nin "Direktifleri"rıe hâkim "ana fikir"e göre "Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak" esasında açıklanmıştır(l).

Türk Devrimine dönüş onun salim tohumlarını geliştirmek, durdurulmuş olan gelişmeyi yeniden devam ettirmek anlamındadır. Milli Birlik hükümetleri de bu direktifler kadrosu içinde çalışmalarını programlaştırmışlar ve din meselelerini gerçekçi bir açıdan görmüşlerdir. Atatürk devrimine dönüş, her şeyden önce din istismarına dayanan oy toplama politikasına veda etmek demektir.(2) 1961 genel seçimine katılmadan önce partilerin istismar edilemeyecek belli prensipler üzerinde anlaşmaları için düzenlenmiş olan "Yuvarlak Masa Toplantısı" bu amacı sağlamak isteğinden doğmuştur.

27 Mayıs'tan bu yana (1961 Haziranının son günlerine kadar) Milli Birlik Komitesi din istismarcılığı politikasına karşı, devrimci tutumunu bütün kesinliği ile muhafaza etmiştir. Bu davranış, 27 Mayıs hareketini basit bir hükümet

(1) TC MBK Direktifi ve Temel Görüşleri (Ankara 1960). "1 Ana fikir: Türkiye'yi ve Türk milletini bir bütün olarak ele almak, Atatürk inkılaplarına müstenit tarafsız faziletli bir idare kurmak.

(2) Dr. Salahattin Tansel: 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler (İstanbul 1960) Ord. Prof. Enver Ziya Karal: 27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu (İstanbul 1960).

darbesi olmaktan çıkaracak kadar önemlidir(l). Milli Birlik Komitesi daima yobazlığa karşı cephe almıştır. Nurculuk hareketleri ciddiyetle takip edilmiştir. Devlet ve hükümet başkanı, mezhep ayrılıklarının doğurabileceği tehlikelere çeşitli beyanlarında işaret etmiştir.

2 Anayasa hazırlıkları içinde...

İstanbul ön tasarısı

27 Mayıs 1960 sabahı, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından teşkil ve Ankara'ya davet edilen Anayasa Komisyonu üyelerine, Devlet Başkanı Cemal Gürsel yeni bir anayasaya ihtiyaç olduğunu belirttikten sonra, bu anayasanın her şeyden önce din istismarını önleyecek hükümleri ihtiva etmesi gerektiğini ilave etmiştir. 1 Haziranda başlayan çalışmalarda bu esas daima göz önünde bulundurulmuştur.

İstanbul ön tasarısı, din meselesini devlete hayli ödevler yükleyerek ele alınmıştır. Evvela ön tasan, 1. maddesi ile Türk devletinin "demokratik, sosyal ve laik bir cumhuriyet" olduğunu kabul etmiştir. Geniş bir "Temel Haklar ve Vazifeler" kısmına sahip olan İstanbul ön tasarısı (Madde 4 48. Ayrıca Siyasi hak ve münasebetler bölümü de buna ilave edilmelidir. Madde 49 57) laiklik davasını, din ve vicdan hürriyetleri ve teminatı kadrosu içinde ele almıştır.

Önce, eşitlik maddesinde "vicdani, dini inanç, kanaat

(1) Anayasa hazırlamak üzere kurulan Komisyonun 28 Mayıs Beyannamesi ismet Giritli: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete (İstanbul 1961), s. 16 Server Feridun: Anayasalar ve Siyasal Belgeler (İstanbul 1962), s. 66 67.

ve düşünce" eşitliği tanınmıştır (Madde 8). Eşitlik, **VK**da ni, dini inanç, kanaat ve düşünce hürriyeti ile tamamlan mıştır (madde 1**1).** Herhangi bir temel hürriyet gibi, hangi sebeple olursa olsun bu hak ve hürriyetin, kanun koyucu tarafından "özüne dokunulamıyacağı" bir Anayasa kuralı yapılmıştır. (Madde 7).

Din hürriyeti, İstanbul Ön Tasarısında hayli tafsilatlı bir şekilde düzenleme yoluna gidilmiştir. Sekiz fıkralık bu uzun maddenin (1) kapsadığı başlıca esaslar şöyle özetle

(1) Maddenin metni:

MADDE 12 Genel ahlaka ve kamu düzenine aykırı olmamak şartiyle, ibadet ve dini ayinler serbesttir.

Hiçbir kişi, zümre, grup, siyasi parti ve kamu teşkilatının herhangi bir parçası veya mensubu, dini ibadet ve ayin serbestliğini bozamaz, önleyemez veya kişileri ibadet veya ayinlere katılmaya zorlayamaz.

Devlet, Anayasa esaslarına uygun olmak şartiyle, halkın çoğunluğunun veya gerekli görürse, azınlıkta olan din veya mezhep mensuplarının din ihtiyaçlarını veya din eğitim öğretimini sağlayacak kamu hizmetleri koyar ve gereken teşkilatı kurar.

Ergin kişiler ve küçüklerin kanuni temsilcileri kendiliğinden istemedikçe, kimse din eğitim ve öğrenimine tabi tutulamaz.

Hiç kimse dini inançlarını doğrudan veya dolayısiyle açıklamaya davet edilemez veya zorlanamaz. Resmi belgelerde kişilerin din ve mezhebini gösteren herhangi bir kayıt veya işaret kullanılamaz.

Herhangi bir dinin teşkilatı veya mensupları, toplum veya Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde kendi inancı yönünde maddi veya manevi bir tesirde bulunmaya kalkışamaz; kişiler veya toplum üzerinde baskı yapamaz; başkalarının yaşayış ve inanış tarzını denetici davranışlarda bulunamaz ve böyle bir denetlemeyi isteyemez.

Siyasi veya şahsi nüfuz veya menfaat sağlama maksadıyla dini ve dini duygulan veya her ne maksatla olursa olsun dince kutsal tanınan şeyleri istismar etmek veya kötüye kullanmak yasaktır. Bu yasağa aykın hareket eden veya böyle bir tutumu teşvik eden kişiler özel kanuna göre cezalandın lir ve siyasi partiler ve teşekküller Anayasa Mahkemesince, dernekler yetkili mahkemece temelli kapatılır.

(2) Prof. Bahri Savcı'nın Anayasa Öntasarısı hakkındaki muhalefet raporu, s. 4 5.

nebilir: 1 Genel ahlak ve kamu düzenine aykırı olmamak şartiyle ibadet ve dini ayin serbestliği, 2 Devletin halk çoğunluk ve azınlığının mensup olduğu din ve mezhep teşkilatı kurabileceği, 3 Dini inançlann açıklanmaya zorlana maması ve resmi belgelere din ve mezhep kaydı konulmaması; 4 Din çevreleri ve teşkilatı yolu ile Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri üzerinde tesir ve baskı yapılamaması; 5 Siyasi veya şahsi çıkar için din ve dini duyguların istismar edilemiyeceği.

Bizzat Komisyon üyeleri arasında bu madde tenkit edilmiştir. Prof. Bahri Savcı'ya göre, maddenin 1. fıkrası, 1. Maddedeki laiklik esasına aykırıdır. (Prof. Savcı'nın deyimi ile mütezaddır). Yalnız metinle değil, Tanzimattan beri devam eden sosyal yapıdaki tarihi gelişimle de tezada düşmektedir. Devlet eliyle din eğitimi, profesöre göre, gericilikle savaşta müspet bilim eğitimini geliştirmektir. Devletin din ve mezhep ihtiyaçlarına cevap vermesi ise dini, doğrudan doğruya siyasetin içine atmak demektir.

Prof. Lütfi Duran, 3. fıkrayı sert bir tenkide tabi tutmuştur. Devletin dini mahiyette kamu hizmetleri kurup işletmesi, laiklikle asla bağdaşamaz. Prof. Duran'a göre laik Devlet, "vatandaşların yalnız dünya işleriyle meşgul olabilir ve onlardan aldığı vergileri münhasıran bu işlere tahsis ve sarf edebilir. Ahret işleri kamu hizmetlerine konu olamaz" (1).

(1) İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Profesörü, Dr. Lütfi Duran'ın Anayasa ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu s. 13.

Anayasa Ön Tasansında 12. maddenin bu muhtevayı kazanması, hiç şüphesiz, 1945'ten beri gitgide genişleyen ve gelenekçi çevrelere, oy toplama taktiği ile, tavizci bir davranışla yaklaşma, onların tesiri altında kalma olayının doğurmuş olduğu bir tepki olmuştu. 12. Madde, din işlerinin Devlet kontrolü altına alınması, "Şeriatçı" çevrelerin kendi gelişmelerinde serbest bırakılmaması ve toplumu baskı altına almaması cereyanının bir ifadesi sayılabilir. Bu maddenin laikliğe uygun düşmediğini ileri sürenler, belli ve denenmiş şartlar içinde, siyasi iktidarların yeniden "eski ve geri gelmesi istenmeyen" duruma düşebilecekleri endişesinden hareket etmiş olabilirler. Bununla beraber, maddenin mucip sebepleri mevcut olmadığından metnin ruhuna nüfuz edilmesi zorlaşmaktadır.

Prof. Başgil'in tezi

Anayasa Ön Tasarısını hazırlamakla ödevli Komisyon geniş bir anket düzenlemiştir. Ankete cevap vermeyen Prof. Başgil fikirlerini basında yayınlamayı uygun bulmuştur. Bu fikirler gelenekçi çevrenin görüşlerini ve isteklerini temsil etmektedir. Profesör Başgil, 1952 yılından itibaren ileri sürmüş olduğu din ve laiklikle ilgili tezlerini 1960 yılında aynı ana hatlara dayamıştır. Şöyle ki: "Devlet ve din, her biri kendi sahasında muhtar ve müstakildir." Toplum içindeki din gruplarının teşkilatlanmaları Devletin laikliğinden doğma bir zarurettir. Tarikatlar ve mezhepler bu suretle dondurulmuş olmaktadır. (1)

(1) Ali Fuat Başgil: Din vc Laiklik (İstanbul 1955), Prof. Başgil tekliflerini, Yeni Sabah gazetesinde yazdığı "Din hürriyeti ve laiklik prensibi yeni Anayasada nasıl ifade edilmeli?" (28.7.1960) ve "Din hürriyeti ve laiklik prensibi üzerinden Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz hükümler'' (31.7.1960) isimli iki makalede madde madde açıklamıştır. Ayrıca bk. ilmin ışığında günün meseleleri (İstanbul, 1960), s. 130 vc müt.

İstanbul Anayasa Komisyonu'na nazaran, çok daha kısa bir süre içinde hazırlanan, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin **Gerekçeli** Anayasa Tasarısı 11. maddesiyle meseleye daha sade bir şekil vermiş ve din eşitliği prensibi de aynı madde içinde yer almıştır. Maddenin son fıkrası dini eşitlik iddiasına dayanılarak ortadan kaldırılabilecek bir devrim kuralına tahsis edilmiştir: **"Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır." (**1)

Her iki tasarının din meseleleriyle ilgili maddeleri kısa bir mukayeseye tabi tutulacak olursa, görülecektir ki, ihtilâlin ilk saatlerinde kurulmuş olan Anayasa Komisyonu tepkiye dayanan bir Anayasa vücude getirmek istemiştir. Yasama organlarına hâkim olan çoğunlukların, insanın temel hak ve hürriyetlerini, kanun koyucu sıfatı ile ne hale getirebileceği henüz pek yeni bir olay olarak İstanbul tasarısı üzerinde tesir etmiştir. Komisyon "Her şeyi kanun koyucunun iradesine" bırakmamak esasından hareket ettiği için tafsilâtlı bir metin meydana gelmiştir.

Siyasal Bilgiler tasarısında politik tecrübenin varlığı her ne kadar açıkça görülüyorsa da, 1945'ten beri politika hayatını çıkmazlara sokmuş olan din istismarcılığı meselesinin çözümünü normal kanunlara bırakması. Türk Siyasî hayatının bir boşluğunu doldurmak sayılamazdı.

(I) Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi hakkındaki Görüşü. (Ankara 1960), s. 21. Maddenin metni: "Madde 11 Hiç kimse din ve mezhebinden ve felsefi inancından ötürü kınamamaz ve farklı muameleye tabi tutulamaz. Kamu güvenliği ve adabına aykırı olmamak şartıyla her türlü ibadet ve dini tören serbesttir. Tarikat, tekke ve zaviyeler yasaktır."

3 Kurucu Meclis Devresi
1961 Anayasası

6 Ocak 1961'de toplanan Kumcu Meclis'in bir kolu olan Temsilciler Meclisi kanunî vecibesini yerine getirerek bir Anayasa Komisyonu kurmuştur. Komisyon birinci müzakereye sunmak üzere hazırladığı metnin gerekçesinde **Sosyal, demokratik ve laik cumhuriyetin prensibini** Anayasanın genel esası olarak kabul etmiştir. Böylece, laiklik Türk Devriminin temel ilkelerinden biridir, demokratik bir zaruretin ifadesidir, bir devrim prensibi olarakta devam etmelidir. 2. maddesiyle laikliği devletin etik ve ideolojik prensiplerinden birisi olarak ilan etmiş olan 1961 Anayasası din ve vicdan hürriyetini, ferdi hak ve hürriyetler bütününe şâmil teminata bağladıktan sonra, laiklik esasını iki bakımdan koruma yoluna gitmiştir. **Evvela,** 19. maddesi ile Anayasa din ve ibadet hürriyetini ilan etmiş, din eğitim ve öğrenimini fertlerin isteklerine bırakmayı vicdan hürriyetinin tabii bir şartı saymıştır. Maddenin 4. fıkrası, din istismarını önlemek gayesine dayandırılmıştır. Bu yasak dışına çıkan (din istismarına sapan) kişiler cezalandırılacak, partiler de temelli kapatılacaktır (1).

(1) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (kabul tarihi 27.5.1961). 19. maddenin metni:

Herkes vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kamu düzenine veya genel ahlâk veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse ibadete dini ayin ve törenlere katılmaya dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır. Kimse, devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırmak veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, din veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkalarını bu yolda kışkırtanlar, kanuna göre cezalandırılır, dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılır."

Saniyen, Türkiye Devleti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden 8 kanun 119. maddede sayılmış ve hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamıyaca ğı ve yorumlanamayacağı bir Anayasa kuralı haline getirilmiştir. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı da muhafaza edilmiştir (1).

Temsilciler Meclisi' nde Laiklik meseleleri

Temsilciler Meclisi, kurucu karaktere sahip olmakla beraber bütçe ve özellikle Anayasa müzakereleri sırasında, din meseleleriyle ilgili konuşmalar, 1950 1960 Meclis müzakerelerini hatırlatmamıştır.

Bu konuşmalar sırasmıda, Anayasa Komisyonu metni

(1) Anayasanın 153. maddesi adı geçen kanunları şu şekilde sıralamıştır. "Madde 153.

(1.3) Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu;

2.25 teşrinisani 1341 tarihli vc671 sayılı, Şapka lktisası hakkında kanun;

3. 30 teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı, Tekke ve zaviyelerle türbelerin şeddine ve Türbedarlıkar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun;

4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk M.K. ile kabul edilen evlenme akdinin evlendirme memuru tarafından yapılacağına dair medeni nikah esası ile aynı kanunun 110. maddesi hükmü;

5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı beynelmilel erkamın kabulü hakkında kanun,

6. 1 teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk harflerini kabul ve tatbiki hakkında kanun;

7.26 teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı, efendi, bey, paşa gibi lâkap ve unvanların kaldırıldığına dair kanun;

8. 3 kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı, bazı kisvelerin giyilemiyece ğine dair kanun "1961 Anayasasının bu bakımdan, tahlili için genç meslekdaşı mız Dr. Çetin Özek'in özlü makalesine başvurulmalıdır: Türk Anayasa Hukukunda Laiklik Kuralı ve Gelişimi (ayrı bası) s. 82 ve müt.

ile getirilen laiklik prensibinin yeteri kadar açtk ve ilmi olmadığı, tasrih edilmesi gerektiği bilhassa tenkitler faslında belirtilmiştir. Fakat görüşler İslamcılık cereyanının ifadesi olmamışlardır. Laiklik kanunlarını koruyucu madde hakkında tenkitten fazla övgü yapılmıştır (1).

Anayasa Komisyonu Sözcüsü, tasarının tümünü savunurken, laiklik hakkında şu sözleri söylemiştir: "Laiklik meselesine gelince; biz laiklik prensibini Türk Devriminin koruyucu prensiplerinden en önemlisi ve demokratik bir zaruret saymışızdır. İkinci maddemizde bu prensibe yer verdik. Ve bunda kesin bir davranışa sahip olmayı da uygun bulduk. Laiklik bizim milli geleneklerimize göre incelenmiştir. Laiklik her şeyden evvel devlet idaresini, din müessesesini taassubun sultasından kurtarmaktır. Bu sebeple biz laikliği, biraz önce arzettiğim gibi, devletin hurafeler karşısında cephe almasını sağlamak ve hurafelere dayanan çevrelerin sosyal ve siyasi hayatımızı vesayet altına almalarını önlemek anlamında kabul ettik. Bu devrimci bir yoldur. Ve Türk devriminin çizdiği bu yolu takip etmenin hayati bir değeri, önemi ve tarihi sebepleri vardır. Bu bakımdan sosyal hayıtımızı beşeri esaslara göre düzenlemekle görevli olan devlete bir görev yükledik ve kontrol hakkı tanıdık." (2)

(1) Hikmet Kümbetlioğlu'ya göre "inkılapları bir tarih hatırası olarak değil, bu devletin temelleri olarak muhafaza etmek mecburiyetindeyiz." TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, C. 2. Otuzbeşinci Birleşim (31.3.1961), s. 421.)

(2) Sözcü, bu satırların yazan idi bk. TC Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi C. 2 Otuzyedinci Birleşim (4.4.1961), s. 503. Ayrıca, Sözcülerden Dr. Muammer Aksoy'un açıklamalanna da bakılmalıdır (Aynı Eser).

Aıııy.ı....... / .akereleri ve basındaki akisler göstermiş lıı kı, din meseleleri, ister laiklik ister islamcı görüşlerin ifa (k **sı** şeklinde olsun, Türkiye'de geniş bir kitleyi ilgilendirmekte ve harekete getirmektedir. Türkiye'de, nasıl laikliğe kuvvetle inanmış ve savunacak bir kitle varsa, onu yanlış yorumlayacak ve seçmenler kitlesine yanlış anlatacak çevreler de vardır. Gelecek yıllar laiklik ve din meseleleri Türkiye'nin sosyal hayatında önemli olaylara konu olacaklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

MÜŞAHEDELER VE TEZLER

I

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER VE TÜRKİYE

İslam dini, XX. yüzyılda büyük dinlerin tabi olduğu gelişme seyrini takip etmiştir. Dünyanın büyük dinleri arasındaki müşterek noktalar, İslamiyetle Hinduizm, Budizm ve Hıristiyanlık arasında bir bağlantı kurmuştur. Aralarındaki farklar da, İslamiyetin özel durumunu ortaya çıkarmıştır (1). Bunun yanında, Türkiye'de dinin sosyal ve siyasal hayat içindeki yeri, tepkileri ve yorumları (fikir cereyanları) meseleye ayrı bir önem vermiştir. Şu halde, genel planda varılacak müşahedelerin ve tezlerin, İslam dünyası ve memleketimiz bakımlarından, iki bölüme ayrılarak incelenmesinde zaruret vardır. Metodumuz da bu olacaktır.

(1) Büyük dinler arasındaki benzerlikler ve farklar için bk. H.de Glasenapp: Les Cinq Grandes Religions du Monde, s. 502 vc mût.

BİRİNCİ AYIRIM

İSLAM DÜNYASINDAKİ REFORMCU GELİŞMELER

1 Islamiyetin karşılaştığı güç mesele

1 İslam dini, yüksek seviyeli, evrensel dinlerin en yenisi saydır. Dünyadaki Müslümanların sayısı 400 milyondan fazla tahmin edilmektedir (1). Müslümanlar, beş kıtaya da geniş bir kuşak halinde yayılmışlardır. Yalnız sıcak iklimde değil, her çeşit iklim ve coğrafya şartları içinde yaşamaktadırlar. En fazla Asya ve Afrika'da yaygındırlar. Bir tetkikçinin deyimi ile, "İslam dini hiçbir suretle sosyal çevrenin esiri değildir. Sadece coğrafi bakımdan değil, aynı zamanda insanın bütünlüğüne intibakı bakımından cihanşümul (evrensel) olduğu iddiasındadır (2).

2 Islamm, dünya tarihinde fevkalâde önemli ve ilerletici bir rol oynadığı kesin olarak kabul edilmiştir. Bu gerçeği tanımamak tarihi inkâr etmek olur. Fakat, Pakistanlı din bilgini **Mahmud** Hüseyin'in belirttiği gibi, asıl mese

(1) Bu 400 milyonun şu kollara ayrıldığı kabul edilmektedir: 1 Arap ve Araplaştırılmış grup (50 milyon); 2 İran ve Iranlılaştınlmış grup (50 milyon); 3 Türkler grubu (60 milyon); 4 Hint grubu (Pakistan dahil 100 milyon); 5 Çin grubu (20 milyon); 6 Malezya ve Çin Hindi grubu (70 milyon); 7 Siyahiler grubu (Somali, Svahili ve Habeşiler) (40 milyon); S Balkanlılar grubu (5 milyon). 400 milyon Islamm 150 milyona yakın bir kısmı (Türklerin 2/3.**Sİ,** bütün Çin grubu, İranlıların 1/10'i (Sovyetler ülkesindedir). bk. ESNA Cahiers Nord Africa ins No. 62, 1958: La Société musulmane devant le monde moderne) (ayrı bası).

(2) Pierre Rondot: LTslâm et les Musulmans d'aujourd'hui, C. 1, s. 24.

le bugün de İslamlığın insan hayatı üzerinde müessir bir âmil olup olmadığı, gelecekte de böyle bir rol oynayıp oynamayacağıdır. Bunun için de, İslamm modern dünya meseleleri ve baskıları karşısındaki durumunu, çağımızın ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını tayin etmek zorundayız **(1).** Zira, modern çağın getirdiği değişimler, çok sarsıntılı, insanların hayat tarzlarını değiştirecek kadar derin ve hareketli olaylardır. Bugünün ihtilâlci dünyası içinde islamm aktüel durumunu ve davranışlarını izlemek gerekir. Acaba, XX. yüzyılın siyasal, ekonomik meselelerine ve olaylarına İslam dini nasıl cevap aramış ve vermiştir?

3 İslamm, diğer büyük dinler gibi, yeni zamanlarda karşılaştığı güçlükler nelerdir? Bunlar kısaca Hümanizma, rasyonalizm, tarihi maddecilik ve milliyetçilik olarak görünürler. Hepsi de, hem doktrin hem de aksiyon halinde, insanın Tanrı ile arasındaki bağlılığa, iman müessesine hücum etmişlerdir. "Rönesans'ın çocuğu" Hümanizma, insan düşüncesinin yönünü değiştirerek materyalizmin kapısını açmıştır. Daha sonra rasyonalizm, yeni ilimlerin temeli olmuş, dini gayrı akli saymıştır. "İman açısından bakmak, akla gözlerini kapamaktır" formülü bir materyalizmin eşiğindeki neslin buluşudur. Tarihi maddeciliğe gelince, dine en şiddetli bir dille hücum etmiştir: "Din halkın afyonudur". Tarihi maddecilere göre din, gelecek dünyadaki iyilikleri vaadederek, fani dünyanın eziyetlerine, sosyal adaletsizliğe ve insanın insan tarafından, milletlerin milletler tarafından istismarına katlanmaya insanı alıştırmakta ve uyuştur

(1) Mahmoud Hussein: Lİslam dans la Société moderne, s. 89.

faiktadır. Dinlerin, bu arada îslamın temellerini sarsan, dinin kurduğu müesseselerin çoğunu yıkan bu ideolojik hareketler olmuştur.

4 İslam dininin bu ideolojik baskılar karşısındaki durumu, diğer dinlere nispetle farklı olmuştur. Diğer dinlerin sadece uhrevi olmalarına karşılık, İslam fert ve toplum hayatlarını, en ince münasebetlerine kadar, düzenlemek gayesini güder. İslam dini aynı zamanda dünyevîdir, siyasal ve toplumsaldır. Din ve dünya işlerini bağdaştırmak, ruha nî cismanî alanlar arasında bir sentez yapmak ister.

5 İslamı, din olarak ve toplum düzencisi olarak, güç durumda bırakan asıl önemli olay Batı ile teması olmuştur. İslam dünyası, Batı ile temasa geçtiği safhada, bir duralama devrine girmiş, bütün yaratıcılığı kaybolmuştu. Bedevi kitleleri medeni toplumlar haline getiren, büyük imparatorluklar kurucusu İslam dini ve âlemi, Batı ile arasındaki seviye farkını, yaratıcı mesafeyi acı bir gerçek olarak, Bağdat'ın alınışında (1258) görmüştür. Yeni bir dünya karşısında, o artık **eski**'yi temsil ettiğini açıkça anlamıştır.

2 Reformcu Fikir Cereyanları (1)

6 Batı, İslam dünyasını, özellikle teknik üstünlüğünden doğan baskısı altında bırakmıştır. Milliyetçi cereyan

(1) Reform cereyanları, memleketimizdeki gelişmelerin yerini tâyin edebilmek için, özet halinde açıklanmıştır. Bu konu memleketimiz için yeni sayıla bilirse de, İslamcılık hareketlerini inceleyen eserlerin hemen hepsinde vardır. Kitabın bibliyografya kısmında, okuyucularımız genel mahiyetteki eserlerin isimlerini bulacaklardır.

lar ümmetçiliği, laiklik teokratik monarşi şekillerini değiştirmiştir. **Patriyarkal** ve **ziraî** bir toplumdan, geniş ve **sınaî** (endüstriyel) bir sosyal organizasyona, kabileden devlete geçmek zorunda kalınmıştır. İslam dünyasındaki buhranlar da böylece başlamıştır. Şu halde bugün varılmış olan müşahede şudur: İslam toplumu reformun zaruretine inanmış, değişmesi, zamana uyması gereğini bir gerçek olarak kabul etmiş bir toplumdur. Batı seviyesine erişebilmek, medeni bir toplum olmak ve devlet kurmak, kısacası modern çağın bütün nimetlerinden faydalanarak yaşamak için iki yoldan birini seçmek gerekiyordu: **Birincisi,** bu seviyeye ulaşmak imkânlarım, bizatihi İslam dininin ve medeniyetinin unsurlarıyla sağlamak; **ikincisi,** tamamen Batı'ya iltihak ederek, sosyal değişme kanunlarının şartları içinde ve **dini mülâhazalar dışında,** Batı medeniyeti alanına geçerek gerekli seviyeyi bulmak.

7 Bunun için İslam dininin ilkeleri üzerinde yeniden düşünmek, bunları gözden geçirmek gerekmiştir. İslamın "ahkâmı zamana göre ayarlamak" imkânını vermiş olan yaratıcı **İçtihat Kapısı**'nın XIII. yüzyılda kapandığı söylenir. Müslüman toplumların kalkınması ile ilgili fikir hareketleri ise, **modernizm** veya **reform** cereyanları olarak, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, üç kol halinde, ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu, cereyanlar üç merkebden doğmuştur. Birinci kol, **Arap koludur,** ikincisi, **Hint koludur,** üçüncüsü, **Türk koludur.** Böylelikle, Batı'da biraz da yanlış olarak **Panislamisme,** bizim siyaset edebiyatımızda da **İslamcılık** adı verilmiş olan fikir cereyanı, ideolojik karakteriyle, İçtihat Kapısı'nın kapanmasından hemen hemen altı yüz

yıl sonra, hayli geç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kollar arasında müşterek noktalar, farklara nazaran çok fazladır. Gerçek özellikleri, İslamcı modernizm cereyanlarının, fikir planından kolaylıkla siyaset planına geçebilmeleri ve siyasi hareketlere vücut vermiş olmalarıdır.

Arap Kolu

8 Daha doğru olarak **Doğu kolu** ismini de almış olan bu koldaki reformcular iki grupta toplanır. Birinci grup **Vahabilik** adını taşır. İkincisi, **Şeyh Cemalüddin Efganî**'nin öncülüğü ile başlamış ve **Selefiye** ekolünü kurmuştur.

9 **Vahabilik,** kaynağını XIV yüzyılın büyük islam bilgini **İbni Taymiyya**'nm doktrininde bulur. XVIII. yüzyılda **Muhammed İbni Abdül Vahab** bu doktrini geliştirmiştir. 1748 yılında, **Abdül Vahab**'ın doktrini **Necd** Emîri **İbni Suud** tarafından uygulanmış ve bir çeşit devlet dini yapılmıştır. **Vahabî**'ler islam püritenleridir. Kur'an ve Hadis'ten başka kaynaklan tanımazlar. Kanunun kesin olarak uygulanmasını isterler: Zina yapan kadın recmedilmeli, hırsızın eli kesilmelidir. Tütün yasak edilmeli, evliyalan tazizden vazgeçmelidir. Sakal traş edilmemeli, camiler süslü olmamalıdır.

Vahabîler Hindistan'da kısmî bir tesire sahip olmuşlarsa da, asıl yeniliği Necd Emirliği'nde vücude getirmişlerdir. 1919'da askeri tipte ziraî birlikler kurulmuş, daha sonra bunlar **İhvan** adını alarak kabilelerin yerine geçmiş ve göçebeliği önlemiştir. **İcma** ve **Kıyas**'ı bertaraf eden Vahabîliğin reformculuğu, Islamın asıl kaynaklarına, uzak maziye dönüşten ibaret kalmıştır.

10 **Selefiye Cereyan:** Arap kolunun, diğer ve hâlâ devam edegelen cereyanı bir Efganlı ile başlar. **Şeyh Cemalüddin Efgani** (1839 1897) İslam dünyasının büyük reformcusu sayılır. Kendisini Mısırlı **Şeyh Mıhammcd Abduh** (1849 1905) takip etmiş ve **Selefiye** hareketini kurmuştur. Onu da Suriyeli **El Kavâkibi** (1854 1902), **Kasım Amin** ve **Râşid Rida (ölümü 1935) takip etmişlerdir. Daha sonra, bu kolda reformcu olarak Şeyh Abdürrazık** ile **Taha Hussein** görülür. Bu kol, Arap dünyasında Kuzey Afrika dahil büyük tesir icra etmiş ve süratle siyasi plana intikal ederek sömürgecilikle savaşın ve Arap milliyetçiliğinin (milli kurtuluş hareketinin) fikri desteğini teşkil etmiştir. Sömürge idareleriyle savaş hareketleri bu doktrinden kuvvet almışlardır.

11 **Şeyh Cemalüddin Efgani "Maddecilerin Reddiyesi" adlı eseri ile Batılı emperyalistlere hücum etmiş ve İslam dünyasındaki gerilemeden, dini değil hükümetleri sorumlu tutmuştur. El Kavakibî,** Hilâfet müessesesinin modern esaslara göre düzenlenmesi üzerinde durmuştur, üstatlarının yolunda asıl doktrini kuranlar **Şeyh Muhammed Abduh** ile **Raşid Rida** olmuştur.

12 **Şeyh Abduh,** İslam dünyasının kalkınması ile ilgili yapıcı tekliflerini dört noktada toplamıştır: 1 İslam dinini doğru yoldan saptırıcı tesirlerden ve hurafelerden temizlemek, 2 Batılı metotlardan faydalanarak yüksek öğretim sisteminde değişiklikler yapmak; 3 Müçtehitlerin tesirine kapılmadan, modern düşüncenin ışığı altında İslam doktrinini yeniden ele almak; 4 İslamı Batı ve Hıristiyan

tesirlerine karşı savunmak. Şeyh Muhammedi Abduh, İslami bir rönesans taraftarıydı (1).

13 Raşid Rida, "Al Manar" (Meşale) adlı dergisiyle, Selefiye doktrinini, İslam dünyasının dini ve siyasi birliğini sağlamakla ödevli Hilafet müessesesi üzerinde yenilikler yapma yolunda geliştirmiştir. 1924'te bu içi boşalmış müessesenin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilga edilişi, bütün fikirlerini altüst etmiştir. Râşid Rida, reformculuğunu ayrıca şu noktalar üzerinde de, teksif etmiştir: Müçtehit'ler tarafından dondurulmuş içtihat müessesesini ve bu yüzden kapanmış olan içtihat Kapısı'nı yeniden düzenleyerek açmak; İslamı temsil ettikleri iddiasına dayanan, ilim dağarcıkları boş hükümetlerinin kötü tutumlarını meşrulaştırmaktan başka bir iş görmeyen İlmiye sınıfı mensuplarını (Ulema) kontrol altına almak; Batı hayranlığı yerine milliyetçi ve islamcı bir dayanışma koymak. Râşid Rida, İslam devlet ve hükümet sisteminin, gerçek İslam esaslarına uygun bir şekilde ıslahını ön plana almıştır.

14 Selefiye'nin reformculuğu iki Mısırlı bilgin tarafından, son zamanlarda, daha da geliştirilmiştir. Şeyh Ali Abdurrazık da modernizmini bir İslam rönesansına dayamıştır, "islamiyet ve Hükümet" başlığı ile Türkçeye çevrilen eserinde Şeyh Abdurrazık, Türk laiklik cereyanının tesiri altında kalarak, Kur'andan çıkardığı sonuçlara göre, İslam esaslarının laikliği menetmediğini ispata çalışmıştır. Reformculuk cereyanının Arap kolundaki son temsilcile

(1) Bu özetelme için bk. H.A.R. Gibb: Les Tendances modernse de I'lslam, s. 55 ve mut Pierre Rondot: Zikredilen Eseri, s. 239 240. J.P. Roux: L'islam ven Occident, s. 208 209.

rinden birisi de Taha Hussein olmuştur. Birçok yeni fikirleri yanında, oruç müessesesinin mecburi olmadığı tezinde ısrar ettiği için, Camiülezher Üniversitesi Şeyh Abdür razık gibi kendisini de takbih etmiş ve üniversiteden uzak laştırmıştır. Muhafazakâr üniversite, iki bilgini de, olayların zoru altında, görevlerine iade etmiştir.

Hint ve Pakistan Kolu

15 İslam reformculuğunun Hint ve bilhassa Pakistan kolu da, geniş mesafeler kazanmıştır. İlk adımı Seyyid Ahmet Bahadır Han (1817 1898) atmıştır. Agranın kuzeyinde Aligarh Üniversitesini kuran odur. Seyyid Ahmed Han, İslamm modern ilimlerle ve modern toplum şartları ile bağdaşabileceğini kuvvetle savunmuştur. **Seyyid Emir Ali** de aynı yolda yürümüştür. Daha yeni olarak, Hint Müslümanlarının reformcu liderliğini ünlü şair **Muhammed İkbal** (1876 1938) yapmıştır. "Pers ve Urdu dillerinde yazan bir şair, İngilizce yazan bir filozof, siyasal rolünü müdrik bir denemeci" olduğu söylenen büyük fikir adamının asıl rolü Hindistan'ın Müslüman cemaatine kuvvetini ispat ve geleceğini tayin şuurunu vermiş olmasıdır. Pakistan, kendisine bir kuruluk vasfı tanımaktadır.

16 Günümüzde, bu ödevi Şeyh Muhammed Aşraf yüklenmiştir.

Hint kolu reformcuları da, diğerleri gibi îslami bir rö nesansın savunucularıdır. Bu gerçekleştirildiği takdirde de, hurafe ve batıl itikat pürüzlerinden temizlenmiş bir Müslümanlığın, modern medeniyet şartlan ile tamamen bağdaşa

bileceği kanısına varmışlardır. Hint milliyetçiliği, bir çeşit rasyonalizmle birlikte, milli kurtuluş hareketlerine vücut veren bir cereyan halinde, reformculuğun meyvesi olmuştur.

Özellikler

17 Gayet kısa olarak özetlemeye çalıştığımız İslam reformculuğu, Arap ve Hint Kolları ile, Batıya karşı direnme yolunu seçmiştir. Batılılık tam bir kabule mazhar olmamıştır. Islami kaideler ve esasları üzerinde yeniden düşünmek, modern islam fikir cereyanlarının değişmez özelliği olarak kalmıştır, icabında Icma ve Kıyas müesseselerini bir tarafa bırakarak, XX. yüzyıl Müslümanmın sadece Kuran ve Hadis'ten yeni sosyal ve siyasal prensipler, yeni bir hayat felsefesi çıkarmalarını mümkün kılmak modernizmin, veya reformculuğun, hislerin ve hurafelerin esiri olarak değil de, aklın hâkimiyeti altında ulaşılmak istenilen gayesi sayılmıştır. Varılacak yeni sonuçlar Islamın eski müesseselerini bugünün icaplarına göre yorumlamak, değiştirebilmek, ilga edebilmek, aynı zamanda hurafeleri reddeden bir kafa ile yeni müesseseler bulmak şeklinde ortaya çıkacaktır. Ve çıkmıştır.

18 Bu fikri davranış karşısında, islamcı bir rönesan sı, düşünme tarzlarında en ufak bir yeniliği kabul etmeden, isteyen ve özleyen muhafazakâr, gelenekçi bir çevre vardır. Bu çevre sadece romantik ve tarihi bir tablo içinde yaşar, islamcı rasyonalizm metodu bu çevrenin makbul saydığı bir ilerleme yolu değildir, islamcılık, olduğu gibi (bırakıldığı hali ile) bütün ilerdik unsurlarına sahiptir. Bu haliyle bede

vilikten medeniliğe geçişi sağlamıştır. Kötü olan İslam kaidelerinin uygulanışı, yanlış anlaşılışı ve onu doğru yoldan saptıran uygulayıcılardır. Bu çevreye göre, Batılılaşma "dinin elden gitmesi", fert ve toplum ahlakının bozulmasıdır. Mesela çok kadınla evlenmenin kaldırılışı, metresliği, fuhşu, boşanmaları arttırmıştır. Diğer Batı müessese ve âdetlerinin kabulünde de benzer sonuçlar ileri sürülmüştür.

19 Modern İslam fikir cereyanlarının iki kutbu bu suretle belirir: Reformcularla, reform istemeyenler. Her ikisi de bir noktada birleşebilir: İslamcı rönesans, İslam dünyasında reform hareketlerinin reaksiyon yolu ile yapılması, cari bir metot olmuştur. Mısır, Suriye, Hindistan, Pakistan, Tunus gibi devletlerde bu metodun bellibaşlı gerçekleştirilme hareketleri cereyan etmiştir.

20 Fakat İslam dünyası içinde, Batılılaşma, "çağdaş olma" alanında bir metot daha vardır: Laik metot. Bu, Batılılaşmayı katılma (iltihak) sureti ile gerçekleştirme yoludur. Laik metot, dine karşı saygılıdır. Ne var ki, ferdi ve toplumsal devrimlerin gerçekleştirilmesinde dini görüşlere göre, dini çevrelere taviz vererek, din adına hareket ettikleri-ni iddia edenlerin patronluğu altına girerek hareket etmez. İslam dünyasında bu tutum istisnaidir ve sadece Türk Devrimi tarafından bütün halinde uygulanmıştır.

3 Reform hareketleri

İç ve dış engeller

21 Reaksiyon veya katılma yollarından hangisi seçilirse seçilsin, fikir akımları hayli hareketli bir siyasi haya

tı çoğu zaman kanlı mücadeleleri desteklemişlerdir. İslam dünyasında, devrimci hareketler karşısına biri iç, öteki dış olmak üzere iki engel çıkmıştır. İç engel, din adına hareket iddiasına sahip, İslam esaslarını gayet dar olarak yorumlayan ve her yenilikçi hareket karşısında "din elden gitti" nakaratını söyleyen, gelenekçi (muhafazakâr) çevredir. Geri kalmış memleketler halkının dini duygularını istismar hususunda çok tesirli bir vasıta sayılır. Doğunun doğulu kalmasını, Batı medeniyetinin sadece tekniğini almak gerektiğini ana tez olarak savunur. Batı medeniyetini canlı bir bütün olarak kabul etmez. Bilâkis Hıristiyanlığın malı ve eseri sayar. Bu fikirleri savunan çevreler ve teşekküller bir bakıma ihtilalci de olabilirler.

22 Dış engel, yabancı baskısıdır. Yabancı ise Batı'dır. Batı da sömürgecidir. Medeniyet taşıyıcılığı iddiasının devletler hukuku alanında vücut verdiği şekillere göre metbu, hâmi ve mandater devlet olmuştur. Bugün ise vasidir. Batı, medeniyetini yayacağı alanlar üzerinde sömürgeci olunca, medenilik savaşına girişecek kitleler bu savaşın ilk safhasını istiklallerini elde etme gayesiyle yaparlar. Batılılaşmak için, Batı ile savaşırlar. Batı karşısında Doğu'nun (Sovyet Bloku) tutumu tamamen farklıdır. **(1)**

23 Bu olaylar şeması bizi, İslam dünyasındaki milliyet hareketleriyle karşılaştırır. Bağımsız olmak isteyen milletler, bu durumlarını Batı ile Doğu arasında tespit etmek, iki ideoloji arasında kendi yollarını çizmek zorunda kalırlar. İslam dünyasındaki milliyetçilik hareketlerinde, Batı sade menfi bir

(1) Bu konuda bk. Tariz Z. Tunaya: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, s. 230 ve müt.

rol oynamamıştır. Osmanlı ülkesinden bağımsız devletler çıkarmak için, bazı kavimleri desteklemiştir. Arap milliyetçiliğinin temelinde bir Batı (yabancı) desteği vardır.

24 İslam dünyasında, milli kurtuluş hareketleri, sömürgeciliğe karşı girişilmiş ihtilallerdir. Fakat, belirtildiği gibi daima Batıcı ve laik bir yönde gelişmemişlerdir. Reaksiyon yolundan hareket ettikleri için dini (İslami) bir renk taşırlar. Yalnız, varmak istedikleri gayede anlaşmış sayılamazlar. Tamamen gelenekçi ve muhafazakâr kuvvetler tarafından desteklenen hareketler de vardır.

Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler

25 Milli Kurtuluş hareketlerini destekleyen siyasi kuvvetler arasında Cezayir **Uleması Derneği,** Müslüman Kardeşler ve bugün Cezayir kurtuluş hareketini idare etmiş olan **Milli Kurtuluş Cephesi (FLN)** sayılabilir.

26 Cezayir Uleması Derneği XIX. yüzyılın sonlarında Abdülhamid **bin Badis** tarafından kurulmuştur. Tamamen barışçı yollarla gerçekleştirmek istediği gayesi şöyle özetlenebilir: İslam dinine yakışmayan yenilikleri (bid'at leri) kaldırma yolu ile ıslahat, ilk çağların sadeliğine dönüş (İslamcı rönesans), hayır için çalışma ve Müslümanları kültürel metotlarla kalkındırma ve kurtarma. Derneğin 1955'te 200'den fazla okulda ders verdiği, tahminen 40.000 kişiyi de öğretim alanına soktuğu belirtilmiştir.

27 Müslüman Kardeşler'in (İhvan ül Müslümîn) kuruluşu 1927 yılına rastlar. Selef iye cereyanının mahsulü sayılır. Kurucusu Mısırlı bir öğretmendir: Hasan al Banna.

Şiddet taraftan bir teşekkül olduğundan suikastlerle ışgör me yollanm seçmiş ve Suriye'ye de yayılmıştır. Lider ölünce, yerini Şeyh Hasan el Hodeybi almıştır (Şubat 1949). 1952 Mısır ithilali dernekten faydalanmış sonra rakip ve zararlı görerek feshetmiştir (Ocak 1954). Buna karşılık dernek Abdülnasır'a suikast tertip etmiş, muhakeme sonunda 7 idareci ölüm cezasına çarptınlmış, faaliyeti Camiülezher Üniversitesi tarafından takbih edilmiştir. Suriye şubesi, Mustafa Sebai'nin başkanlığında bir siyasi parti şeklinde teşkilatlanmış seçimlere katılmış, Meclis'e üyelerini seç tirmiştir.

28 Cezayir Uleması Derneği ve Müslüman Kardeşler, iki gelenekçi organizma örneğidir. Fakat her ikisi de, önce istiklalcidir: Sömürgeciliğe savaş ilan etmişler, Batının bu sakîm politik tutumunu reddeden milli kurtuluş hareketleri içindeki yerlerini almışlardır. Milliyetçilikleri, kendilerini laik ve radikal reformculara bağlamamıştır. Ulema, Ìslam rönesansı ile yetinmiştir. Müslüman Kardeşlere gelince, islam dünyasındaki Batılılaşma cereyanlanna ve hareketlerine taban tabana zıt bir cephe almıştır. Teşekkülün gayesini ifade eden formül şu olmuştur: "idealimiz Allah'tır, şefimiz peygamberdir, anayasamız Kur'andır". Siyasi ve sosyal isteklerinden bazdan ise şunlardır: İslam devlet dini olmalıdır. Kadınlararası maçlar, dans ve şarkı gösterileri yasak edilmelidir. Kur'an yaşanılan çağın ruhuna uygun bir şekilde yorumlanmalı ve gerçekten Kur'an milletleri vücut bulmalıdır.

Bu satırlar ittihadı Muhammedi Fırkasını hatırlatır.

29 İslam dünyasında, ihtilalci (şiddet taraftan anla

mında) muhafazakârlar yanında, XX. yüzyılın gerçeklerine göre geliştirilmiş sosyal hareketler de vardır. Hukuk İslahatı, feminizm hareketleri bu alanda belirtilmelidir. Sosyal ve siyasal plandaki incelemeler arasında görülecek bu hareketler (bk. II) kadınların, başta Camiülezher Üniversitesi olmak üzere bütün bir muhafazakâr çevre ile savaşarak, medeni ve siyasi haklarını nasıl elde ettiklerini gösterecektir. Yalnız Mısır'da kadınların haklarını savunan iki siyasi parti kurulmuştur.

İKİNCt AYIRIM

VE TÜRKİYE

30 islam dünyasındaki reformcu oluşların genel görünüşleri içinde Türk islamcılarını, reform hareketinin Türk kolu olarak incelemek tarihi gerçeğe uygundur. Batılı yazarlar, herhalde kaynak toplama zorluğundan olacak, Türk İslamcılarını reform hareketleri içinde ciddi bir inceleme konusu yapmış sayılamazlar. Dünya tarihinde, büyük tepkileri olan Türk Devrimi'nin, gelenekçi ve muhafazakâr davranışları ve müesseseleri yıkması da bu kısmi inceleme içinde ciddi bir eksiklik olarak gözükür.

1 Meşrutiyet İslamcıları

31 İslamcılık cereyanı, sistemli, daha çok derli toplu bir fikir hareketi olarak, kendini İkinci Meşrutiyet'te bulmuştur. Meşrutiyetin şahsiyatçı, sert ve intikamcı siyasi

hayatı içinde gelişmiş olan bu fikir akımı, olayların şeriata uygun olup olmadığını araştırmayı bir ödev sayarak, yorumlamış ve isteklerini gazetelerden minberlere kadar uzunan geniş bildirme vasıtalarıyle halk efkârına duyurmuştur.

Bu devrenin İslamcıları genel olarak İlmiye mensupları olmuşlardır. Bu sınıfa mensup olmayanların da cereyan içinde faal rol oynadıkları hatırlanmalıdır (Sait Halim Paşa bu arada sayılabilir).

32 İkinci Meşrutiyet, çeşitli fikir cereyanlarını barındırdığı için, İslamcıların Türkçülük (Milliyetçilik), Garpçılık, Ademi Merkeziyetçilik ve Sosyalizm cereyanları ile karşılıklı tesir münasebetleri kurmaları tabii olmuştur. İs lamcı Grapçılar, İslamcı Türkçüler gibi kolların ortaya çıkışı bu durumun sonucudur. Buna karşılık Garpçı İslamcı lar, Türkçü İslamcılar gibi kolların da varlığı hesaba katılmalıdır.

33 Türk İslamcıları, İslamcı bir rönesans gayesinde müttefiktirler. Şöyle ki, İslamın mazisi, tarihi başarılan, gelecek için nasıl bir garanti ise, gerçek Müslümanlığa dönüş de, XX. yüzyılın en karmaşık meselelerini çözecek imkânlara ve unsurlara sahiptir. Bu kez kendilerini Batı karşısında reaksiyon yolunu tercih etmeye götürmüştür. Batılı veya Batı medeniyeti derecesinde yüksek seviyeli bir toplum olmak için kendini tamamen Batıya terketmeye lüzum yoktur, İslamın esasları gerçek bir yorum ve uygulamaya kavuşturulursa bu mesafa alınabilir.

Romantik bir mazi özlemi ve her şeyi ana kaynaklara, geriye dönerek başlatmak fikri İslamcılık cereyanının sürekli fakat mücerret (soyut) ana tezi, kalkınma metodu olmuş

tur. İslamcılar arasında, hiçbir **şeye** dokunmadan asli kaynaklara dönüş taraftan muhafazakârlar bulunduğu gibi, İslam dünyasındaki reform hareketlerinin temsilcisi olarak İslamcı rasyonalist olanlan da vardır. Osmanlı veya Meşrutiyet İslamcılan şu halde ya gelenekçi ya da rasyonalisttirler.

34 İslamcılık cereyanı Meşrutiyetle başlayan ve son bulan bir fikir akımı değildir. Meşrutiyet İslamcıları teokratik bir saltanat formülü etrafında çevrelenmişlerdi. Bütün çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nun ihyası, yeniden kurulurcasına kalkınması gayesinde toplamıştı. Fakat, cereyan saltanatın yıkılışından sonra da devam etmiştir. Türk Devrim hareketinin içinde de, karşısında da bu cereyan mensupları görülür. Aralarında, Meşrutiyetten devredilenler olduğu gibi, yeni yetişenleri de vardır. Başlangıçta Türk inkılabının da hocaları, fetvacıları, şer'iye vekilleri, laik olmayan siyasi müesseseleri ve anayasa maddeleri vardı. Bu bakımdan, İslamcılık cereyanı, hayli değişik şartlar içinde, Cumuhriyet rejimi içinde de devam edecek bir ortam bulmuştur ve bugün de aynı köprübaşılara sahip olduğu kanısındadır. Cumhuriyet tarihi içinde, İslamcı cereyanın en büyük özelliği, Türk Devrimi'nin kuvvetli yıllarında ve hükümetlerin devrim prensiplerine enerjik bir şekilde bağlı kaldıkları devrelerde, açık yorumlarını ve çalışmalarını azaltmış ve zayıflamış oluşudur.

2 Cumhuriyet rejimi içinde gelenekçi çevre

35 Cumhuriyet rejimi içindeki İslamcı fikirlerin, Meşrutiyettekilere kıyasla en büyük farkı şu noktalarda topla

nabilir: a) Bu fikirler, laik bir devlet kadrosu içinde, teokratik bir özlemin ifadesi olarak açığa vurulmuşlardır. Bu ifade genel olarak zayıf olmakla beraber, mesela Ticanilik, Nurculuk hareketlerinde Menemen isyanı gibi Nakşibendilik olaylannda gayet kuvvetlidir ve açıktır; b) Cumhuriyet İslamcıları Meşrutiyettekilere nazaran ilmi bakımdan çok daha fakirdiler; c) Günlük politika olaylanna (umumi hayata) çok daha fazla kanşma iddiasındadırlar.

36 Cumhuriyet rejimi boyunca, İslamcı bir fikir akımının doğmamış olmasını mensuplarının kültür kıtlığında aramak gerekir. Yapılan şey, Meşrutiyetteki tezlerin ve belli başlı fikirlerin tekrarından ibaret kalmıştır. Meşrutiyet tekiler gibi din felsefesi ile uğraşmamışlar, bir tekrarlama edebiyatı içinde sıkışık kalmışlardır. Cumhuriyet İslamcıları herhangi bir eğitim veya öğretim müessesesi kuramadıkları gibi, böyle bir kuruma bağlanmış da değillerdir. Açılmasını istedikleri İlahiyat Fakültesi kendilerini tatmin etmemiş ve fikri bir üs vazifesi görememiştir. Bu çevre mensupları fikirlerini dini dergilerde, gazete ve broşürlerde açıklamışlardır. Minberlerden halka duyurma yolu, köylerde ve yasama alanında (TBMM'de) tezlerini açıklamak imkânlarını bulmuşlardır. Minberlerden halka duyurma yolu devrimin tartışıldığı devrelerde mümkün olabilmiştir.

37 İslamcı fikirlerin siyasi hayata karışması, bilhassa 1945 yılından itibaren başlamıştır. Bu çevre mensuplarının politik tutumları bilhassa devrim aleyhtarlığı, "27 senelik istibdat" (1923 1950:, "dinsiz parti (CHP) dinli parti (DP)" ayırımı gibi temalar üzerinde toplanmıştır. Esas itibariyle, cumhuriyet rejimi boyunca İslamcı cereyanı sa

yunduklarını ileri sürenler siyasi yorumlar üstü, bu yorumları besleyebilecek değerde bir fikir çalışması yapamamışlardır.

38 İslamcı fikirler, 1945'ten itibaren özlerini açıklama alanında yalnız kalmamışlardır. Bu fikirleri geniş bir muhafazakâr, gelenekçi çevre ve bu çevrenin yayım organları içinde aramak gerekir. Bilhassa, son yıllarda, memleketimizde geniş ve elastiki terimler altında toplanan çevreler dini fikirlerle karışık bir ifade şeklini tercih etmektedirler. 1962'de, İslamcı fikirleri "milliyetçi", "sağcı" olduklarını iddia eden geniş bir siyasi halita içinde incelemek gerekir.

39 Cumhuriyet rejimi içinde de, Meşrutiyette olduğu gibi, islam dini adına doğrudan doğruya laik devletin temellerine hücum eden fikir ve hareketlere rastlanır. **31 Mart Vakası** zihniyet itibariyle "avrupa terbiyesi almış", "dini mahveden", "laik görüşlü", kimselere karşı girişilmiş bir hareket olarak ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin devrimci oluşları boyunca, her geniş hamleye bir karşı isyan hareketi tekabül eder. Zincirleme medenileşme hareketleri karşısında geriye götürücü (irticai), sözde İslamcı, aslında tamamen siyasi hareketler zinciri vardır. Bu hareketleri, 31 Mart Vakası'na, bu kanaldan da **Kabakçı Mustafa** hareketi gibi, Osmanlhı împaratorluğu'nu kemiren gerici hareketlere bağlamak mümkündür. Medenilik hamleleri karşısında beliren hareketlerin hepsi yüzlerce yıldır aynı zihniyetin, aynı isteklerin taşıyıcılarıdır. **Patrona Halil**'in, **Derviş Vahdeti**'nin, Menemen isyancısı **Derviş Mehmet**'in iddialan arasında bağlantı vardır. Bu iddiala

rın hiçbirisiyle hiçbir zamanda medeni bir toplumu veya devleti, hatta bir kabileyi idare etmeye imkân yoktur. Bu sebeple hepsi **gerici**'dir.

40 Cumhuriyet tarihi içinde bu tarz hareketlerin bazı özellikleri vardır: **Nakşibendi** hareketleri, sayı bakımından en fazladır, silahlı ve kanlı olmuşlardır (Şeyh Sait İsyanı, Menemen İsyanı belli başlı örneklerdir). **Ticani** hareketleri silahsızdır, fakat umumi hayatı karıştırıcıdır. **Nurculuk** hareketleri pasif mukavemet ve propaganda metotlarına başvurmuştur.

40 İslamcılık cereyanının. Meşrutiyetten bugüne Batı, Batılılaşmak, Batı Medeniyeti ile ilgili tezlerinde iki müşterek nokta vardır: a **Batı medeniyeti canlı bir bütün olarak kabul edilemez. Müslüman toplumlara uymaz. Hıristiyanlığın eseridir.** Bu iddiada, İslamcılar yalnız kalmamışlardır. Batı 'da sosyal olayları Hıristiyanlık açısından gören ve Türklere sevgi beslemeyen tarihçiler ve tet kikçiler ve bunların tesiri altında kalanlar da aynı fikirdedirler. Bu bakımdan İslamcılar bu iddiada, kendilerine tamamen düşman bir çevre ile aynı fikirdedirler. Türk Devrimi ve bütün davranışlarıyla **Atatürk** ve devrimci ekibi bu iddiayı kökünden reddetmişler ve Batı medeniyetini "müşterek" bir medeniyet ve mamelek saymışlardır, b **Batılılaşma dinin elden gitmesi, ahlaksızlığın (fuhşun, boşanmanın, zinanın) artması anlamına gelir. Türk Devrimi de bu olayları getirmiştir.** Oysa, tarih gösterir ki, tenkit edilen olayların varlığı, artması veya eksilmesi bu cereyandan önce de, sonra da vardı. İlim gösterir ki, medeniyetler karşılaşınca, birisi ortadan kalkmaz, aralarında bir sentez vü

cut bulur. Şu halde, ahlak buhranlarının bütün nedrenleri ni Batılı bir seviyeye çıkmakta aramak yanlış bir yoldur.

42 Bütün islam dünyasında, devrimci çevreler bu kanaatteki çevrelerle savaşmak zorundadırlar. Türk Devrimi bu çarpışmanın sembolüdür. Bu çevreler, sosyal seviyesi yüksek olmayan geniş bir kitlenin duygularını okşadıklan için, devrimci çevreler karşısında bir kuvvet olarak görülürler. Bu çevre kendisini tatmin yoluna giden siyasi rejimleri, müstebit de olsalar desteklemiş, onlara oy sağlamıştır. Bu çevre fikirleri ve istekleri bakımından hiçbir toplumu medeni bir seviyeye ulaştırmamıştır. Bunun için gericidir. Karşılaştığı devrimci kuvvetler karşısında ergeç yenilmiştir.

II
İSLAMIN SİYASET PRENSİPLERİ ALANINDAKİ GELİŞMELER (İslam dünyasında ve Türkiye'de vardan sonuçlar)

43 islam dünyasındaki reform hareketlerinin, genel görünüşleri yanında, Batı'nın demokratik gelişmelerini nasıl karşıladığı, siyasi müesseselerini nasıl yorumladığını da incelemek gerekir. Bu bakımdan özel meseleler ve müesseselerle karşılaşılacak ve değer hükümlerine varılacaktır. Metodumuz dörtlü bir açıklamaya dayanacaktır: a Muayyen bir siyasi meselenin islam dünyasındaki gelişmesini tespit etmek; b Meşrutiyet devresi; c Cumhuriyet rejimi içinde aynı meselenin islamcı çevreler tarafından yorumlanmasını izlemek; d Türk Devriminin bu oluşlar karşısındaki davranışını tayin etmek.

1 Milliyetçilik (Milli Devlet) Meselesi İslam dünyasında

44 islam dünyası içindeki milliyetçilik cereyanı ve hareketleri iki kısımda incelenebilir: Arap milliyetçiliği ve Arap olmayan kitlelerin milli kurtuluş hareketleri, iki cereyanın da ortak özellikleri vardır. Bir kere hepsi Batı baskılan ve tesirleri altında gelişmişlerdir. Batı ile savaşmak için, Batı romantizmine uygun bir kolektif zihniyeti, milliyetçilik prensibini benimsemişlerdir. Aralanndaki farklara gelince, Arap milliyetçiliği varlığını ve medeniyetini doğrudan doğruya islam dinine borçlu saymıştır.

V

Bu teze göre, İslamsız bir Arap milliyeti ve milleti düşünülemez. Medeniyet tarihi, bedevi bir kavmi yücelten islamlıkla başlar(l). Asya Hint, Iran ve Türk milliyetçilik doktrini, Islamı bir başlangıç olarak kabul etmezler. Bunlar tarihleri îslamla başlamayan, İslamiyeti bir çıkış noktası kabul etmeyen, İslamdan önce "bedevilik halinde" olmayan kavimlerdir.

45 islam dünyasında iki çeşit milliyetçilik cereyanına rastlanır. **Geniş milliyetçilik: Arap Birliği** gibi etnik ve tarihi bir kökten gelme prensibine dayanan, coğrafyanın, örf ve adetlerin farklılıklarını örten, geniş bir toplum, (ümmet) milletler üstü bir mürekkep devletin (Konfederasyon ya da federasyon) kurulmasını gaye edinmiştir. Bu tarz milliyetçiliğin bir adı da **ümmetçilik**'tir. **Sınırlı milliyetçilik,** özel ve bağımsız bir vatan idealine dayanır. Müslüman kavimlerin kaplayıcı bir devlet halinde değil, ayrı ayrı devletler kurabilmeleri esasına bağlanır.

46 Milliyetçilik cereyanlarının ifadesi olan milli kurtuluş hareketleri ve İstiklal savaşları bu iki tip milliyetçiliğin şartlarına göre şekillenirler, islam dünyasında **İttihadı İslam,** daha yakın zamanlarda **Arap Birliği** gibi geniş milliyetçilik cereyanları bu birliklerin ikisini de vücuda getirememiştir. Önce de belirtildiği gibi Arap milliyetçiliği Osmanlı Imparatorluğu'nda ayrılma hareketi olarak başlamış, bu imparatorluğun yıkılış olaylarına bağlı kalmıştır. Yabancı destek ve teşviklerinin bu hareketlerde büyük yeri vardır.

(1) Arap milliyetçiliğinin bu ana tezine karşı ileri sürülmüş iddialar da vardır. Mesela **Müslüman Kardeşler,** Firavunlar devri medeniyetine dönüş fikrini ortaya atmışlardır.

/

Arap milliyetçiliği zamanla sömürgecilik aleyhtarı bir hareket olmuştur. Bugün bu durumunu muhafaza etmektedir.

Meşrutiyet İslamcıları

47 Meşrutiyetin İslamcılık cereyanı, İslam dünyasındaki milliyetçi oluşları, sömürgeci aleyhtarı karakterinden ötürü müspet karşılamıştır. **İttihadı İslam** bu bakımdan ideal şekil sayılmıştır. Meşrutiyet İslamcıları da İslam dünyasındaki geniş milliyetçilik doktrininin savunucusu olmuşlardır. İslam Birliğini, **millet** değil, **ümmet**(Umma) esasına dayanan kaplayıcı bir konfederasyon ya da federasyon olarak nazara almışlardır.

48 Meşrutiyet devresinde, geniş bir milliyetçilik cereyanı daha vardır ve **Türkçülük** adını almıştır. **Ziya Gö kalp**'in manevi liderliği altında gelişen bu cereyan zamanın iktidar partisi **İttihat ve Terakki Fırkası** tarafından da desteklenmiştir. Türkçülerle İslamcılar arasında en büyük fark **Türk Birliğinin** dine değil de milliyete, islamlıktan önce var olan Türklüğe, eski ve parlak bir maziye dayanma sındadır. Bu cereyana göre, Türk Birliği geniş bir ülke idi adı da **Turan** olacaktı. **Turancılık,** geniş bir milliyetçilik cereyanının adı olmuştur. **Gökalp** Çarlık Rusyasının yıkılışı sırasında bu idealin gerçekleşeceğini ilan etmiştir.

49 İslamcılar da geniş milliyetçilik doktrinine taraftar olmakla beraber, Türkçülere ateş püskürmüşlerdir. Zaten, Türkçüler, teokratik bir imparatorluk hayatı içinde bütün yıldırımları üzerlerine çekmişlerdi. **Süleyman Nazif bir "çıngız hastalığı"ndan bahsederken, İslamcılar Türk**

Birliği'nin (İttihadı Etrak) zararlarını, İslam Birliğinin de faziletlerini açıklamışlardır. İslamcılara göre, bir kere milliyetçilik hareketi (davayı kavmiyet) şeriata aykırı idi. Sonra da Araplar yüksek milletti (zümrei naci ye), Türklerden çok daha üstün ve saygıya laiktiler. İs lamdan önceki bir Türk medeniyeti fikri İslamcıları sinirlendirmiştir.

50 İslamcüık Türkçülük cereyanları arasındaki çarpışma yanında, iki cereyan arasındaki karşılıklı tesirlerin sonuçları da kayda değer. İslamcı Türkçüler ve **Türkçü İslamcılar** iki kol halinde ana ırmaktan ayrılmışlardır. **İslamcı Türkçüler,** milliyetin İslamiyete aykırı olmadığını, milliyetçi bir çağda yaşanıldığını, İttihadı İslam'ın Türk çekirdeği etrafında kurulması gerektiğini, hatta Türkçülüğün bir "farzı ayn" olduğunu savunmuşlardır. Her iki fikir akımı arasındaki çatışma bütün Meşrutiyet devresini kaplamış ve bitmemiştir.

Cumhuriyet gelenekçileri

51 **Cumhuriyet İslamcıları** milliyet problemini çözülmüş buldukları için dikkatlerini bu noktada toplamamış lardır. İstiklal mücadelesinin din sayesinde kazanıldığını ileri sürmüşler, fakat sonra **atlatıldıklarını** iddia etmişlerdir. Hayli gayrı mütecanis bir edebiyat bu durumun açıklanmasını konu edinmiştir. Türk tarih tezi ve araştırmaları karşısında, Meşrutiyet İslamcılarının fikirlerini tekrarlamışlardır. Müdafaai Hukuk ve TBMMH devresinde, İslamcı çevre, Meclis içi ve dışı, davranışlarıyla milli hâkimiyet pren

sibini değişik bir anlamda benimsemiş ve savunmuştur: Milli kurtuluş, cumhuriyetçi bir sistem değildi. Saltanat ve hilafetin kurtuluşu olmalıydı. Padişah Meclis Reisi olmalıydı. Fakat, Cumhuriyetin kuruluşu ve laik bir yönde gelişimi, İslamcıları sinirlendirmiştir. Küçük bir grup, Cumhuriyetin "Islamın ilk esaslarına dönüş" olduğunu iddia ederken, islamcı grubun geniş bir kısmı tarafından ağır tenkitlere maruz bırakılmıştır.

Türk Devriminin davranışı

52 **Türk Devriminin tezi, İslamcı bir rönesansa** karşılık **milli bir rönesans** olmuştur. îslamdan ve Araplardan önceki Türk medeniyeti ve tarihi araştırılmıştır, islam, Türkleri medeni bulmuştu. "Ruhlarını değiştirmişti, Türklüklerini değil..". Türk devrimi, bir geniş milliyet macerasına girişmemiştir. **Turancılık** teorisine, meşrutiyetten kalma, bizzat ünlü sosyolog **Ziya Gökalp**'in dahi realist olmadığını tasdik ettiği bir fikir hareketi gözüyle bakmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, **sınırlı bir milli kurtuluş hareketinin mahsulü, bağımsız bir devlet olmuştur. TBMM hükümetinin Batı ile Doğu arasındaki mahirane davranışları, mütecanis bir devletin kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan, milli kurtuluş hareketlerine geçen İslam dünyası milletlerine örnek olmuştur. Tunus, Mısır ve Irak istiklal beyannamelerinde, Türk doktrininin tesirleri okunur. Türk milliyetçiliği dini bir karakter taşımamıştır.** Türk milliyetini ve milletini vücuda getiren unsurlar, sadece din bağı değildir. Türk milletinin bağım

sız ve milli bir devlet, kurması gerekmiştir. Bu kuruluş Arap veya islam birliği potasında, ve mevhum ülkeler içinde erimeden gerçekleşmiştir. Müdafaai Hukuk Istiklal savaşı bu eserin doktrini ve gerçekleştirme vasıtası olmuşlardır. Milli Devlet, sınırlı ve realist bir milliyetçilik hareketinin eseridir. Bu fikirler ve olaylar bütün halinde "milli hakimiyet" formülünün özünü vücuda getirmişlerdir. Cumhuriyet rejimi boyunca islamcı iddialarını ileri sürenler bu olayı anlamamışlardır, bir kısmı da bu tarih gerçeğini gör memezlikten gelmiştir.

2 Demokrasi meseleleri

İslam dünyasında

53 **İslam reformcuları,** Batı demokrasisi ile İslam siyasi prensiplerini mukayese lüzumunu duymuşlardır. Gerçekten, en büyük tenkit Islamın Batı demokrasisi ile bağdaşamayacağı noktasında toplanıyor, islam siyaset sisteminin otokraside karar kıldığı ileri sürülüyordu. Batılı tetkikçilerin hepsi, genel olarak Islamm ahlak umdeleri içinde saklı siyasi prensiplerini inkâr etmemişlerdir. Bunların vücut verecekleri anayasa müesseselerinin yokluğunu ya da yetersizliğini ileri sürmüşlerdir.

54 İslamcılar, **Kur'an Devleti**'nin demokratik olduğunu, İslam hukuku kaynaklarından çıkardıkları yüksek etik prensiplerle açıklamışlardır. Anayasa müesseselerini de gayet nazik bir yorumlama gayretine bağlamışlardır. Son zamanlarda, **teokratik bir İslam cumhuriyeti** kurma faali

yeti içinde bulunan Pakistanlı bilginler, bu yolda hayli verimli olmuşlardır. **Şeyh Mustafa Zarka, Şoduri Halik uz Zaman, Niaz Ahmed Zikria**'nm bu konudaki fikirleri, XX. yüzyılın gelişmelerini temsil eden ciddi çalışmalardır. Bu arada, Endonezya ulemasından **Hacı Agus Salim** şu sonuca varmıştır: "İslam dünyası, tarihinin hiç bir devresinde, Hazreti Muhammed'in devresi dahil, teokratik bir hükümet ve hâkimiyet meydana getirmemiştir"(l). Reformcuların tezleri şu noktaya dayanmıştır: Yirminci yüzyılda da, İslam dininin temelleri demokratik Müslüman devletleri kurulmasına engel değildir. "İslam dini, hem dini dogmaları ve etik anlayışı ile, hem de toplumsal iktisadi ve siyasi müesseseleriyle demokrasiyi savunmaktadır." (2).

İslam, her şeyden önce, demokrasinin yaşama şartı olan manevi unsurlara sahiptir.

55 İslam dünyasında kurulu devletler demokrasi bakımından şöyle sıralanabilir: 1 Tam laik olarak tek cumhuriyet vardır, o da Türkiye Cumhuriyetidir; 2 lslami Cumhuriyet sayısı 5'tir; Endonezya, Mısır, Pakistan, Lübnan, Suriye (Bu satırların dizildiği sırada, Yemen de cumhuriyetçi oluş savaşı içindedir. Cezayir, henüz rejiminin vasfını tayin etmemiştir). 3 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği içinde 6 Müslüman cumhuriyet vardır: Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan. (Durum anayasalara göre tespit edilmiştir) (3).

(1) Pierre Rondot: Zikredilen Eseri, s. 256.

(2) Niaz Ahmed Zikria: Hes Principes de l'Islam et la démocratie, s. 93 ve mut.

(3) La Société musulname devant le monde moderne (E.S.N.A. Cahiers Nord Africains, No. 62,1958).

Meşrutiyet İslamcıları

56 Meşrutiyet islamcıları da İslamın demokratik ruhunu ortaya çıkarmışlardır: Hâkimiyet, adalet, meşveret, amme işlerinin ehline tevdii kaideleriyle sınırlı olduğuna göre, zulüm ve istibdat İslam esasları dışında ve bunlara tamamen aykırı kalır. Ancak meşru bir hükümdara itaat farzdır ,zulme karşı "huruç" (ihtilal) ise bir ödevdir. İslam, insan haklarını, Batı'dan çok önce müesseseleştirmiştir.

Bu açıklamalar, teokratik ve meşruti bir saltanatın yaşaması için verilmiş bir reçete idi. Meşrutiyet İslamcıları bu çerçeve dışına çıkamamışlardır. Batı'mn siyasi (anayasa) müesseselerini de İslamcı bir yoruma tabi tutarak, isteksiz ve heyecansız bir şekilde karşılamışlardır. Onları şiddetli bir isyana sevkeden büyük olay sömürgecilik ve Hıristiyanlık maskesini taşıyan Batı'nm hürriyetçilik ve medeniyet taşıyıcılığı iddiası idi. Meşrutiyet İslamcıları, İmparatorluğun siyasi hayatı içinde amme hak ve hürriyetlerinin, İslami esaslara da uygun olduğu için, yerleşmesi lüzumuna işaret etmişlerdir. Fakat demokratik bir cereyanın mensupları sayılamazlar. Varlık sebeplerini halife padişah hk müessesesinin muhafazasında bulmuşlar ve bu sıfata sahip bir iktidarın destekleyicisi olmuşlardır.

Cumhuriyet gelenekçileri

57 Cumhuriyet rejimi içinde İslamcı cereyan taraftarlığını yapanlar, bu konuda da meşrutiyet İslamcılarının görüşlerini, günlük politika dedikoduları içinde tekrarlamaktan

öteye geçememişlerdir. Zaten XX. yüzyılın önemli meseleleri karşısında dikkati çekici bir ilgisizlik göstermişlerdir.

Türk Devriminin davranışı

58 Türk Devrimi, meseleye bambaşka bir açıdan bakmıştır. Batı'nın demokrasi müesseseleri alınırken, Pakistan'da olduğu gibi, kurucu meclis kararlarının bir ulema heyeti kontrolüne tabi olması şeklinde bir yola başvurulmamıştır. Mesele bir dünya medeniyeti platformuna, bir "müşterek medeniyet" alanına girişti. Bunun için de, bir din vesayetine ve sansürüne ihtiyaç yoktu. Batı'nın siyasi müesseseleriyle islam kaideleri arasında her zaman bir mukayese yapmak mümkündü. Fakat muayyen bir uygunluğun var oluşu da dini bir organın kontrolü demek değildi. Kaldı ki, bu uygunluk olmasa da, müessese, milli devlete faydalı ise alınmıştır. Bir müessesenin alınması için ölçü dini esaslara (şeriata) uygunluğu değil, milli ve çağdaş ihtiyaçlara cevap vermesi olmuştur. Türk Devrimi dini organların müsa desi ile yapılmamıştır. Laik bir görüşün eseridir. Hukuk düzenindeki büyük değişikliklerin ve resepsiyon hareketinin dayanağı bu prensip olmuştur.

3 Laiklik davası

İslam dünyasında

59 Siyasi iktidar karşısında, dini bir iktidarın varlığı, gerekince siyasi iktidarı kontrol edebilmesi, vatandaşın her

iki iktidara tabi olması meselesi İslam reformcularını derinliğine meşgul etmiştir(l). Bilhassa Batı demokrasininin din devlet ayrımını gerçekleştirmiş, ruhaniliğin vesayetinden siyasi iktidarı kurtarmış olması çağdaş devletin bir başarısı ve şartı sayılınca, İslam'ın ruhban sınıfını tanımamış olmasına rağmen, bu durumu hâlâ gerçekleştirememiş olması, geniş bir tenkit konusu olmuştur. İslamcılar bu noktada üç savunma şekline başvurmuşlardır: Bir kısmı ruha ni cismani birliğini kabul ederek Islami hükümetin Batı sistemine üstün faziletlerini ileri sürmüşlerdir. Bu fikir klasik ve genel kalmıştır. Bir kısım İslamcılar da İslamda laisizmin varlığını ispat etmek istemişlerdir. Diğer bir kısmı da orta yolu aramışlardır. Müslümanlıkta, din devlet ayrılığının varlığını ileri sürenler arasında Şeyh Abdürrazık başta gelir. Mısırlı din bilgini, halifeliğin ne dini ne de dünyevi bir devlet başkanılğı olduğunu, "dinin böyle şeylerden müstağni olduğu" tezini savunmuştur. Ortalama tez, hilafet bahsinde görüleceği gibi Raşid Rida'nm eseri olacaktır. İslamda Batı anlamında laikliğin yokluğunu tespit eden İslam bilginleri, buna karşılık bütün genişliğiyle din ve vicdan hürriyetinin varlığını belirtmişlerdir(l).

60 Laiklik İslam dünyasının her gün mesafe kazanan bir unsuru olmuştur. İslam esaslarına dayanan bir Devlet kurulması, daha doğrusu İslam siyaset prensipleriyle bağdaşan bir devlet kurma denemeleri laiklik meselesinin anlamını ve özünü tayin bakımından dikkate değer, 1947'de ku

(1) Bu konuda N. A. Zikria, P. Rendot: M. Hussein, J. P. Roux'nun Bibliyografya kısmında zikredilen eserlerine bakılabilir: E.S.N.A. Cahiers Nord Af ricains No. 69 ve 72'deki yazı ve dokümanlara da bakmalıdır.

rulmuş ve anayasasında "îslami Cumhuriyet" olarak ilan edilen Pakistan bu alanda ilk deneme sayılabilir. 1956 tarihli Pakistan Anayasası dokuz yıllık bir çalışmanın mahsulüdür. Kurucu meclisin kararlan bir ulema heyetinin kontrolüne tabi tutulmuştur. "Yeryüzünün bütün hâkimiyeti Tanrı'ya aittir, Pakistan halkının kullanacağı iktidar onun koyduğu sınırlar içinde kullanılır" düsturu ile başlayan, başlangıcında anayasa 25. maddesi ile Kur'an ve sünnete uygun olarak, hayat kaideleri düzenleyeceğini ilan etmişse de, henüz bu meseleyi çözememiştir. Mısır, Suriye ve Tu nusta aynı durumdadırlar. (1).

61 İslam kaidelerinin umumi hayatı düzenlemeleri meselesinin güçlüğü Tunus'ta belli olmuştur. Mesele orucun iktisadi kalkınma hamleleri ile bağdaşıp bağdaşmayacağı konusunda ortaya çıkmıştır. Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba milletine hitap ederek şöyle demiştir: Ekonomik kalkınma bir ölüm kalım davasıdır. Bir cihattır. Eğer oruç, insan vücudunu çalışmaz hale getirirse, ondan vazgeçilebilir. Din kalkınmanın, yükselmenin amili olmalıdır. Allah, kuluna en kısa yolu bulmak için beyin vermiştir. "Din adına konuştuklarını iddia eden şeyhler, müftüler ve zeytunâlılar bunu anlamalıdırlar. Ben de din adına konuşabilirim: Bir islam devletinin başkanıyım." (2)

(1) Bu arada anayasalarında İslam'ın resmi devlet dini olduğunu kabul eden memleketler şunlardır: Afganistan, Fas, İran, İrak, Libya, Mısır, Pakistan, Suudi Arabistan, Tunus, Ürdün, Yemen.

(2) Tunus Devlet Başkanı'nm radyo söylevinden parçalar için bk. Picrre Randot: Zikredilen Eseri, C. 11, s. 150 152.

Meşrutiyet islamcıları

62 Meşrutiyet İslamcıları, İslamm laikliği reddetmiş olmasını bir eksiklik değil, aksine bir fazilet olarak savunmuşlardır. Bu suretle, devlet ahlaklı olacaktır. Nihayet İslam hükümeti de emreden, aynı zamanda sosyal bir kaideler bütünüdür. Din, devlet için elzemdir, devletten ayrılamaz. Devlet ilahi emirlerin gerçekleştirilmesi için dünyevi bir vasıtadır. Şeriat kaideleri anayasanın da üstündedir. Kanunlar şeriata uygun olmalıdır. Bu bakımdan bir ilmiye kontrolü gerekir. Meşrutiyetin İslamcıları, teokratik bir devlet kadrosu içinde bir izah safhasından ileri gidememişlerdir. 31 Mart Vakası, dinden ayrıldığı iddia edilen "dört beş herifi naşerif "e karşı, İslamcı cereyanın dejenere edilerek hücumu olmuştur. Bununla beraber, meşrutiyette teokratik bir saltanat kadrosu içinde, laikleşme kapısını açan tek kıpırdanma, şer'i urfi alanların ayrımını tespit olmuştur. Bu da cevaz müessesesi dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Türkçülük cereyanı tarafından, sosyal bir "usulü fıkıh" kaidesi olarak ileri sürülmüş olan bu tez, normal sonuçlarına kavuşturulabilseydi, halifenin sosyal hayat alanındaki yetkileri gözden geçirilebilecekti. Meşrutiyette, iktidar partisinin de rağbet ettiği bu eğilim uygulanamamıştır.

Cumhuriyet gelenekçileri

63 Cumhuriyet rejimi islamcıları, milli ve bağımsız bir devlet içinde islam dünyasında yavaş yavaş terkedilen "laikliğe hücum" hareketinden kendilerini kurtaramamış

lardır. İslamcı görüşleri savunan çevre laiklik prensibini dinsizlik anlamında almıştır. Yazı ile, sözle ,isyancı hareketlerle genç cumhuriyet daimi surette bu çevre ile "eski muhalefet" ile savaşmak zorunda kalmıştır. 1920'den itibaren hücumların ardı arası kesilmemiştir: Saltanatın kaldırılması olayını Şükrü Hoca, cumhuriyetin ilanını Ağa Han, halifeliğin kaldırılmasını Meclis'teki gelenekçilerle Askeri Hoca karşılamıştır. Daha sonra Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Terakkiperver Fırkası muhafazakâr bi rmuhalefet tarafından desteklenmiştir. Şapka reformu yeni isyan hareketleriyle karşılaşmıştır.

64 Bu engeller laiklik prensibinin kökleşmesini, devrimci yürüyüşü durduramamıştır. Anayasa, 1928'de, bu yönde tadil edilmiştir. Laiklik CHP'nin altı okundan birisi olarak programına girmiştir (1931). Karşı hücumlar durmamıştır: Menemen Olayı (1930), Bursa'da Ulucami Olayı (1933), Siirt'te Şeyh Halit Olayı (1935), İskilip Olayı (1936), Ticaniler, Nurcular, Bursa'da yeni bir Ulucami Olayı (1 956) reaksiyonlar zincirinin halkaları olmuşlardır. Türk devriminin bu kadar şiddetle hücuma uğramış başka bir unsuru yoktur. Laiklik, devrimi toptan ifadelendiren bir sembol olarak bugün de değerini muhafaza etmektedir. Ve savaş 1962 yılında henüz son bulmamıştır.

Laiklik, Türk devriminin hurafecilerle en şiddetli mücadele silahı olduğu için, dinci çevreler en fazla bu prensibe sataşmışlardır.

65 1945 1950 devresinde: Devrimleri koruyucu davranış, çeşitli taviz ve sapmalara rağmen mevcut olduğu için, laikliğe ancak birkaç noktada hücum edilebilmiştir, şöyle

ki: 1 CHP laikliği "devrim yobazlığıdır" ve bu parti yıkılacaktır; 2 İlahiyat fakülteleri, imam hatip okulları açılmalı, medrese zihniyeti okullarda yer etmelidir (din eğitimini tenkit). 3 Kur'an dili ile ibadet edilmelidir (Ezanın Türkçe okunmasını tenkit); 4 Kur'an yazısı olan Arap harflerinin yasaklanması kaldırılmalıdır (Dil devrimi, öztürkçeci lik uydurma dil yaratmıştır); 5 İslamcılıkla vasıflandırılan dilekler yasama organına intikal etmiştir (TBMM'de hanedan haklarını muhafaza isteği, Kur'anın Arapça okunmasını sağlamak, dine karışan kanunların anayasaya aykırılığı iddiası, Türk devriminin ilmiye sınıfına inanmamasını tenkit). Bu devre içinde dinci çevreler halk kitlelerinin gerçek duygularını ifade ettikleri iddiasına dayanarak partiler üzerinde gelenekçi bir baskı yapmışlardır. Bu devrede, CHP iktidarı karşısında, muhalefeti genişleten, birleştiren bir siyasi kuvvet haline gelmişlerdir. Ve CHP'nin iktidarı kaybetmesinde ciddi bir amil olmuşlardır.

66 1950 1960 devresinde: DP'nin genel seçimleri kazanarak iktidara geçmesi, muhafazakâr çevreye olan borçlarını ödeme vadesinin de başlangıcı olmuştur. Açış merasimi 14 Haziran 1950'de Arapça ezan kanunu ile başlamıştır. İslamcılar DP'ye yeni sıfatını vermişlerdir: "Dinin kurtarıcısı parti". CHP de "dinsiz parti" olarak ilan edilmiştir. Mason ve Siyonistlere karşı olan tutum bilhassa belirtilmiştir. Bu iklim içinde kuvvet bulan DP'ye rakip partiler ve teşekküller kapatılmıştır. İslamcılar yasama alanına bütçe müzakereleri yolu ile müdahale etmişlerdir. Bizzat TBMM içinde. Hükümeti Usulü Fıkıh üzerinde düşünmeye davet eden, Taaddüdü Zevcat'ın kaldırılmasını tenkit e

den, mecburi din dersleri isteyen, Atatürk'ün sadece devletin siyasi yapısını değiştirdiğini söyleyen mebuslar devlete resmi din teklifine kadar gitmişlerdir. Laiklik prensiplerinden en büyük ayrılış, bu devrede TBMM kürsüsünden gelmiştir.

Türk Devriminin davranışı

67 Türk devriminin kesin tutumunu, bu hareketler karşısında ve iki safhada tayin etmek gerekir. Kuvvetli devre: Bu devrede devrimin gerekli mantığından hareket edilmiştir. Şöyle ki: Milli hâkimiyetin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet şekli laik cumhuriyettir. Laiklik, dinin iktidarlara alet olması kadar "kahinlerin ve gayri mesullerin" halk efkârına tesir ederek iktidarlara baskı yapmasını önleyecektir. Laiklik, kanun koyucunun yetkisine de bir sınır teşkil eder. TBMM anti laik kanunlar çıkaramaz. Laiklik, Türk devriminin kendini kuvvetle koruyabildiği bir devrede, din devlet ayrılığı değil, "dinin memleket işlerinde müessir bir âmil olmaması", devlet otoritesine bağlı kalması esasına dayanmıştır. Bu tutum, geriliğe ve irticaya karşı savaşın bir ifadesiydi. Devrim içinde mülteciye hürriyet tanınmamıştır. İrtica hareketleri anayasaya aykırı sayılmıştır.

68 Zayıf devre: Çok partili rejimle, gelenekçi ve dinci fikirlerin siyasi hayatın yüzüne çıkışı, devrim prensiplerini ve müesseselerini muhafazakâr açıdan yeni bir tahlile tabi tutma gibi bir taviz taktiğini doğurmuştur. Dönüm noktası 1945 yılına rastlar. Oy toplama olayı yeni taktiğin te

mel faktörüdür, ilk adımlar CHP'den gelmiştir. Bu devrimler üzerinde bir "rötuş" politikası olmuştur. (1) DP ise "inkılabın mübrem mantığı"nı kendi politik mantığı ile değiştirmiştir. Bu mantık şöyle bir muhakemeye dayanmıştır: Devrim yok, Devrimler vardır. Devrim parçalanınca, bunlar arasında tutanlar tutmayanlar diye bir ayırım yapılabilir. Tutmayan atılır, ayıklanır. Tutsun diye tekrar devrimci bir yola gidilmez. O terkedilir ve eski şekle dönülür. Bu ayrımı yapacak ve kararı verecek merci TBMM, son bir tahlil ile Meclise hâkim olan parti çoğunluğu, yani DP Grupu, en ninayet de bu Grup'a hâkim olan liderlerdir. Arapça Ezan kanunu açılan kapıdan ilk giren tavizdir. Fakat bu taktik hükümetlerin ebedi olarak iktidarda kalması için bir tılsım mıydı? Hayır. Netekim 27 Mayıs 1960 hareketinin önemli sebepleri arasında laiklik prensibinin bu tarz istismarı açıkça görülür.

1961 Anayasası laiklik prensibini bütün genişlği ve devrimci anlamı ile üstün bir hukuk kaidesi yapmıştır.

Laiklik milli kurtuluş hareketlerini gerçekleştiren Do

(1) Başbakan İsmet İnönü, CHP Genel Başkanı sıfatı ile İstanbul il kongresinde yaptığı konuşmada, duruma şöyle bir izah tarzı bulmuştur: " Devrimlerin başına gelenler, demokratik sistemin bir tabii neticesi olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta demokratik rejime geçmemizle birlikte ilk tavizlerin, oy kaygısı dolayısıyla CHP tarafından verildiği daha insafsız dillerce iddia olunmuş, bizim köy enstitüleri veya toprak reformu meselelerinde çekingen davrandığımız ileri sürülmüştür.

Bir devrim üzerinde, rötuş yapmakla, onu inkâr etmek arasında farka dikkatinizi çekerim. Biri hayatiyetin, diğeri geriye dönüş arzusunun ifadesidir. Devrimleri, toplum içinde en rahat yürüyecek şekle getirmek başka şeydir, onları toplumun hayatından silkip atmak başka şey." (CHP Genel Başkanı İnönü'nün İstanbul tl Kongresi'nde yaptığı konuşma CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, Yayın No: 28, Ankara 1962, **s.** 5).

gulu kavimler içinde, en geniş ve kuvvetli tatbikatını Türkiye'de bulmuştur.

4 Hilafet meselesi

İslam dünyasında

69 Islamın siyaset prensiplerini ve bu prensiplere dayanılarak kurulacak siyasi müesseselerini en geniş yorumlarla açıklamaya gayret eden fikir adamları İslam Birli ği'nin sembolü sayılan Halifelik meselesini çözmek ödeviyle karşılaşmışlardır. Hilafet müessesesinin yeni esaslara bağlanması, ıslahı büyük bir kalkınma olayı sayılmıştır.

Reformcular arasında, İslam dünyasında en fazla tepki yaratan fikirler, Râşid Rida tarafından ortaya atılmıştır. Kendisini Şeyh Abduh'un gerçek devamcısı saymış olan Râşid Rida, Hilafet müessesesinin muhafazasına taraftardır. Kuvvetli bir Türk düşmanıdır. Hilafet ise Türklerin elindedir ve aslını kaybetmiştir. Fakat, kabahat kimde? Hule fâi Râşidin'in yolundan çıkanlarda. Oysa, hilafet XX. Yüzyılın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir müessesedir. Zira, İslam müesseseleri kapitalizm ile marksizm arasında üçüncü ve yeni bir kuvvet haline gelmişlerdir. İslam bu durumu ile Batıyı da doğru yola yöneltebilir.

Râşid Rida'nın 1900'lerde gelişmeye başlayan fikirleri, muhafazakar bir kadroyu parçalayamamıştı. Halifelik atılamazdı. Vazgeçilemez bir müessese idi. İslam dünyasının sembolü ve prestiji idi. 1924'te Hilafetin, Türkiye Cumhuriyeti tarafından ilgası, Râşid Rida'nın prestijini altüst et

mistir. Halifeliğin tekrar kurulması için Kahire Mekke (1926), Kudüs (1931), Madras (1936). Cenevre (1945) teşebbüsleri akîm kalmıştır.

Meşrutiyet İslamcıları

70 Meşrutiyet İslamcıları, teokratik bir saltanatın muhafazasını ve ıslahını, bir taraftan da İttihadı İslam'ın gerçekleştirilmesini istedikleri için, Halifeliği bu iki idealin birleştirici, merkezi ve vazgeçilmez unsuru saymışlardır. Genel yorumlar yanında, özel bir teoriye varamamışlardır. Tabii olarak tam Hilafet (Hilafeti Kâmile) teorisinden hareket etmişlerdir.

Cumhuriyet Gelenekçileri

71 '920 1924 yılları arasında, TBMM içinde Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasını havsalası almıyan muhafazakar bir grup mevcuttur. Fakat, aynı grup tamamen aksi kanaatte ve içlerinde ilmiye mensupları bulunan başka bir grupun muhalefetiyle karşılaşmıştır. Böylece, Hilafet ve Saltanatın kaldırılması da, kaldırılmaması da îslami yorumların konusu olmuştur.

Türk Devriminin Davranışı

72 Türk Devrimi'nin en cesaretli ve kesin hareketlerinden birisi Hilafetin ilgası olmuştur. Bir tetkikçinin deyimi ile, Halifelik Türkiye için, kurtulunması gereken bir

dertti. "Bu müesseseyi kaldınrsa prestiji kaybolacak" iddiası da iflas etmiştir. Türk Devrimi "İslamm büyük hadisesi" sayılmış ve Arap milliyetçiliğinin hayal ettiği şeyleri gerçekleştirmiştir.

5 Ekonomik Mesele

İslam dünyasında

73 İslam dünyasının ekonomik ve sosyal düşüklüğü hiçbir Reformcunun, hatta reformcu olmAyan İslamcı yazarın gözünden kaçmamıştır. İslam, Batı karşısında ekonomik ve teknik bakımlardan "esir"di. Kapitülasyon zincirleriyle bağlıydı. Sömürge ekonomisi içinde idi. Büyük Devletlerin bir pazan idi. Batılı bilginler, İslam kültürünün sönmesinde de, tslamın ekonomik alandaki iptidai durumunu belirtmişlerdir. Serbest rekabete ve teşebbüse dayanan bir ekonomiyi Şeriat yasaklarının nasıl baltaladığı da Batı iktisatçılarının üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Şeriat kapitalist ekonominin temellerinden biri olan faizi haram sayıyor, bu yasak tasarrufu, yatırımı, bütün sermaye piyasasını yokolmaya mahkûm ediyordu. Sigartaya, bankacılığa karşı cephe alıyordu. Katolikler de aynı engelleri savunmuşlar, Protestanlara nispetle geri kalmışlardı. Fakat zamanında vazgeçmiştiler. İslam hâlâ İsrar ediyordu. Sonra, tevekkül ve kanaat Müslümanlara bir hareketsizlik ve tembellik telkin ediyordu. İslamcılar bu ağır tenkitleri cevap

(1) Bu alanda, zikredilen eserler yanında şu etüde de bakılmalıdır: Cl. Cahen: Les facteurs économiques et sociaux dans l'ankylose culturelle de l'Islam.

lahdırmak zorunda kalmışlardır. Bir kere Ìslam tembellik dini olamazdı. Bir Hadis, çalışmayı ibadet kadar kutsal sayıyordu. Bir diğeri, öğrenimi, "Çin'de de olsa git, bul" diyordu. Bu bakımdan, İslam Batının anladığı şekilde bir ekonomiye yabancı sayılamamalıydı.

74 İslamın ekonomik alanda yıkıntı içinde bulunduğu müşahedesi, bugünün deyimi ile iktisaden geri kalmış, az gelişmiş olduğunun ifadesi anlamına gelmektedir. Gerçekten, XX. yüzyılda bütün İslam dünyası iktisaden (sous développés) gelişmemiş veya az gelişmiş memleketler kategorisine dahildir. Büyük dinlerin bugünkü dünya meseleleri karşısındaki tutumlarını araştıran bir kollokyumda varılan hüküm dikkate değer: İslam toplumu patriyarkal yapısını muhafaza etmiş, bir ziraat ve zanaat medeniyeti safhasında kalmıştır. Sınaî (endüstriyel) bir medeniyete geçmesi çok zor olacak, hiçbir geçit safhası idrak etmeden, birdenbire teknik bir dünya içine girmiş bulunacaktır. Şeriat esasları ile bu geçişi ve oluşu açıklamaya imkân yoktur. Manevi buhranlar, sarsıntılı bir arayış devresinin olaylarıdır ve İslam dünyasını kemirmektedir. Bir de şu mesele vardır. Batının ideolojik mefhumları Doğuda aynı anlamı ifade ediyor mu? İslam milletleri geri kalmış bölgelerin güç ve karışık meselelerini çözmek zorundadırlar. Fakat bu meseleler İslam iktisatçıları tarafından değil, Batı ve Doğu blokları içinde, İslami olmıyan metodlarla ve yabancı Devlet yardımları ile, pek tabii olarak "yabancı kafası" ile çözülmektedir. Son kanaat odur ki, İslam dünyasında, siyasal müesseseler yanında, sosyal müesseseler de değiştirilmek, kaldırılmak ve yenilerinin kurulması gerekmektedir.

75 Bir mesele daha islam reformcularını meşgul etmiştir. Batı demokrasisinin siyasi karakterini sosyalleştirmesi, kapitalist ekonomiden "Sosyal Refah" sistemine gidişi islam esaslarına uygun düşer mi, düşmez mi? İslam bilginlerinin bu alandaki ciddi çalışmaları az olmuştur. Umumi kanaate göre, Islamın müsavatçı zemini, zamanın ihtiyaçlarına uyma kabiliyeti sosyal bir demokrasi ile bağdaşabilecektir. Nitekim Raşid Rida, belirtildiği gibi, îslamm sosyal ileriliğini zekât müessesesinde tecessüm ettirmiş ve bu müesseseyi kapitalizm ile marksizm arasında üçüncü bir kuvvet olarak görmüştür. Mesele komünizm konusunda, Niaz A. Zikria'nın fikirleriyle, daha fazla açıklık kazanacaktır. (Bk. N. 79).

Meşrutiyet İslamcıları

76 Meşrutiyet İslamcıları, ekonomik mesele üzerinde, kısmî olarak durmuşlardır. Faizle beraber sigortaya bir kumar nazan ile bakmışlardır. Şeriat tarafından düzenlenmesi gereken bir sosyal hayat içinde bu gibi unsurların yer almaması gerektiği sonucuna varmaları zor olmamıştır. Bununla beraber, İkinci Meşrutiyet, iç ve dış buhranların çarpıştığı bir sahne olarak, teokratik hüviyetine rağmen, ekonomik sistemini, islamcıların isteklerinden tamamiyle değişik bir yolda, otarşik bir ekonomi sistemiyle geliştirmiştir.

Cumhuriyet gelenekçileri

77 Cumhuriyet rejiminde, İslamcı tezleri ancak iç politika olayları içinde görebilen gelenekçiler bu mesele üzerinde durmamışlardır.

Türk Devriminin Davranışı

78 Türk Devriminin ekonomik meseleyi ele alışı anayasa prensiplerinden başlamıştır. Batı demokrasisinin gerekleri ve çağdaş gelişmeleri içinde, memleketin ihtiyaçlarıyla bağdaşan bir sistem arayışı Türkiye Cumhuriyetini daima meşgul etmiştir. Siyasi partiler programlarında Devletçiliği, çeşitli tarafları ile ele almışlardır. Bu alanda da meseleye din açısından bakılmamıştır.

6 Komünizm Meselesi

İslam dünyasında

79 İslam reformcuları, Komünizmin İslam siyaset prensipleriyle asla bağdaşamıyacağını sürekli olarak ileri sürmüşlerdir. Bir kısım İslamcılara göre, komünizm siyasal ve toplumsal bir tehlikedir. Tartışmaya bile lüzum yoktur ve reddedilmelidir. İslamcıların bu kısmı Komünizmin Şeriata aykırılığını ilmî bir tartışmaya tabi tutmamışlardır.

80 Son yıllarda, mesele derin inceleme konusu olmuştur. Niaz A. Zikria'nın fikirleri ilgi çekicidir. Gerçi Kur'an insanların farklı doğduklarını kabul eder. Fakat, İslam dini bu eşitsizlik karşısında pasif kalmaz. Doğum, çevre, eğitim eşitsizliklerini kaldırmaya, sosyal bir eşitlik kurmaya çalışır. Mesele bu eşitsizliği kaldırmanın metodundadır. Peygamber, zenginlere karşı şiddet kullanmamıştır. Yoksul sınıf yararına, zengin sınıfı ortadan kaldırmak yoluna gitmemiştir. Sınıf mücadelesine bir ihtilal vasıtası olarak bak

mamıştır. Aksine sınıflan birbirine yaklaştırmak, birbiriyle bağdaştırmak istemiştir. Zekât'ın kuruluşu bu gaye iledir. Zekât sadaka gibi ihtiyari ve şahsi değildir. Mecburidir, ekonomiktir ve toplumsaldır. Gayesi yoksul ile zenginin hayat seviyelerini ayarlamaktır.

Görüldüğü gibi, İslam esaslannın sosyal demokrasi ile bağdaşabildiğini ispat hususunda reformcular başlıca **zekât** müessesesine dayanmaktadılar.

Meşrutiyet İslamcıları

81 Bu devre Islamcılan Komünizm meselesi üzerinde fazla durmamışlardır. Zaten Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşu İkinci Meşrutiyetin bitimine rastlamıştır. Bununla beraber mesele **Şevketi Hoca**'nın kalemiyle ortaya atılmıştır. Hoca'ya göre komünizm Şer'i Şerife mugayirdir. İslamiyet marksist bir ihtilâli reddeder. Kur'anm gösterdiği yol, Batı için de kurtarıcı olabilir.

Cumhuriyet gelenekçileri

82 Cumhuriyet rejimi boyunca, İslamcı ve gelenekçi çevreler bu mesele üzerinde de, Meşrutiyetçilerden ileri gidememişlerdir. Din meselesini komünizme karşı en tesirli bir baraj olarak, tamamen siyasi bir açıdan, nazara almışlardır.

Türk Devrimi'nin davranışı

83 Türk Devriminin 1918'den bugüne kadar, değişmez

vasfı: Milli, bağımsız, Batı demokrasisine bağlı bir devletin kuruluşu ve yaşatılması olmuştur. Sovyet taktiği, 1918 'den itibaren Türk Kurtuluş hareketine karşı da işletilmiştir. Fakat başarı kazanamamıştır. Türklerin istiklâl Savaşı aynı zamanda bir ideoloji istiklâli için de girişilmiş bir hareket olmuştur. Milli devlet bir vasıta değil, bir gayedir (1). Bütün bu kuruluşlarda ve oluşlarda meselelere din açısından bakılmamıştır. Milli devlet laik devlet anlamında alınmıştır.

7 Feminizm Hareketleri (Kadının toplum içindeki yeri)

İslam dünyasında

84 Kadının hürriyete kavuşması, erkeklerle aynı haklara sahip kılınması, islam toplumunun medeni bir seviyeye ulaşması bakımından en önemli ölçü sayılmıştır. Bu bakımdan çağdaş islam dünyasında en önemli değişiklik olmuştur. Batılı tetkikçiler, bu olayı, Batının Doğu üzerinde en büyük tesiri olarak yorumlamaktadırlar.

Feminizm hareketi herşeyden önce, sakim bir tezi çürütmüştür. Kadın, erkeğe nazaran daha az haklara sahip olsa bile, bir eşya değildir. Kadın meselesi de, sırf bir cinsi münasebet açısından görülemez. Kaldı ki, kadının sosyal ve siyasal hayattaki rolü asla küçümsenemez.

85 Reformcular, Islamda kadının yerini ve önemini belirtmekle işe başlamışlardır. Kasım Amin'e göre,

(1) Tarık Z. Tunaya: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ve siyasi karakteri (1959).

Kur'andaki ayetlerin 19'u kadın meselesiyle ilgilidir. İslam dini, kadını bedeviliğin pençesinden kurtarmıştır. Taaddüdü zevcat, dört kadınla evlenme kaidesi, Islamdan önce bir erkeğin 8 veya 10 kadın alabileceği âdetine karşı konulmuş bir sınırlamadır. Kur'an tek kadınla evlenme meselesini de açıkça telkin etmiştir: "...Yine de hakbilir olmaktan korkuyorsanız, ancak birisi ile evlenin ya da bir köle kadınla yetinin." Örtünme meselesine geline, Kur'an kadını dünyadan ayırmak istememiştir. Zikria'ya göre, "Kur'an bir maske olarak peçeyi kabul etmez." Bu ve benzeri fikirlerdir ki, İslam dünyasında feminizm hareketlerini desteklemişlerdir. En çetin gelişme Mısır'da olmuştur.

86 Yalnız gelenekçi çevrelerin, Arap memleketlerinde, hayli kuvvetli olduklarını hatırlamak gerekir. Muhafazakârlar, Batı âdetlerinin benimsenmesi karşısında asırlık iddialarını tekrarlar. Kadınlar açık saçık gezmekte, plajlarda uzanmakta, barlara gitmekte, zina, boşanma, fuhş artmaktadır.

87 Bu görüş, şeriatı temsil ettiği ve büyük kitlelerin dini duygularını okşadığı için, müspet gelişmeleri durduracak kadar kuvvetlidir ve bilhassa Mısır'da Camiülezher Uleması tarafından hukukileştirilmiştir. Bir Şer'i Mahkeme, Mısırlı bir kadının mayosu ile plaja uzanmasını boşanma sebebi saymıştır. El Ezher Fetvası XX. Yüzyılda, kadın heykel ve resimlerinin yapılmasını ve çoğaltılmasını yasak saymıştır. 1935 yılında, bir İlahiyat Fakültesi profesörü, kadının evleneceği erkeği serbestçe seçebileceğini, seçme ve seçilme ehliyetine sahip olabileceğini talebelerine anlattığı için, Haysiyet Divanınca vazifesinden atılmış, Devlet

Şûrası ise bu karan iptal ederek hocayı kürsüsüne iade etmiştir.

88 Bütün bu hareketler, sadece garip kalmakta ve sosyal ve medeni oluş, sonunda muzaffer çıkmaktır. Netekim, 1956 tarihli seçim kanunu ile Mısır'da, ihtiyari olmakla beraber, kadınlara oy hakkı tanınmıştır. Kadınların haklarını savunan iki parti kurulmuştur. Diğer Arap memleketlerindeki gelişmeler, daha süratli olmuştur. Mesela, çok kadınla evlilik Irak'ta ve Tunus'ta şartlı olarak menedilmiştir.

Meşrutiyet İslamcdarı

89 Meşrutiyet İslamcıları, feminizm hareketinin daima karşısında ve aleyhinde yer almışlardır. Örtünmeyi, çok kadınla evliliği savunmuşlardır. Güzel sanatlar alanına bu yönden kanşmışlar, umumi hayatta kadınlan çarşı pazara gitmekten menedecek beyannameler yayınlamışlar, istanbul Merkez Kumandanlığı üzerinde tesir etmişlerdir.

Cumhuriyet Gelenekçileri

90 Laik bir Cumhuriyet rejimi içinde gelenekçiler kadın meselesini Meşrutiyet islamcılarından da geriye götürmüşlerdir. 1925 yılında çizilmiş olan Müslüman Türk kadını tablosu cidden hazindir. Tarlada çalışan kadının, fabrikada çalışmasının şeriata niçin aykın olduğu henüz cevaplandırılmamış bir sorudur. Kadının insan hüviyetinden çıkarılıp sadece şehvet telkin eden bir eşya olarak nazara alınması bizatihi şeriatın kendisine aykırıdır. Daha sonra

lan laik cumhuriyet karşısındaki Nakşibendi, Ticani ve Nurcu direnişlerin yorumları bu durumun canlı delilleridir. Çarşaf ve peçeyi kadm için birkal'a, kısa eteklilerin bacaklarını cehennem odunları olarak tarifler, laik Türkiye'de, 1962 ylında bile yapılabilmektedirler.

Türk Devriminin Davranışı

91 Türk Devrimi feminist hareketi büyük bir cesaretle desteklemiştir. Kadının, toplumdaki yeri, Batı demokrasileri ile, kıyaslanacak bir şekilde sağlanmıştır. Kadınlara seçme ve seçilme haklarının tanınması 1934 tarihinde yapılan bir anayasa tadili ile, birçok Batı demokrasilerinden evvel, mümkün olmuştur. Kadın, toplum içindeki gerçek yerini ve değerini bilhassa hukuk düzeninde yapılan İslâhat yolu ile elde etmiştir. Taaddüdü zevcatın yasaklanması, hukuki eşitliğe sahip olması laik bir hukuk düzeni ile sağlanmıştır. Batılı bir cetkikçinin deyimi ile, kadının hürriyete kavuşturulması İslam dünyasının en büyük ihtilâli olmuştur. "Türkiye olmasaydı, bu değişme bu kadar genişlik kazananı ıyacaktı."

8 Son Görünüşler

92 İslamcılık cereyanı, Meşrutiyetin siyasi hayatı içinde, teokratik bir monarşinin (dini sultani bir imparatorluğun) sosyal ve siyasal yapısını koruma, kurtarma ve "diriltme" kaygısı ile, çağdaş meseleleri karşılama baskısı arasında doğmuştur. Meşrutiyet Islamcılan, fikirlerini inf irat

çılıktan ve şahsilikten kurtarıp, mümkün mertebe bir sistem içinde toplayabilmişlerdir. Tek kurtuluşu islamcı bir dirilişte aramışlardır. Bazdan, zayıfbir kol halinde, islamcı bir rasyonalizm cereyanına katılmışlardır. Geride kalan büyük kısım şeriat prensiplerini yeni bir yoruma tabi tutmak taraftarı olmamışlardır. Bunlar reformcu olduklarını iddia edip, reform istememek gibi bir durumdadırlar. Fakat, fikirleriyle ve yazılanyla Meşrutiyet islamcıları büyük bir ce hd sarfetmiş olmakla beraber, Arap ve Hint Pakistan kollarındaki orijinallikten yoksun kalmışlardır.

93 Cumhuriyet rejimi içinde, Meşrutiyet İslamcılarının mirasçısı olduklarını iddia eden çevrenin özeliklerine gelince, bir kere insicamlı bir fikri bütünlük göstermemişlerdir. İlmi ve kültürel hüviyetleri gayet zayıf kalmıştır. Bu bakımdan cumhuriyet rejimi içinde, meşrutiyette olduğu gibi, bir İslamcılık cereyanından bahsedilemez. Daha ziyade, laiklik prensibini yetersiz bulan, bu prensibe hücum e den ve olaylara din açısından bakmaya çalışanlar grubu ya da çevresinden bahsetmek yerinde olacaktır.

94 Bu çevre hangi dünya görüşüne sahiptir? Nasıl bir devlet ister? Daha doğrusu fikirleri ve davranışları nasıl bir devlet şekline tekabül eder? Önce, şu olayı belirtmek gerekir ki, bu çevre devrimci hükümetler zamanında sustuğu için, tezlerine fazla açıklık verememiştir. Fakat, her hal ve kârda, Türk devrimine gerçek açısından, laik bir gözle bakmamıştır. Türk devriminin özünü, Atatürkçülüğün tarifini kendi görüşlerine göre tayin etmiş ve vermiştir. 1920 1923 döneminde Hilafetçi ve saltanatçı kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da, teokratik müesseseleri yıkan, laik ham

lelerden intikam alma yoluna gitmiştir. Açıkça saltanatı is teyememiş, fakat böyle bir sistem içinde daha rahat konuşabileceğini anlatmıştır.

95 Dinci çevre, devrimleri parçalara ayırma fikrinde olan, oy toplamak (iktidarda kalmak) için gelenekçi, tavizci olabilen hükümetlerin yanında yer almıştır. Halkı bu vasıftaki hükümetlerin politikalarını desteklemeye, buna tahammül etmeye davet etmiştir. Parti kongrelerinden, minberlere ve Meclis kürsüsüne kadar bu davranışı delillendi recek olaylar bol bol gösterilmiştir. Bu çevre mensupları, devrimci safralar atılan bir politik iklim içinde, devrim aleyhtarı bir yönde hayli hareketli olmuşlaradır. Bu bakımdan, gayet geniş ve canlı bir şekilde iç politikaya karışmışlar, "din adına" hareket ettikleri iddiasını her zaman tekrarlamışlardır. İktisaden geri kalmış, yüzyıllarca ihmale uğratılmış bir memleketin devrimci yürüyüşünü durdurmak hususunda ellerinden geleni yapmışlardır. Bu çevre kolaylıkla bir siyasi kuvvet haline gelmiştir. Hükümetlerin tavizci tutumlarını halka, halkın da isteklerini hükümetlere duyurmak ödevini üzerine aldığını her zaman ileri sürmüştür.

96 Türkiye Cumhuriyeti gibi, laikliği etik ve ideolojik temel edinmiş devlet içinde, dinci çevrenin kaydettiği bu gelişme yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı birr eğilim göstermiştir. Çevrenin siyasi hayat içinde izlediği yol, bir nakilcilik ve dedikodu edebiyatı, ciddi ve samimi din incelemeleri yapmasına vakit bırakmamıştır. İleri sürdüğü fikirlere bakıldığı zaman, bu çevre mensuplarının, Türkiye'nin hangi meselesini çözmeye gayret ettikleri merakla sorulabilir. Hangi iktisadi, siyasi ve sosyal meseleye, çağın ve

memleketin ihtiyaçlanna göre, dokunmuşlardır? Bu soruya tatminkâr cevap bulunamayacaktır.

97 Laikliğin bu çevre tarafından bu derece hırpalanmasına karşılık, akla bir soru gelmektedir: Demokrasi, sorumsuz kişilerin halk vicdan üzerinde hurafeci bir baskı yapması, dini duyguları, siyasi bakımdan istismarı mı demektir? Böyle bir hareket tarzı karşısında, hangi bilgi, hangi ehliyetle **"din adına"** hareket ettikleri bilinmeyen çevreler, karşısına, **"devrim adına"** hareket eden bir çevrenin çıkması en tabii ve tarihi bir olay olarak kabul edilmelidir.

98 Bu çevrenin ileri sürdüğü fikirlerle bir devleti idare etmeye imkân yoktur. Fakat Türk devriminin dayandığı prensiplerle bağımsız, milli bir devlet kurulabilmiş ve bütün milli kurtuluş hareketlerine örnek olmuştur. Devrimciler, oddan ateşten geçmiş tezleri ve hareketleriyle, bu sıfatla, gerici çevrelerle savaşmak hakkına sahiptirler.

99 Din adına harekete geçtiğini iddia eden çevrenin fonksiyonu üzerinde de durmak gerekir. Memleketimizin siyasi tarihi göstermiştir ki, din duyguları istismar edilmeye müsait bir kitle bugün de vardır. Bu kitle hayli geniştir. Kendilerini dinci tanıtan kişiler, teşeküller ve çevrelerle bu kitle arasındaki ilgi kurma mekanizması görünüşte pek basit değildir. Evvela, halka muayyen meseleleri "din adına" benimsetmek; sonra da, bunların kitle tarafından **istetilme** ameliyesine girişmek. Böylece, kitleye **istetilen şey,** din korkusu altında bir azınlığın fikirleri ve yorumlarıdır. "Millet bunu istiyor" iddiası aslında manevi bir zorlamaya dayanır.

100 Türkiye'nin gerçek medeniyet savaşı, **devrimci**

ekip ile **halk** arasında cereyan etmemiştir ve etmemektedir. Savaş, **devrimci ekip ile dincilik iddiasında bulunan ekip** arasında yapılmıştır, ve yapılmaktadır. Dincilik, gelenekçilik iddiasında bulunanlar sadece İslamcı değildirler. Bu halita içinde her çeşidi ile laik cumhuriyete ve Türk devrimine düşman olanlar da vardır.

101 Aynı halita içinde samimi din adamlarının bulunduğu da hatırlanmalıdır. Yapılacak iş basittir. İslam gibi devrimci ve yüksek bir dini, hâlâ Ortaçağ kafası ile yorumlayarak, devrimi yıkmak yoluna sapan kişiler ve çevreler yerine, halk efkârının yapılışına faal olarak katılacak, aydın kafalı, çağın meselelerini anlar din adamları yetişmesine imkân vermek. Türkiye'inn sosyal kalkınmasında bu tip insanın rolü büyük olacaktır.

102 Laiklik, bütün hücumlara rağmen, yıkılmayan temel bir devrim prensibidir. Bugünkü hüviyeti ile laikliği, din ve vicdan hürriyetine tecavüz sayanlar, halkın vicdanı üzerinde manevi bir vesayet kurmak iddiasındadırlar. Gerçek hata buradadır. Devrim prensipleri Türkiye'nin kuruluş ve kurtuluş yollarıdır. Bağımsız ve milli bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti cehaletle, gerilikle, hurafecilikle savaşarak kurulmuştur. İstiklâl Savaşı'nın bir anlamı da budur. Savaş bitmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abadan, Yavuz (ve Bahri Savcı): Türkiye'de Anayasa gelişmelerine bir bakış (An kara 1959)
Abdülaziz Çaviş: İslam ve medeniyet (Sebilürreşad 1334 1918, No: 367,369, 370, 371).
Islamın hastalıkları ve çareleri (Sebilürreşad 1334 1918 No: 365, 366)
Anglikan Kilisesi'ne cevap (istanbul 1340 1342) (Mehmet Ali tercümesi).
Abdülhak Bağdadi: Islamiyetin Avrupa'ya son sözü (Şeyh Muhsini Fâni tarafın dan 'Felaha Doğru" başlıklı eserde Türkçe'ye nakledil mistir) (İstanbul 1328 1912)
Abdülhamid H'nin hal' Fetvası (bk. Ali Cevat Beyin fezlekesi s. 148).
Abdülhamid Elberzenci (Hacı): Dini, vatani, askeri risalei irşadiye (1331)
Abdülvehap (Bolu mebusu): Ademi itaat meselesi (Tesisat, 1327, No: 121)
Abdürrazık (Şeyh): İslamiyet ve Hükümet (Ömer, Rı za tercümesi, istanbul 1927).
Abdürreşid ibrahim: Kapitülasyon (Sıratı Müstakim 1327, No: 121)
Abidullah (Aydın Mebusu) Islâhı Medârisi kadim (İs tan bul 1328 1331).
Ahmet Agayef (Ağaoğlu): Taassubu cahilane kimde dir? (Sebilürreşad 1328, No: 15 197).
İslam aleminde görülen inhitatın sebepleri (İslam mec. 1330, No:2)
(Bk. Ağaoğlu)
Ahmed Hamdi Akseki, Aksekili): İslamiyet ve terakki (Selamet, 1948, No: 38)
Dünya emniyetini İslam kanunlarına inandığı gün bulmuş olacaktır (Sebilürreşad 1948, No: 17)

Mev'ize (Filibe Muradiye Camii Şerifinde) (Sebilürreşad 1328 1912, No: 23 205)

Ulemayı Islamiyeye bir sual ve Abdullah Güvilyam Efendinin cevabı (İstanbul 1332 1916)

A.N: İstikbali nasıl kurtaracağız? (Sıratı Müstakim 1327, No: 169)

A. Hilmi: İttihadı Muhammedi Cemiyeti Celilesine (Volkan 1324, No: 82)

Ağa Han'ın mektubu (Tevhidi Efkâr, İkdam, Tanin ve Trabzon'da İstikbal gazetesinde yayımlanmıştır. 6 Ocak 1923)

Ağaoğlu Ahmet (Agayef): Tanin ve Derviş Vahdet i Sâni (Hâkimiyeti Milliye, 11 Teşıinisâni 1923)

Aklı selimin galebesi (Hâkimiyeti Milliye, 30 Teşrini evvel 1923)

Müfsitler hadlerini bilmelidirler. (Hâkimiyeti Milliye 4 teşrinisani 1923)

Hüseyin Cahit Beye Cevabım (Hâkimiyeti Milliye, 6 kânunuevvel 1923)

Ahmed Naim (Babanzade): Tefsiri Şerif (Sebiürreşad 1328, No: 25 205)

Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328, No: 30 212).

Ahlâkı Islamiye Esasları (İstanbul 1340 1343)

İslamda davayı kavmiyet (Darülhilafe 1332)

Bizde din ve devlet (Sebilürreşad 1334, C. XV 293 294)

A. Rasim: 31 Mart hakkında (Alemdar 1919, No: 167 1477)

Ahmet Rasim: Akşamın itirazına cevap (Alemdar 1919, No:169 1479)

Ahmet Rasim Avni (Hoca): Kitabüttenvir (İstanbul 1334)

31 Mart hadisesi bir hareketi irticaiye değildir (Alemdar 1919, No: 167 1477)

Ahmet Refik: İnkilabı Azim (İstanbul 1324)

Ahmet Saip: Tarihi Meşrutiyet (1329)

Ali Cevat Bey'in fezlekesi İkinci Meşrutiyetin ilanı ve 31

Mart Hadiessi (Yayını hazırlayan Faik Reşat Unat, Ankara 1960)
Aksay, Fikri: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşüründe ki yazısı İstanbul 1958).
Ali Haydar Emin: Delâli meşveret (Sıratı müstaikm 1324, No: 2)
Anayasa hazırlamak üzere kurulan komisyonun 28 Mayıs Beyannamesi (Ankara 1960)
Arab ve Türk (Mizan 1324, No: 69, s. 292)
Asil Türk Milletinin evelatlarına halisane tavsiyemiz (Se bilürreşad 1952, No: 124)
Atatürk, Gazi M. Kemal: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Ankara 1945)
A. Süleyman: Mev'ize (Sebilürreşad 1328, No: 23 205)
Azmzade Refik: İttihadı İslam ve Avrupa (Halil tercü me si) (Kostantiniyye 1327)
Atilhan Cevat Rıfat: Tarih Önünde ve İlim İşığında 31 Mart Faciası (İstanbul 1956)
Din Davamız (Sebilürreşad 1948, No: 10)
Sömürgeci Garb (Hür Adam 1958, No: 290)
Karşı taraf(Hür Adam, No: 357)
Ayas, Nevzat: Mehmed Âkif, zihniyeti ve düşünce hayatı (Bk. Eşref Edib: Mehmed Âkif adlı eserde)
Aydınlı, Ahmet: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşu ründe ki yazısı İstanbul 1950)
Aytemiz, Sabri: Batı dünyası ve Türkiye (Hür Adam No: 313,1960)
Babanzade, İsmail Hakkı: Cehennemi bir gün (Yeni Gazete, 17, 18 Nisan 1325 1909)
Başgil, Aİi Fuad: Din ve laiklik (İstanbul 1955)
Türkiye siyasi rejimi ve anayasa prensipleri (İstanbul 1957)
Memleket tefekkür hayatına indirilen ağır darbe (Sebilürreşad 1948, No: 15)
Uydurma dil faciası (Sebilürreşad 1948, No: 12)

Maneviyata muhtacız (Sebilürreşad 1952, 124)
(Türkçe Kur'an okunamaz broşüründeki yazısı İstanbul 1958)
Din hürriyeti ve laiklik prensibi yeni Anayasada nasıl ifade edilmeli? (Yeni Sa bah, 28 Temmuz 1960)
Din hürriyeti ve laiklik prensibi üzerinden Anayasaya girmesini uygun gördüğümüz, hükümlerr (Yeni Sabah 31 Temumz 1960)
ilmin ışığında günün meseleleri (İstanbul 1960)
Baydan Kubilây (İstanbul 1930)
Baydar, Mustafa: 31 Mart vakası (İstanbul 1955)
Bediüzzaman Saidi Kürdi (Saidi Nursi)nin fihristei maka sıdı ve efkârının programıdır (Volkan 1324 1908, No: 83, 84)
Gençlik rehberi (24 lem'a) (İstanbul 1951)
İki mektebi musibetin şahadetnamesi veyahut Divanı Harbi Örfi (Samsun 1957 baskısı)
Hutbei Şâmiye (Antalya 1957)
Mesnevii Nuriye İstanbul 1958)
Hanımlar rehberi (24 lem'a) (İstanbul 1958)
Münazarat (Tarihsiz)
Risalei Nur Sönmez (İstanbul 1961)
Hutuvatı sitte ve tülûat (İstanbul, Taş basması, tarih siz)
Mektubat (Ankara 1958)
Bedi Nuri: Hakkı İntihap (İstanbul 1330 1914)
Beyannameler (Volkan ve Ittihadi Muhammedi'ye ait 13, 28 şubat 1324 1909, 7, 18 Mart 1325 1909 tarihli)
1332 Ittihad ve Terakki Kongresi (İstanbul 1332)
Bouzquet, G.H: L'Islam Maghrébin (Alger 1954)
Berreby, J.J.: Le Golfe Persique (Paris 1958)
Bennabi, Malek: Vocation de, L'Islam (Paris 1954) Bo ya cıyan, Mihran K.: Ahid namei Mübareke (Istanbul 1342)
Bilmen, Ömer Nasuhi: (Türkçe Kur'an Okunamaz adlı broşüründeki ya zısı İstanbul 1958)

Cahen, CL: Les Facteurs Economiques et Sociaux dans I'aneylose Culturelle De L'Islam (Classicisme et Déclin Culturelle dans I'his toire de l'Islam Paris, 1957)
Celal Nuri (İleri): 31 Mart (Edebiyatı Umumiye Mecmuası, c. 3, No: 62 63)
Taç Giyen Millet (İstanbul 1339)
Cemaati İslamiye İhzar Cemiyeti (Vahdet, 17 Mart 1921)
Cemiyeti Müderrisin Nizamnamei Esasisi (İstanbul, 1334)
Cemiyeti Sûfiye Nizamnamesi: (İstanbul, 1329)
Cihadı Ekber ile ilgili Fetva ve Beyanname (İslam Mec mu ası 1330 1914, c. I)
Crozat, Charles: Amme Hukuk Dersleri (c. I, İstanbul 1946)
Cumhuriyetin ismi, şekli ve kuvveti (Hâkimiyeti Milliye, başyazı, 15 Kânunuevvel 1923)
Çantay, Hasan Basri: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşü ründeki yazısı İstanbul 1958)
Din öğretimi ve din müesseseleri hakkında (Selâmet 1948, No: 41.)
Danişmend, İsmail Hami: 31 Mart vakası (İstanbul 1961)
(Türkçe Kur'an Okunamaz broşüründeki yazısı İstanbul 1958)
Demirağ, Nuri: 1. İnönü'ye açık mektup (İstanbul 1949)
Demokrasinin feyizleri (Sebilürreşad 1950, No: 87)
Dergizüni Zade Hasan Rıza (İbni Muhammed): Şer'i si ya si ve şerhi Kanunu Esasi (Darülhilafetialiyye 1326 1910)
Devrim Yobazları (Hür Adam, 1958, No: 30)
Din ve Devlet (Mizan 1324 1908, No: 65)
Doğan, Mustafa: Adnan Menderes'in konuşmaları (İstanbul 1957)
Doğrul (Bk. Ömer Rıza).
Duran Lütfi: Türk İdare mevzuatı (İstanbul 1954)
Anayasa Ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu (Ankara 1961)

Ebul'ula (Mardini Zade, Mardin): Surei Şura (Sıratı Müstakim 1324 1908, No: 1)
Muhtelit Mahkemeler (Sıratı Müstakim 1324 1908 No: 11)
Adli İstiklâl (Sıratı Müstakim 1327 1911, No: 157)
Ebülziyazade (Velid): Efendiler istical ediyorsunuz (Tevhidi Efkâr 30 Teşriniev vel 1923)
Efendiler devletin adını taktınız, işlerini düzeltebilecek misiniz (Tevhidi Efkâr 31 Teşrinievvel 1923)
Bizi korkutan kırmızı cumhuriyet paçavrası mıdır? (1 Teşrinisani 1923)
Hilafet meselesi (Tevhidi Efkâr 13 Teşri nisani 1923)
Ankara kendini düzeltmelidir. Tevhidi Efkâr 13 teşrinisani 1923
Efgani (Bk. Ubeydullah)
El İslam Cemiyetine mahsus nizamname (İstanbul 1324 1908)
Elöve, Mustafa E.: 31 Mart Vakası (Vatan 13 Nisan 1955)
Enver Rıdvan (Sadık Vicdani): Hitabiyat (Bursa 1336 1920)
Eşref Edib (Edip): Mehmef Âkif Hayatı, eserleri ve 70 muharririn yazıları (Istan bul)
Risalei Nur (İstanbul 1952 1371)
Din mektepleri Diyanet İşleri Riyasetine bağlanmalıdır (Sebilürreşad 1948, No:2)
Onlar için hidayet yolları kapalıdır (Sebilürreşad 1948, No: 3)
Davamız İslamın izzet ve şerefi davasıdır (Sebilürre şad, 1948, No: 5)
İnkılap ve Din (Sebilürreşad 1948, No: 15)
Garblılaşma hareketinde hristiyanlaşma da var mı dır? (Sebilürreşad 1948 No: 10)
Tanzimat Hareketi (Sebilürreşad 1948, No: 106, 124, 140, 203)

Günaltay'ın Başbakanlığı ve akisleri (Sebilürreşad 1949, No: 5)
Millete malolmuş inkılâplar (Sebilürreşad 1950, No: 80) 1950)
Faruki Ömer: Hürriyeti gasbetmek nasıl olur? (Volkan 1324 1908, No: 21)
Meclisi Mebusan Riyaseti Aliyyesine (Volkan, 1324 1908 No: 26)
Bugün nasıl mesaiye muhtacız? (Volkan 1324 1908)
Fernau, F.W.: Le réveil du monde musulman (Paris 1953)
Feridun, Server: Anayasalar ve Siyasal Belgeler (İs tanbul 1962)
Frye, N.: İslam and the West (Mouton 1957)
Fuad Şükrü (Dilbilen): Halk saltanatı (istanbul 1338 1922)
Gazi M.Kemal: (Bkb Aatürk)
Girgin, Galip: Peyami Safaya mektup (Hür Adam 1958, No: 322)
Giritli, ismet: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete (İstan bul 1961)
Gıbb, H.A.R.: Les tendances modernes de l'islam (Bernard Vernier tercümesi) (Paris 1949)
Giraud, Rene: LA vie politique en Turquie après le 27 Mai 1960 (Crient, 1962, No: 21)
Glasenapp (H.de): Les cinq grandes religions du monde (Paris 1954)
Gökmenle mülakat (Selâmet 1948, No: 43)
Günaltay (Bk. M. Şemseddin)
Güzelyazıcı, Şeref: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşu rün deki yazısı İstanbul 1958)
Hacamatı Ahrarane (Volkan 1324 1908, No: 48)
Hafız Şevket Fevzi (Volçetrinli): Meclisi Meb'usan ve Dahiliye Nazırının enzarı dıkkatins (Volkan 1324 1908, No: 81)
Hakikat gizlenemez (Serbesti 1324 1908,2 Nisan)
Hâlâ da usanmadılar mı (Hâkimiyeti Milliye, 31 teş rini sani1922)

Halim Sabit (Kazanlı): islamiyet, fikri dini medeniyet (Sıratı Müstakim 1324 1908 No: 2)
içtimaî Usulü Fıkh (islam Mecmuası, 1330 1914, No: 5)
Mehmed Âkif, milliyetçilik ve milliyetçiliği (Bk. Eşref Edib Mehmed Âkif adlı eserde)
Halil Hulki (Hoca) (ve Hoca Ilyas Sami, Rasih): Hâki mi yeti milliye ve Hilâfeti Islamiye (Ankara 1341 1924)
Hamdullah, Suphi (Tannöver): Hüseyin Cahit Beye ve diğerlerine cevabım (Hâki miyeti Millie, 4 Kânunuevvel 1923)
Hasan Fehmi: Cihad hakkında kürsü Islamadan bir hitap (istanbul 1334 1918)
Heyeti Müttefikai Osmaniye Beyannamesi (Osmanlı 1325 1908)
Heykelin men'i sebepleri hakkında Darülhikmeti Is lami yenin cevabı (Ceridei ilmiye 1341 1924)
Hüseyin Cahit (Yalçın): Yaşasın Cumhuriyet (Tanin, 31 Teşrinievvel 1339 1923)
Hüseyin Kaydavi (Şeyh Müşr): Nutuk (Müslüman Protestosu Cemiyeti Merke ziyetçi Islamiye Neşriyatı Londra 1919, No: 13)
Türkiye, islam Imparatorluğu'nun istikbâli (Londra 1919)
Islama çekilen kılıç yahut alemdârânı Islamı müdafaa (Londra 1919)
Huillier (Fernand L'): Le Moyen Crient Contempo rain (Paris 1959)
Hulusi (Nafia Nâzın Esbakı): Itikâdât ve itiyadâtı İsla mi ye(Dersaadet 1329 1913)
Hussein (Mahmoud): L'İslam dans la société moderne (Les grandes religions face au monde d'aujourd'hui ad h eserde, Paris 1961)
İbnilfani Zeynelâbidin) Müslümanlık (Kostanniyye 1328)
Ibnilhatip Cemaleddin: Arabın nazariyeleri Şükrü Ganem ve Tanin (Dersaa det 1326 1910)
Ibni Hazım Ferid: Uhuvveti Islamiye ve milliye (istanbul 1326)

ibrahim Edhem: Evamir meselesi (Tesisat 1327 1911, No: 20)
I.R (Kocaemir Zade): Ümmeti islam teşkilâtı esasen nasıldır, bugün nasıl olmalı dır? (İstanabul 1322 1196)
İlahi kurtuluşun lûtfuna hörmeten (Hür Adam 1959, No: 248)
İlyas Sami (Hoca) (Bk. Halil Hulki)
İncil dilini millete maleden İnkılap mı? (Sebilürreşad 1950, No: 38)
İnönü, İsmet: CHP, İl Kongresinde yaptığı konuş ma (CHP Araştırma ve Ya ym Bürosu, Yayın No: 28, Ankara 1962)
İslam ve adalet (Sadayı Hak 1324 1908)
İsmail Hakkı (Bk. Babanzade)
İsmail Hakkı (Bereketzade): Sürei Maide, 7 ayet (Sıratı Müstakim 1324 No: 18)
İslam ve usulü meşveret (Sıratı Müstakim 1324 No: 5)
Surei Al i îmran, 104. Ayet (Sıratı Müstakim 1324 No: , 12)
ismail Hakkı Hoca (izmirli, Hafız): Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 458 2758)
Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 465 2765)
Ayasofya mev'izesi (Alemdar 1920 No: 486 2786)
Mev'ize (Alemdar 1920 No: 494 2794)
İsmail Hakkı (Manastırlı): Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 48, 5)
Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 7, 14)
Mevaiz (Sıratı Müstakim 1324 No: 16, 18)
İsmail Hakkı (Manastırlı): Mevaiz (Sırat ıMüstakim 1324 No: 20, 36)
Islamiyetin bahşettiği hürriyeti amme (Sıratı Müsta kim 1324 No: 20, 36)
İslamiyetin bahşettiği hürriyeti amme (Sıratı Müsta kim 1324 No: 23,24,25,26, 27)
Kuvvei teşriiye tabirine dair (Sıratı Müstakim 1324 'No: 25)

Usulü meşrutiyete karşı husemayı milletin itirazatı na mü dafaai muhikka (Sıra tı Müstakim 1324 No: 14, 15, 16, 17,.18,20,22)
Ahkâmı İslamiye ve İçtihad (Sıratı Müstakim 1324 No: 29)
î. Şehabeddin: İslamiyet (Volkan 1324 No: 25 baş maka le)
İsmail Sıdkı: Hayye alelintibah (Darülhilafe 1329)
Ittihad ve Terakki Cemiyeti (Volkan 1325 No: 81)
i Ittihad (Volkan 1324 No: 49, 50)
İskilipli Atıf Hoca nasıl idam edildi (İstanbul 1952)
İnkılabı sahih ve teşekkürat (Mizan, 1 Nisan 1325 1909)
İnkılabın mübrem mantığı (Hâkimiyeti Milliye 27 Şu bat 1924)
İstanbul Muhafızlığının Beyannamesi (İkdam 1328 1912, 10 Ocak)
İstiklal Mahkemelerinin faaliyeti (Hâkimiyeti Milli ye, 4 Ocak 1962)
İttihadı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi (Volkan 1325 1909, No: 75)
Kanunu Esasi ve Şeriatı İslamiye (Nizan 1324 1908, No: 18)
Karal (Enver Ziya): 27 Mayıs inkılabının sebepleri ve oluşu (İstanbul 1960)
Kızıl tehlike Hazreti Muhammedin bayrağı altında değil, Saraçoğlu'nun bayrağı altındadır (Sebilürreşad 1948, No: 3)
Komünistlikle mücadele (Selamet 1948, No: 34)
Kolcalı Abdülaziz: Kur'anıkerim ve Kanunu Esasi (Der saadet1326 1910:
Köprü cinayeti ve efkârı umumiye (Siperi Saika 1325 1909, No: 45)
Kösemenoğlu (Kösemen), Yusuf Ziya: Laikliğin yan hş tatbikatından doğan manevi ve ahlaki buhran ce miyet te ahlaksızlık doğurur (Sebilürreşad 1948, No: 6)

Laik misiniz, yoksa din düşmanı mı? (Sebilürreşad 1948, No: 18)
Millet hakikati ahlak hakikati (Sebilürreşad 1948, No: 5)
Kübalı (Hüseyin Nail): Devlet Ana Hukuku (Istan bul 1950)
Kunt, Necip: Çarşaf meselesi (Hür Adam 1958, No: 322)
Kur'an (Ahmet Bedevi): inkılap Tarihimiz ve Jön Türkler istanbul 1949)
Osmanlı Tarihinde inkılap Hareketleri ve Milli Müca de- le (Istanbul 1956)
Hükümdarlık karşısında milliyet ve mesuliyet ve tefri ki kuvva mesaili (İstanbul 1338 1922)
La société musulmane devant le monde moderne (ESNA Cahiers Nord Africains, No: 62)
Leonyan, Lütfi (Prof): Dinde nüfuz neredelir? (İstan bul 1922).
Dinin mesaili içtimaiyeye alakası nedir (İstanbul 1922).
Les Grandes religions face au monde d'aujourd'hui (Paris 1961) Lewis, Bernard: The Emergence of Modem Tur- key (London 1961)
The Concept of an islamic Republic (Die Welt Des İslams, 1955, Ayrı bası).
Communism and İslam (islamic Review, June 1954, ayn bası)
The Arabs in History (London 1954)
Lutfi Fikri: Ne elim mazhariyet (İfnam 1912, No: 111 295)
Mahir: Mucizatı Kur'aniye (Sıratı Müstakim 12324 1908, No: 3)
Maliye Nazırı'nm insafına (Volkan 1324 1908, No: 28)
Mahmud Hamza: Bakayı Saltanatı Osmaniye (Bereket Za de İsmail Hakkı tercümesi Dersaadet 1332 1916)
Mahmut Muhtar Paşa: Maziye bir nazar (İstanbul 1341 1924)
M. Bedrettin (Erbili, Fakih Velizade): Millet Asker (Vol- kan 1324 1908, No: 81)

Mehmet Âkif: Safahatı hayattan, istibdat, bir gün evvel (Sıratı Müstakim 1324 1908 No: 21)
İki Gün Sonra (Sıratı Müstakim 1324 1908 No: 22)
Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912, No: 9 191)
Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912 NO. 16 198)
Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912, No: 27 209: 20 272)
Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912, No: 31 213)
Tefsiri Şerif (Sebilürreşad 1328 1912, No: 32 214)
Bayezit Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328 1912 No: 48 230)
Fatih Kürsüsünde Mev'ize (Sebilürreşad 1328 1912 No: 49 231)
Mehmed Arif: Anadolu inkılabı (İstanbul 1340 1924)
Mehmed Arif (Mardinizade): Hikmeti edyan (Sıratı Müstakiml324 1908No: 2)
Mehmed Âif (İskilipli, Hoca): Medeniyeti Şer'iye, Terakkiyeti diniye (İstanbul 1329 1323)
Tesettürü Şer'i (İstanbul 1339 1323)
Mehmed Ekrem: Nazariyatı Hukukiye muvacehesinde Türkiye İnkılabı ahiri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti (Dersaadet 1338 1922)
Mehmed Emin Hayreti: Feveran (Volkan 1325 1909, No: 81)
Beyanı hakikat (Volkan 1325 1909 No: 109)
Mehmed Fehmi (Ulgener): Hikmeti hukuki İslamiye (İstanbul 1329 1913)
Mehmed Ferit Vecdi: Müslümanlıkta medeniyet (Sıratı Müstakim 1327 1911, No: 159 161)
Mehmed Halis: Alemi İslam, Cihadı Ekber (İstanbul 1333 1917)
Mehmed Hilmi: Şeriat İsteriz diyenlere Kılavuz (istanbul 1326 1910)
Vehmiyata karşı hakikatlar (İstanbul 1331 1914)
Mehmed İzzet (Akçaabat Müftüsü): Mir'atı Meşrutiyet (Trabzon 1326 1910)

Mehraed Memduh: Esvatı Sudur (İstanbul 1328 1912)
Mehmed Murad: Tatlı Emeller, Acı Hakikatlar (İstanbul 1330 1414)
Mehmed Nusret (Erzurumlu): Nazariyatı Fıkhiye ve âdatı milliye (Dersaadet 1340 1924)
Mehmed Sadık (Milaslı Durmuşzade): Âlemi İslam, Cihadı Ekber (İstanbul 1339 1924)
M. S. (Kesriydi): Meşrutiyet içinde müsavatsızlık (Volkan 1324 1908, No: 46)
Mehmed Saffet (Ermenaklı): İslamiyette İzdivaç (Beya nülhak 1326 1910 s. 1694 1696)
Tiyatrolar (Beyanülhak 1326 1910 No: 78)
Mehmed Şeref: Anadolu'da bir Müslüman Türkün Şeyhülislam Efendi Hazretlerine en son sözü (Bursa 1331 1329)
M. Şemseddin (Günaltay): Zulmetten Nura (İstanbul 1311)
Muhtekirlerin pençeleri altında kıvranan köylüleri düşünelim (Sebilürreşad 1328, No: 33 215)
Sebilürreşad ceridei Muhteremesine (Sebilürreşad 1327 1911 No:5 187)
Bir Milleti sefalete saik kuvvetler ve kurtaracak eller (Sebilürreşad 1328, No: 16 198)
Müslümanlık Aleminde intibah emareleri (İslam mecmuası 1330 1914, NoO 1 4)
M. Şinasi: Evamiri Hükümete itaat meselesi (Tesisat 1327 1911, No: 129)
Mehmed Tahir (Bursalı): Fezaili cihad hakkında müellifa tı Osmaniye (Sebillürreşad 1328 No: 46 228).
Mehmed Ziyaeddin: Mir'atı Kanunu Esasi (İstanbul 1324 1908)
Meryem Cemile: Batı karşısında İslam (Kemal Kuşçu tercümesi İstanbul 1962)
Midhat Cemal (Kuntay): Meclisi Meb'usan (Sıratı Müstakim 1324 1908, No: 18)
Muhammed Abduh (Şeyh): Hanotonun hücumuna karşı

Şeyh Muhammed Abduh'un İslamı müdafaası (Darül hilafe 1331) (Mehmed Âkif tercümesi)
Muhsini Fâni (Şeyh) (Hüseyin Kâzım): Felaha Doğru (İstanbul 1331 1323)
İstikbale Doğru (İstanbul 1311 1329)
Muhsini Fâni Elzâhiri (Şeyh): Yirminci asırda İslamiyet (İstanbul 1339 1922) '
Musa Carullah: Şeriatı İslamiyeye benim nazarım (İslam Mecmuası No: 1)
Musa Kâzım (Şeyhülislam): İslamda usulü meşveret ve hürriyet (İstanbul) 1324 1908)
Beyanname (5 Zilhicce 1329 14 Teşrinisani 1327 1911) (Sıratı Müstakim 1327, No: 169)
Devri İstibdat ve musibetleri (Dersaadet 1327 1911)
Külliyatı Şeyhülislam Musa Kâzım, Dini, İstimai makaleler (Darülhilafetilaliye 1336 1920).
Mustafa Asım: Celâl Nuri Bey'e cevabım (İçtihad 1329 1913 No: 67)
Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendinin Fetvası (Takvimi Vekayı 11 Nisan 1920)
Mustafa Naki (Sivasi Selim Efendizade): Bir mütalâ (Beyanlhak 1325 1909, No: 25)
Mustafa Sabri (Şeyhülislam, Tokat Mebusu, Hoca): Dini Müceddditler yahut "Türkiye için necat ve itilâ yollarında birrehber (İstanbul 1332 1922)
Dini İslamda hedefi münakaşa olan mesailden: Sigorta ve kumar (Beyanülhak 1327 1911, No: 100 ve 102)
Hilafı kanun verilen emirlere itaat lazım mıdır? (Tesisat 1327 1911, No: 122)
cevabım (Beyanülhak 1324 1908 No: 17)
Sait Efendinin Sait Paşa Hazretlerine müdafaası (Tesisat 1327 1911, 128)
Cihadı Ekber Fetvası Hakkında (Alemdar 1918, No: 7 1317)

Mustafa Şeref: Fukahaya göre hukuku âmme (İslam mecmuası 1330 1914, No: 3)
Mustafa Zihni (Babanzade, Paşa): îslamda Hilafet Kostantiniye 1327 1911)
Mustafa Fevzi: Dini, ahlaki, Edebi tebeyyünü hakikat (Nşiri, Hürriyet ve İtilaf Fırkai Muhteremesi Merkezi Umumisidir. İstanbul 1328 1912)
Muzaffer Muhiddin: Vahidettinin ihanetleri ve firarı İstanbul 1338)
Naima Tarihi, Cilt I.
Nazif Sururi: Terbiyei İslamiye (Dersaadet 1326 1910)
Nur, Z., Vatan Cephesi kurulabilirini (Hür Adam 1958, No: 326)
Ömer Lütfü: Nazarı İslamda makamı Hilafet (Selanik 1330 1914)
Ömer Rıza (Doğrul): Alemi İslamda mevkiimiz (Sebilürreşad 1335 1919, No: 18 417)
Felaketlere karşı (Sebilürreşad 1335 1919 No: 286)
İslam mefkuresine doğru (Sebilürreşad 1335 1919 No: 9 398)
Yine o illeti mühlike (Sebilürreşad 1335 1919, No: 18 417)
Akif'in Davası (Selamet 1947, No: 32)
Skolastik devri ebediyen kapanmıştır (Selamet 1948 No: 43)
Komünizm, insanlık için en büyük felakettir (Selamet 1948, No: 43)
İslam Birliğini ve Türk Birliğini bozmaya uğraşan neşriyata karşı (Selamet 1948 No: 34)
İslam Birliği cereyanı bütün İslam Birliğini kapladı (Selamet 1948, No: 35)
İslam Peygamberi Hazreti Muhammed Mustafa'nın kurduğu içtimai nizam (Selamet 1948, No: 36)
Yine o illeti mühlike (Sebilürreşad 1335 1919 No: 18 417)
Sözün özü (Sebilürreşad 1948, No: 5)

Omur, Sinan: Milli imam cephesi 1961'de Halk Partisi'ni birdaha hortlatmamak üzere yere serecektir. (Hür Adam 1959, No: 395)
Ömer Ziyaeddin: Hukuku Selatin (İstanbul 1326 1910)
Özdemir Sait: (Bk. Tahsin Tola)
Islamda kadının mevkii (Hür Adam 1958, No: 290)
Osman Fahri: 31 Mart (Sıratı Müstakim 1324 1908, No: 46)
Ogan, Raif: latin Alfabesi ve Uydurma Dil (Sebiİürreşad, 1950, No: 85)
Mekteplerde din dersi (Sebiİürreşad 1950, No: 51)
Okandan, Recai G.: Umumi Amime Hukuku (istanbul 1946)
Amme Hukukumuzun Ana Hatları (istanbul 1958)
Özek, Çetin: Türkiye'de Laiklik (İstanbul 1962)
Türk Anayasa Hukukunda laiklik kuralı ve gelişimi (istanbul 1962) (ayrı bası)
Neden Geriye (Vatan, 4 Ekim 1959)
Özçelik, Halis: 31 Mart Vak'ası (Tercüman, 5 Ekim 1955)
Özçelik, Selçuk: tslamda devlet Müessesesinin inkişafı (istanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Ayrı Bası İ955)
islam Hukukuna göre Hükümdarın Hukuki durumu (İstanbul, Hukuk Fakültesi Mecmuası 1956, Ayrı bası).
İslam Hukukuna göre devlet ve Fert Münasebetleri (Ord. Prof. Samim Gönensay'a Armağan'dan ayrı bası İstan bul 1955).
Rasih (Kaplan, Hoca) Bk. Halil Hulki
Receb (Peker): Tanin'e Cevabım (Hâkimiyeti Milliye, 2 Kanunevvel 1923)
Rondot, Pierre: L'Islam au et les Musulmans d'Aujourd'hui (2 cilt, Paris 1958 1960)
Rustow, Dankwar A.: Politics and Islam in Turkey
(Frye: İslam and the West adlı eserde, 1957).
Roux, Jean Paul: L'islam au Proche Orient (Paris 1960)
L'Islam en Occident (Paris 1959)
L'Islam en Asie (Paris 1958)

Sabahattin (Prens Mehmed): Sultanzade Sabahattin Bey fendinin Ulemai Kirama hitaben açıkmektuplan (Osmanlı, 5 Nisan 1325 1909:
Asker kardaşlarımıza (Osmanlı, 1 Nisan 1925 1909)
Sadrettin: Hukuku Aile ve Usulü Muhakematı Şer'iye hakkında (Sebilürreşad, c. 18, No: 445)
Said Halim (Paşa, Mehmed): Buhranı İçtimaimiz (İstanbul 1332 1916)
Taassup (istanbul 1332 1916)
inhitatı islam Hakkında bir tecrübei kalemiye (istanbul 1334 1918)
İslamlaşmak (Darülhilafe 1337 1919)
Buhranlarımız (istanbul 1335 1919)
Saidi Nursi (Bk. Bediüzzaman)
Savcı, Bahri (ve Abadan, Yavuz): Türkiye'de Anayasa gelişmelerine bir bakış (Ankara 1959)
Anayasa Ön Tasarısı hakkındaki muhalefet raporu (Ankara 1961)
Saruhan, Hüseyin: Laik misiniz, yoksa din idüşmanı mı? (Sebilürreşad 1948, No: 18)
Komünizme karşı duracak ancak İslamiyet kalesidir (Sebilürreşad 1948, No: 9)
Selahattin Âsim: İçtimaiyat ve Şeriatı İslamiye (Sıratı Müstakim 1324 1908, No: 28)
ilmi İçtimaa nazaran islamiyet (Sıratı Müstakim 1325 1909, No: 32)
Serdengeçti: Hezeyanlar (Hür Adam 1958, No: 321)
Sati' Al Husri: L'idée de nation dans les pays arabes du début du XXe siècle à la création de la Ligue des Etats Arabes Les pays arabes et le Sultanat Ottoman (Orient, le trimestre 1962)
Seyyid Abdülmecid: İngiltere ve Âlemi İslam (İstanbul 1326 1910)
Seyyid (Mehmed, İzmir Meb'usu): Usulü Fıkr Dersleri (İstanbul 1330 1914)

İçtihad ve Taklid (İslam Mecmuası 1339 1914, No: 4, 5, 7)
Hak mefhumunun ve kuwei müeyyidesinin sureti telakkisi hakkında İslam felsefei hukuku ile Avrupa felse fei hukuku arasında bir mukayese (Konferans, istanbul 1338 1922)
Hilafetin mahiyeti şer'iyesi (Ankara 1924)
Hilafet ve hâkimiyeti milliye (Ankara 1924)
Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari ilimler Enstitüsünün Gerekçeli Anayasa Tasansı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü (Ankara 1960)
Smith, Wilfred Cantwell: İslam in Moden History (Princeton 1957)
Süleyman Nazif: Tarihin Yılan Hikâyesi
İmana Tasallut Şapka Meselesi (İstanbul 1324 1926)
Hâdisat gazetesinden naklen makalesi (Sebilürreşad 1335 1919, No: 397)
Şenkan, Hakkı: Müslümanlık faziletli bir medeniyettir (Sebilürreşad 1948, No: 20)
Şehsuvaroğlu, Haluk: 31 Mart Vak'ası (Cumhuriyet, 11 Mayıs 1951)
Şeref (Mehmed) (Edirne Meb'usu): Hakimiyeti milliye (Hakimiyeti Milliye, 29, 30 Mart 1923)
İnkilaptan istikrara (Hakimiyeti Milliye, 5 nisan 1923) Şeriat Esası Meşrutiyet (Serbesti, 4 Nisan 1325 1909)
Şerif (Paşa): Mücadeli Vataniye Muhalefeti îttihad ve Terakki (İstanbul 1325 1946)
Şevketi (Eşref Efendi Zade): Medarisi İslamiye Islahat Programı (İstanbul 1339 1923)
Sây ve sermaye mücadelâtının dînen sureti halli (İstanbul 1342 1922)
Şeyh Saffet (Urfa Meb'usu): İçtihat kapıları
Ehli Bedr ve Kuvayi Milliye)Hakimiyeti Milliye 3 ve 6 Mart 1924)
Şeytanlar Devri (Volkan 1324 1908, No. 3)

Tahirülmevlevi: Teranei Milli (Sıratı Müstakim 1324 1908, No. 23)
Tanrıöver (Bk. Hamdullah Suphi).
Tarihi vak'alardan 31 Mart Vak'asının İçyüzü (Büyük Gazete 17 Mart 1927, No. 20)
Tesettürü Şer'i hakkında Beyannamei Meşihatpenâhî Se bilürreşad 1328 1912, No. 5713)
Tefrikanın sonu memattır (İstanbul 1330 1914)
Türkçe Kur'anı Kerim (İsmail Hakkı İzmirli tercümesi) (istanbul 1952)
Tola, Tahsin (ve Sait Özdemir): Bediüzzaman Saidi Nursi (İstanbul 1958)
Tunaya Tarık Z.: Amme Hukukumuz bakımından İkinci Meşrutiyetin fikir cereyanları (istanbul 1948) (Doçentlik Tezi Teksir baskısı)
Türkiye'de Siyasi Partiler (istanbul 1952)
Hürriyetin İlanı (İstanbul 1960)
Türkiye'nin Siyasi hayatında Batılılaşma hareketleri (İstanbul 1961)
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri (İstanbul 1959)
1924 Anayasasının ideolojik karakteri (İstanbul 1959) (Teksir baskısı). Bu etüd İngilizce olarak yayınlanmıştır:
idéologie Character of the 1924 Constitution (İstanbul 1960) (ayrı bası).
31 Mart Vak'ası (Vatan, 10 Mart 1949)
Türkiye'de ilk irtica partisi: ittihadı Muhammedi Fırkası (Vatan, 16 Mart 1949)
Türkçe Kur'an okunamaz (İstanbul 1958)
T.C. Milli Birlik Komitesi Direktifi ve Temel Görüşleri (Ankara 1960)
Ubeydullah, Efgani (Kavmi Cedid): Mucizei Peygamberi (İstanbul 1332 1916)
Unat, Faik Reşit (Bk. Ali Cevat Bey'in Fezlekesi)

Ustaoğlu, Hasan Fehmi: Büyük Cihad (3 Ekim 1952)
Ülker, Reşit: CHP 1947 Kurultay raporu hakkında (Vazife 1959 No. 28)
Vahdeti (Kıbrıslı, Derviş): Esbabı inkılap (Volkan 1324 1908, No. 3)
Melhameler, Matranlar (Volkan 1324 1908, No. 23)
Mutasavvıfla Feylesof (Volkan 1324 1908, No. 25)
Tenzili maaşat yahut idarei meşrutada kaydı hayat yoktur (Volkan 1324 1908, No. 31)
Altı aylık meşrutiyetimiz böyle mi olacaktı? (Volkan 1324 1908, No. 34)
Kanunu adalet mi, yoksa kanunu istibdat mı? (Volkan 1324 1908, No. 35)
Din Kavmiyet (Volkan 1324 1908, No. 41)
Kuwei maneviyeyi kırmak ne fenadır (Volkan 1324 1908, No. 49)
Acele şeytandan, teenni rahmandır (Volkan 1324 1908, No. 51)
İttihad (Volkan 1324 1908, No. 52 ve 54)
Hakikat nasıl anlaşılacak? (Volkan 1324 1908, No. 61)
Alaylı Mektepli zabitanla askerler (Volkan 1324 1908, No. 82)
Teskini heyecan emrü muhal (Volkan 1325 1909, No. 102)
Halifei İslam Abdülhamid Hazretlerine açık mektup (Volkan 1325, No. 104)
Asker kardaşlarımızdan selameti vatan namına rica (Volkan, 1325 1909, No. 108).
Enzarı umumiyeye (Volkan 1325 1909, No. 19)
Velidedeoğlu, H. V: Aile Hukuku (istanbul 1960)
Veliyüddin: Hukuku islam (İslam Mecmuası 1330, No. 9)
Yahia, Osman: Sagesse de I'lslam (Les grands religions face au monde d'Aujourd'hui adlı eserde)
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu): Hürriyet ve Cumhuriyet (Hâkimiyeti Milliye 3 Kanunusani 1923)

Genç cumhuriyetimiz ve eski muhalefet (Hakimiyeti Milliye, 1 Kanunusani 1923)
Yavuz, Fikri: (Türkçe Kur'an Okunamaz broşüründeki yazısı İstanbul 1958)
Yirmi sene süren Komünizm umdeleri (Sebilürreşad 1948, No. 17)
27 Senedenberi milletimizin imanına hücum edenler artık hortlamıyacaklardır (Fetih 1958, No. 37)
Zeki Ali: İslam medeniyeti (Selamet 1948, No. 38)
Zıkrıa, Nıaz Ahmed: Les principes de 1'İslam et la Democratie (Paris 1958)
Zühdü: Yadigarı Muhtasar Tarihi Meşrutiyeti osmaniye (istanbul (1326 1910)

DERGİLER

Beyanülhak
Die Welt desıslams
Edebiyatı Umumiye Mecmuası
Fetih
İslam Mecmuası
islamic Review
İslamiyet
Revue du Monde Musulman
Livayı İslam
Mahfel
Mekâtip ve medaris
Sebillürreşad (Sebilürreşat)
Serdengeçti
Servetifünun
Selamet
Sıratı Müstakim
Utarit
Vazife
Orient
Cahiers Nort Africains

DİĞER YAYINLAR

Aylık Ansiklopedi
CH.R Kurultaylarının tutanakları
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi
T.B.M.M. Tutanak Dergisi
T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi
Takvimi Vekayi

DÖNEMLİ YAYINLAR

GAZETELER

Akşam
Alemdar (1911, 1918 19)
Boşboğaz(1908)
Büyük Gazete (1909)
Cumhuriyet
Hakimiyeti Milliye (1923 1924)
Hür Adam
Hürriyet (1909)
İkdam (1911, 1924)
İfham (1911 1912)
İstikbal (1923 1924)
Kadıköy (1909)
Minber (1918)
Mizan (1908 1909)
Osmanlı (1908 1909)
Sabah (1908 1909)
Sadayı Hak
Serbesti (1908 1909)
Siperi Saika (1909)
Şikayet(1909)
Şurayı ümmet (1909)
Tanin (1923 1924)
Tasvir
Tercüman
Tesisat (1911)
Vahdet(1918)
Vatan
Volkan (19 8 1909)
Yeni Gazete (1908 1909)
Yeni Sabah
Zaman (1909)